
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 107

(ЧАСТИНА І)

КИЇВ – 2012

Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.
Випуск 107. Частина I (у двох частинах).

К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин, 2012. – 242 с.

У збірнику представлені наукові публікації за результатами міжвідомчої наукової конференції «Американістика у вітчизняній політичній науці: концептуальні та прикладні аспекти», яка була проведена 10 лютого 2012 року в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка спільно з Інститутом світової економіки і міжнародних відносин НАН України за сприяння Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України Дипломатичної академії України при МЗС України.

Редакційна колегія:

Копійка В.В.,	д-р політ. наук, проф. (головний редактор);
Бірюков О. М.,	д-р юрид. наук, доц. (заст. головного редактора);
Вергун В. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Дайнеко В. В.,	канд. філол. наук, проф.;
Денисов В. Н.,	д-р юрид. наук, проф.;
Довгерт А. С.,	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України;
Кисіль В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Коппель О. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Крижанівський В. П.,	д-р істор. наук, проф.;
Крушинський В. Ю.,	д-р політ. наук, проф.;
Макаренко Є. А.,	д-р політ. наук, проф.;
Манжола В. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Матвієнко В. М.,	д-р істор. наук, проф.;
Муравйов В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Пахомов Ю. М.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Перепелиця Г. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Пирожков С. І.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Пузанов І. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Рижков М. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Рогач О. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Скорород Ю. С.,	д-р політ. наук, проф.;
Філіпенко А. С.,	д-р екон. наук, проф.;
Фурса С. Я.,	д-р юрид. наук, проф.;
Шемшученко Ю. С.,	д-р юрид. наук, проф., академік НАН України;
Циганов С. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Шнирков О. І.,	д-р екон. наук, проф.

Відповідальний редактор: **Римська Т.Ю.**

Адреса редакційної колегії: 04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут міжнародних відносин; тел. 481-44-14.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

Попри всі суперечності та хаотичність сучасної міжнародної системи, є належні підстави сподіватися, що вона стане спроможною відвернути найгірше, що було в людській історії – війни, принаймні великі і руйнівні.

Євген Камінський

Євген Євменович Камінський — видатний український вчений, політолог, історик, радник та дипломат, публіцист, Заслужений діяч науки і техніки України, доктор історичних наук, професор.

Євген Євменович Камінський - один з найбільш авторитетних фахівців в сфері міжнародних відносин в Україні, засновник сучасної школи вітчизняної американістики, що є серед лідерів наукових студій з досліджень глобальних світових міжнародно-політичних трендів та прогностики, стратегічних вимірів зовнішньої політики та безпеки, трансатлантичної проблематики, євро-американських і україно-американських відносин. Євген Євменович довгий час був беззмінним керівником відділу трансатлантичних досліджень відносин Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, ефективним головою вченої ради, уважним науковим керівником.

Євген Євменович був надзвичайно талановитою, неординарною та працелюбною людиною, науковий геній та добра вдача якої продовжує надихати тих, хто знав його особисто, й тих, хто просто знайомий з його творчою спадщиною.

Шановні учасники конференції!

Директорат Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України та Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка має честь привітати представників наукової та освітянської сфери України, дипломатичного корпусу, високоповажних гостей із зарубіжжя на міжвідомчій науковій конференції «Американістика у вітчизняній політичній науці: концептуальні та прикладні аспекти», присвяченій пам'яті видатного українського вченого, доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, дослідника історії та зовнішньої політики США Євгена Євменовича Камінського.

Про значущість конференції свідчить той факт, що відбувається вона за сприяння Представництва ГУАМ, Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України, Дипломатичної академії України при МЗС України, неурядових організацій та ставить за мету розглянути сучасну міжнародно-політичну проблематику в контексті розвитку світової та вітчизняної американістики, з'ясувати чинники трансформації системи міжнародних відносин, проаналізувати еволюційні перспективи американського глобального лідерства, визначити концептуальні та прикладні аспекти, принципові напрями і особливості сучасної зовнішньої політики США, означити майбутні обрії американських зовнішньополітичних та безпекових стратегій, впливу Америки на формування та розвиток інститутів глобального управління, спрогнозувати перспективи розвитку відносин між США і Україною у XXI столітті.

Сьогоднішня подія – факт непересічний, оскільки пов'язана з науковими здобутками одного з найбільш авторитетних фахівців у сфері міжнародних відносин в Україні, представника вітчизняної школи сучасної американістики Є.С.Камінського, яка вважається лідером досліджень з проблем глобальних міжнародно-політичних трендів і прогностики, стратегічних вимірів зовнішньої політики, міжнародної безпеки, трансатлантичного співробітництва, європейсько-американських і українсько-американських відносин ХХ - початку ХХІ століття.

А відзначення будь-якої пам'ятної дати є для наукової спільноти гарною нагодою осмислити та проаналізувати набутий досвід і з урахуванням сучасних реалій науково обґрунтувати та окреслити перспективи розвитку вітчизняної американістики, зробити гідний внесок у справу збагачення концептуального арсеналу української дипломатії. Проведення конференції є свідченням високого авторитету науково-дослідницьких та освітніх установ, які успішно реалізують проекти і програми за новими актуальними напрямками міжнародних відносин, сприяють поглибленню плідного наукового діалогу, оскільки розвиток американських студій в Україні підтверджує високий рівень вітчизняної політичної науки і непересічний інтерес різних поколінь наукової спільноти до ролі США у формуванні нового світового порядку.

Ми щиро сподіваємося, що обмін досвідом, досягненнями та знаннями в галузі вітчизняної американістики сприятиме мобілізації зусиль у досягненні поставлених цілей та креативного творення майбутнього.

Бажаємо всім присутнім учасникам та гостям конференції плідної роботи та приємних вражень від спілкування.

***Директор Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, академік НАН України
Ю.М. Пахомов***

***Директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор політичних наук, професор
В.В. Копійка***

Коваль І.М.*

АМЕРИКАНСЬКИЙ «НЕОРЕАЛІЗМ»: ВСТУПАЮЧИ У ХХІ СТОЛІТТЯ. КОНЦЕПЦІЇ І МЕТОДИ

У даній статті автор приводить практичний аналіз робіт, які являють собою найбільш значні напрямки розвитку неореалізму, дають загальну уяву про дослідження представників цієї школи із проблем міжнародної політики.

Ключові слова: неореалізм, структурний реалізм, однополярність, міжнародні відносини.

В данной статье автор приводит практический анализ работ, которые представляют собой наиболее значительные направления развития неореализма, дают общее представление об исследованиях представителей этой школы проблем международной политики.

Ключевые слова: неореализм, структурный реализм, однополярность, международные отношения.

Author provides the practical analysis of works which represent the most considerable directions of development of neorealism in this article, adumbrate about researches of representatives of this school of problems of international policy.

Key words: neorealism, structural realism, one-polarity, international relations.

Неореалізм — одна із сучасних теорій міжнародних відносин, являє собою оновлену версію політичного реалізму. Хоча його формування пов'язують із роботою К. Уолтса «Теорія міжнародної політики», яка побачила світ у 1979 р., неореалізм розвивався із самого початку за декількома конкуруючими напрямками.

Багато робіт представників даної школи залишаються маловідомими широкій українській аудиторії. Тим часом, неореалізм, виступаючи в якості наукового світогляду, значно впливає на формування зовнішньополітичного курсу США в останні десятиліття. При цьому не слід забувати, що між наукою про суспільство й суспільною практикою завжди є певні невідповідності. У практичній політиці важко суворо дотримуватися положень теорії, та й зовнішня політика США завжди відрізнялася прагматизмом.

Однак уява про основні концепції неореалізму дозволяє оцінювати події очима тих американських експертів, які більше за інших наближені до влади, глибше розуміти підґрунтя прийнятих рішень, і судити про можливі перспективи американської зовнішньої політики.

Таким чином, у даній статті подано практичний аналіз робіт, які являють собою найбільш значні напрямки неореалізму як такого, дають загальну уяву про дослідження представників цієї школи із проблем міжнародної політики. У них обговорюються класифікація, розвиток парадигм теорії міжнародних відносин і місце неореалізму серед них; «великі дебати» між прихильниками різних парадигм; ідейне коріння, методологія,

* доктор політичних наук, професор, ректор Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, завідувач кафедри міжнародних відносин

еволюція «класичного» реалізму й неореалізму; нові дослідницькі завдання, які постали перед політичною теорією після закінчення «холодної війни». Зазначимо, що не всі згадані автори самі виступають як прихильники неореалізму.

Необхідно особливо зупинитися на декількох найбільш важливих роботах американських авторів. У главі збірки «Коріння реалізму» Е. Телліс простежує розвиток реалістичної традиції в ретроспективі, починаючи від Фукідіда й далі до Н. Макіавеллі, Г. Моргентау, М. Каплана й К. Уолтса [1]. Він показує, що в методології платформа реалізму розвивалася від історико-філософських міркувань до сучасних дедуктивних форм мислення. На думку Т. Джонсона, базові положення «класичного» реалізму в остаточному підсумку беруть початок від ідей давньогрецьких софістів: відносність справедливості й правди; перевага негативного в природі людини; необхідність сили для захисту того, що хтось вважає правдою. До речі, указуючи на прадавнє коріння, автор робить висновок, що із закінченням «холодної війни» реалізм із його ставкою на силу не застаріває [2]. У той же час, П. Рейх і Л. Бегбі вважають, що помилково трактувати Фукідіда спрощено, як одностороннє джерело ідей реалістів. У прадавнього автора немає того характерного песимізму щодо ролі чесноти в політиці. Із твору «Історія Пелопоннеської війни» не впливає, що конфліктність - неодмінний атрибут і політики, і природи людини, даний на всі часи [3]. Дж. Хеслем і Д. Баучер у своїх працях простежують процес становлення реалістичної традиції в європейській політичній думці, а також вплив ідей геополітики на формування американської версії реалізму.

Неореалізм постав предметом дослідження в американській історіографії на початку 1980-х років, тоді ж з'явився й сам термін, який приписують Р.Ешлі [4]. До цього часу роботи неореалістів називали системними теоріями міжнародної політики, які продовжували «лінію» М. Каплана.

Американські дослідники вважають, що неореалізм успадкував деякі недоліки «класичного» періоду. М. Кауппі пише, що представники різних версій неореалізму теж наголошували на вигідних для себе судженнях Фукідіда. Тим часом давньогрецький автор звертався до поняття балансу сил не просто як до універсального принципу політики. У ньому він бачив характер відносин конкретних держав, що мали специфічні властивості: політичні традиції, облаштування, інтереси безпеки [5]. Йому вторить Т. Хілкс. Говорячи про загальне філософське коріння реалізму й неореалізму, їхні подібності й відмінності, він пише, що загальна теорія К. Уолтса не може обійтися без наративності, через яку неореалісти критикують Г. Моргентау. Відрив від емпірики робить теорію мало корисною в практичній політиці, але ж саме на «практичну мудрість» претендує загальна теорія. Неореалісти повторили помилку «класичних» реалістів, спростивши міркування Фукідіда. Його «реалізм» означав те, що світ - це не втілення умоглядної схеми, а конкретна діяльність з урахуванням впливу людських пристрастей і фактору випадковості [6].

У роботах Х. Моурітцена й Дж. Хеслема міститься аналіз методологічних особливостей структурного реалізму К. Уолтса. У них показані особливості наукового світогляду К. Уолтса, що розкривають його розуміння завдань загальної теорії політики й відмінностей загальної теорії від теорії зовнішньої політики. Дж. Хеслем вивчає еволюцію концепцій «держава» і «баланс сил», починаючи від Н. Макіавеллі й закінчуючи К. Уолтсом. До обмеженості неореалізму він відносить антиісторизм у трактуванні конфліктності міждержавних відносин. Хибною є й механістичність у розумінні балансу сил, який у дійсності формується значною мірою під впливом намірів і свідомих зусиль. Проте, як вважає Г. Моурітцен, теорія К. Уолтса як і раніше залишиться в центрі уваги в найближчій для огляду перспективі, слугуючи важливим світоглядним орієнтиром для по-

дальшого розвитку політичної теорії. Знакові слова, якими Г. Моурітцен закінчує свою статтю: «Уолтс зможе побити тільки сам Уолтс» [7]. Зацікавленість в іншому варіантові неореалізму, теорії гегемоністської стабільності Р. Гілпіна, продиктована зростаючою увагою до взаємозв'язку міжнародних економічних і політичних відносин, що відбуваються на тлі тенденції глобалізації, яка набирає сили.

Як відзначає Р. Уолкер, проблема історизму знайшла різні втілення в розвитку неореалістичних теорій. Якщо в К. Уолтса це явна відмова мати справу зі змінами як такими, то в Р. Гілпіна — суперечливе з'єднання структурних уявлень і динаміки світових політичних процесів. У зіткненні цих точок зору автор знаходить глибинну засаду, що бере початок від інтелектуальних традицій західної політичної думки. Одна з них пов'язана з концепцією політики Н. Макіавеллі, який бачив її в постійній зміні. Інша традиція належить Дж. Гоббсу, який у міркуваннях про політику виходив із відсторонених, позачасових метафізичних тез про буття людини. Але проблема неореалізму навіть не в тому, що він використовує структуралізм, а в тому, щоб показати, як структури проявляються в різноманітні історичної практики. Перебільшене протиставлення деяких категорій («загальне» і «особливе» тощо) веде до маніхейського дуалізму як у розвитку, так і в сприйнятті ідей неореалізму: державний інтерес проти особистого, порядок проти справедливості, міжнародна політика проти громадянського суспільства, колективізм проти анархії [8].

Важливий етап в еволюції неореалізму розпочався після закінчення «холодної війни» та наступного зростання хаосу в міжнародних відносинах. Ця подія стала причиною появи нових теорій. Наприклад, теорія циклів трансформувалася в еволюційну теорію, і з'явився новий напрямок — нелінійний аналіз політики.

Н. Макфарлайн виділив ще одну важливу особливість еволюції парадигми неореалізму: окремі теорії розвиваються за конкуруючими напрямками, надаючи парадигмі високого рівню ідейного плюралізму й змагальності. Саме тому частина сучасних реалістів не відносять себе до послідовників «лінії» К. Уолтса, апелюючи, швидше, до робіт «класичного» напрямку. Однак, як вважає Н. Макфарлайн, ця тенденція не веде до втрати цілісності парадигми, а виступає умовою її подальшого розвитку. Крім того, автор відзначив тенденцію до переносу уваги неореалістів від міжнародної політики в цілому до політики окремої держави й до більш широкого трактування ряду факторів. Крім структурного впливу до них належать внутрішньополітичні причини й система прийняття рішень [9].

Іншим наслідком радикальних змін у міжнародній системі стали спроби зробити ревізії положень неореалістичних теорій. Як зазначив Ч. Кеглі, досвід багаторічних дебатів за активної участі реалістів по суті й породив те, що сьогодні називають теорією міжнародних відносин, але в першу чергу — неореалізм. Особливу гостроту дискусії навколо світогляду реалістів набули тому, що неореалізм в особі найбільш впливового напрямку — структурного реалізму — вважав найстійкішою біполярну систему, яка зруйнувалася знезацька для теорії [10]. Звичайно, не всі неореалісти згодні з останнім доводом, а К. Уолтс проблему падіння радянської наддержави виводить за межі своєї теорії.

Що стосується структурного реалізму, то серйозного перегляду базових постулатів не відбулося, хоча К. Уолтс і був змушений визнати помилковість деяких положень. Зокрема, це торкнулося неправомірного отождоження нестабільної структури зі станом війни між великими державами. Міжнародна система вже на початку 1990-х років стала менш керованою, а єдина супердержава зіштовхнулася з парадоксом: при відсутності рівного за силою політичного опонента відчувається зниження безпеки держави за рахунок непередбачених погроз. Яскравим проявом цієї тенденції став теракт 11 вересня 2001 р. Але визнання К. Уолтсом принципу балансу сил як засади міжнародної політики означає, що

зі зникненням супердержави в особі СРСР слід очікувати неминучої появи нового конкурента, чи то окремої держави, чи то їхньої коаліції. Колапс Радянського Союзу зовсім не означає, що разом із ним повинне зникнути поняття біполярності як властивості міжнародної структури.

У гострій полеміці між самими неореалістами беруть участь й прихильники концепції «достатньої сили» і помірної зовнішньої політики й ті, хто вважає, що в конкурентному середовищі держава завжди змушена проводити політику безпеки на випередження; прихильники впливу структурних сил на зовнішню політику держави й ті, хто підкреслює внутрішньополітичний контекст; ті, хто вважає, що моральним принципам немає місця в політиці, і ті, хто стверджує, що національні інтереси формулюються під частковим впливом етичних норм [11].

Тривають дискусії навколо умов стабільності міжнародної системи. Д. Коупленд, Т. Крістенсен, Дж. Снайдер намагаються привнести в теорію елементи динаміки на противагу структуралістському світогляду. Одні неореалісти вважають, що детермінанти міжнародної системи — це полярність і розподіл сили, інші вказують ще й на сприйманий рівень загроз безпеці держави. Таким чином, замість «балансу сил» С. Уолт вводить більш загальне поняття — «баланс загроз». Деякі автори намагаються наново трактувати політику балансування в ХХІ ст. В епоху безмежного американського військового домінування вона, вочевидь, повинна одержати акцент на невоєнні складові могутності (soft power) [12].

Предметом суперечок виступає подальша еволюція міжнародної структури. К. Уолтс стверджує, що вона стане багатопольною в найближчому майбутньому, і в цьому плані статус США як єдиної супердержави буде втрачений [13]. Близької точки зору дотримуються П. Кеннеді й Р. Гілпін. При цьому прихильники концепції балансу сил як ядра міжнародної політики не знаходять чіткої відповіді на запитання, чому дотепер великі держави не прибігають до тактики балансування проти США. Одна з відповідей полягає в тому, що необхідно витримати паузу, указуючи на інтервенцію в Косово в 1999 р. як на межу, за якою настане незалежний від США розвиток збройних сил Європи й потім глобальне суперництво в дусі К. Уолтса.

Протилежну точку зору висловлює У. Уолфорс. Він вважає, що однополярність встановилася надовго. Спроби будь-якої великої держави перейти до політики балансування проти США шляхом мобілізації військової сили додатково зіштовхнуться за зростанням регіональної напруженості, що перетворює таку політику на малоїмовірну. Щоправда, при цьому він спирається тільки на досягнуті США переваги, а не на джерела могутності й шляхи її підтримки в найближчому майбутньому.

Предметом спеціального аналізу стають важливі поняття, пов'язані з феноменом однополярності. Наприклад, досить часто й російські, і американські дослідники вживають терміни «гегемон» та «імперія» як синоніми. Р. Пейн пропонує критерії для їх більш чіткого розмежування. Він пише, що держава-лідер, тобто держава, що переважає за міццю всі інші держави, може існувати як у гегемоністській системі, так і в системі балансу сил.

Якщо в системі балансу сил складається однополярність, це означає, що більш слабкі держави здатні проводити політику балансування, але вона ускладнена через непогодженість і недовіру членів опозиції один до одного, через відсутність «центру», що об'єднує. Якщо ж лідер перебуває в багатопольній системі, політика балансування проти нього полегшується існуванням держави-суперника, яка досить могутня, щоб згуртувати навколо себе іншу опозицію.

У випадку гегемоністської системи перевага лідера настільки сильна, що він не побоюється політики балансування. Однак політика лідерства має два ступеня: імперський і власне гегемоністський. У випадку імперії лідер установлює правила ієрархічних відносин. Він змушений контролювати їхнє виконання, аж до обмеження суверенітету інших держав і використання військового насильства. Безмежна перевага гегемона рятує його від такої необхідності, та він може дозволити собі політику «доброго» (benign) гегемона. Звичайно, для США бажаніше знаходитися в становищі «доброго» гегемона, однак вони перебувають у статусі лідера в однополярному світі, у системі балансу сил. У цьому сенсі курс Дж. Буша-мол. на одноосібні дії провокує політику балансування, а в більш далекій перспективі — конфронтацію з великими державами [14].

Активно обговорюються перспективи подальшого розвитку структурного реалізму й інших версій неореалізму. Особливої уваги дослідників потребує феномен країн «третього світу», вплив яких у світі зростає, але чия поведінка не вміщується в традиційні логічні побудови неореалізму. Зокрема, це стосується ролі суверенітету, співвідношення внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на зовнішню політику, особливостей структурного впливу міжнародної системи на ці держави, концепції балансу сил тощо.

Зовнішня критика на предмет глибокої кризи парадигми неореалізму також досить масштабна. Серед авторів, що беруть участь у суперечках про базові категорії реалізму, проблеми війни й миру після закінчення «холодної війни» та інших, можна знайти представників різних теоретичних парадигм: К. Уолтс - проти неолібералів, М. Фіскер - проти конструктивістів Ф.Краточвіла й Р. Нолла. Конструктивіст С. Гуцині пише про невизначеність категорії влади/сили в інтерпретації неореалістів. Варто зазначити, що й інші парадигми теорії міжнародних відносин не мають на цей рахунок чітких визначень.

Ряд критиків стверджують, що неореалізм має ефективність лише щодо обмежених історичних рамок «холодної війни», і тому не може вважатися універсальною теорією. У цьому зв'язку предметом гострої полеміки між неолібералами й неореалістами стала провальна політика М. Горбачова й причини розпаду СРСР [15]. М. Кремер звертається до іншого сюжету, який пов'язаний із закінченням «холодної війни» і, на його думку, показує, що концепції неореалізму «застаріли». Він доводить, що відмова України мати ядерну зброю знаходить набагато більш логічне й переконливе пояснення в термінах неоліберального інституціоналізму, аніж структурного реалізму [16].

Найрадикальніші автори неоліберальної орієнтації Дж. Легро й Е.Моравчік взагалі поставили під сумнів можливість визначення неореалізму як парадигми. Вони доводять, що ерозія базових положень неореалізму настільки відчутна, що він «уже розчинився» в інших теоретичних школах [17]. Близькі аргументи приводить згаданий вище конструктивіст С. Гуцині. Однак він спочатку зараховує до неореалістів деяких неолібералів, а потім говорить про неспроможність неореалізму як єдиної парадигми. Це робить його критику не цілком коректною. Більш оптимістичні перспективи розвитку неореалізму містяться в статтях прихильників цієї парадигми Е.Кепстейна й Ф. Закарія [18].

Зовнішня критика неореалізму й гострі внутрішні дебати з багатьох питань красномовно свідчать про кризові явища цієї теорії. Комплексне вирішення методологічних та концептуальних проблем, що нагромадилися в рамках неореалізму, С. Браун пропонує розв'язати за допомогою створення нової, похідної від реалізму парадигми — теорії світоустрою (world polity). Її основна мета полягає в тому, щоб знайти засоби управління анархічною системою, необхідні для вирішення ряду глобальних проблем, які здатні поставити під сумнів саме існування людства. Теорія повинна привнести в аналіз політики

динаміку процесів, що відбуваються, урахування історичного контексту й відмову від «закритості» реалізму щодо концепцій інших парадигм [19].

Ще один варіант розвитку неореалізму представлений у праці британських учених Б. Бузана, Ч. Джонса, Р. Літла. Вивчаючи методологічні й інші проблеми, з якими зіштовхнувся американський неореалізм, вони пропонують з'єднати структурний реалізм К. Уолтса з ідеями неолібералів, щоб нова теорія в змістовному плані містила в собі не тільки політичний, але й соціально-економічний аспекти, а в методологічному — не тільки структури, але й процеси. Це дозволить компенсувати серйозний недолік структурної теорії, яка не пояснює, як елементи впливають на структуру. Близьких поглядів дотримуються неоліберали Р. Кохейн та Дж. Най [20].

Аналіз американської політичної думки, що вивчає американський неореалізм, дає підстави для наступних висновків.

По-перше, опубліковано велику кількість робіт з історії формування, з теоретичних та філософських коренів «класичного» реалізму, але в набагато меншій мірі — неореалістичного напрямку.

По-друге, неореалізм вважається набагато більш різномірною парадигмою в порівнянні з «класичним» реалізмом епохи Г. Моргентау. Це стосується як методології, так і концептуального змісту різних напрямків неореалізму. Багатьом критикам ця обставина дає підставу стверджувати, що неореалізм розвивається вбік подальшої дивергенції. На наш погляд, можна говорити про цілісну парадигму.

По-третє, опублікована значна кількість критичних досліджень неореалізму представниками інших теоретичних парадигм. У них підкреслюються недоліки й навіть протиріччя між його окремими напрямками. Наприклад, з питань про умови стабільності міжнародної системи або перспективи полярності системи в ХХІ ст. Із цієї критики роблять висновок, що неореалізм перебуває в стані глибокої кризи. Самі ж неореалісти, навпаки, бачать у гострій конкуренції ідей джерело живучості цієї школи.

По-четверте, теорія неореалізму у цілому й структурний реалізм зокрема, залишаються в центрі політичного дискурсу в США й поза їхніми кордонами. Неореалісти як і раніше публікують, мабуть, найбільшу кількість робіт із проблем безпеки й інших питань міжнародної політики. Неореалістичну спрямованість мають найбільш авторитетні експертні організації, що ведуть дослідження у військово-політичній сфері: РЕНД-корпорейшн, Інститут національних стратегічних досліджень при Університеті національної оборони, Інститут стратегічних досліджень при Військовому коледжі, Військово-морський коледж, Американський підприємницький інститут, Університет Дж. Гопкінса, Масачусетський технологічний інститут. Це говорить про сталий вплив неореалізму як на академічне співтовариство, так і на систему прийняття зовнішньополітичних рішень у США.

По-п'яте, одне із центральних питань міжнародної політики — подальші перспективи американського гегемонізму — не має однозначної відповіді. Згідно з найбільш песимістичною точкою зору, гегемонізм об'єктивно не може існувати довго. Інша точка зору полягає в тому, що тільки ефективна зовнішня політика здатна продовжити лідерство США. Її суть полягає в тому, що США повинні шукати засоби, аби залишатися прийнятним для всіх лідером у військовій, економічній і політичній сферах, а не нав'язувати свою волю за імперською моделлю. Нарешті, є неореалісти, переконані в міцності й тривалості американської гегемонії, заснованої на досягнутій перевазі й перевагах ліберальної демократії, які США можуть використовувати краще за інших.

Багато неореалістів вважають, що їхні напрацювання не затребувані політиками Вашингтона належною мірою, із чим важко не погодитися. На наш погляд, в академічному співтоваристві спостерігається зростання популярності стратегії вибіркової участі й різних версій неоізоляціонізму в якості альтернативи стратегії домінування. Звичайно, критика неореалістів не означає, що вони вважають зовнішньополітичний курс США принципово помилковим. Мова йде про вибір оптимальної стратегії, що забезпечує лідерство, а також про те, що в цей час за досягнення стратегічних цілей Америці доводиться платити занадто велику ціну.

Список використаних джерел

1. Tellis A. *Reconstructing Political Realism// Roots of Realism*/Ed. by B.Frankel. Portland. – London, 1996. – P. 3-104.
2. Johnson T. *The Idea of Power Politics: The Sophistic Foundations of Realism // Roots of Realism*. – P. 194-247.
3. Rahe P. *Thucydides' Critique of Realpolitik//Roots of Realism*. – P. 105-141.
4. Ashly R. *Political Realism and Human Interests//International Studies Quarterly*. – 1981. Vol.25, №2. – P. 204-236.
5. Kauppi M. *Thucydides: Character and Capabilities//Roots of Realism*. – P. 142-168.
6. Heilke T. *Realism, Narrative, and Happenstance: Thucydides' Tale of Brasidas//American Political Science Review*. – 2004. Vol.98, №1. – P. 121-138.
7. Haslam J. *No Virtue Like Necessity*. P. 250-251; Mouritzen H. *Kenneth Waltz: A Critical Rationalist between International Politics and Foreign Policy//The Future of International Relations/ Ed. by I. Neumann, O. Woever*. London; New York. – 1997.
8. Walker R. *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*. – New York, 1993. – P. 104-105, 112, 123-124.
9. MacFarlane N. *Realism and Russian Strategy after the Collapse of the Soviet Union//Unipolar Politics: Realism and State Strategies after Cold War*/Ed. by E.Kapstein, M.Mastanduno. – New York, 1999. – P. 218-260.
10. Lebow R. *The Long Peace, the End of Cold War and Theories of International Relations//International Organization*. – 1994. Vol.48, №2. – P. 249-277.
11. Snyder J. *Myth of Empire: van Evera S. Primed for Peace: Europe after the Cold War//International Security*. – 1990/91. Vol.15, №3. – P. 7-57.
12. *America Unrivaled: Future of Balance of Power/ Ed. by G.Ikenberry*. Ithaca, 2002. P.25.
13. Waltz K. *The Emerging Structure of International Politics//The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security*/Ed. by M.Brown, S.Lynn-Jones, S.Miller. Cambridge (MA), – 1995. – P. 42-77.
14. Pape R. *Soft Balancing against the United States// International Security*. – 2005. Vol. 30, №1. – P. 7-45.
15. *International Relations Theory and the End of the Cold War*/Ed. by R.Lebow, T.Risse-Kapfen. – New York, – 1995.
16. Kramer M. *Neorealism, Nuclear Proliferation, and East-Central European Strategies//Unipolar Politics*. – P. 385-463.
17. Legro J., Moravchik A. *Is Anybody Still a Realist?//International Security*. – 1999. Vol. 24, №2. – P. 5-41.
18. Kapstein E. *Is Realism Dead? The Domestic Sources of International Politics//International Organization*. – 1995. Vol.49. №4. – P.751-774; Zakaria F. *Is Realism Finished?//The National Interest*. – 1992/93. №3. – P. 19-22.

19. Brown S. International Relations in a Changing Global System: Toward a Theory of World Polity. Boulder, – 1992.
20. Keohane R., Nye J. Power and Interdependence Revisited//International Organizations. – 1987. Vol. 41, №4. – P. 725-753.

Шергін С.О.*

РЕАЛІЗМ І МОДЕРНІЗМ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ЕВОЛЮЦІЯ «РЕАЛІСТИЧНОЇ» ПАРАДИГМИ

В статті визначаються поняття та основні принципи політичного реалізму, а також модернізму та постмодернізму. Розглядається вплив наукових парадигм реалізму та модернізму на міжнародну політику США в контексті формування нового світового порядку.

Ключові слова: реалізм, модернізм, постмодернізм, парадигма, міжнародні відносини, еволюція.

В статье определяются понятие и основные принципы политического реализма, а также модернизма и постмодернизма. Рассматривается влияние научных парадигм реализма и модернизма на международную политику США в контексте формирования нового мирового порядка.

Ключевые слова: реализм, модернизм, постмодернизм, парадигма, международные отношения, эволюция.

In article the concept and the basic principles of political realism, and also a modernism and a postmodernism are defined. Influence of scientific paradigms of realism and modernism on international policy of the USA in a context of formation of a new world order is considered.

Key words: realism, modernism, postmodernism, paradigm, international relations, evolution.

Зовнішня політика жодної держави світу не має такого високого рівня теоретичного опрацювання, який досягнутий в США. Це зумовлено американською традицією підходити до вирішення міжнародно-політичних проблем з позицій стратегічного аналізу та з використанням наукової теорії. Таким чином, аналіз міжнародної політики США в контексті регіональних і глобальних трансформацій дає можливість дослідити еволюцію її концептуально-теоретичної бази.

Політичний реалізм - Realpolitik традиційно залишається в США визначальною парадигмою в сфері досліджень міжнародних відносин. Водночас, прагматизм у визначенні національних інтересів та об'єктивна оцінка можливостей щодо їх реалізації – це фактори, які посилюють реалізм і забезпечують ефективність американської зовнішньої політики.

Після закінчення Другої світової війни політичний реалізм стає головним напрямом у дослідженні міжнародних відносин, який був оснований на критиці постулатів політичного ідеалізму – ще однієї класичної парадигми. У рамках цього напрямку, який згодом перетворився на наукову школу, плідно працювало чимало американських дослідників:

* доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України

Р. Нібур, Н. Спайкман, Г. Моргенту, Дж. Кеннан, А. Волферс, Г. Кіссінджер, З. Бжезінський тощо.

Сам термін «політичний реалізм» вказує на те, що реалісти, на противагу ідеалістам, вважають неприйнятним будувати свої дослідження на абстрактних ідеалах і принципах «абсолютного добра». Вони чітко позначають свій дослідницький інтерес до реального положення речей, реальної людської природи, реальних історичних процесів. Своєрідним маніфестом теоретичної школи політичного реалізму стала книга Г. Моргенту «Політичні відносини між націями. Боротьба за владу та мир», яку було видано в 1948 р. у США і яка пізніше багато разів перевидавалася різними мовами [15].

Формулюючи основні принципи політичного реалізму, Г. Моргенту відзначав, що політика та суспільство підпорядковані об'єктивним законам, і тут явно недостатньо віри в «моральний політичний порядок, заснований на універсальних і абстрактних принципах» [8, с. 3]. Він закликав вивчати процеси, що реально відбуваються, адже тільки пізнання об'єктивних законів розвитку суспільства, дає можливість цілеспрямовано й успішно впливати на політичну дійсність. У якості центральної дослідницької мети Г. Моргенту ставив завдання створення раціональної теорії міжнародної політики.

У контексті фундаментальних досліджень міжнародної політики внесок Г. Моргенту в їх розвиток важко переоцінити. Втім головний внесок Г. Моргенту полягає не в розробленні загальної теорії міжнародних відносин, а в опрацюванні парадигми класичного реалізму, яку зведено до шести визначальних принципів, на основі яких сформульовано її домінанти.

Головний висновок Г. Моргенту щодо ролі держав у політиці балансування є однозначним - у встановленні, підтримці або зміні балансу сил центральне місце належить великим державам - саме вони визначають «правила гри» на міжнародній арені. Знаходячись на консервативно-реалістичних позиціях, цей видатний американський політолог вважав основними завданнями міжнародної політики забезпечення національно-державних цілей мирними засобами при збереженні готовності застосування сили.

Постулати класичного реалізму неодноразово критикувались його опонентами, які піддавали сумніву головним чином дослідницькі методи «традиціоналістів», що ґрунтувались на теоретичних інтерпретаціях, історичних аналогіях та порівняльному аналізі. Втім предмет других великих дебатів (1950-1960-і рр.) між прихильниками традиціоналізму та модернізму щодо природи міжнародних відносин залишається актуальним і в умовах сучасного світового порядку, який за своїми структурно-функціональними параметрами кардинально відрізняється від епохи біполярності. Доказом цього слугують численні публікації в американських наукових виданнях, зокрема академічних журналах, що присвячені теоретичній спадщині Г. Моргенту та її впливу на сучасну політичну науку. Як і раніше, предметом дискусій є проблема інтерпретації міжнародних відносин, ідентифікації їх учасників та сутність національного інтересу в контексті зовнішньої політики США [17].

Після відносного зниження привабливості політичного реалізму як дослідницької програми та теоретико-концептуальної основи зовнішньополітичного курсу держав в 1970-і рр., він знову відродився на початку 1980-х рр., як найбільш приваблива модель в умовах загострення міжнародної обстановки - цього разу в «реформованому» вигляді - неореалізму, або структурного реалізму.

Політичний реалізм, який жорстко критикував модерністів, відчув на собі його вплив. Після періоду невизначеної віри в «нову науковість» дисципліни чимало американських політологів знову повернулись до реалізму, але менш самовпевненому та ортодоксаль-

ному. Вони кваліфікували трансформацію класичного реалізму середини ХХ в. і оформлення його у вигляді неореалізму наприкінці 1970-х рр. як «відстрочену перемогу». Останнє твердження пов'язане з книгою засновника «неореалізму», чи «структурного реалізму» професора Каліфорнійського університету Кеннета Волтца «Теорія міжнародної політики», яку було опубліковано в 1979 р.

Для з'ясування ревізійністської сторони неореалізму слід звернути увагу на відмову його прихильників від спроб вивести раціональну теорію з розуміння природи людини, зокрема, її дуальності. Своє пояснення соціальної взаємодії на рівні міжнародних відносин неореалісти будують не на психологічних чинниках, а на факторах соціального порядку. Але більш істотною стороною трансформації класичного політичного реалізму в неореалізм є прагнення останнього систематизувати політичний реалізм і створити системну теорію міжнародної політики. Зберігаючи основні категорії класичного політичного реалізму - сила, національний інтерес, боротьба за владу, - неореалізм прагне до збагачення його досягненнями системної теорії. На думку К. Волтца, для розуміння сутності того, що відбувається в міжнародній політиці, необхідно показати, наскільки дії та взаємодії держав, а також результати цих дій і взаємодій можуть бути пояснені силами, які виявляються на рівні системи, а не на рівні окремого елемента [19, с. 32-34].

Відомо, що одна з основних ідей системного підходу до міжнародних відносин – це посилення на основну роль структури системи в пізнанні її законів. Структура створюється взаємодією елементів і впливає на дії міжнародних акторів. Той або інший результат взаємодії елементів у рамках системи обумовлений не їхніми особливостями, а властивостями структури.

Структура системи виступає переважно як сила, що примушує учасників міжнародних відносин діяти так, а не інакше. Зміст останнього твердження пояснює один з теоретиків конструктивізму Джон Раггі: «Коли міжнародна система сформована, вона стає силою, яку актори не можуть контролювати; вона обмежує їхнє поведіння й стає між намірами держав і результатами їхніх дій» [16, с. 134]. Іншими словами, структура системи обмежує «свободу дій» держав і багато в чому визначає результат їхньої взаємодії. Причому структурні властивості міжнародної системи фактично не залежать від зусиль малих і середніх держав, вони передусім є результатом взаємодії великих держав. Очевидно, що теорія та історія міжнародної політики визначаються й створюються в категоріях великих держав і під їх безпосереднім впливом. У міжнародній політиці, як і в будь-якій іншій системі, що заснована на принципі «самопомогти», актори, які володіють найбільшими можливостями, встановлюють «правила гри» для себе та усіх інших «гравців». Проте сьогодні неореалістичне розуміння міжнародної системи є настільки розповсюдженим, що системна теорія міжнародних відносин отожднюється саме з ним.

Наприкінці 1960-х – початку 1970-х рр. політичний реалізм піддавався все більшій критиці, передусім за його модель світу. Його критикували за «надмірну» увагу до питань міждержавної боротьби за владу та за індиферентність до тих політичних процесів, що відбуваються як всередині держави, так і в транснаціональному середовищі. Іншими словами, якщо раніше роль держави як центрального актора міжнародних відносин не ставилася під сумнів, то в період «третьої хвилі великих дебатів» це питання знаходилося в центрі дискусій. Відтак зміст і рамки «третьої хвилі» можна визначити як протистояння державно-центричної парадигми політичного реалізму та нового напрямку політологічних досліджень міжнародних відносин – транснаціоналізму.

Подолання концептуальної несумісності реалістичної і ліберальної парадигм зрушує лінію теоретичного протистояння в політології міжнародних відносин. Мається на увазі,

що явному або латентному домінуванню реалізму в цій галузі політичної науки протистоять група вчених, які кидають йому постпозитивістський, або постмодерністський виклик. Це протистояння, яке почалося у 70-х і мало місце у 80-х і 90-х роках, отримало назву постпозитивістських дебатів. Результатом цих дебатів стало прискорення процесу формування постмодерністського напрямку в політичній науці США та європейських країн.

1. Модернізм і постмодернізм

Модернізм, який виник як реакція на недоліки позитивізму та реалізму не представляє собою окремої школи чи єдиного підходу в суспільних науках загалом і, зокрема, в американській політології міжнародних відносин. У підході до міжнародних відносин американська версія постмодернізму спирається в основному на праці британських конструктивістів і французьких постструктуралістів,

Для вирішення питання, що поєднує постмодерністів, необхідно з'ясувати сутність їх протистояння. Сам термін «постмодернізм» припускає критику фундаментальних методологічних основ позитивізму. Нагадаємо, що позитивізм – це парадигмальна гносео-методологічна установка, згідно з якою дійсне (позитивне) знання може бути отримане як результат конкретно-наукового, а не філософського пізнання. Як реакція на кризу дослідницької програми позитивізму виникло кілька шкіл, що ставлять під сумнів гносеологічні основи позитивізму, насамперед, його раціоналістичну теорію пізнання. Найбільш помітними в постмодерністських дослідженнях у США і Європі стали «критична теорія» (Р. Кокс, Н. Герас, Е. Лінклэйтер), історична соціологія (М. Манн, Ч. Тіллі, Т. Скокпол), соціологічний інституціоналізм (Л. Мейер, М. Фіннемор), комунітаризм (К. Браун, Р. Джексон), конструктивізм і постструктуралізм (Х. Алкер, Р. Ешлі, В. Конноллі, Дж. Дер Деріан, Р. Вокер, М. Шапіро) і фемінізм (С. Енлоу, Ж. Ельстайн, А. Тікнер).

Слід зазначити, що в США «історична соціологія» не отримала належного розвитку. При деяких предметних відмінностях конструктивістів і постструктуралістів поєднує спільна зацікавленість у вивченні питань інтерсуб'єктності ключових структур міжнародної системи, природи державних інтересів і державної ідентичності, а також у дослідженні проблеми адекватності відображення картини системи міжнародних відносин залежно від її концептуалізації та процесів, що відбуваються в її середовищі [4, с. 38-39].

У соціально-політичному та світоглядному контексті постмодерн означає утвердження плюралістичної парадигми, проголошення принципу множинності, фрагментації культурної єдності, підвищення уваги до особистості та її внутрішнього світу, питання ідентичності та самоуправління тощо. Водночас постмодерністська парадигма характеризується ірраціоналізмом і неприйняттям будь-яких теоретичних абстракцій і узагальнень, відмовою від етноцентризму та європоцентризму. Постмодерністи піддають критиці самі поняття про реальність, істину, які є центральними для політичної теорії як і інших суспільних наук. Засуджуючи раціоналізм за його буцімто механістичну інтерпретацію причинно-наслідкових зв'язків, постмодерністи у підході до вивчення міжнародних відносин пропонують ідею їх змістовної деконцептуалізації та реконструкції. Так само критично вони ставляться і до парадигм, теорій і категоріального апарату науки про міжнародні відносини, вважаючи, що це лише знаряддя конструювання міжнародно-політичної реальності, а не сама реальність, яка існує незалежно від процесу та методів пізнання.

Поєднує ці школи в науці про міжнародні відносини переконаність у тім, що західна політична думка, яка заснована на ідеалах просвітництва, перебуває в глибокій системній

кризі. «Проект просвіти» тлумачиться як прагнення до звільнення людства від «темряви незнання», упереджень, традицій і від поклоніння незаперечному авторитету. Гаслом його є переконання, що людина - це володар всесвіту, здатний побудувати світ на засадах розуму й справедливості. Постмодерністи критикують саму ідею прогресу і не вірять у можливість людства досягти «вершини досконалості». Вони заперечують розуміння історії як цілеспрямованого історичного поступу - реальність для них є соціальною побудовою (конструктом), продуктом людського альтернативного вибору.

Незважаючи на свою внутрішню суперечливість і надмірний критицизм щодо реалізму та лібералізму, постмодернізм причетний до розроблення низки оригінальних концепцій у суспільних науках, зокрема, міжнародних відносинах. Як впливова парадигма він зіграв роль каталізатора науково-дослідної діяльності. По-перше, на початку 1990-х рр. стали активніше вивчатися проблеми ерозії суверенітету, територіальної цілісності держави, що, в свою чергу, стимулювало обговорення таких істотних для даної дисципліни питань, як федералізм і регіоналізм, національна самосвідомість і націоналізм, нові типи громадянства в сучасному світі тощо. По-друге, одну із ключових категорій міжнародних відносин - безпеку також було піддано глибокому переосмисленню в наукових розвідках постмодерністів. У цих дослідженнях і в роботах близьких їм за духом безпека виходить за межі розуміння її винятково у військових термінах. По-третє, інші параметри міжнародних відносин і світової політики: політичний, економічний, соціальний і екологічний посідають чільне місце в їх науково-прикладних дослідженнях. Нарешті, постмодернізм, як посткласичний напрям у суспільній науці, не міг обійти своєю увагою широкий спектр проблем, пов'язаних з глобалізмом і глобалізацією. При цьому спектр оцінок глобалізації представниками американської версії постмодернізму (Х. Алкер, М. Волцер, Р. Кокс, Дж. Раггі) є досить широким – від позитивно-оптимістичного сприйняття до критичного і навіть антиглобалістського [7, с 83-90; 16].

Закінчення «холодної війни» стало новим стимулом для дискусій про характер і закономірності міжнародних відносин. На початку 90-х рр. самим яскравим проявом оптимізму із приводу тріумфу лібералізму стала книга американського політолога Ф. Фукуями «Кінець історії і остання людина». Автор висловив упевненість у тріумфі західної ліберальної демократії і ліберальної економіки та сподівання щодо евентуальної конвергенції капіталізму й соціалізму. Тріумф західної ідеї автор книги зв'язував з тим, що «в лібералізмі не залишилося ніяких життєздатних альтернатив», а минулий історичний період є періодом завершення «ідеологічної еволюції людства й універсалізації західної ліберальної демократії як останньої форми правління» [10, с. 210].

Оптимізм спостерігався також і в середовищі реалістів, які розглядали крах біполярності як американський тріумф і акцентували на різкій зміні в розподілі влади у світовому масштабі. Так, рупор американських неоконсерваторів Ч. Краутхаммер ситуацію після закінчення «холодної війни», коли американська могутність досягла апогею, кваліфікував як «однополярний момент». На початку 90-х рр. він пропагував ідею особливої відповідальності США як «єдиної наддержави», що має виступати на підтримку міжнародної стабільності та не допускати сповзання до хаосу, який може спричинити появу мультиполярності [13, с. 23]. Ряд його колег у своїх дослідженнях, присвячених переосмисленню проблем безпеки, наполягали на тому, що в новій ситуації однополюсного світу безпека може бути гарантована лише військовою силою США.

З політичних позицій неоконсерватизму на захист американської світової гегемонії в 90-х рр. виступав і З. Бжезінський, який націлював Вашингтон на використання військово-стратегічних переваг США для втримання контролю над «великою шахівницею»

Євразії. Слід зазначити, що трансформація поглядів американського політолога після 11 вересня 2001 р. знайшла відображення у його наступній книжці, у якій було розглянуто можливості використання альтернативної стратегії США. Парадоксальним чином поєднуючи гегемонію і демократію, З. Бжезінський пропонував замість військово-силової гегемонії використовувати глобальне американське лідерство, яке засновано на згоді демократичних країн світу. Але, як і раніше, він переконаний в тому, що США залишаються єдиною державою, яка здатна утримати світ від хаосу та забезпечити «правильний баланс між односторонньою гегемонією та демократичними цінностями й обов'язками, що випливають з глобальної моці» [1; 2, с. 282].

Патріарх американської геополітики та дипломатії Г. Кіссінджер, на відміну від своїх колег, ситуацію після закінчення «холодної війни» не оцінює однозначно як «однополюсний» або «мононаддержавний» світ. Він вважає, що, Сполучені Штати перебувають не в настільки блискучому стані, щоб в односторонньому порядку диктувати світу правила та принципи міжнародної діяльності, яка нагадує ситуацію в Європі двохсотрічної давнини. Разом з тим, з його погляду, перемога США в «холодній війні» накладає на них нелегку, але цілком посилену місію «єдиного лідера» в підтримці рівноваги сил у світі [3].

На думку представника посткласичного реалізму С. Гантінгтона, геополітична ситуація на зламі тисячоліть має інший характер - зіткнення цивілізацій стане «домінуючим фактором світової політики». Авторитетний американський політолог вважав, що в сучасному світі основним джерелом конфліктів будуть не ідеологія чи економічні інтереси, а культурно-цивілізаційні відмінності. Нація-держава залишиться дієвим актором у міжнародних справах, але найбільш серйозні конфлікти глобальної політики будуть відбуватися між націями та групами, що належать до різних цивілізацій. На його думку, геополітична побудова світу буде визначатися взаємодією основних цивілізацій, і сучасні умови міжнародного порядку робитимуть їх зіткнення неминучим. Оскільки Захід перебуває на вершині своєї могутності, то центральною віссю світової політики буде конфлікт між ним та рештою світу. Головний висновок-попередження С. Гантінгтона ліберально-демократичному Заходу полягав в тому, що найнебезпечніший виклик західним інтересам, цінностям і могутності кидає передусім «конфуціансько-ісламський блок» [6, с. 7, 14-15].

З інших позицій оцінював міжнародно-політичну ситуацію, що склалась наприкінці ХХ - початку ХХІ ст., професор Джорджтаунського університету Ч. Купчан. Критикуючи реалізм за його прихильність до «пошуку простих рішень для розв'язання складних проблем», Ч. Купчан закликає американський політичний істеблішмент готуватися до «турбулентних часів», пов'язаних із «закінченням американської ери». Так, він вважає, що реальну загрозу американській глобальній стратегії становить не ісламський світ і навіть не Китай, а інтегрований Європейський Союз, який перетворився на єдиного головного конкурента США в економічній сфері [14, с. 158-159].

Протилежний погляд на роль США в постбіполярному світі демонструє Ч. Краутхаммер. У своїх останніх публікаціях він позитивно оцінює зовнішню політику Б. Обама, який, за його словами, «відчуває себе володарем усього світу і намагається керувати різними країнами». У цілому американські «неокони» характеризують стратегію 44-го президента США як стратегію «глобальної імперіалістичної держави» [22].

Отже, незважаючи на певні розбіжності в оцінках загроз стабільності міжнародної системи і, зокрема, глобальній стратегії США, парадигмальна орієнтація більшості американських політологів трансформується у напрямку посткласичного варіанту реалізму та лібералізму. До цього їх спонукають численні фактори, насамперед, бажання бути корис-

ними в плані участі в опрацюванні та модифікації «великої стратегії» США в умовах глобальних трансформацій.

Тривалий період світ переживає кризу, що пов'язана з ерозією Вестфальської системи міжнародних відносин. Сьогодні її можна розглядати як загальносистемну кризу, що характеризується якісним перетворенням глобальної системи міжнародного порядку. Деяка тематична невизначеність у світополітичних дослідженнях є об'єктивним відображенням даної ситуації. Разом з тим, вона стимулює науковий пошук і є ґрунтом, на якому можливе створення нових концептуально-аналітичних конструкцій.

Узагальнюючи досягнення американської політології міжнародних відносин у контексті наведених вище парадигм, зазначимо, що 1970-1980-і рр. були періодом її теоретичної і концептуальної зрілості. У цей час вона сформувалась як сукупність спеціалізованих напрямів і шкіл, єдиних в об'єкті та пізнавальних цілях досліджень. Беручи до уваги методологічний плюралізм американської політологічної думки, стають зрозумілими причини суттєвих розбіжностей в оцінках природи сучасних міжнародних відносин і зовнішньої політики США.

З початку 2000-х рр. у зв'язку з утвердженням в політичному істеблішменті США глобалістської парадигми концептуальний зміст американських досліджень з питань світової політики та міжнародного порядку характеризується значно більшим консерватизмом. Це зовсім не означає завершення парадигмальних дискусій та припинення наукового пошуку в рамках міжнародно-політичних досліджень. Американські політологи визнають, що «ступінь ризику наукового теоретизування в сфері міжнародних відносин є завжди високим, але абсолютно виправданим, враховуючи практичне значення системного аналізу сучасних глобальних процесів і трансформацій» [9; 17].

Цілком імовірно, що визначальними для наступного етапу розвитку цих суміжних, але автономних наукових дисциплін, стануть метатеоретичні парадигми - такі, що виходять за межі загальноновизнаних і формуються на принципово інших засадах в умовах наукових революцій. Біфуркаційна траєкторія розвитку сучасних міжнародних процесів, та їх евентуальні наслідки для конфігурації і стану глобальної системи ХХІ ст. дають для такого припущення достатню кількість фактів і аргументів.

Однак від повернення *Realpolitik*, зокрема у воєнно-політичній сфері, сучасний світ не застрахований. Владно-силовий ресурс і головний регулюючий принцип політичного реалізму - «баланс сил» довели свою ефективність в умовах постбіполярної системи міжнародних відносин. За словами Г. Кіссінджера гарантією стабільного світового порядку є американська перевага як «очевидний факт у близькій і майже незаперечний у середньостроковій перспективі» [3, с. 326] У разі порушення стратегічного балансу сил між США та другим світовим полюсом – Китаєм воєнний конфлікт, у який неминуче будуть втягнуті інші країни, стане реальністю. Втім посилення Китаю як чужого Заходу центру економічної і політичної сили може сприяти стабілізації світового порядку, зробити його більш солідарним, що є необхідною умовою для адекватної відповіді новим загрозам і викликам часу.

Висновки щодо впливу наукових парадигм і принципів реалізму та модернізму на міжнародну політику США в контексті формування нового світового порядку:

- американські цінності (демократія і права людини) та інтереси (гегемонія і лідерство) взаємопов'язані та підсилюють одна одну;
- реалізм і неореалізм – залишаються визначальними факторами глобальної стратегії і міжнародної політики США;
- модернізм як науковий і технологічний засіб політичного інжинірингу використовується переважно в сфері прогностики міжнародних відносин і конфліктології;

• постмодернізм виступає в американській політології міжнародних відносин як парадигмальний еквівалент глобалізму та метатеоретична інтерпретація світу з метою його геополітичної і соціальної реконструкції – створення «глобальної спільноти».

Список використаних джерел

1. Бжезинский Зб. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / Пер. с англ. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 256 с.
2. Бжезинский Зб. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / Пер. с англ. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 288 с.
3. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Пер. с англ. Под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: НИЦ «Ладомир», 2002. – 352 с.
4. Международные отношения: теория, конфликты, движения, организации / П. А. Цыганков, Г. А. Дробот, М. М. Лебедева и др.; Под ред. проф. П. А. Цыганкова: Учебное пособие. Изд. 2-е. – М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2007. – 320 с.
5. Современная мировая политика: Прикладной анализ / Отв. ред. А. Д. Богатуров. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 588 с.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
7. Цыганков А. П., Цыганков П. А. Социология международных отношений. Анализ российских и зарубежных теорий: Учебное пособие для студентов вузов / А. П. Цыганков, П. А. Цыганков. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 238 с.
8. Busan B., Jones Ch., Little R. The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism. – New York: Columbia University Press. - 1993. – 278 p.
9. Darryl S. L. Jarvis. Theorising Risk and Uncertainty in International Relations: The Contribution of Frank Knight // International Relations. - September 2011. - Vol. 25. – P. 296-312.
10. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. – London: Penguin books, 1992. - 448 p.
11. Keohane R., Nye J. Power and Interdependence: World Politics in Transition. – Boston: Little Brown & Co., 1977. – 273 p.
12. Keohane R., Nye J. Transnational Relations and World Politics. – Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1972. – 460 p.
13. Krauthammer Ch. The Unipolar Moment // Foreign Affairs. – Winter 1990/1991. - Vol. 70. – № 1. – P. 23-33.
14. Kupchan Ch. The End of the American Era. U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-first Century. – New York: Alfred A. Knopf Publisher, 2003. – 391 p.
15. Morgenthau H. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace / Revised by K. Thomson and W. Clinton. – Boston: McGraw-Hill, 2006. – 752 p.
16. Ruggie J. Winning the Peace. America and World Order in the New Era. – New York.: Columbia University Press, 1996. – 288 p.
17. The Perennial Relevance of Morgenthau's Political Realism // American Foreign Policy Interests. – 2009. - Vol. 31. - Issue 4. – P. 272-274; Cristol J. Morgenthau vs. Morgenthau? «The Six Principles of Political Realism» in Context // American Foreign Policy Interests. – 2009. – Vol. 31. – Issue 4. - P. 238-244; Pham P. What is the National Interest? Hans Morgenthau's Realist Vision and American Foreign Policy // American Foreign Policy Interests. – 2008. – Vol. 36. – Issue 5. – P. 256.
18. Theory of Foreign Policy / by Glenn Palmer and T. Clifton Morgan. –Princeton (New Jersey): Princeton University Press, 2006. – 224 p.

19. Waltz K. Theory of International Politics. – New York: McGraw-Hill, 1979. – 250 p.
20. Wallerstein I. The Decline of American Power: The US in a Chaotic World. – New York.: New Press, 2003. – 160 p.
21. Wallerstein I., Clesse A. The World We Are Entering 2000-2050. – Amsterdam: Dutch University Press, 2003. – 275 p.
22. <http://www.city-data.com/forum/politics-other-controversies/752178-dr-charles-krauthammer-obama.html>; <http://www.city-data.com/forum/politics-other-controversies/752178-dr-charles-krauthammer-obama.html#ixzz0UEk8GtJD>).

Хижняк І.А.*

ПРЕЛЮДИЯ СЛАВЫ – СИСТЕМНАЯ РАПСОДИЯ ПРОВИДЕНИЯ НА ТЕМУ «НЕЗАВИСИМОСТЬ США»

В цій статті розглядаються основні засоби та методи вивчення історичних процесів. Досліджується таке явище, як каскадний ефект, також співставляються основні елементи міжнародних систем.

Ключові слова: система міжнародних відносин, каскадний ефект, історичні процеси, баланс сил.

В данной статье рассматриваются основные средства и методы изучения исторических процессов. Исследуется такое явление, как каскадный эффект, также сопоставляются основные элементы международных систем.

Ключевые слова: система международных отношений, каскадный эффект, исторические процессы, баланс сил.

In this article fixed assets and methods of studying of historical processes are considered. Such phenomenon as cascade effect, basic elements of the international systems also are compared.

Key words: system of the international relations, cascade effect, historical processes, balance of forces.

Системний підхід к познанию истории предполагает применение довольно широкого арсенала средств. Среди них особое место занимает использование **каскадного эффекта**, который подразумевает **результат строго обозначенного воздействия на объект по определенным направлениям и различным уровням**. А чтобы выяснить этот результат и выявить действительную достоверность происходящих исторических событий необходимо сопоставить их с **основными элементами международных систем**, которые **представлены социальными общностями, группами и отдельными индивидами**. Последние имеют **широкий спектр проявлений в материальных системах многовариантности и альтернативного развития**. И одной из таких оценок **направлений является учет специфики его проявлений в контексте исторического развития**. А историческое время, как известно, обладает еще одной чрезвычайно важной особенностью: календарное время далеко не всегда совпадает с логикой периодизации исторического процесса. В этом смысле особый интерес представляет пример летоисчисления XX столетия, которое является весьма показательным по части несовпадения века времени исторического со временем века календарного. Оно, по мнению многих философов, историков и политологов, закончилось еще в 1914 г. – т. е. в год начала Первой мировой войны; или его начало, исходя из тех же критериев, относится к 1989 г. – времени падения Берлинской стены. Уже не говоря о том факте, что в свое время личный нотариус императора Священной Римской империи до сих пор неизвестной причине в документе 700 года исправил дату на 1000 год, перепрыгнув тем самым через целых три столетия.

* доктор исторических наук, профессор, доктор политических наук, профессор политологии

Кроме того, известный французский ученый-физиократ Тюрго в отношении проблемы колониальных владений дал свою несколько иную оценку **исторической специфики** этого феномена, отнеся его не столько к хронологическому, а сколько к метафорическому разряду: «Колонии подобно фруктам висят на дереве, пока не созреют, и затем падают от собственной тяжести или от внешнего толчка».

Вот почему последняя четверть XVIII в. не стала исключением из общего правила и выступила в качестве, хотя и **системно** несколько преждевременной, но все же своеобразной хронологической прелюдии. Впоследствии она даже утвердилась в роли определенного исторического диссонанса. И все же этот фактологический артефакт (искусственно созданный) стал прообразом уже иной эпохи, а также **фундаментом грядущих перемен в сфере международных отношений, произошедших в дальнейшем, уже на протяжении как XIX, так и последующих столетий и приведших к образованию целого ряда новых систем международных отношений.**

Начнем с того, что **война за независимость американских колоний** может быть отнесена не только как к исторически этапным, но, и прежде всего, как к **системно-многоуровневым явлениям**. Ведь со всей очевидностью этот феномен следует рассматривать как **первый структурный сбой в мировой системе колониализма, который в сфере межгосударственных отношений может оцениваться как качественно иная веха, поскольку она с одной стороны знаменовала собой появление первого самостоятельного государства по ту сторону Атлантики, а другой – ясно указала на перспективу преодоления европоцентризма как единственно потенциально приоритетной тенденции в развитии мировых международных отношений.**

С точки зрения системного анализа каскадный эффект войны за независимость британских колоний в Северной Америке **проявился прежде всего в виде воздействия на внешнюю среду – совокупности общественных отношений в структуре британского общества, которые оно пыталось транспонировать на свои заморские американские колонии. А отсюда соответственно и возникла логическая связь со внутренней средой экономических отношений (контекста), которая в этих конкретных исторических условиях проявилась в характере функционирования экономических отношений (особенностях производства, присвоения и обмена товаров).**

Стало быть, **каскадный эффект** конкретно нашел свое **специфическое историческое отражение в действии Парижского мирного договора 1763 г.**, согласно которому восточная часть французской Луизианы была присоединена к владениям британской колониальной империи. Восторг колонистов не знал пределов: возможности от бесконтрольного освоения природных богатств этого громадного региона просто захватывали дух. В этом смысле особая роль отводилась добыче рыбы, заготовления древесины и особенно промыслу пушнины. Реакция Лондона была незамедлительной – запрет переселения и использования богатств новых угодий. Причины озабоченности правительства на берегах Темзы просматривались достаточно прозрачно: с точки зрения несущего элемента конструкции правящего режима того времени там не могли игнорировать факт значительного урона, нанесенного королевской казне после Семилетней войны. Кроме того, с точки зрения негативной реакции аборигенов на возможные бесконтрольные действия колонистов двор короля Георга III не мог позволить себе такую роскошь как использовать жесткую схему во взаимоотношениях с индейскими племенами, численность которых была на несколько порядков выше, чем общее количество колонистов, прибывших из Европы. Вот почему британский истеблишмент решил принести в жертву свои амбиции в пользу сохранения незыблемости ресурса своего влияния, дабы избежать возможных волнений среди индейских племен.

Но колонисты, даже не отдавая себе отчет в том, что история движима частностями, действовали, руководствуясь сугубо своими чаяниями и попытались конвертировать свой общетональный интерес к наживе в приобретение капитала свободы своих действий в виде демонстративного игнорирования запретительных мер британского правительства. Ситуация усугублялась фактом совместно пролитой крови в войне за свои законные права.

К тому же **центробежные силы, внесшие свою лепту в дезинтеграцию привычного развития исторических процессов** в тот период, еще более усугубили противоречия на поле разногласий между правительством метрополии и добивающимися своих прав переселенцев. В центре этих центробежных сил лежал дух Просвещения, который колонисты считали своим естественным и неотъемлемым достоянием. Понимание специфики взаимоотношений в рамках указанной модели в наиболее продуктивном формате возможно только при условии использования системно-политического анализа, где политическая система рассматривается в нем как определенная совокупность отношений, находящихся в непрерывном взаимодействии со своей внешней средой через механизмы «входов» и «выходов». На «входах» система получает извне импульсы – сигналы, ресурсы; встречается с вызовами, представляющими угрозу её целостности. И подразделение их происходит на две категории:

1. «требования», связанные с безопасностью, индивидуальной свободой и равенством, участием, потребительскими благами и т. п.;

2. «поддержки», удовлетворять некоторые «требования» и регулировать вызываемые ими конфликты. Источником «требований» являются с одной стороны, такие части внутрисоциетальной среды как экологические, личностные и другие социальные системы. С другой стороны, компоненты экстрасоциетальной среды: международно-политические, международно-экологические и международно-социальные системы [1].

Теперь становится понятной и адекватно обоснованной сущность петиций и протестов, которые колонисты направляли в адрес ключевых несущих конструкций политической власти в Лондоне. В конденсированной форме они сводились к следующему: с одной стороны – готовность платить налоги, пошлины и другие государственные сборы, исполнять свои обязанности перед государством наравне с остальными подданными короля, но с другой – неременное их условие – соблюдение имеющихся прав, а также участие в процессе законотворчества. Однако, проблема заключалась в полном отсутствии их представительства в британском парламенте, а главное, в практическом игнорировании их требований и интересов, что автоматически переводило переселенцев в статус политических изгоев.

Первые вооруженные столкновения между отрядами повстанцев и колониальными войсками начались 19 апреля 1775 г. в окрестностях городов Лексингтон и Конкорд. Это происходило на фоне работы Континентального конгресса в городе Филадельфия, в котором принимали участие представители тринадцати колоний. Этот форум из представительского собрания общественного мнения перешел в статус штаба восстания колоний против всемогущества британских монополий. Напряженность нарастала в прямой пропорции с возрастающим нежеланием истеблишмента на берегах туманного Альбиона идти хотя бы на малейшие уступки категорическим требованиям колонистов.

Возникшая, таким образом, непримиримая конфронтация трансформировалась в мощные потоки системной реакции, которые стали поступать на «входах» из глобальной окружающей среды и соответственно перерабатываться внутри политической системы. Это произошло вследствие определенного рода реагирования всех

составных элементов существующей в тот исторический период **системы**. А это, в конечном итоге, **вызвало конкретную совокупную ответную реакцию, которая явилась адаптацией данной системы к среде**. **«На выходах» эта реакция облеклась в форму конкретных политических действий** в виде принятия 4 июля 1776 г. Континентальным конгрессом декларации независимости США¹.

Это стало своеобразным «бунтом внутри пуританской традиции» и вызовом законопослушных подданных, привыкших беспрекословно идти в русле установленного божественного порядка. Считалось также тяжким грехом нарушать права вассалов перед своими сеньорами, а также выступать против строгого следования нормам религиозной морали. По сути дела, понятие «независимость» из своего бывшего еретического смысла получила новое, далеко не «вольнодумное» толкование.

А «старая и добрая» Англия по-прежнему продолжала хранить гордую и незыблемую неприступность, переходящую в непоколебимую жесткость в отношении восставших колоний. Здесь «первую скрипку» играл король Георг III, который и слушать не хотел о какой-либо переориентации политической конфигурации отношений Великобритании со своими северо-американскими владениями. Стилистика его власти включала в себя безоговорочную автократию (власть одного), помноженную на практику принятия политических решений вопреки позиции большинства («эм-пиизз»-членов парламента) в институте законодательной власти. И когда стало ясным, что достижение «статус-кво» стало невозможным по определению и конституционный конфликт перешел на иной качественный уровень – войну за независимость, то в тот момент уже **системная реакция «выхода» обрела облик начала нового цикла взаимодействий системы с окружающей средой и стала способствовать вполне конкретным изменениям в последней, которые стали порождать новые «требования» и «поддержки»**. Следовательно, **системная оценка уже иной политической структуры уже стала проходить в динамике становления других «требований» и «поддержек» и функционировать в постоянном взаимодействии с окружающей средой и непрерывно «сверять» свои «ответы» с состоянием и реакцией своих элементов**. А это означало, что колонисты уже на конституционном уровне отрекались от своей принадлежности к метрополии и единственным выходом, чтобы узаконить это отречение, стала война, продолжавшаяся вплоть до 1783 г., и по существу ставшая истинной «прелюдией славы» для будущего лидера мирового развития.

В этом контексте особого внимания заслуживала позиция, прежде всего Франции, а главное, **модель её внешней политики** по отношению к свободолюбивым колонистам. В её основе лежала инерционность восприятия собственного положения после поражения в Семилетней войне – желание вернуть отобранные англичанами колонии, а главное восстановить **«баланс»** между европейскими державами, нарушенный победами туманного Альбиона. Поэтому, желая избежать преждевременного «бартера обвинений», в Париже с 1763 г. стали исподволь стараться осуществлять реформы сухопутных сил и флота с целью проведения комплексной подготовки к войне. Хотя «недремлющее око» на берегах Темзы в тот период предпочитало хранить величественное молчание и старалось, как бы не замечать подобных «мелочей».

А французская монархия тем временем стала играть, что называется, «ва-банк». В нарушение принципа **«баланса сил» в династических взаимоотношениях между ев-**

¹ В литературе, посвященной международным отношениям, этот неординарный акт рассматривается как исторический прецедент близкий по хронологии с низложением испанского короля Филиппа II семью мятежными провинциями Северных Нидерландов в 1581 г.

ропейськими державами Франція приступила к укріпленню своїх союзних зв'язей с Австрією (жени́тба Людовика XIV на Марії-Антуанетте – дочки Марії Терезії) и Іспанією (підтримка її проти Англії в фолклендському конфлікті в 70-е роки) во ісполнение Семейного или Фамільного акту, заключеного между французськими и іспанськими Бурбонами (включаючи пармську и неаполітанську ветви іспанських Бурбонов)².

Екстравагантність французького «дефіле» на полі міжнародних відносин оснoвувалась на гіпертрофованому політичному меркантилізмі, котрий во главу угла поставив удовлетворення свого **династического (государственного) інтереса**.

Одним из наиболее красноречивых примеров изошренного придворного изящества французького політика в тот період может служить его умелая інструменталізація в затягнуту політичну групу публичних промінентів. Даже тогда их имена служили в качестве своеобразной визитной карточки уже состоявшейся національной гордости, прошедшей как придирчивую оценку общественного мнения времен Людовика XVI, так и вошедших в скрижали истории в качестве шедевров, в виде непреходящих ценностей, творенья их «человеческого гения». И таким маэстро «вербалізації» драматургического слова и утонченной «креативности» на поле мастерства осуществления деликатных секретных миссий стал всемирно известный мастер «театрального» пера, автор «Севильского цирюльника или жени́тба Фигаро», Бомарше. Дело в том, что после начала войны за независимость США французское правительство поручило столь необычный и окруженный тайной «политический месседж» именно известному драматургу. А он, в целях конспирации, учредил фиктивный торговый дом «Родриго Горталес и К». При содействии Бомарше Сайлас Дин – тайный агент Комитета для секретной корреспонденции Континентального конгресса³ организовал отправку в Америку волонтеров-офицеров и оружия из французских арсеналов. Будучи искренним другом восставших колоний, Бомарше с нескрываемым энтузиазмом был уверен в правоте своего дела. Он с убежденной энергией, неременной завершенности своей миссии писал Конгрессу: «Ваши депутаты, джентльмены, найдут во мне верного друга, в моем доме – надежное убежище, в моих сундуках – деньги, а также полное содействие для реализации своих заданий, будут ли они официального или секретного свойства».

Когда Дин объявился в Париже и связался с Бомарше, тот посвятил американца во все дела, правда, не открыв самого главного: что он, Бомарше, является тайным, неофициальным агентом французского правительства. И, как потом выяснилось, именно эта предосторожность оказалась весьма излишней. Ибо Дин во всех подробностях проинформировал обо всем своего соотечественника Эдварда Банкрофта, секретного агента конгресса во Франции и по совместительству тайного осведомителя королевского двора Великобритании.

А тем временем помощь, полученная восставшими колониями при содействии Бомарше и Сайласа Дина, оказалась весьма значительной. Действуя от имени релевантной (относящейся к ним) фирмы «Родригес Горталес и К» Сайлас Дин добыл одежду для 20 тыс. человек, 30 тыс. мушкетов, 100 тонн пороха, 200 пушек. Фирма «Родригес Горталес и К» просуществовала с 1776 по 1783 г. и за этот период израсходовала сумму, прев-

² Согласно секретной конвенции, подписанной: параллельно с договором против Великобритании во время Семилетней войны 15 августа 1761 г. Франция передавала Испании захваченный у англичан остров Менорку, а Испания обязывалась объявить войну Великобритании. Договор действовал до 1789 г.

³ Комитет для секретной корреспонденции был учрежден 29 ноября 1775 г. и как орган соответствовал министерству иностранных дел. Он просуществовал до апреля 1777 г. и был заменен Комитетом по иностранным делам. С 1781 г. был учрежден Департамент иностранных дел.

ышающую 21 млн. ливров. В настоящее время трудно определить из какого конкретного источника она была получена: ведь в числе «доноров» была Франция, а также американский Конгресс, который имел свои источники реализации товаров. Кроме того, Дин получил в тот период еще и «грант» от правительства Испании размером в 300 тыс. долларов [2, с. 344 – 346].

Между тем, правительство короля Георга III, будучи информированным о степени европейской поддержки заокеанских бунтовщиков и владея соответственным инструментом чисел, отказалось от изображения имитации «слепоты» и решительно приступило к рекультивации (возврат к применению) своей прославленной морской мощи – захвату кораблей, зафрахтованных фирмой «Родригес Горталес и К».

В 1778г. в Париже признали независимость американских колоний, что повлекло за собой разрыв отношений с Лондоном и их дальнейший переход к открытой войне. Прагматизм французских политиков нашел понимание в среде неудачливых соперников Англии – Испании и Голландии, создавших союз побежденных. А это, в свою очередь, привело к изменению ситуации на морях.

Страны континентальной Европы, пожелавшие сменить «парад межгосударственных политкорректностей» на «романтику прицельного выстрела» и выступившие против еще большего усиления Британии не только не оказали ей помощи, но и внесли существенную лепту в победу колонистов, создав в 1780г. т. н. Лигу нейтральных. Более того, если в предыдущих войнах Великобритании все-таки всегда удавалось добиться запрета торговли нейтральных стран со своими противниками, то партисипанты (участники) Лиги нейтральных – Россия, Австрия, Пруссия, Швеция, Дания, Португалия, Голландия и королевство обеих Сицилий – провозгласили принцип свободы мореплавания и «вооруженного нейтралитета». Иными словами, они заявили о своей готовности защищать свою торговлю силой оружия. Более того, вооруженные суда американцев (каперы) устроили открытую охоту за британскими и нейтральными торговыми кораблями, которые перевозили гражданские грузы из порта в порт Европы. Поэтому такой тип политики как «вооруженный нейтралитет» не может быть отнесенным к категории проамериканского. Его должно рассматривать как таковой, в котором статус диктует меру, а именно – меру защиты собственных **государственных**, торговых или иных **интересов**. Подобная артикуляция своих политических предпочтений участников Лиги нейтральных, вынудила Великобританию сделать свои порты открытыми для судов, курсирующих под нейтральным флагом.

Исходным моментом **действия приоритетного уровня каскадного эффекта** в рамках **системного подхода** следует рассматривать подписание 3 сентября 1783 г. в Версале мирного договора между Великобританией, с одной стороны, и США, Францией, Испанией и Голландией, с другой. В нем были объединены прелиминарные (предварительные) договоры, подписанные Великобританией и США и их союзниками ранее. По мирному договору со США, подписанного ранее 30 ноября 1782 г., Великобритания признавала свои бывшие колонии суверенными и независимым государством. Она обязывалась вывести свои войска, гарнизоны и корабли с территории США. По прелиминарному мирному договору с Францией и Испанией 20 января 1783 г. Великобритания уступала Франции остров Тобаго в Вест-Индии и возвращала Сенегал в Африке, а Испания вернула остров Менорку в Средиземное море. В Индии Франция и Великобритания вернули друг другу все территории, захваченные во время войны. По прелиминарному мирному договору с Нидерландами 2 сентября 1783 г. Великобритания получала Негапаттам, голландскую факторию в Индии.

Подводя итоги **системного анализа** итогов войны за независимость США, а также значения Версальского мирного договора очевидным явилось то, что **граница между внешней и внутренней средой, с одной стороны, между системой и средой – с другой, отнюдь не является непроходимой. А это значило, что корридор системных возможностей в связи с образованием США хоть и сохранил на некоторое время «баланс сил» в Европе, все же поставил Версальский мир 1783 г. в разряд скорее центробежных, нежели центростремительных тенденций по отношению к функционированию всего Вестфальского порядка в целом** [3, с. 40-41]. Это, собственно, и стало финальной частью «системной рапсодии на тему «независимость США», что выгодно отличало её от других исторических катаклизмов, происходящих в рассмотренный хронологический период.

Список використаних джерел

1. Easton D. A Systems Analysis of Political Life. – N. Y.: Random House, 1965.
2. История дипломатии. – М.: АСТ, 2005. – С. 344 – 346.
3. Хижняк И.А. Системы международных отношений в истории Нового времени. – К.: Освіта України, 2011. – С. 40 – 41.

Рижков М.М.*

ОСОБЛИВОСТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ МОДЕЛІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПОСТБІПОЛЯРНОЇ ДОБИ

У статті «Особливості американської моделі демократичної системи постбіполярної доби» описані критичні проблеми головних демократичних цінностей у світі. Концепція «кінця історії» робить акцент на глобальній перемозі демократичних принципів, а також протистоїть точці зору вчених, які підтримують абсолютно інший підхід. Це явище засноване на факті кризи ліберальної демократії і закінчення розповсюдження її в усьому світі.

Ключові слова: демократична система, постбіполярна доба, демократичні цінності, ліберальна демократія.

В статье «Особенности американской модели демократической системы постбиполярной эпохи» описаны критические проблемы главных демократических ценностей в мире. Концепция «конца истории» делает акцент на глобальной победе демократических принципов, а также противостоит точке зрения ученых, которые поддерживают абсолютно другой подход. Это явление основано на факте кризиса либеральной демократии и окончания распространения ее во всем мире.

Ключевые слова: демократическая система, постбиполярная эпоха, демократические ценности, либеральная демократия.

In the article «Peculiarities of American democratic system of post-bipolar era» the crises of the main democratic values in the world is shown. The «end of history» idea that makes the stress on the global victory of democratic principles is confronted to the point of view of scientists who support absolutely different approach. It is based on the fact of general liberal democracy crises and the end of its spread around the world.

Key words: democratic system, post-bipolar era, democratic value, liberal democracy.

Актуальність дослідження сучасної моделі американської демократичної системи викликана наявністю критики, що зростає наголошуючи на її «недемократичності». Про це свідчить той факт, що в ній багато обмежень, які суперечать волі народу й народних обранців. Наприклад з трьох американських гілок влади найавторитетнішим є Верховний суд, очолюваний дев'ятьма особами, які призначаються на цю посаду довічно. В свою чергу Американський сенат залишається одним із найменш репрезентативних виборних органів у світі й поступається за цією характеристикою хіба що англійській палаті лордів. З іншого боку, американська демократична система добре захищає інтереси будь-якої своєї меншини, що, по суті, суперечить «чистій» демократичній ідеї як владі народу, тобто біль-

* доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

шості. Найважливішим суспільним прошарком, який забезпечує сталість і процвітання американської системи є як потужний приватний бізнес, так й неурядові об'єднання та громадянське суспільство.

Суперечливість самого феномену демократії відображається в численних наукових роботах з цієї проблематики. Точка зору вчених, які наголошують на кризі демократії і відступу Сполучених Штатів від намірів щодо подальшої демократизації світу, як це було на початку пост біполярного періоду, що розпочався у 1991 р. і позначився правлінням адміністрацій Клінтона і Буша молодшого, вступає в протиріччя з роботами вчених, яких можна віднести до прибічників розповсюдження демократії в світі. На думку апологетів і оптимістів подальшої вирішальної ролі демократії в світі «безпека» і «стабільність» міжнародної системи мають значно покращитися саме з-за розповсюдження західних норм поведінки оснований на ліберальних демократичних принципах.

Відомий американський неолібераліст Ф. Фукуяма у концепції «кінця історії» переконаний, що після завершення біполярного протистояння ніщо не зможе зупинити розповсюдження демократичних цінностей і принципів, які визначатимуть формування сучасних міжнародних відносин. Фукуяма сповістив світ про «універсалізацію західної ліберальної демократії», на переконання вченого - кінцевої форми політичного устрою людства, а, звідси, й «закінчення історії» як боротьби між суспільними формаціями. На думку Ф. Фукуяма, кінець всесвітнього конфлікту відкриває шлях новому, гармонійному світові. «Ми будемо свідками універсалізації західної ліберальної демократії як фінальної форми людського правління» [1, с. 218], впевнений вчений.

Однак, зазначимо, що для створення єдиного світу потрібне що найменш мовне зближення і релігійна сумісність, чого не відбувається. Крім того багато вчених починають говорити про недоліки прямої демократії та про відхід, з-за кінця геополітичного домінування США в світі від демократичних принципів. Прихід до влади адміністрації Б. Обами у 2009 р. водночас зі знаковою світовою фінансово-економічною кризою позначився остаточним завершенням однополярного світового порядку, що одразу призвело до послаблення контролю над дотриманням основних прав і свобод американської моделі ліберальної демократії в державах, які постійно критикувалися США і проти яких робилися всілякі запобіжні заходи та вводилися санкції. Наприклад з приходом до влади Обами різко скоротилась критика щодо дотримання демократичних прав і свобод громадян в РФ і Китаї. Саме для цих «велетнів» відкривається «вікно можливостей» побудувати країну за власними національними моделями, а для США «закривається».

Вади прямої демократії, або «передемократизації», тобто за висловленням відомого дослідника цього феномену американського політолога індійського походження, редактора журналу *Newsweek International* Фаріда Закарії коли «демократії надто багато» на думку більшості дослідників необхідно шукати в історії США. Більш того вчений переконаний, що демократія сама по собі не благо. Вона стає благом, тільки якщо її супроводжує свобода та законність. Детально вади демократії описуються автором у книзі «Майбутнє свободи. Неліберальна демократія вдома і за кордоном», яка отримала широкий резонанс в Америці і світі [2, с. 12].

Початком перших ознак появи демократичного суспільства в Північній Америці можна вважати перший американський референдум, який був проведений серед колоністів у Массачусетсі 1640 року, тобто ще до формальної появи США. Впродовж XVIII і XIX століть із допомогою прямого волевиявлення народу були прийняті Федеральна конституція й усі конституції штатів. Після цього суди незмінно визнавали незаконними будь-які спроби прямого втручання населення в державне управління. Ситуація повністю зміни-

лася в 1898 р., коли в Південній Дакоті перемогли так звані прогресивні реформісти. Вони домоглися прийняття поправок до конституції штату, які припускають референдуми, законодавчі ініціативи та відкликання депутатів. Усе це було зроблено з благородною метою боротьби з корупцією. У результаті до 1920 року в більшості американських штатів були прийняті закони, які передбачають різноманітні форми прямої демократії. Проте гостра потреба в них відпала після істотного очищення американської політики, значною мірою під впливом реформістів [3].

Нова хвиля прямої демократії у США зародилася в бурхливі 60-ті ХХ століття й відтоді поступово наростала. У 1978 року в Каліфорнії з допомогою референдуму, несподівано навіть для самих його ініціаторів, була ухвалена так звана «Пропозиція номер 13», що істотно урізувала податки. Цей факт спровокував бум референдумів по країні, насамперед у самій Каліфорнії. Зокрема, на кількох референдумах крок за кроком було визначено, як слід розподіляти левову частку штатного бюджету. Відтак, на даний момент уряд штату може маневрувати з допомогою лише 15% бюджету, що вважається унікальною ситуацією не тільки для США, а й для всього світу.

Необхідно зазначити, що більшість питань, які виносяться на пряме голосування і стосуються роботи уряду, мають на меті дві взаємовиключні цілі: зменшити витрати на нього й поліпшити його роботу. А найбільший парадокс сучасної американської прямої демократії полягає в тому, що вона стала ареною, на якій правлять великі гроші, оскільки лише багаті групи чи індивідууми спроможні оплачувати послуги професіоналів, можуть зібрати велику кількість підписів за відносно стислий термін. Таким чином, ідея прямого доступу до влади «всього народу» насправді призводить до посиленого впливу політичних груп, що відстоюють свої інтереси, та різного роду лобістів.

Для західних людей демократія перш за все означає «ліберальну демократію»: політичну систему, що охоплює не лише прямі та чесні вибори, а й владу закону, поділ влади, захист основних свобод, таких як свобода слова, зборів, релігії і приватної власності. Цей набір свобод та правил називається конституційним лібералізмом. Він визначається не так процедурами виборів уряду, як цілями, які ставить перед собою уряд, серед них — захист особистості від тиску, який чиниться з будь-якого джерела, чи то церкви, суспільства або ж самої держави. В усіх своїх варіантах конституційний лібералізм виходить із того, що люди наділені невід'ємними базовими, «природними» правами й що держава, уряд мають підпорядковуватися законам і обмежувати свою владу задля забезпечення цих особистісних прав своїх громадян [4].

В цьому контексті необхідно й зазначити те, що конституційний лібералізм і демократія різняться по суті й не обов'язково йдуть разом, навіть на Заході. Зрештою, у Німеччині Гітлер прийшов до влади, перемігши на демократичних виборах. Проте на Заході в другій половині ХХ століття демократія і свобода злилися. На жаль, коли західну систему намагаються нав'язати іншим країнам, які ще не готові до «демократичного транзиту», часто виходить, що демократія приживається, а свобода — ні. Більш того у багатьох країнах справді вільні та чесні вибори приводять до влади фашистів, націоналістів, сепаратистів, а демократично обрані правителі ігнорують конституційні обмеження своєї влади і позбавляють громадян базових прав.

Відтак, феномен демократії нівелюється можливістю мати тоталітарні риси і з цієї точки зору воля народу, сама по собі, є чистою абстракцією. Зазначимо, що прихильниками ліберальної демократії є, в основному світські прагматики, які знають, що суверенна більшість може придушувати меншість. Тому ліберальна демократія прагне обмежити суверенітет народу і гарантувати свободу всім громадянам - свободу дисидентів по відно-

шенню до суверена і більшості по відношенню до самого себе. Резюмуючи необхідно зазначити, що ліберальна демократія повинна бути владою всіх індивідуумів. Тому демократична влада є владою обмеженою і роздробленою, в чому й полягає її суть.

Для ліберальної демократії вищезазначене означає те, що звільнення громадської сфери від будь-якої одноосібної претензії на істину є умовою демократичної свободи. Отже, це означає і нейтралізацію релігії. Звичайно ж, повинна бути безумовна гарантія свободи релігії, але як справи особистого. В цьому контексті виникає питання, які ще свободи повинні бути відібрані у волі більшості? Безперечно, маємо на увазі не будь-яку свободу, тому що інакше довелось б проголошувати право сильного. А оскільки на це питання відповісти складно, пропонуємо відштовхуватися від демократичного мінімуму, від мінімального спільного знаменника, а саме процедурної демократії, яка починається з вільних і рівноправних виборів. Але навіть вільних і прозорих виборів в більшості країн світу виявляється «забагато». Основною причиною цього вважаємо складність з-за небажання багатьох держав забезпечити рівноправні вибори і виключити будь-який зовнішній вплив на демократичний вибір кожного окремого індивідуума [5].

Серед чинників, котрі сприяють розвиткові ліберальної демократії, одним із вирішальних вважаємо рівень добробуту суспільства. Як свідчить досвід, у бідних країнах демократія не приживається, навіть якщо ці країни вибирають шлях демократичного розвитку після краху «рідного» авторитаризму або перемоги національно-визвольного руху. Статистичне дослідження, проведене на підставі вивчення політико-економічного стану всіх держав світу в період між 1950 і 1990 роками, виявило, що є пряма залежність між рівнем доходу на душу населення і терміном життя демократії в країні. Так, при рівні доходу на душу населення, нижчому за 1500 доларів, демократія живе лише близько восьми років. Якщо рівень доходу на душу населення — 1500—3000 доларів, демократія живе до 18 років. І лише рівень доходів вищий за 6000 доларів робить демократію практично безсмертною [6].

Проте заможність сама по собі демократію не породжує. Економіка держав, багатих на корисні копалини, не має стимулів для розвитку в капіталістичному напрямі й тому не сприяє становленню демократичних інститутів. Це чітко видно на прикладі країн, багатих на нафтові запаси, таких як Нігерія, Венесуела чи держави Перської затоки. Всі вони живуть за рахунок експорту своїх природних копалин, в обмін на «імпорт» в добу глобалізації та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій атрибутів сучасності: висотними будинками, шикарними маєтками, автомобілями й телевізорами, лікарнями, оснащеними за останнім словом медичної техніки. Тим часом більшість населення в цих країнах не отримує належної освіти й кваліфікації, аж до того, що уряд змушений залучати іноземців до роботи на місцевих промислових підприємствах, у лікарнях, школах і телецентрах. Соціальна структура в цих країнах перебуває на примітивному рівні, а головне — місцевий бізнес глибоко залежний від держави. Таким чином, володіння багатими природними копалинами може служити гальмом для політичної модернізації й економічного розвитку, а справі справжньої демократизації служить тільки багатство, зароблене за рахунок реформування й капіталізації економіки.

Пряма залежність між доходом на душу населення та розвитком демократії в країнах, що розвиваються є суттєвим фактором занепаду цього феномену в світі. Все вищезазначене ускладнюється тим, що розрив між доходами країн багатого Півночі та бідного Півдня постійно збільшуються, що в решті-решт призведе до остаточної відмови від розвитку демократичних інститутів, або навіть до протистояння двох світів: молодого, бідного і обуреного та постарілого, заможного і задоволеного.

З погляду Дж. Розенау, глобальне управління в його сучасному теоретичному розумінні не зможе скоротити розрив між Північчю та Півднем та вирішити інші глобальні проблеми, хоча науковий й практичний пошук шляхів розв'язання цих найскладніших проблем повинен продовжуватися [7, с. 17-18]. В цьому контексті принагідно наведемо декілька прикладів. Спеціалізовані агенції ООН, розрахували, що багатство 20% найбільш заможної частини світового населення у 30 разів перевершувало майно 20% найбільш бідних земель у 1960 році. А вже на початок XXI сторіччя це співвідношення дійшло до критичного – 78:1. В наш час дохід 500 мільярдів перебільшує дохід половини світового населення. Багатство трьох найзаможніших людей планети перевищує сукупний ВВП усіх найменш розвинених країн. Їхні статки більше, ніж дохід 600 млн. людей, які мешкають у 36 найбідніших країнах світу [8, с. 76-82].

Важливе значення для розповсюдження сучасних принципів побудови демократичного суспільства мав свого часу вибір засновниками Сполучених Штатів Америки Римської моделі демократії, а не афінську «чисту демократію». Вони вбачали вихід у делегуванні владних повноважень демократично обраним професіоналам, відданим інтересам суспільства, спроможним вести чесну гру, які сповідали б моральний кодекс і були переконані в тому, що влада — це насамперед відповідальність. Ключовим чинником для успіху країни засновники США вважали наявність у ній еліти, чия мудрість, патріотизм, дотримання закону і любов до справедливості не дозволять потурати тимчасовим, вузькогруповим чи партійним інтересам. З точки зору Римської моделі, для справжнього торжества демократії у світі потрібно не розширювати її рамки, а розвивати свободу і законність. І якщо на початку XX століття, вступаючи на посаду президента США, Вудро Вільсон стверджував, що головне завдання — «зробити світ безпечнішим для демократії», то головне завдання у XXI столітті — «зробити демократію безпечнішою для світу» [9].

Вищезазначена теза стає ще актуальнішою з закінченням епохи біполярності. Вона зруйнувала систему глобальних геополітичних балансів, що призвело до безпрецедентного посилення трансатлантичного «полюса». Зважаючи на відсутність «контр полюса» протягом останнього десятиліття XX століття поступово оформився концепт монополярного світу. Але втрата загальної консолідуючої загрози практично відразу ж показала різницю в пріоритетах по різні береги Атлантики.

За таких умов, Сполученим Штатам було не вигідно і далі проектувати свою демократичну ідею в старій логіці «холодної війни». Зникла актуальність «зовнішньої небезпеки», загрози великомасштабних битв, із залученням масових армій, при найбільших скупченнях бойової техніки. Але навряд чи було б можливо при цьому уникнути актуальності «небезпеки внутрішньої», тобто того, що згодом стало основною ознакою терористичної війни. Така війна з точки зору методів вкрай демонстративна, і є негативно забарвленим ідеологічним чинником. В свою чергу, терористичний акт не вимагає спеціальної підготовки для того, хто б спробував його оцінити емоційно і зрозуміти наскільки він небезпечний і шкідливий. Падіння 11 вересня 2001 двох веж ВТЦ у Нью-Йорку і загибель 5 тисяч мирних, незброєних, непідготовлених людей - приголомшлива демонстрація терористичного зла, яке не має права на виправдання. Після цього Сполучені Штати не могли вже змінювати антитерористичну логіку своєї нової теорії безпеки. Хоча й намагалися її модифікувати, вибудовуючи «осі зла» або виділяючи «режими-ізгої» [10].

Все частіше і більше дослідників пов'язують два терміни – «безпеку» і «демократизацію», акцентуючи увагу на їх взаємозалежності. У цьому контексті особливу увагу звертає на себе так звана антитерористична логіка безпеки, яка сьогодні претендує на

універсальність. Тому, сьогодні, вважаємо, що дуже показовим є своєрідний американсько-російський антитерористичний союз, у якому обидві сторони починають отримувати безліч переваг. Наприклад, переваги підвищення рівня міжнародної легітимності у веденні компаній подібних іракській або чеченській, або ж у занятті особливих ніш у внутрішньому політичному полі елементами і представниками держбезпеки.

Таким чином, 11 вересня стали датою, яка задала зовсім нову глибину проблеми глобальної безпеки. І хоча залишаються небезпеки стихійних лих, пандемія, подальший соціально-економічний розрив між «Північчю» та «Півднем» тощо, все це відступає на другий план перед ризиками, які несуть несистемні групи, які використовують сучасну зброю, техніку і засоби зв'язку. Корінь проблеми криється в тому, що безпека, як системне утворення не тільки закріплюється на певній території, як це було за часів «холодної війни», але і прагне до розширення. Крім цього, система проникає все глибше у всі сектори суспільства. Відбувається це, в першу чергу, через ускладнення методів відстеження ризиків терористичного і техногенного походження.

Сучасні військові системи спостереження за останні десятиріччя суттєво просунулись уперед. Вони вміють виявляти «найпотайнішу» техніку супротивника, макро-пересування його військ, засобів і ресурсів. Але на мікро-рівні такі методи виявляються малоефективними. Неможливо стежити завжди і за всім. Тому процес не тільки розширення трансатлантичного поля безпеки, але й його поглиблення стане основним геополітичним трендом першої половини XXI століття. Вважаємо, що не випадково США сьогодні з особливою настійністю вимагають від партнерів по НАТО «демократизації Близького Сходу». Демократизація та демократичні стандарти ведення зовнішньої і внутрішньої політики - ключ до вирішення глибинних проблем глобальної безпеки. Цікавою в цьому контексті є думка українського аналітика В.Карасьова, який переконаний в тому, що «поки в світі залишатиметься хоча б один не-демократизований регіон, саме він буде носієм потенційних джерел глобальних ризиків і небезпек» [11].

Незважаючи на багато геополітичних розбіжностей і принципові позиції, які можна виявити в глобальному діалозі між провідними гравцями США і ЄС, а також Росією, слід зазначити, що 2001 рік став відправною точкою для ментального інтегрування північного «кільця імперій» у пошуках спільних шляхів сек'юритарної демократизації фактично всіх регіонів світу. І на сьогодні до цього процесу підключаються всі ті, хто усвідомив, що постмодерністська хаотичність зіштовхується з культурами цивілізацій. Сьогодні можливо вести мову вже про новий етап, так званої прозорої безпекової геополітики із загальними демократичними стандартами. Різні нації, культури та релігії все більше переконуються, що силове зіставлення ресурсів веде до поступового і неминучого їх виснаження і відводить від основних цілей і завдань - благополучного розвитку всіх учасників сек'юритарної демократизації. Європа, яка втомилася від воєн і сформувала новий соціально-культурний генотип - мирного економічного процвітання, стає своєрідним стримуєчим фактором для військово-політичної демократизаторської стилістики США.

Відтак, кінець блокового протистояння в Європі, розпад СРСР і світової соціалістичної системи наприкінці 1980-початку 1990-х років привели до кардинальної трансформації глобальної системи безпеки, яка пов'язана з початком «третьої хвилі» демократизації, яка є водночас причиною та наслідком цих кардинальних перетворень в сфері міжнародної безпеки. На тлі серйозних змін атлантичний світ вступив в новий і непередбачуваний період свого розвитку, в якому очевидні процеси багатостороннього діалогу між США та європейськими країнами - членами НАТО і Євросоюзу, супроводжувалися не менш помітними трансатлантичними розбіжностями з найширшого спектру тем, починаючи від

найважливіших проблем міжнародної безпеки й демократизації та закінчуючи питаннями екології і торгівлі.

Після розпаду біполярного світу для системи трансатлантичних відносин стали характерні дві взаємовиключні тенденції. З одного боку, отримали розвиток процеси демократизації міжнародних відносин в Європі, почалося формування нової моделі міжнародного співробітництва в рамках ЄС, зросла роль міжнародно-правових інститутів. З іншого боку, спостерігалось безпрецедентне посилення США у військовій сфері с явними односторонніми діями у взаєминах із зовнішнім світом, в тому числі, з традиційними союзниками і раніше створеними за американською ініціативою багатосторонніми структурами.

Відсутність всеосяжної ідеологічної та стратегічної загрози, характерної для епохи «холодної війни», надала країнам трансатлантичного співтовариства більшу свободу дій у реалізації власної зовнішньої політики. Зросла незалежність дій, якщо не всіх, то більшості держав трансатлантичного співтовариства. При цьому відносини між союзниками зазнали певної ерозії, ставши менш стійкими і менш стабільними. Держави, так званого колишнього «вільного світу», в ряді випадків, перестали підходити до погроз національної, регіональної і глобальної безпеки з єдиних позицій. Ця обставина, у свою чергу, поставила під сумнів вірогідність досягнення довгострокової впорядкованої конфігурації міжнародних Альянсів [12, с. 9]. До цього слід додати і розходження у поглядах на подальший розвиток демократичних інститутів в світі і на сутність демократії як феномену. Вважається, що ЄС просунувся далі в реалізації прав і свобод власних громадян. В цьому контексті достатньо навести лише один приклад - відсутність смертної кари в Європі і її наявність в США тощо.

Концепція «абсолютної безпеки» («Absolute Security»), що акцентує увагу не на колективних, а на національних механізмах захисту американської території («Homeland Security»), як би відокремила США від трансатлантичної системи оборони, створивши можливість діяти «без оглядки» на партнерів по НАТО. У результаті взаємні американсько-європейські зобов'язання в цій сфері виявилися, значною мірою, знівельованими. Дії Вашингтона викликали зрозуміле занепокоєння західноєвропейських партнерів США, оскільки така політика явно йшла врозріз з євроатлантичною стратегією Америки попередніх років, націленої на злиття західноєвропейської та північноамериканської систем безпеки в єдине ціле.

Однак, незважаючи на достатню кількість систематизованих і структурованих публікацій з різних питань американсько-європейської взаємодії, розвиток проблеми односторонніх і багатосторонніх дій в глобальному і трансатлантичному контекстах все ж таки не викликав такого широкого інтересу у вітчизняних дослідників, як у їхніх американських та європейських колег. Ця обставина робить необхідним проведення комплексного дослідження, здатного на основі широкої емпіричної бази розширити і теоретично узагальнити уявлення про такі явища, як унілатералізм і мультилатералізм в контексті трансатлантичних відносин [13, с. 87].

У біполярний період в зарубіжній історіографії, на відміну від радянської, проблеми трансатлантичних відносин були відображені, природно, в значно більш повній мірі. Однак навіть вони, найчастіше, в більшій мірі відображали поточну політичну ситуацію на окремих періодах «холодної війни». Наявність радянсько-американської конфронтації накладало відбиток на розвиток західної наукової думки. Протистояння двох наддержав і їх систем не дозволяло навіть допускати можливості появи односторонніх ініціатив США, спрямованих на ослаблення створених ними ж самими інститутів трансатлантич-

ної кооперації. Ще менш реальним представлявся вихід з цієї багатосторонньої системи, західноєвропейських країн, які повністю залежали від США як у військовому, так і, багато в чому, в економічному плані [14, с. 12].

У європейській свідомості демократизація міжнародних відносин прямо суперечила імперським устремлінням Сполучених Штатів, які після розпаду біполярної системи претендували вже не стільки на легітимне сприйняття союзниками їх лідерства в співтоваристві перших серед рівних, а на силове домінування в світі. Порівняльний аналіз джерел першої групи - ключових документів, підготовлених американськими відомствами (в першу чергу, Білим домом, Держдепартаментом і Пентагоном) стратегій національної безпеки США і військових доктрин з початку 1990-х і до середини 2000-х років, дозволяє у досить повній мірі простежити еволюцію концептуальних основ американської зовнішньої політики і, в першу чергу, одного з її основних векторів, а саме євроатлантичного.

Документи подібного роду дозволяють також простежити циклічність зміни ліберально-інституційної та консервативно-унілатералістських тенденцій у зовнішній політиці США. Це підтверджується семантичним і смисловим аналізом текстів американських стратегій національної безпеки при адміністраціях Б. Клінтона і Дж. У. Буша. Характерно, що демократи при складанні стратегій національної безпеки 1995 - 1999 років воліли оперувати такими категоріями, як «залучення» («engagement») в демократичні інститути та «розширення» («enlargement») стосовно структур багатостороннього співробітництва [15]. В цей час чітко визначаються союзники Америки, головними з яких виступали саме європейські країни-члени та партнери США по НАТО.

У стратегіях, оприлюднених республіканською адміністрацією, особливо в документі від 2002 року, застосовувалися такі поняття, як «попередження» («preemption») у боротьбі з реальними і потенційними супротивниками Америки. Хоча в стратегії і містилися посилення на «світове співтовариство», думка якого американське керівництво мало намір враховувати, республіканці, проте, резервували за собою право, в разі необхідності, «діяти поодиночі». До того ж, у стратегії явно був відсутній Європоцентризм, характерний для адміністрації Б. Клінтона, а фраза «наші союзи й союзники» згадувалася без відносних прикметників і в знеособленій формі.

Аналогічним чином розвивалася ситуація з національними військовими та оборонними стратегіями 2004-2005 років [16; 17], які наводилися у відповідність з основними постулатами стратегії національної безпеки з метою доповнення та конкретизації останніх. Жоден з документів подібного роду, прийнятих у період перебування при владі адміністрації Дж. У. Буша, не містить будь-яких згадок про НАТО як найважливішої організації для США, яка має всі необхідні механізми забезпечення колективної безпеки країн трансатлантичного співтовариства. Стратегія безпеки Євросоюзу, на відміну від однойменного документа, прийнятого в США, навпаки, робить акцент на багатосторонніх діях і проголошує «ефективний мультилатералізм» як організуючого принципу в міжнародних відносинах. Вона підкреслює особливу роль міжнародних (ООН), трансатлантичних (НАТО) і загальноєвропейських (ЄС) структур та інститутів у створенні і підтримці нового світового порядку [18].

Відтак, з розпадом біполярної міжнародної системи символом оптимізму про єдиний безконфліктний світ стає поєднання міжнародної безпеки безпосередньо з розповсюдженням по всій земній кулі демократичних принципів західного ліберального суспільства. Джерелом цього оптимізму звісно є новий статус Сполучених Штатів – єдиної наддержави, яка здатна скористатися «вікном можливостей», і в період транзита від однополярності до багатополярності нав'язати власні правила і норми поведінки для всіх учасників міжнародної системи.

Однак сьогодні єдина наддержава зіштовхується з новими викликами: обмеженістю національних ресурсів для виконання глобальних зобов'язань щодо підтримки Рах Амерісана; проблематичністю керуваності міжнародних процесів у масштабах усього світу; піднесенням ЄС, Японії й Китаю, що підвищує геополітичні основи американської зовнішньої політики [19, с. 4]. Ситуація погіршується глобальною фінансово-економічною кризою 2008-2009 років, яка значно погіршила світові позиції США. Відразу відзначається послаблення контролю над дотриманням демократичних принципів в країнах, що розвиваються, та в країнах з перехідною економікою.

Список використаних джерел

1. Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York: Avon Books, 1992. – 417 p.
2. Закария Фарид. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. / Фарид Закария. – Москва: научно-издательский центр «Ладомир», 2004 – 78 с.
3. Сененко С. Парадокси демократії/ Світлана Сененко// Дзеркало тижня. — № 17 (492) 30 квітня — 15 травня 2004.
4. Там само.
5. Ist Amerika noch eine Demokratie? – [Електронний ресурс]// De Zeit. – 24.01.2005. – Режим доступу: http://www.zeit.de/2005/04/Demokratie_USA.
6. Сененко С. Парадокси демократії/ Світлана Сененко// Дзеркало тижня. —№ 17 (492) 30 квітня — 15 травня 2004.
7. Rosenau J. *The Study of World Politics. Volume 2: globalization and governance*. – London – New York: Routledge, 2006. – 260 p.
8. Фесенко М. Соціально-економічна диференціація сучасної фінансової цивілізації/ Микола Фесенко.// Матеріали українсько-турецької філософсько-педагогічної конференції: Г.Сковорода і Ф. Гюлен: своєчасність традиції гуманізму. — К.:Інформ системи, 2010 — 204 с.
9. Сененко С. Парадокси демократії/ Світлана Сененко// Дзеркало тижня. —№ 17 (492) 30 квітня — 15 травня 2004.
10. Карасев В., Р. Бедрик. На пороге нового миропорядка: «пост-шоковое и не-трепетное» переосмысление мировой политики. /Вадим Карасев, Руслан Бедрик. – [Електронний ресурс]./ Інститут глобальних стратегій. — 13.07.2004. — Режим доступу: <http://igls.com.ua/analytics/223/?prn=1>.
11. Карасев В., Р. Бедрик. На пороге нового миропорядка: «пост-шоковое и не-трепетное» переосмысление мировой политики. /Вадим Карасев, Руслан Бедрик. – [Електронний ресурс]./ Інститут глобальних стратегій. — 13.07.2004. — Режим доступу: <http://igls.com.ua/analytics/223/?prn=1>.
12. Надточей Юрий Иванович. Эволюция стратегии односторонних и многосторонних действий государств трансатлантического сообщества в 1990-е-начале 2000-х годов: диссертация кандидата исторических наук: 07.00.03 / Надточей Юрий Иванович; [Место защиты: Моск. гуманитар. ун-т]. – Москва, 2008. – 255 с.
13. Темников Д.М. Проблемы мирового регулирования в современной зарубежной политологии./ Д.М. Темников // Международные процессы. – 2004. – Т. 2. – N 2 (5). – С. 84-96.
14. Надточей Юрий Иванович. Эволюция стратегии односторонних и многосторонних действий государств трансатлантического сообщества в 1990-е-начале 2000-х годов:

- диссертация кандидата исторических наук: 07.00.03 / Надточей Юрий Иванович; [Место защиты: Моск. гуманитар. ун-т]. – Москва, 2008. – 255 с.
15. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. – [Электронный ресурс]/ Washington, the White House, February 1996. — Режим доступа: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/nss/nss-95.pdf>.
 16. The National Military Strategy of the United States of America. — [Электронный ресурс]/Washington, 2004 — Режим доступа: <http://www.defense.gov/news/mar2005/d20050318nms.pdf>.
 1. 17. The National Defense Strategy of the United States of America. — [Электронный ресурс]/Washington, March 2005 — Режим доступа: <http://www.defense.gov/news/mar2005/d20050318nms.pdf>.
 17. The National Security Strategy of the United States of America— [Электронный ресурс]/. Washington, the White House, September, 2002. — Режим доступа: The National Security Strategy of the United States of America.
 18. Юрченко С.В. На пути к мировому лидерству: геостратегия США 1941-1963 гг. - Севастополь: «Флот України», 2000. – 296 с.

Погорська І.І.*

США У ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ XXI СТОЛІТТЯ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Основною метою даної роботи є дослідження концептуальних особливостей глобального стратегічного діалогу акторів світової політики у контексті глобалізації сфери міжнародно-політичних взаємодій. З позицій комплексного аналітичного підходу досліджується проблема глобальної потужності Сполучених Штатів Америки в контексті сучасних глобальних тенденцій світового розвитку.

Ключові слова: США, лидерство, глобалізація, світовий розвиток.

Основной целью данной работы является изучение концептуальных особенностей глобального стратегического диалога субъектов мировой политики в контексте глобализации сферы международно-политических взаимодействий. С позиций комплексного аналитического подхода исследуется проблема глобальной мощи Соединенных Штатов Америки в контексте современных тенденций мирового развития.

Ключевые слова: США, лидерство, глобализация, мировое развитие.

The main purpose of this paper is to study the conceptual features of the global strategic dialogue of the actors of world politics in the context of globalization the field of international political interactions. From positions of complex analytical approach the problem of global power of United States of America is explored in the context of modern world progress trends.

Key words: The USA, leadership, globalization, world development.

Концептуальні пошуки науково-аналітичної спільноти початку XXI століття суттєво пов'язані з визнанням того факту, що глобалізація все чіткіше виявляється як потужна політична динаміка, яка трансформує природу системи міжнародних відносин. Така динаміка містить в собі й серйозний дерегуляційний потенціал, що спонукає великі держави до виявлення політичної волі у справі управління процесами глобальних взаємодій. Суттєвим чином майбутнє Америки буде залежати від збереження здібності оперування реалістичним прогностичним знанням світової еволюції як результатом творчого передбачення подій.

Політична глобалізація постає об'єктивним виявленням об'єктивних процесів, що характеризуються нерівномірністю та хаотичністю. З даних позицій політична структура Сполучених Штатів вельми часто бачиться як приклад найбільш оптимального пристосування до реалій глобалізованого світу. Тож й американське лидерство вважається доцільним елементом формування нового світового порядку. Елементом, що може поєднати тенденції розвитку глобального світу і національні інтереси першої світової потуги. Фа-

* доктор політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України

хівці є далекими від прямого отождоження національних інтересів Америки із інтересами усієї світової спільноти, проте фіксують недостатність її мотиваційної детермінанти щодо формування єдиної планетарної структурної оболонки. Поряд з тим реальністю є той факт, що мотиваційні детермінанти інших країн у вимірі глобального політичного структурування поступаються американській.

Організаційний вимір політичного оформлення глобального світу наповнений проявами синергії. Поряд з тим слід зазначити, що система як така не є похідною від порядку і може переживати його зміни. Таким чином причини системних трансформацій криються у змінах внутрішньої природи системи, її сутнісному перетворенні.

Глобалізація отримує політичне оформлення через організацію найбільш важливих процесів розвитку, шляхом системного творення. Соціальність міжнародних відносин стає їх новою реальністю. Тож еволюція простору глобальної політики піде значно далі за традиційні сфери міжнародних взаємодій. Особливого значення тут набуває формування вертикального виміру глобальних владних та міжнародно-правових зв'язків. І у Сполучених Штатах чітко розуміють таку динаміку.

На відміну від системи міжнародних відносин ХХ століття, яка була побудована за основним політичним протистоянням, відкритої холодної війни та ядерного стримування, світ відносин ХХІ століття позначений фактом дії глобалізації ринкової економіки у якості структуруючого феномену міжнародних взаємозв'язків. Але глобалізація впливає не тільки на міжнародні економічні відносини: вона охоплює увесь спектр людської діяльності. Політичні, культурні і соціальні наслідки цього феномену залишаються, у значній мірі, невизначеними, як у масштаби країни, так й у планетарному масштабі. Втім є сенс визначити ключові тенденції, що характеризують сучасну еволюцію світової політики, а саме: структурне послаблення міжнародної системи і формування моделі багатополлярної потужності, яка не гарантує стабільність, бо співіснування різних полюсів потужності не обов'язково призведе до мирного порозуміння і створення багатосторонньої мирної та консенсусної системи; зростання комплексності та протиріччєвості у соціальній динаміці світової спільноти, зокрема посилення дуальності логіки інтеграції і логіки фрагментації; оновлення стратегічного ландшафту, де США мають здолати кризу ефективності та довіри, що є додатковим аргументом на підтримку оновлення глобальних стратегій та пошуку інших форм лідерства на фундаменті кращої консолідації партнерських інтересів.

Роль Америки як країни з глобальними можливостями у творенні соціальності, важко переоцінити. На сучасному етапі історичного розвитку США очолюють реальний центр влади. Питання вирішення проблем глобального управління та винайдення типу політичної організації світу, що глобалізується, стає питанням дієспроможності цього центру. З одного боку держави, які складають останній, мають найбільш високі показники розвитку. З іншого, вони позначені суттєвою залежністю від становлення власної техносфери. Становлення, як штучного людинотворного середовища буття, де все - надзвичайно високий рівень технологій, науки, озброєнь – спрямовано на підтримку якості життя [1, с. 4-8]. За такої ситуації, економічні та політичні центри мають перспективи лише за умови впливу та використання просторово-ресурсного потенціалу планети, а відтак неминуче формують глобальні організаційні структури під власні потреби. На основі досягнення певного рівня розвитку, ролі у світовому розподілу праці, інтернаціоналізації та появи нових типів діяльності відбувається закріплення рольового статусу держав згідно місця у системі функціональних взаємозв'язків техносфери [2, с. 151]. Успішність дії на міжнародній арені, значною мірою, залежатиме від ефективності входження до нової системи глобальних зв'язків та залежностей.

Поєднання глобалізаційних процесів із політичною універсалізацією є скоріше традицією ніж інновацією сучасних міжнародних досліджень. Поміж вагомих прикладів цього концептуального вибору слід зазначити концепт фрагментативності Дж. Розенау (одночасна дія фрагментації та інтеграції) і діалог відцентрових та доцентрових сил у прихильників підходу Б. Барбера [3, с. 279-285; 4, с. 59-60]. Втім, за будь-якої дослідницької домінанти, більшість фахівців наголошують на якісних змінах політико-системної організації світу. Трендах, що віддзеркалюють політичну складову змін. Наприклад, посилення взаємозалежності та відкритості світового простору, його демократизація, зміна характеру загроз, активність нових акторів світової політики.

З позицій розуміння політичного боку глобалізації як поєднання локального та глобального, внутрішньої зовнішньої та міжнародної дії, лідерство Америки бачиться об'єктивним процесом зі власними змінами та поєднання об'єктивної динаміки з американськими претензіями на глобальне домінування. Тут дослідження проблематики американського лідерства, перш за все, логічно пов'язується з ідеологічними підвалинами зовнішньополітичних стратегій Сполучених Штатів. Тим не менш, можливість формувати коаліції за призначенням, принаймні знаходити технічну підтримку для виконання стратегічних завдань у будь-якому регіоні планети є важливим форматом американської політики поряд із використанням мультилатеральних інституцій. У тому числі у справі легітимації американської дії, бо отримуючи глобальну політичну владу актор має вирішувати проблему дистанційного управління. Тут предметом особливої дискусії є проблема як діяти та які проекти реалізовувати. Так, відмий американський дослідник К. Уолтс вважає, що на обрії вже видна багатополярність, у найближчій перспективі «більш слабкі держави намагатимуться відновити баланс, повернути міжнародну систему до біполярності і багатополярності» [5, с. 111]. У. Пфафф стверджує: гегемонія знаходиться у постійній небезпеці, з причини нестабільності її внутрішньої природи вона потребує балансу [6, с. 6]. Дж. Най зазначає: для успіху на теренах зовнішньої політики необхідним є те, що теоретики лідерства у бізнесі називають «контекстуальним інтелектом», здібність розбиратись у перепитях мінливої обстановки і узгоджувати наявні ресурси з поставленими завданнями. Рухаючись скоріше разом з поступом подій ніж проти нього [7].

Фактори, що формують поліцентричний світ, на думку Р. Хааса слід визначити наступним чином: помилки у зовнішній політиці, що стимулювало поширення антиамериканських настроїв та сприйняття Америки у якості загрози національній безпеці; зростання рольового значення країн енергопостачальників; послаблення американської економіки, суттєво пов'язану із недоцільними витратами на військові кампанії; останнім проте дуже важливим фактором визначено стихійний характер глобалізації [8, с. 1-2]. Саме остання дозволила посилитися новим гравцям світової політики. Важливо, що сьогодні фахівці почали активніше акцентувати на таких факторах впливу як організаційний ресурс, політична культура, науковий та військовий потенціали, володіння секретами геостратегії.

При цьому слід зазначити, що плюралізм як ідеологія національного призначення не переноситься автоматично на ансамбль зовнішньополітичних практик американської держави. Сполучені Штати не експортують власний соціальний контакт, але впливають на спосіб, у який інші спільноти його відбудовують. Тож слід зафіксувати факт відмінності між просторовою присутністю й спільнотою американської моделі. Тим не менш дія у різних соціальних контекстах дозволяє збагатити їх розуміння предмету докладання зусиль, принаймні у його культурному розрізі.

У Вашингтоні регулярно відбувається перегляд ресурсів та потенційних супротивників, нові загрози і нові силові сценарії [9, с. 21-24]. Згідно англосаксонській традиції у

стратегічному плануванні американських зовнішньополітичних менеджерів визначаються два провідних типи дії опонента. Першим типом є пряма загроза американській державі. Другим – дії, що становлять потенційну загрозу. Сучасне покоління американських політиків є поколінням, що за рефлексією на високо технологічність засобів, не мають серйозного психологічного бар'єру перед застосуванням сили. Проте більшість експертів зазначають: абсолютної свободи у силовому проектуванні Америка за сучасного світового порядку не має [10, с. 1-2].

Поряд з тим Штати мають сильну глобалістську мотивацію, своєрідний внутрішній імператив. Ідеологічно обґрунтовану потребу бути глобальним лідером. Поширення скепсису щодо потужності американської держави особливо за часи світових криз бачиться вельми актуальним. Втім скоріше йдеться не про полишення Сполученими Штатами лідерських позицій, а про зменшення впливу на поступ глобальних міжнародно-політичних процесів. Звичайно, поразки у зовнішній політиці знизили мотивації американської еліти у бажанні всі ресурси країни принести у жертву проектам з реорганізації глобального простору. Ідеї щодо раціоналізації зовнішніх стратегій та програм непрямой дії, новий дискурс щодо змін форм та методів дії, надають підстав характеризувати сучасний американський глобалізм з позицій лідерства більш за гегемонію [10, с. 11-24]. Як й обмеження практики односторонніх дій, появу нових стратегій, що передбачають залучення колективної механіки для побудови глобального світу. Саме реалістична кореляція з дійсністю надає американській державі потенціалу для збереження статусу впливового глобального актора-лідера.

Як лідер, що походить із завдання збереження власного статусу, Америка має зважати на довгострокову перспективу. Вирішення проблем, що постають перед лідером за добу глобалізації не може бути зроблено за проведення політики меншої за масштабами за глобальну. Тут, на нашу думку, криється ключова відповідь американців на можливі політико-системні зміни глобального характеру. Підсистема, де домінує Америка позначена певним позитивом - поза поточних розбіжностей всередині, її структура взаємозв'язків зберігає відносну стабільність. Полнос розвинутих демократичних держав завдяки об'єднаним ресурсам має суттєві конкурентні переваги і практикує поширення елементів таких взаємодій на політичну сферу міжнародних відносин.

Втім, якщо підходити з позицій об'єктивного судження, то Сполучені Штати не готові відігравати роль метрополії. Водночас як з культурно-цивілізаційних, так й об'єктивних структурно-функціональних позицій. Р. Хаас вельми слушно зауважив на високої ймовірності початку періоду безполосного порядку, що характеризується дифузією сили та впливу, зростанням числа активних гравців, включаючи недержавних. За оцінкою дослідника, нова епоха у міжнародних відносинах буде позначена активністю десятків акторів, що впливатимуть на світову політичну еволюцію. Ключовою рисою системи визначається втрата національними державами монополії на застосування сили [8, с. 1-2]. Регіональні та всесвітні форуми, неформальні та військові об'єднання, великі міжнародні компанії і навіть окремі території в окремих державах, - все це приклади зростання альтернативних потужності США центрів влади. Такі фактори, як посилення економічних позицій інших гравців, зростання фондів національного добробуту у багатьох країнах на трлн. дол. щорік, високі ціни на енергоносії, також зменшують масштаби впливу американської держави. Поряд із тим переваги високого економічного рівня та політичної стабільності залежать від стабільності всієї системи, відтак й інтереси провідних акторів є спільними. Перш за все, щодо участі у глобальних трансферах та потоках самого різного характеру. В забезпеченні останніх Америка залишається актором, що відіграє ключову

роль. Тож ситуація робить доцільною підтримку глобальної стабільності зусиллями групи потужних акторів - прихильників мультилатералізму. Така стратегія може стати тим шляхом, що дозволить Штатам ефективніше впливати на світову еволюцію.

Звичайно, політичні еліти інших потужних гравців, які мають метою зберегти чи відновити власну суб'єктність у світовій політиці, не підтримують ані американську гегемонію, ані американське лідерство. Теоретично їх активізм може сформувати перспективи для формування у майбутньому поліцентричної моделі світ-системної організації. За подібної перспективи слід прогнозувати формування нової глобальної ієрархії акторів, що є слабо інтегруємими між собою. Тому завдання очолити за будь-якого варіанту глобальних трансформацій світову спільноту є логічною стратегічною метою Вашингтона. З даних позицій особливої актуальності набувають такі концепти як концепт концентрованих кіл та складного ядра. Автор останнього, Томас Барнет, наголосив на високому потенціалі саме такого концептуального вибору. Тут світовий центр не є чітко визначеним і зберігає для акторів певну свободу для маневру, тоді як Сполучені Штати зберігають можливість домінуючого впливу завдяки першості в організаційному ресурсі [11, с. 131-132].

Важливо, що сьогодні американські фахівці акцентують на таких вагомих факторах глобального впливу як організаційний ресурс, політична культура, науковий та військовий потенціали, володіння секретами геостратегії. Це засвідчує високу ймовірність вироблення більшої тактичної гнучкості у міжнародно-політичній дії американської держави. Цілковито можливо, що й поміж низки орієнтирів пропонуватиметься такий як «безполосний концерт», до складу якого включені провідні актори. Тобто згода на обмеження впливу заради досягнення певної стабільності системи. При цьому важливо зазначити, що за дотримання такого сценарію, американські стратеги принаймні теоретично утримають політичне лідерство.

Іншою важливою рекомендацією фахівців слід визначити обережність у накладанні американських політико-культурних зразків на іншу культурну матрицю. Останній момент викликає дестабілізацію важливих світових регіонів та спричинює логічний опір американській дії з боку гравців із імперативом культурно-цивілізаційної самодостатності. Просування загальнолюдських цінностей крізь політичний шаблон є значним ризиком. Так, зокрема Збігнев Бжезинський у роботі «Другий шанс» доводить, що наслідком такої політики Америки може стати глобальне політичне пробудження, яке повернеться проти неї» [12, с. 204-205]. Провідний радник демократів, знов вкрай актуально ставить питання щодо необхідності оновлення тактики дій американської держави з метою адаптації її до політичної глобалізації світу [12, ch. 1]. Тут ціна помилок - зменшення можливостей впливу і втрата легітимності лідера. Поряд з тим Бжезинський стверджує, що не існує реальної альтернативи світового лідерства США і що більшість провідних держав світу згодні з тим, що світ потребує у лідері-стабілізаторі [12, с. 179-215].

Попри те, що ситуація з американським глобальним лідерством характеризується складністю та варіативністю результату, позитивна відповідь на питання щодо «другого шансу» також може стати реальністю майбутнього. Поміж позитиви справедливо названі економіка, військові сили, науковий та технологічний потенціал. Тож сприяння проведенню такої глобальної політики, яка має здійснити завдання постановки Америки у якості глобальної стабілізуючої сили. Тим більш, що єдина держава, яка ще має для цього потенціал є Сполучені Штати Америки. У якості альтернативи уявляється глобальний всевітній хаос. Так, Купчан зазначає, що кінець американської першості може бути зроблений у самій Америці, тож вона зобов'язана очолити побудову глобального світу [13, с. 209]. За умов дотримання принципів стратегічної доцільності ті інституційного управління, ке-

роване повернення до мультиполярності і стратегічне корегування поведінки світових потуг через належність до спільних норм ведення глобального політичного дискурсу залишається можливим сценарієм.

Національна рада з розвідки США у своїй доповіді «Глобальні тенденції 2025: змінений світ» викладає ту ж ідею більш конкретно. У розділі «Сполучені Штати: менш домінуюча сила» фахівці Ради бачать затребуваність США до 2025 р. як регіонального балансира якнайменш на Близькому Сході та в Азії. Якщо врахувати, що в Азії знаходяться нові глобальні гравці, Китай і Індія, - потенційні конкуренти США, а на Близькому Сході - основні світові запаси енергоресурсів, то це, можна розцінити й як заявку на керування не регіональними, а глобальними процесами [14, с. 2-3]. При цьому перспективи зменшення американського домінування пропонується трактувати саме у зазначеному стратегами «переході» від домінування до лідерства. Передбачається, що Америка буде менш здійною впливати на інші держави, але водночас володітиме необхідними ресурсом та можливостями, особливим потенціалом схильності активно діяти у світі, що потребуватиме від неї менш зусиль, за інших світових гравців, для впливу на поступ світових процесів. Як перспективні позитиви фахівці також зафіксували адаптативну здібність американської держави та збереження ваги, необхідної для стабілізуючого впливу [14, с. 82-115]. Останні редакції стратегічних настанов США знов констатують курс на збереження лідерської домінанти за нових параметрів посилення конкурентності у глобальному просторі світової політики [15].

Джордж Фрідман, прихильник найбільш оптимістичнішого зі сценаріїв американської перспективи, прогнозує, що, у значному ступені, історія ХХІ століття буде вибудовуватись впродовж двох основних напрямів боротьби. З одного боку, з метою зменшення впливу Америки, менш сильні держави будуть шукати способи утворення коаліцій. З другого – Сполучені Штати будуть винаходити способи не дати створити подібні альянси. Отже, Вашингтону не потрібно вигравати війни як такі, але слід заважати іншим акторам сформувати сили, достатні для об'єднання та удару по США [16, ch.1-2].

Таким чином, системні комплексні дослідження доводять, що вже сьогодні керівництву Білого Дому слід відходити від формування системи впливу базуючись на інтересах лобістських груп. Орієнтація на специфічні інтереси лише посилює фрагментацію у прийнятті зовнішньополітичних рішень. З іншого боку, американська соціальна модель також не може лишатись сталою і потребує інновацій. Тож успіх у справі утримання позиції світового лідера буде залежати від адекватності практичних дій вимогам часу.

Нова глобальна стратегія може бути реалізована через збереження провідних позицій США в основних міжнародних інститутах, управління регіональними процесами та організацію особливих двосторонніх зв'язків з провідними державами світу, що виключило б (або максимально ускладнило) появу рівного США за всіма параметрами потужності центру сили або зближення цих держав на антиамериканських позиціях. Оскільки значна частина можливих завдань буде вирішуватись поза межами Америки, США братиме активну участь в управлінні глобальними процесами. Тут, окрім традиційної військово-силової частини стратегії США, можна фіксувати посилення контролю за інформаційними потоками і кіберпростіром, продовження курсу на лібералізацію світової торгівлі, забезпечення доступу американським компаніям до запасів енергоресурсів, вплив на світові тенденції в сфері освіти, науки і культури. Таке лідерство бачиться американськими стратегами лідерством за велінням часу (більше цього робити поки що ніхто не може і не бажає). Швидше за все, така стратегія перехідного періоду до формування нового глобального світового порядку, у майбутньому буде доповнена оновленим концептуальним фундаментом.

Отже, маємо констатувати: - Політичне оформлення глобального світу є результатом синергії політичної волі та політичної практики провідних акторів міжнародної системи. Рефлексія на силу держави і можливості її глобального впливу продовжує бути відчутним фактором функціонування системи міжнародних відносин; - Сучасна модель глобального лідерства базується на політичній домініанті Сполучених Штатів Америки. Держави, які мають власні позиції щодо глобального світоустрою, не ставлять за мету замінити Америку на посту глобального лідера. Однак зростаюча конкурентна активність дій таких гравців на глобальній арені може стати найбільш небезпечним викликом для збереження нею даного статусу; - Попри предметність дій американських адміністрацій, їх константної уваги потребують системні виклики, які передбачають активну участь у глобальних соціальних та політичних процесах і вживання заходів на збереження (чи відновлення) національних позицій.

Список використаних джерел

1. Fukuyama F. *The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. - N. Y.: Free Press, 1996. – 457 p.
2. Rosenau J.N. *Ne Dimension of Security The interaction o Globalizing and Localizing Dynamics* /J.N. Rosenau // *Security Dialog*. – 1994. – V. 25. – September. – P. 255-282.
3. Косолапов Н.А. *Международно-политическая организация глобализирующегося мира: модели на среднесрочную перспективу*/ Н.А. Косолапов// *Общественные науки и современность* 2001. – № 6. – С. 140-166.
4. Barber B. *Jihad vs. McWorld* / B. Barber // *Atlantic Monthly*. – 1992. – March. – P. 53-64.
5. *Waltz S. Taming American Power* /S. Waltz//*Foreign Affairs*. – 2008. – September/October.- V.84. №5. – P.105-120.
6. Pfaff W. *The coming Clash of Europe with America*/ W. Pfaff // *The World Policy Journal*.- 1999. – Winter. – V.25, №3 – P. 1-9.
7. Jentleson B. *Tough Love Multilateralism*/ B. Jentleson // *Washington Quarterly*. 2003-2004. – Vol. 27. № 1. – P. 7-24.
8. Haas E. *The Age of Nonporality. What will Follow U.S. Dominance* [Електронний ресурс]/ E. Haas // *Foreign Affairs*. – Режим доступу до журн.: <http://www.foreingaffairs.org>. 2008050 faessay 87304.
9. Holbrook R. *The Nexte President* / R. Holbrook // *Foreign Affairs*. – 2008. – September/October. – V.87. № 5. – P.2-24.
10. *Weak and Failing States: Envolving Secutirity Threats and U.S. Policy*/ CRS Report. – 2008. – August 28. – Order Code RL34253.
11. Barnett T. *The Pentagon New Map. War and Peace in the Twenty-First Century*. N. Y. :C.P. Putnan s Son s, 2004 – 435p.
12. Brzezinski Z. *Second Chance. Three Presidents and The Crisis of American Superpower*/ Brzezinski Z. – N.Y.: Basic Books, 2007. – 234 p.
13. Kupchan R. *The Rise of Europe, America s Changing Internationalism, and the End of U.S. Primacy*/ R. Kupchan // *Political Science Quarterly*. – 2003. – V. 18, №2. – P. 205-231.
14. *Global Trends 2025: The National Intelligence Council's 2025 Project*. – W: CreateSpace, 2008. – 118 p.
15. *The United States and the global future*.-December 2, 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.acus.org/event/united-states-and-global-future>.
16. Friedman G., *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century* / Friedman G. – N.Y.: Doubleday, 2009. – 272 p.

Дудко І.Д.*

СТРАТЕГІЧНА ПАРАДИГМА США НА ПОЧАТКУ 2010-х рр.: ДИЛЕМА ПІДХОДІВ І ШЛЯХІВ РЕАЛІЗАЦІЇ

В цій статті розглядаються стратегії національної безпеки Сполучених Штатів Америки. Визначається головна тема оновленої воєнно-стратегічної настанови президента Б. Обама.

Ключові слова: Сполучені Штати Америки, доктрина, Б. Обама, стратегія, національна безпека.

В данной статье рассматриваются стратегии национальной безопасности Соединенных Штатов Америки. Определяется главная тема обновленной военно-стратегической установки президента Б. Обамы.

Ключевые слова: Соединенные Штаты Америки, доктрина, Б. Обама, стратегия, национальная безопасность.

In this article is considered strategy of national security of the United States of America. The main subject of the updated strategic installation of the president B. Obama is defined.

Key words: United States of America, doctrine, B. Obama, strategy, national security.

Стратегічні орієнтири США початку 2010-х рр., зумовлені підходами щодо реалізації внутрішньої і зовнішньої політики демократичної адміністрації Б.Обама, визначили певну специфічність декларацій й політичної діяльності керівництва країни – тенденції, що від початку президентства чинного лідера Сполучених Штатів, співвідносились (за поданням аналітика з Washington Post Ю.Діонна) зі ствердженою в наукових колах «доктриною Обама» [1]. Мова іде про суттєві трансформації стратегічних орієнтирів країни, пов'язані, з одного боку, з модернізацією акцентів у визначенні пріоритетів зовнішньополітичного курсу країни (де на зміну жорсткого протистояння ісламістському світу або, наприклад, можливим чи уявленим опонентам США – РФ і КНР за часи Дж.Буша-молодшого заявлялось про необхідність пошуку компромісу між провідними міжнародними акторами), а, з другого - про принципово оновлені методи досягнення зовнішньополітичних цілей (де в якості пріоритету визнавалось не силові дії і односторонність, а дипломатія і співробітництво міжнародної спільноти).

Слід визнати, що комплекс ідей, які склали сутність т.зв. «доктрини Обама», орієнтували позиції чинного президента США ще на рівні передвиборчої кампанії 2008 р., окресливши надалі підходи до формування політичних заяв, як і політичних документів діючої демократичної адміністрації [2-7]. До кола таких документів слід віднести, насамперед, «Стратегію національної безпеки», що будучи оприлюдненою в травні 2010 р., визначила оновлене (порівняно з попередніми десятиліттями) бачення стратегічних без-

* доктор політичних наук, завідувач кафедри політичної історії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

пекових пріоритетів країни [8]. Втім, вже в січні 2012 р. у Вашингтоні проголошується відкрита частина оновленої воєнної стратегії «Підтримуючи глобальне лідерство США. Пріоритети оборони XXI століття» як документу, репрезентанти якого – президент Б.Обама, міністр оборони Л.Панетта, голова Об'єднаного комітету начальників штабів американських збройних сил генерал М.Демпсі визначили його дію на середньострокову перспективу до 2020 року [9].

Аналіз останнього з двох зазначених документів знаходить вельми контрверсійні оцінки в сучасній політичній думці – від сприйняття оновленої воєнної стратегії в якості пристосування задекларованих від початку президентства Барака ідей щодо нових зовнішньополітичних умов до повернення діючої адміністрації до принципів зовнішньої політики, характерних до попередніх стратегій США постбіолярних часів.

Виникає питання щодо об'єктивності існуючих оцінок оновленої воєнної стратегії, ступеня взаємозв'язку і водночас відмінності зазначених стратегічних документів за президентства Б.Обами. Відповідь на поставлене питання значною мірою зумовлюється порівнянням двох останніх стратегій і водночас їх співвідношення зі «Стратегіями національної безпеки» Дж.Буша-молодшого (2002, 2006 рр.) – тенденції, що набуває вагомого наукового і практичного значення як з урахуванням критеріїв (а у більш масштабному вимірі – парадигми) стратегічних пріоритетів США, так і підходів щодо їх (пріоритетів) реалізації у сфері зовнішньої політики на початку 2010-х рр.

Так, зазначимо насамперед, що навіть найбільш узагальнений аналіз «Стратегії національної безпеки» Б.Обами (2010 р.) дає можливість стверджувати про його відповідність традиційним парадигмальним підходам до формування зовнішньополітичних орієнтирів країни періоду постбіолярних часів, пов'язаних з реалізацією лідируючих позицій США у світі. Втім, нова доктрина Обама уявляє з себе повний розрив з односторонніми міліарними засобами досягнення зазначеного, характерними для доктринальних позицій його попередника. Йдеться про «доктрину Дж.Буша-молодшого» («Стратегія національної безпеки Сполучених Штатів Америки, 2002 р.), в основі якої - проголошене право щодо удару на випередження як застосування односторонніх воєнних дій з боку США за їх розсудом проти країни (режиму), які тільки потенційно можуть становити загрозу для Сполучених Штатів [10]. Зазначене набуло реального втілення на прикладі війни США в Іраку як відображення найбільш масштабної і водночас найбільш провальної зовнішньополітичної операції Сполучених Штатів періоду постбіолярних часів.

Слід визнати, що доктринальні виміри зовнішньої політики США на етапі другого строку президентства Дж.Буша-молодшого набули більш поміркованого характеру, коли поряд з воєнними операціями як засобу розв'язання зовнішньополітичних завдань (подолання загроз, і зокрема в аспекті боротьби з міжнародним тероризмом) особлива роль в «Стратегії національної безпеки» (2006 р.) почала відводитись дипломатичним, фінансовим і т.і. засобам. Втім щодо стратегії Обама, то вона передбачала більш «широке розуміння того, на чому базується національна безпека» Сполучених Штатів. Військова перевага повинна бути збереженою, і «Сполучені Штати залишаються єдиною державою, здатною вести великомасштабні воєнні операції на далекій відстані», - говориться в документі. Але, «Коли ми зловживаємо нашою військовою потужністю або не використовуємо додаткові інструменти, або діємо без партнерів, то наші збройні сили надмірно напружені. Американці несуть важку ношу, а наше світове лідерство занадто асоціюється лише з військовою силою» [8].

В стратегії згадуються чотири «постійних національних інтереси», «нерозривно пов'язані» між собою: безпека, процвітання, універсальні цінності, міжнародний поря-

док. Така постановка в цілому не є інноваційною. І однак, якщо всі попередні «Стратегії» американських адміністрацій від 1986 р. (закону Голдуотера-Нікольса щодо підготовки такого роду документів як зобов'язання президентів [12]) обмежували розуміння національної безпеки міжнародними аспектами – питаннями військової і зовнішньої політики, стратегія Обама має всеосяжний характер і уявляє спробу інтеграції внутрішніх і міжнародних проблем національної безпеки. Йдеться й про інтеграцію основних інструментів підтримання національних інтересів, де військова сила має поєднуватись з дипломатією, економічними інтересами, розвідкою, силами забезпечення внутрішньої безпеки [8].

Так, показово, що проблема внутрішньої безпеки не зводиться в новому документі виключно до захисту від терористичної загрози. Хоча ця проблема продовжує знаходитись під пильною увагою, не менш важливого значення набувають в документі ідеї відновлення американської економіки, забезпечення зростання американського експорту, розвиток освіти, охорони здоров'я, науки, техніки (інноваційних технологій); збереження американських переваг в космічній галузі; зменшення державного дефіциту; досягнення безпеки кіберпростору; активізація державно-приватного партнерства і т.і. [8].

Щодо ролі військового чинника, то його осмислення в «Стратегії» Обама також не позбавлене оригінальних вимірів. Йдеться, зокрема, про обмеження «непотрібних витрат», «реконструювання застарілих, неефективних програм та програм, що дублюються» як передумови загального скорочення військового бюджету; про оновлені підходи щодо можливості використання військової сили за кордоном.

Хоча в документі проголошується, що США мають наміри зберегти військові переваги та здібність подолання будь-якого потенційного супротивника, застосування сили співвідноситься з реальною необхідністю та розглядається як наслідок недовісти усіх інших методів подолання загрози. Теза щодо права Вашингтона на односторонні військово-силові дії за необхідністю не піддається сумніву, хоча перевагою вважається досягнення широкої міжнародної підтримки, взаємодія з такими інститутами, як НАТО та Рада Безпеки ООН.

Заслуговує на увагу й обмеження загального залучення американських військовиків до міліарних операцій за кордоном, і насамперед у тому аспекті, який стосується боротьби з міжнародним тероризмом. На противагу позиції Дж.Буша-молодшого щодо глобальної війни з тероризмом висувається набагато більш вузьке завдання – боротьби з «Аль-Каїдою» та мережі її союзників. У документі відмічається, що терор – це не супротивник, а «тактика» збройного насилля, яка використовується американським супротивником. Підкреслюється, що Сполучені Штати не ведуть війну проти ісламу як релігії. Головна увага в боротьбі з тероризмом переорієнтовується з Іраку (документ підтверджує намір почати виведення військ з Іраку в липні 2011 р.) на Афганістан і Пакістан, які оголошені «епіцентром насильницького екстремізму» [8].

Серед безпекових аспектів «Стратегії» Б.Обама – наміри зберегти «військову перевагу у звичайних озброєннях» і водночас досягти поступової реалізації ядерного роззброєння. «Терористична атака з використанням ядерної зброї» оголошена головною загрозою американському народу. У документі підкреслюється значення нового договору ОСО з Росією, зміцнення режиму нерозповсюдження; акцентується увага на позиції Ірану і Північної Кореї, яким слід зробити вибір: або грати за правилами, або зіштовхнутися з наслідками. Крім того, висловлюється ідея щодо утворення на Близькому Сході без'ядерної зони та приєднання до неї Ізраїлю; окреслюються наміри ратифікувати ДВЗЯВ (Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань) та підписати новий договір про припинення виробництва матеріалів, які розщеплюються. Щодо протиракетної оборони,

то акцент в «Стратегії національної безпеки» Б.Обами зроблений на розвитку «адаптивної» регіональної ПРО, чим підтверджується рішення щодо припинення усіх програм стратегічної ПРО.

На оновлені підходи в «Стратегії» від 2010 р. заслуговує й та доктринальна частина, яка стосується прав людини. Якщо «Стратегія» від 2002 р. за президентства Дж.Буша-молодшого стверджувала, що перемога в холодній війні зумовлювала один шлях розвитку людства – американський [10], документ адміністрації Б.Обами демонструє щодо цього відчутно більш критичний підхід. Це, по-перше, визнання того, що Вашингтону необхідно виправляти справу з правами людини, насамперед, в своїй країні (згадується про тортури військовополонених; повторюється обіцянка закрити слідчий ізолятор на Гуантанамо). По-друге, визнання вагомості в системі прав людини економічних прав і свобод. По-третє, відмова від нав'язування світу своєї моделі демократії, а намагання «шляхом прикладу» вести діалог по питанням прав людини, навіть з «недемократичними режимами» [8].

Так, щодо пошуку взаємодії зі світовою спільнотою, то ця проблема набула в «Стратегії національної безпеки» Б.Обами недвозначного тлумачення. На противагу односторонності як основи реалізації зовнішньої політики в стратегії Дж.Буша-молодшого пріоритетом документу від 2010 р. проголошуються колективні дії в рамках міжнародного права; підкреслюється необхідність зміцнення міжнародних інститутів. При цьому декларується визнання прав і обов'язків усіх держав.

Слід зазначити, що особлива увага в аспекті взаємодії зі світовою спільнотою відводиться в «Стратегії» Обами американським союзникам по НАТО (насамперед Великій Британії, Франції, Німеччині), а також Японії, Південній Кореї, Австралії й іншим. Документ визнає зростання нових «центрів впливу», з якими належить розвивати відносини. Це: Китай, Індія, Росія, а також Бразилія, Індонезія, Південна Африка, Саудівська Аравія, Нігерія, Кенія. Нова стратегія відмічає «дифузю економічної потужності в світі», що передбачає перенесення «центру» взаємодії при розв'язанні глобальних фінансово-економічних проблем з «великої вісімки» на «велику двадцятку», що включає майже всі названі країни. До кола глобальних викликів, з якими «Стратегія» закликає боротися колективними зусиллями – зміна клімату, пандемії, транснаціональна злочинність і т.і.

Важливим видається й те, якими специфічними підходами відповідно до стратегії Обами від 2010 р. має характеризуватися позиція США до окремих країн-центрів впливу, взаємодія з якими набуває особливого значення в сенсі подолання існуючих глобальних викликів. Йдеться про Китай, підходи до якого характеризуються, з одного боку, закликами взяти відповідальність за підтримку стабільності світової фінансової та економічної системи, а з іншого - визнанням проблем щодо прав людини в Китаї або загрозової модернізації китайських збройних сил. Йдеться про Індію, взаємодія з якою має формуватися з урахуванням загальних цінностей «двох найбільших демократій у світі» та про Росію, політика щодо якої має враховувати «взаємні інтереси». Головний акцент у розвитку американо-російських відносин орієнтований на скорочення ядерних арсеналів, зміцнення режиму нерозповсюдження, «розвиток партнерства для боротьби з насильницьким екстремізмом», підготовку торговельних й інвестиційних угод» тощо [8].

Прикінцеві тези «Стратегії» зосереджені на питаннях функціонування державного механізму, а саме – необхідності тісної взаємодії виконавчої та законодавчої влади, а також важливості двопартійного співробітництва у цій сфері.

Так, щодо сукупності ідей «Стратегії національної безпеки» адміністрації Б.Обами, то за політичною суттю цей документ не позбавлений тенденції *Idealpolitik* як відображення

ідеології ліберального спрямування. З урахуванням умов, коли цей документ утворювався, а саме – світова економічна криза (що розпочалась з фінансової, іпотечної кризи самих США і тяжко вдарила по американській економіці); усвідомлення американською політичною елітою провальності зовнішньополітичної стратегії, побудованої на відвертих силових діях; зростання антиамериканізму в світі із зменшенням привабливості для світової спільноти американських ціннісних орієнтирів – такі підходи можуть знаходити об'єктивного пояснення і, більше того, сприйматися як прагнення накопичити втрачений економічний, військовий, моральний потенціал, зберегти лідируючі позиції Сполучених Штатів у міжнародних справах.

Проблемою, однак, залишається, чим зумовлені наміри чинної адміністрації США оновити проголошені нею ж самою зовнішньополітичні пріоритети і якого саме оновлення можна чекати від подальших тенденцій зовнішньої політики Сполучених Штатів.

Порівняння «Стратегії» від 2010 р. з оприлюдненою частиною «Підтримуючи глобальне лідерство США. Пріоритети оборони XXI століття» та супровідними щодо цього письмовими додатками президента (головнокомандувача) США Б.Обами і міністра оборони США Л.Панетти від 5 січня 2012 р. дають можливість стверджувати, що обидва документи мають схожі постулати. Мова іде про декларацію збереження лідируючих позицій Сполучених Штатів у світі і водночас скорочення американського військового контингенту за кордоном, звуження театру бойових дій (нанесення удару по Аль-Каїді з перспективою виведення військ з Афганістану), загальне скорочення витрат на ЗС при скороченні наземних сил звичайного призначення (сухопутних військ, корпусу морської піхоти), припинення фінансування застарілих військових систем і засобів, утворених в період глобального протистояння США і СРСР. Йдеться про використання силових дій тільки тоді, коли це буде вкрай необхідно, про розвиток союзницьких і партнерських відносин в межах європейської (НАТО) і світової спільноти.

Об'єднуючим щодо двох документів є й поглиблене тлумачення самого поняття «національна безпека», коли процвітання, стабільний розвиток, безпека сприймаються з урахуванням як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, і зокрема з огляду на необхідність стабілізації фінансової системи, зменшення державного дефіциту тощо [9].

Втім щодо стратегічних планів військового відомства відповідно до документу 2012 р, то вони порівняно із стратегією від 2010 р. набувають більш масштабного і наступального характеру.

Головною темою оновленої воєнно-стратегічної настанови є збереження за Сполученими Штатами глобального військового лідерства як здатності діяти «за любых обставин і при любых загрозах». У своєму супровідному листі президент Б.Обама висловився за особливе фінансування сфер, критично вагомих для досягнення успіху у військовій галузі: модернізацію озброєння, вдосконалення збройних сил, підвищення дієвості агентурної і технічної розвідок, протидію тероризму, зміцнення режиму нерозповсюдження зброї масового ураження. Такого ж напрямку набули й письмові додатки міністра оборони Л.Панетти, який окреслив завдання ефективних заходів у кіберпросторі та космосі, збереження «надійного та ефективного ядерного стримування», подальшого вдосконалення інфраструктури ПРО [9; 13].

Декларація на глобальну військову діяльність окремо заявлена в розділі документу, де говориться про важливість зміцнення військових союзів і партнерських зв'язків «в усіх регіонах світу», а також про готовність США «здійснювати внесок у справу зміцнення безпеки в глобальному масштабі». Це положення розвиває й Л.Панетта, підкреслюючи, що американські ЗС мають бути готовими до участі у декількох конфліктах, а також «проти-

діяти і наносити поразку більш, ніж одному супротивнику одночасно». Схоже положення відображене в частині «Першочергові завдання збройних сил США», де йдеться: «Збройні сили нашої держави, яка має важливі інтереси в багатьох районах світу, повинні бути готовими стримати і придушити агресію протидіючого супротивника в одному регіоні навіть у тому випадку, якщо вони залучені до широкомасштабної операції, де б вона не проводилась» [9; 13].

Новим елементом стратегії є поява терміну «операції по забезпеченню стабільності» («stability operations»), до яких віднесені операції проти повстанців, а також схожі акції в різних регіонах світу.

Другою вагомою темою оновленої стратегії є прихильність Вашингтона до позиції «надійного, безпечного, ефективного ядерного стримування». В новому документі заявлено, що Сполучені Штати мають намір зберегти свої ядерні сили до тих пір, поки в світі будуть існувати ядерні озброєння (здається проблема Ірану). На противагу «Стратегії національної безпеки» від 2010 р., де простежується ідея ядерного роззброєння, в документі 2012 р. висловлюється думка щодо «можливості» скорочення ядерного арсеналу, а не про конкретні щодо цього зобов'язання.

Значна частина оновленої воєнно-стратегічної настанови присвячена політиці США в окремих регіонах світу. До зони «життєво важливих» воєнних та енергетичних інтересів віднесені Азійсько-Тихоокеанський регіон, зона Індійського океану і Південної Азії, Близький Схід.

Щодо АТР, наприклад, то очільник Пентагону зазначив в процесі презентації нової стратегії, що цей регіон набуває «все більш важливого значення майбутньої американської економіки і національної безпеки». Це означає «зміцнення потенціалу, завдяки якому підтримується високий технологічний рівень і свобода дій наших збройних сил», - заявив він. Оголошено, що деяке скорочення чисельності ЗС США не стосується АТР і Близького Сходу [13].

В документі декілька раз в критичному контексті згадується КНР як «зростаюча регіональна держава», що зміцнює свою військову потужність і реалізує «асиметричні заходи» протидії спробам Сполучених Штатів «проекувати силу». Натомість щодо Росії, то про неї в оприлюдненому лідерами США новому стратегічному документі майже нічого не говориться. Відмічається, що відносини Вашингтона і Москви мають велике значення для обох країн і що Білий дім буде продовжувати розвивати їх в найбільш широкому вимірі взаємних інтересів [9].

Такі підходи щодо окремих країн зокрема, як і сутнісні моменти документу загалом потребують серйозного осмислення як з урахуванням традиційних для постбіполярних часів зовнішньополітичних орієнтирів американських адміністрацій, так і тих вимірів, які стосуються порівняння стратегій адміністрації Обама від 2010 і 2012 рр. Так, звертають на себе існуючі в політичних джерелах оцінки стратегії «Підтримуючи глобальне лідерство США. Пріоритети оборони XXI століття» як такої, що, з одного боку, не виходить поза межі характерних для Сполучених Штатів глобальних стратегічних настанов [14], або не змінює потенціалу США щодо протистояння загрозам через «косметичність» запропонованих змін [15], але, з іншого боку, стають відображенням зростаючих глобалістських орієнтирів США, і зокрема внаслідок політики стримування не тільки щодо Ірану чи Північної Кореї, а й (як можливого супротивника) Китаю та навіть Росії [16; 17].

Особливою позицією в цьому плані є точка зору, що задані близькосхідні та азійсько-тихоокеанські вектори подальшої американської політики співпадають з конфігурацією розташованих військових баз настільки точно, наскільки це могло бути зумовлене геопо-

літичною концепцією «Анаконда». Хвіст цього утворення знаходиться в Новій Зеландії, тулуб в Азії й Африці, а голова у Вашингтоні. Прихильники цієї позиції вважають, що від часів холодної війни у відносинах РФ – США майже нічого не змінилося. Росія так і не стала частиною євroatлантичної системи відносин. Натомість реальним стало спровоковане Америкою протистояння Південь-Північ, яке цілковито замінило колишню лінію військово-політичного розподілу Захід-Схід. Для Росії, таким чином, воєнна загроза з півдня, яка до нещодавно вважалась гіпотетичною, стає цілком реальною [18].

Зазначене потребує подальшої аргументації, як і перевірки практикою. Характерно, що документ від 5 січня 2012 р. є по суті вказівкою адміністрації щодо більш розгорнутої стратегії, яка має бути підготовлена військовим відомством. Втім вочевидь мова йде про декларацію стратегічної тенденції, що передбачає відверте домінування США у світі з можливістю широкого використання збройних сил. Такі підходи посилюють інші напрями генеральної американської воєнної стратегії: програму побудови збройних сил, стратегію створення глобальної системи ПРО, доктрину ведення операцій в космосі тощо.

Слід визнати у даному відношенні, що повернення США до традиційних позицій *Realpolitik* не є чимось незвичайним з урахуванням особливостей зовнішньої політики країни як в період біполярних, так і постбіполярних часів. До цього слід додати й впливи на процес формування зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів військового відомства (Пентагону), ВПК, великого бізнесу а, крім усього, умови перевиборчої кампанії, коли для кожного претендента на пост президента США (яким можна вважати й Б.Обаму) важливим залишається підтримка впевненості американського суспільства у здатності адміністрації долати загрози щодо безпеки країни. Традиційно це пов'язується зі збереженням домінуючих позицій Сполучених Штатів у світі. Проте, якщо для Дж.Буша-молодшого, скажімо, зазначене зумовлювалося переважно силовими діями, односторонністю і навіть протиставленням США світовій спільноті, в позиції Б.Обами прослідковується лінія на підтримку союзницьких відносин, обмеженістю, як і вибірковістю воєнних операцій американських ЗС. Дане, як очікується, посилить прагматизм підходів щодо формування зовнішньополітичних пріоритетів США, стане вагомою тенденцією реалізації політичного курсу не тільки Сполучених Штатів, а й інших суб'єктів міжнародних відносин.

Список використаних джерел

1. Dionne E.J.Jr. The Obama Doctrine. – The Washington Post. – 2009. – April, 16 [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.washingtonpost.com/wp-yn/content/article/2009/04/15/AR2009041502902.html/>
2. Remarks of Senator Barack Obama to the Chicago Council on Global Affairs April 23, 2007 [Electronic resource]. – Regime of access: <http://my.barackobama.com/page/content/fpccga>.
3. Barack O. Renewing American Leadership. Foreign Affairs. July/August 2007. [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.foreignaffairs.com/articles/62636/barack-obama/renewing-american-leadership>.
4. Barack O. A New Strategy for a new world. July 15, 2008. Washington, D.C. [Electronic resource]. – Regime of access: <http://my.barackobama.com/page/content/newstrategy>.
5. President Barack Obama Inaugural Address. Whitehouse.gov. 20.01.2009. [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.whitehouse.gov/blog/inaugural-address/>. Retrieved 2009-01-26.
6. Transcript of the joint press conference in by the President of the Republic Nicolas Sarkozy and the President of the United States Barack Obama. Strasbourg, April 3, 2009 [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.info-france-usa.org/spip.php?article1294>.

7. Foreign Policy [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.whitehouse.gov/issues/foreign-policy>.
8. National Security Strategy May 2010 [Electronic resource]. – Regime of access: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.
9. Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense Department of Defense. 05 January 2012. [Electronic resource]. – Regime of access: http://www.defense.gov/news/Defense_Strategic_Guidance.pdf.
10. The National Security Strategy of the United States of America [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html>.
11. The National Security Strategy [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/index.html>.
12. Рогов С. Американское лидерство в многополярном мире. Основы «Стратегии национальной безопасности» Обамы. Независимая газета [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.centrasia.ru/news_A.php?st=1276462800.
13. Козин В. Под прицелом по-прежнему весь мир. [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.redstar.ru/2012/01/17_01/3_02.html.
14. Иванов В. Белый дом отходит от позиции жесткой силы. Военно-политическое руководство США дало указание по разработке новой военной стратегии [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://nvo.ng.ru/forces/2012-01-27/14_usa.html
15. Subhash Kapila US Defence Strategic Review 2012: Global and Regional Implications – Analysis [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.eurasiareview.com/20012012-us-defense-strategic-review-2012-global-and-regional-implications-analysis/>.
16. Luo Yuan. Stay vigilant and calm to US defense strategy adjustment: military expert [Electronic resource]. – Regime of access: http://eng.mod.gov.cn/Opinion/2012-01/10/content_4336375.htm.
17. Лаукканен А. Эксперты о возможных последствиях новой военной стратегии США в Азиатско-Тихоокеанском регионе [Электронный ресурс]. – режим доступа: <http://www.voanews.com/russian/news/China-Russia-US-Strategy-137463353.html>.
18. Панов В. Империя против империи (часть 2) Заметки по поводу новой военной стратегии США «Укрепление глобального лидерства США: приоритеты обороны в XXI веке» [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/imperija_protiv_imperii_chast_2_2012-01-13.htm.

Макаренко Є.А.*

АНАЛІТИЧНІ РОЗРОБКИ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЦЕНТРІВ США У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ

У статті розглядаються розробки американських дослідницьких центрів, спрямовані на забезпечення зовнішньополітичної і безпекової стратегії США, а також особливості міжнародного курсу Білого дому в контексті суб'єктивного бачення міжнародної політики президента США Б.Обами і його оточення.

Ключові слова: глобальні тенденції, США, зовнішня політика, національна безпека, науково-аналітичні центри.

В статье рассматриваются разработки американских исследовательских центров, направленные на обеспечение стратегии внешней политики и безопасности США, а также особенности международного курса Белого дома в контексте субъективного видения международной политики президента США Б.Обамы и его окружения.

Ключевые слова: глобальные тенденции, США, внешняя политика, национальная безопасность, научно-аналитические центры.

The article highlights problems the study of conceptual groundwork by the American think tanks directed at providing foreign-policy and safety strategy for the USA. Utilizing potential of such centers, the US administrations provide pluralism of opinions, ideas, and recommendations that make up the backbone of the White House's international policy. These propositions undergo adjustments initiated by the President's subjective vision and by his aides

Key words: global trends, USA, foreign policy, national security, think tanks.

У сучасній нестационарній політичній системі відбувається постійна боротьба за впливи багатьох держав світу, від наслідків якої залежить здійснення зовнішньої і безпекової політики провідних акторів міжнародних відносин. Враховуючи статус США як глобальної держави, що й надалі, за оцінками експертів і за стратегіями Білого дому, відіграватиме вирішальну роль у світовій політиці, аналітичні розробки американських дослідницьких центрів, які організовані для інтенсивних досліджень і концептуального забезпечення політичних і безпекових стратегій США і які впливають на прогнозування і стратегічне планування міжнародної політики Америки, є невід'ємною складовою забезпечення національних інтересів. За моніторинговими дослідженнями Пенсільванського університету було виокремлено понад 500 дослідницьких інституцій, які через експертні опитування, фаховий рівень досліджень, спроможність залучати висококваліфікованих фахівців, налагодити ефективний зв'язок між наукою і державною політикою здатні впливати на американську владу та та ухвалення концептуальних рішень.

* доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

До найбільш впливових відносять Інститут аналізу зовнішньої політики, Американську Раду, Національну раду з розвідки, Американський центр стратегічних і міжнародних досліджень, корпорацію RAND, центр Stratfor, дослідницький Центр імені Ніксона, Інститут прогресивної політики, Фундацію «Спадщина, Фундацію Карнегі, Національну демократичну фундацію, Центр американського прогресу, Американський інститут підприємництва, Брукінгський інститут, державні дослідницькі структури Білого дому, що займаються аналізом внутрішньої політики, управління політичного аналізу уряду США, структурні підрозділи Міністерства оборони та департаменту внутрішніх справ, дослідницьку службу конгресу, інші дослідницькі установи тощо.

Засновниками і очільниками аналітичних центрів виступають, зокрема, відомі американські політики З.Бжежинський, Г.Кіссінджер, М.Олбрайт, С.Телбот, Дж.Сорос, Дж.Фрідман, Дж.МакГанн, Р.Армітідж, Дж.Най, У.Коен, Дж.Шлезінгер, Р. Джеймс Дж.Томсон, М. Річ та інші, що свідчить про характерну особливість американської політики, тобто про тісні взаємозв'язки між аналітичними центрами і владою, які проявляються у тому, що експерти працюють в тому чи іншому уряді, а після завершення терміну діяльності того чи іншого президента повертаються до експертних досліджень в аналітичних центрах. У цьому процесі, наголошують фахівці, відбувається збагачення досвіду дослідників, які починають краще усвідомлювати можливість на державному рівні реалізувати певні наукові розробки, зокрема, положення і висновки фундаментальної науки та її прикладних напрацювань [1].

Можна стверджувати, що кожен президент США надавав перевагу тим аналітичним центрам, до яких мав схильність через партійні і персональні уподобання, пріоритети того чи іншого дослідника, донорів і керівництва дослідницького центру. Так, один з попередніх президентів США Р. Рейган пріоритетними для міжнародної політики США вважав аналітичні розробки фундації «Спадщина», його наступник у Білому домі У.Клінтон співпрацював з політологічною школою Брукінгського інституту, а Дж.Буш-молодший переважно використовував наукові ідеї, положення, висновки і рекомендації Американського інституту підприємництва. Нинішній глава американської держави Б.Обама підтримує зв'язок з Центром американського прогресу, керівник якого Дж.Подеста очолював команду, що забезпечувала перехід влади від Дж.Буша-молодшого до Б.Обами [2].

У сфері стратегічного планування і забезпечення зовнішньої політики Америки варто виокремити таку дослідницьку структуру, як Національна рада з розвідки США, якою було підготовлено аналітичні дослідження «Глобальні тенденції до 2010 року» «Глобальні тенденції розвитку людства до 2015 року», «Обриси майбутнього світу: Глобальні тенденції розвитку людства до 2020 року», а також «Глобальні тенденції до 2025 року», які дозволяють конструктивно поглянути на перспективи сучасної цивілізації і провідної ролі США в світі. Так, у «Глобальних тенденціях 2010» (1997 р.) було визначено ключові проблеми, ключові виклики і ключові невизначеності глобалізації та їх вплив на всі регіони світу, здійснено прогнозування трансформацій світової політичної системи до 2010 року, в якому підкреслювалося, що структуру міжнародних відносин визначатимуть головним чином процеси міждержавної взаємодії, а не події внутрідержавної політики. Міжнародна система у 2015 році, за аналітичними дослідженнями, формуватиметься під впливом таких глобальних чинників і пов'язаних з ними тенденцій, як народонаселення, природні ресурси і навколишнє середовище, наука і технології, світова економіка і глобалізація, національне і міжнародне управління, врегулювання конфліктів, провідна роль США у формуванні нового світового порядку [3].

Саме ці чинники визначатимуть можливості, пріоритети і дії країни та об'єднаних націй до 2015 року, оскільки чисельність населення світу може зрости до 7,2 млрд. чоло-

вік в порівнянні з 6,1 млрд. в 2000 році; у більшості країн збільшиться тривалість життя; основний приріст населення - 95% припаде на країни, що розвиваються. У країнах з розвиненою економікою і у більшості країн з ринковою економікою прогнозується демографічна криза, пов'язана зі зниженням рівня народжуваності і старінням населення. У перші десять років XXI століття не тільки США, але і все людство зіткнеться з глобальними проблемами, які істотно впливатимуть на політику, економіку, соціальну і культурну сферу у всіх країнах світу, зокрема, подальший вплив розвитку інформаційних і комунікаційних технологій сприятиме трансформації економічних і політичних можливостей держав, зростання економічної потужності країн АТР, особливо Китаю та Індії, вимагатиме збільшення обсягів споживання енергії, що значно збільшить потреби в енергоресурсах, внаслідок чого країни ОПЕК будуть змушені збільшити видобуток нафти, високі технології істотно вплинуть і на озброєння держав, проте маловірогідною залишиться поява сильних конкурентів для США в безпековій сфері з огляду на те, що країни – потенційні супротивники США продовжать нарощувати військовий потенціал іншими засобами [4].

Дослідження «Обриси майбутнього світу. Глобальні тенденції розвитку людства до 2020 року», в якому представлено довгострокове прогнозування майбутнього, що формуватиметься під впливом двох головних чинників – масштабності і швидкоплинності глобальних трансформацій, ключовими тенденціями розвитку світу визначає появу нових лідерів, нових викликів управлінню, нових підходів до визначення безпеки, зокрема в контексті зростання тероризму. На думку експертів, США залишаться найпотужнішою силою світової спільноти, а глобальний економічний, технологічний, військовий і дипломатичний вплив США не матиме рівних як серед інших країн, так і серед регіональних і міжнародних організацій. Така потужність не тільки повинна забезпечити виняткове геополітичне становище Америки, але й зробити США ключовим актором міжнародної системи. США продовжать грати важливу роль світового лідера, проте зберегти цей статус буде все складніше, оскільки новими глобальними гравцями в перспективі до 2020 року стануть країни Азії на чолі з Китаєм та Індією. Високі темпи економічного зростання, нарощування військового потенціалу і високі темпи приросту населення стануть ключовими чинниками економічної і політичної могутності обох держав, але ключовою невизначеністю залишиться питання, яким чином Китай та Індія нарощуватимуть потенціал: спільно з іншими державами міжнародного співтовариства або в ході активної конкурентної боротьби. Новими глобальними лідерами до 2020 року, зазначається в дослідженні, можуть також стати Бразилія, ПАР та Індонезія, а Європі буде складно утримати свої позиції лідера на міжнародній арені [5].

За дослідженням про глобальні тенденції 2025 року, поява нових потенційних глобальних лідерів може спричинити зміну старих категорій Схід–Захід, Північ–Південь, розвинені країни і країни, що розвиваються; традиційні географічні об'єднання поступово втрачатимуть свій особливий статус в міжнародних відносинах, а світ держав-націй з їх національними межами і світ мегаполісів, об'єднаних телекомунікаційними потоками, торговими і фінансовими зв'язками, співіснуватимуть; конкуренція буде відкритішою і менш фіксованою, ніж у минулому. В аналітичній розробці подається чотири сценарії цивілізаційного розвитку:

перший - «Світ без панування Заходу», за яким нові потужні держави виходять на світову арену та витісняють західні країни, проте такий варіант розвитку подій не є єдиним або неминучим. Історичний досвід свідчить, що піднесення нових держав на зразок Японії чи Німеччини наприкінці 19 –початку 20 століття завжди кидало виклик стабільності існуючій системі міжнародних відносин, що призводило до глобальних конфліктів. Більш

ймовірним, порівняно із прямим викликом міжнародній системі, є варіант розвитку подій, коли держави, що розвиваються, прагнуть відіграти більшу роль у питаннях, що зачіпають їх основні національні інтереси. Таке об'єднання нових сил зможе конкурувати з організаціями подібно НАТО і стати альтернативою панівності Заходу. Проте ці коаліції, враховуючи їх розрізнені інтереси, можуть як об'єднуватись, так і віддалятись одна від одної, хоча держави, що розвиваються, і будуть певною мірою зосереджені на вирішенні внутрішніх питань та підтриманні економічного розвитку, але з часом у них з'явиться можливість вийти на світову арену за потужністю впливу;

другий - «Сюрприз у жовтні» передбачає, що через недостатню увагу до проблеми зміни клімату виникатимуть неочікувані, непередбачувані наслідки, оскільки більшість дослідників не впевнені, чи перетнуло людство кінцеву межу, коли процеси зміни клімату прискорилися і буде занадто пізно щось змінити. Політичні лідери можуть занепокоїтись частотою випадків природних катаклізмів, іншими наслідками кліматичних змін на кшталт зменшення запасів води, нестачі їжі, хоча можливостей для подолання подібних проблем ставатиме з часом все менше;

третій - «Вибух БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай і в перспективі ПАР)» враховує обмеженість енергетичних ресурсів та напружену боротьбу за них у майбутньому. Китай, Індія, Росія, хоч і багаті на природні ресурси, проте знаходяться в залежності від енергетичних постачальників;

четвертий - «Політика, що має не лише локальний характер» передбачає формування нового світу, в якому держави вже не відіграватимуть провідної ролі у формуванні світової політики, що прискорить розвиток субрегіональних та транснаціональних утворень, включаючи соціальні та політичні рухи. Контроль за вирішенням багатьох глобальних проблем переміститься з державного рівня на наддержавний, комунікаційні технології відкриють можливості для всеосяжної, безперервної інтеграції у соціально споріднених мережах [6].

Відтак, стверджується у дослідницьких розробках Національної ради з розвідки США, глобальні інтеграційні процеси впливатимуть на формування нової системи міжнародних відносин, проте США у глобальних тенденціях розвитку людства залишатимуться провідною, а, можливо, і єдиною наддержавою майбутнього.

Аналітичні розробки для сфери зовнішньої політики переважно здійснюються у рамках таких інституцій, як Американська Рада зовнішньої політики, Інститут прогресивної політики, Американський інститут підприємства, Інститут прогресивної політики, що діє під егідою Національної демократичної фундації як дослідницький центр Ради демократичного лідерства запропонував так званий «третій шлях» реалізації стратегій США з врахуванням позицій лівого, центристського і правого спектру американського політикуму. Прогнозуючи на той час гіпотетичний міжнародно-політичний курс демократичної адміністрації у разі перемоги на виборах 2008 року, аналітики Інституту наголошували, що при розробці стратегій і співвідношенні «жорсткої» і «м'якої» сили у зовнішній політиці слід брати до уваги наявність у демократичній партії «ліберальних яструбів», які обстоювали політику розширення бюджету для Пентагону та курс на воєнне втручання у різних регіонах світу [7].

Аналітичні дослідження 2010-2011 років щодо зовнішньої політики США у XXI столітті залишаються на рівні з'ясування проблеми подальшого глобального лідерства США, піднесення міжнародно-політичної ролі Європи та просування інтересів трансатлантичного альянсу на Схід. Зокрема, Дж.Фрідман, засновник відомого дослідницького центру Stratfor і автор відомих публікацій «Секретна війна Америки» і «Наступні сто років: про-

гноз на 21-е століття», стверджує, що «... США на передбачувану політичну перспективу залишаться єдиним глобальним лідером, а такі країни, як Польща та Мексика, будуть відігравати важливу роль у міжнародній політиці. За методиками складання прогнозів на майбутнє, Дж.Фрідман виходить з виключення фактору неможливого. Він ставить під сумнів твердження про те, що Росія стане глобальним лідером, оскільки «... Росія ніколи не була світовим лідером, за винятком періоду ХХ століття, коли вона стала найбільшою ядерною державою». Порівняння за економічними показниками також не свідчить на користь глобального лідерства Росії, підкреслює Дж.Фрідман, оскільки ВВП Росії становить приблизно 20% від ВВП США. Виходячи з таких об'єктивних порівнянь, фахівець робить неупереджені висновки про те, що з високою часткою ймовірності можна припустити: Росія ніколи не стане глобальним лідером. Що ж стосується політики Росії на пострадянському просторі, то, за прогнозами аналітика, очікується нарощування її впливу в країнах ближнього зарубіжжя в найближчі роки, бо в Росії, на думку Дж.Фрідмана, «...стали задаватися питаннями про те, яких цілей США намагаються досягти в Східній Європі». Піком такої політики, зазначає американський політолог, стала війна з Грузією, яка продемонструвала всьому світу, «що якою б слабкою не здавалася Росія, західні країни не змогли зупинити її дії відносно Тбілісі. Саме після війни 2008 року країни ближнього зарубіжжя стали прагнути налагодження відносин з Росією» [8].

Геополітичні амбіції Росії на противагу інтересам США також стосуються й використання фінансово- економічної кризи в Європі. Враховуючи, що ФРН переглядає власну роль в Європейському Союзі, оскільки є найбільш стабільною економікою, Росія вбачає в ній потенційного союзника, пропонуючи передусім найбільш прибуткову - енергетичну складову відносин (Росія постачає Німеччині майже половину всіх енергоресурсів, в обох країн існує багато взаємних інтересів в економічній сфері, свідченням такої політики є й запуск «Північного потоку» через територію ФРН для інших країн Європи в обхід України). Дж.Фрідман наголошує, «...якщо Москва зможе залучити Німеччину на свою сторону, то Росія перетвориться на серйозного геополітичного гравця. А погоджуючись підтримати санкції проти Ірану, Росія прагне нейтралізувати вплив США в країнах ближнього зарубіжжя як регіональний лідер».

Водночас прогнозується, що США будуть єдиною глобальною силою, яка зможе впливати на Росію, тому російсько-німецький альянс, на погляд Дж.Фрідмана, не вигідний США, отже, конкуренція між США і російсько-німецьким альянсом буде одним з домінуючих чинників глобальної політики. Однак, підкреслює американський фахівець, «Росія не зможе витримати таке змагання, оскільки Москва програла Вашингтону в ХХ столітті, коли вона була набагато сильнішою». США залишаться єдиним глобальним лідером, незважаючи на певне послаблення позицій у зв'язку глобальною фінансовою кризою, з соціальними протестними рухами, оскільки економіка США становить 25 відсотків від світової, крім того, американська економіка зросла на 5 відсотків, а в останні посткризові місяці темпи її зростання становили 3,5 відсотка. Для порівняння, економіка ФРН зросла лише на 0,2 відсотка, тобто, можна стверджувати, що США вийшли з кризи набагато швидше, ніж Європейський Союз. Якщо порівнювати США і Китай, то потрібно зазначити, що економіці Китаю буде потрібно зростати на 8,25 відсотків на рік, щоб наздогнати американську економіку, яка в середньому буде збільшуватися на 2,5 відсотка в рік. «Економіка США більше, ніж економіка будь-якої країни світу, ВМФ США контролює світовий океан. Якщо США вважатимуть за потрібне, вони можуть перекрити морські торгові шляхи - і це дає Вашингтону важливий важіль контролю міжнародної політики ХХІ століття», прогнозує Дж.Фрідман [9].

Натомість, Центр американського прогресу, який здійснює концептуальне забезпечення зовнішньої політики адміністрації Б.Обами, вже презентував розробку, яку можна розглядати як проект доктрини Б.Обами, концептуальний вимір якої простежується у ключовій ідеї «зміни і прогресивні засади для 44-го президента США» та у загальних положеннях, підготовлених керівником проекту «Нова демократія» М.Грінном щодо перших ста днів діяльності Б.Обами в умовах економічної кризи. Розробки Центру американського прогресу враховані й у щорічному посланні «Про становище країни», з яким 24 січня 2012 року президент США виступив перед Конгресом. Основні положення виступу Б.Обами щодо питань зовнішньої політики США стосувалися відновлення провідної ролі та авторитету США в світі, зміцнення зв'язків з країнами Європи, Азії, Латинської Америки, підтримання дальших змін в регіоні Близького Сходу, а також продовження глобальної політики захисту демократичних цінностей. У посланні Б. Обами було підтримано «хвилю змін» в країнах Північної Африки та Близького Сходу, зокрема, демократизацію Сирії шляхом негайного проведення демократичних реформ. Важливим напрямом діяльності адміністрації США, наголосив Б. Обама, залишатиметься питання нерозповсюдження зброї масового знищення та надійності зберігання ядерних матеріалів. Особливий акцент у виступі було зроблено на виробленні єдиної позиції країн світу щодо ядерної програми Ірану, що Б. Обама розцінив як важливе досягнення американської дипломатії. Він заявив, що тиск на Іран та санкції, спрямовані на ізоляцію цієї країни, будуть надалі посилюватися, щоб у будь-який спосіб не допустити отримання Іраном ядерної зброї. При цьому він підкреслив, що політику на підтримку США безпеки Ізраїлю та розвиток тісного воєнного співробітництва з цією країною буде продовжено. Б. Обама також заявив, що для розвитку нормальних економічних відносин з Росією буде домагатися скасування поправки Джексона-Веніка, проте відмовився від продовження політики «перезавантаження» у перспективі [10].

Значний внесок у розробку стратегій зовнішньої політики США здійснює корпорація «RAND», розробки якої з безпекових проблем уможливили висновки про те, що національні стратегії у сучасному світі суттєво трансформуються під впливом технологічного прогресу. Зокрема, у розробці «Поява ноополітики: напрями американської інформаційної стратегії» аналізуються дискусії про інформаційну складову зовнішнього впливу, що стосуються головним чином альянсів з іншими державами у геополітичному протистоянні, реалізації впливу в кіберпросторі задля глобальної демократизації і обмеження можливостей авторитарних режимів у глобальному інформаційному середовищі. У доповіді чітко виокремлюються два напрями досліджень: технологічний, що стосується проблем кібербезпеки; і політичний, в рамках якого розглядаються стратегії політичного і психологічного впливу, які зосереджено швидше на можливостях, чим на протидії реальним загрозам. З цих двох напрямів - дослідження кібербезпеки є більш розробленим, оскільки саме з проблем «інформаційної війни» та визначення ключових технологічних ризиків відбулися слухання в конгресі і президентських комісіях. Якщо раніше експерти у сфері національної безпеки прогнозували потенціал супротивних держав у просторі, що включав три основні виміри – політичний, економічний і військовий, то у сучасному світі до вищезазначених вимірів додається вимір віртуальний, який об'єднує високі технології і концептуальний зміст безпеки. Таким чином, розвиток системи міжнародного миру і стабільності узалежнюється від процесу впровадження інновацій, оскільки саме інноваційні технології виступають джерелом зростання національного добробуту, підвищення статусу держав у міжнародній взаємодії та впливу розвинених держав на міжнародне співробітництво [11].

Також корпорацією RAND спільно з Пентагоном було запропоновано воєнну концепцію протиборства в інформаційному просторі на основі стратегії глобального домінування, що передбачала здатність збройних сил США переважати як у миротворчих операціях, так і за умови застосування інформаційних озброєнь у глобальному протистоянні. У документі «Спільне бачення 2010» визначаються три виміри протиборства: «фізична сфера», де відбуваються реальні події, які сприймаються на фізичному рівні суспільством та інфраструктурою; «інформаційна сфера», яка виконує роль посередника передачі даних, «пізнавальна сфера», в якій дані про реальні події аналізуються і дістають оцінку для ухвалення рішень. Інший аналітичний документ з проблем глобальної інформаційної безпеки «Спільне бачення 2020» розвинув попередню концепцію, маючи на меті досягнення переваг збройних сил США одноосібно або в альянсах з іншими державами в інформаційному протиборстві. У дослідженні виокремлюється кілька характерних рис, притаманних сучасному інформаційному протиборству: по-перше, «прозорість поля бою», тобто постійний контроль воєнних дій за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; по-друге, загальна координація та управління всіма бойовими підрозділами; по-третє, можливість ведення воєнних дій у реальному часі.

У контексті концепції дослідники RAND виділяють шість основних структурних елементів інформаційного протиборства: фізичне знищення – використання всіх засобів збройної боротьби для руйнування систем управління супротивної держави; радіоелектронну війну – застосування електронних засобів або електромагнітних озброєнь для руйнування систем збирання інформації й розвідувальних даних; мережеву війну – використання комп'ютерних технологій та телекомунікаційного обладнання з метою пошкодження комп'ютерних систем і мереж супротивника; дезінформацію, маніпулювання – деструктивний вплив на систему прийняття тактичних і стратегічних рішень; оперативне маскування – використання всіх засобів для збереження конфіденційності власних даних; психологічну війну – використання засобів масової інформації і комунікації задля здійснення пропаганди з метою впливу на моральний стан військ супротивника і систему психологічного сприйняття реальності тощо. Такі підходи дослідників до проблеми міжнародного співробітництва у сфері зовнішньої політики та безпеки враховують інформаційну парадигму глобального розвитку, яка є відображенням нових закономірностей формування сучасної системи міжнародних відносин і відповідно потребує новацій щодо забезпечення національних інтересів і досягнення переваг в міжнародних впливах [12].

Специфічне визначення політичного впливу як демократизаційної складової у великій стратегії США свого часу було запропоновано віце-президентом поміркованого консервативного дослідницького Центру імені Ніксона К.Купчаном, який вбачав новації зовнішньої та безпекової політики у концепції співробітництва США з міжнародною спільнотою, що, на його думку, могло б «реанімувати активність демократів, які дещо розгубилися внаслідок гуманітарних акцій в Сомалі, де вони вдалися до підходів минулого, не зумівши належним чином скористатися значною потугою Америки. У розробці Брукінгського інституту «За межами превентивності: сила і легітимність у мінливому світі» також детально проаналізовано роль сили в міжнародних відносинах, зокрема, інформаційного впливу, який розглядається як повноцінна альтернатива класичним міждержавним війнам, тобто фактор сили в сучасному світі розглядається як військова та економічна перевага США щодо інших країн, як протидія «новим викликам» через політику «зміцнення єдності демократичних країн», аргументацію «моральної нерівності режимів», згідно з якою авторитарні режими не мають права на військову та економічну потугу у порівнянні з США [13].

Розробка Центру американського прогресу «Національна стратегія глобального розвитку. Захист Америки і нашого світу через сталу безпеку» містить практичні рекомендації щодо визначення головних викликів і загроз для національних інтересів США, тобто, на відміну від наступальної стратегії Дж.Буша-молодшого, яка переважно розроблялася Американським інститутом підприємництва і в якій концептуально було обґрунтовано політику американського домінування, експертами Центру американського прогресу було запропоновано рекомендації для Б.Обами, в яких президента закликали діяти зважено, стримано, без агресивної риторики щодо інших провідних політичних акторів міжнародних відносин. Проте критичний дискурс щодо визначальних пріоритетів адміністрації Б. Обами виявив й інші погляди на стратегію зовнішньої та безпекової політики США. Найбільш критичну оцінку підходів до зовнішньої і безпекової політики Б.Обами було подано у дослідженнях Американського інституту підприємництва, відомого своїми розробками для попередньої адміністрації Білого дому. У матеріалах впливового аналітично-дослідницького інституту відзначалося, що на середину червня 2009 року президент Б. Обама все ще не сформулював стратегії чи послідовного логічного обґрунтування значного скорочення ядерних озброєнь і систем доставки як одного з глобальних чинників стримування розповсюдження ядерних озброєнь і підтримання міжнародного миру. Оскільки Б. Обама взяв на себе низку серйозних зобов'язань, так і не дочекавшись останньої версії «Огляду побудови ядерних сил» США, який слугує чітким механізмом оцінки стратегічних потреб країни, аналітики вважають, що президент був неспроможний запропонувати такі обґрунтування.

Відмова президентської адміністрації проаналізувати цей авторитетний і впливовий документ, її прагнення ратифікувати новий договір до грудня 2009 року, а також запропоновані скорочення витрат на протиракетну оборону й ключові системи озброєнь, за висновками Американського інституту підприємництва, продемонстрували прихильність Б.Обами до ідеології менш агресивної оборонної стратегії Сполучених Штатів. Підхід Б.Обами, на думку фахівців інституту, послабить потенціал США у сфері як ядерних, так і звичайних озброєнь. «Оптимальним варіантом для президента було не поспішати з підписанням будь-яких нових геостратегічних договорів». Крім того, у документі зазначалося, що політика Б.Обами видається ризикованою для США і їх глобальних союзників, які покладаються на американську «ядерну парасолу». Сьогодні, на думку аналітиків Американського інституту підприємництва, які закликають Б.Обаму не відмовлятися від політики «жорсткої сили», не на часі знімати з порядку денного доктрину й практику «ядерної парасолі», оскільки загроза розповсюдження ядерної зброї набуває більш реальних обрисів: Північна Корея проводить випробовування ядерної зброї і пробні запуски ракет; ядерна і ракетна програми Ірану стрімко прогресують; Індія і Пакистан нарощують свої ядерні потенціали; а інші потенційні ядерні держави поки що спостерігають за реакцією Америки. Будь-який інший підхід, на думку Американського інституту підприємництва і багатьох сенаторів, залишить США вразливими і послабить національну безпеку країни. Підсумкову позицію аналітичного центру представлено у публікації на сайті під назвою «Обама продовжує другий термін Буша – погано», в якій містяться положення, що проводять диференціацію між зовнішньою політикою консерваторів і демократів. Відтак, у публікації підкреслено, що зовнішня політика консерваторів беззастережно проамериканська, базується на американській винятковості, небажанні поступатися стратегічними інтересами перед міжнародними організаціями. Таку дипломатію, на думку дослідників, не можна кваліфікувати як «односторонню» чи «багатосторонню», оскільки вона базується на виборі стратегій, тактик, засобів і методів для «жорсткого» забезпе-

чення національних інтересів США. Консерватори усвідомлюють, що союзники відрізняються від противників, і до кожного з них слід ставитися відповідним чином. Б. Обама, зазначається у публікації, необхідно взяти до уваги войовниче ставлення колишнього Радянського Союзу і «Москви загалом» до питань, пов'язаних з новими незалежними державами, Північною Кореєю, Іраном, Близьким Сходом тощо, оскільки вже перші місяці адміністрації Б. Обама показали значну витратність альтернативного погляду європейських і американських демократів на міжнародну взаємодію. Саме аргумент щодо надмірної ліберальності політики Б.Обама виступає одним з ключових у критиці його зовнішньої політики й іншими американськими аналітично-дослідницькими інституціями з консервативними пріоритетами в ідеології [14].

На сучасному етапі, незважаючи на критичний дискурс щодо зовнішньої та безпекової політики президентської адміністрації Б. Обама, основною стратегією переважального впливу США у сфері міжнародних відносин стала концептуальна розробка «Більш розумна, більш безпечна Америка» Американського центру стратегічних і міжнародних досліджень, який є одним з аналітичних центрів США, що головним чином концентрується на нестандартному висвітленні для політичного керівництва Америки стратегічних проблем майбутнього, а також на визначенні перспектив й рекомендацій щодо адекватного вирішення глобальних проблем сучасності. Керівництво діяльністю Центру здійснюють фахівці, тісно пов'язані з реальною практикою американської зовнішньої політики. Крім того, сама філософія переходу до «розумної сили», тобто нові принципи формування зовнішньополітичної стратегії США і нове її бачення, була закладена в сценарій, розроблений ще в 2006 році для 44-го президента США незалежно від його належності до Республіканської чи Демократичної партії.

У рамках Американського центру стратегічних і міжнародних досліджень було створено спеціальну двопартійну комісію з переходу до «розумної сили», яка у 2007 році представила аналітичну доповідь «Більш розумна, більш безпечна Америка» щодо нової стратегії зовнішньої та безпекової політики США. Суть нової консенсусної американської стратегії, розробниками якої вважаються Дж.Най та Р.Армітідж, полягає у поєднанні воєнної і культурної сили у спільну ефективну стратегію діяльності США на міжнародній арені задля повернення Америці статусу інтелектуального лідера та підтримання репутації США на засадах ідеї «глобального добробуту» [15].

У преамбулі доповіді розробники стратегії посилалися на те, що США мають використати потенціал «розумної сили» як інвестицію в глобальне майбутнє, надаючи можливості для економічного, політичного і соціального розвитку іншим країнам світу, які не відповідають сучасному рівню досягнень людства. Америка може запропонувати для світу стратегію, необхідну для відповіді на нагальні глобальні виклики шляхом інвестицій не тільки в економіку й військову сферу, а й у політику м'якого домінування. Щоб «зберегти лідерство Америки в міжнародних відносинах, підкреслюють фахівці, необхідно відповідати на глобальні виклики, «не поширюючи страх і злість, а вселяючи оптимізм і надію» Водночас, аналітики сподіваються, що нова президентська адміністрація продовжить політичну традицію світового лідерства держави, оскільки саме «розумна сила» дозволить США повернути собі статус впевненої в собі держави, готової вирішувати глобальні проблеми, спираючись на широкий консенсус міжнародного співтовариства і безпосередню співпрацю з країнами БРІК, які останнім часом набувають характерних рис регіонального лідерства.

Практичне втілення концепції «розумної сили» можна було спостерігати у виступах, заявах та діяльності представників адміністрації Б. Обама, оскільки нова політична ідео-

логія США базується саме на аналітичній розробці «Більш розумна, більш безпечна Америка» Дж.Наая та Р.Армітіджа. Команда президента Б. Обама вирішила відмовитися від «силової дипломатії» адміністрації Дж.Буша-молодшого, яка на багатьох напрямках зовнішньої політики Америки виявила свою неефективність, і вдатися до методів «прагматичної дипломатії», що передбачає висунення дипломатії на передній план зовнішньої політики США і збалансування її з військовою потугою та інноваційними засобами XXI століття. Реалізація нової концепції «розумної сили» США знайшла втілення й у «Стратегії національної безпеки», яка була оприлюднена у травні 2010 року і в якій було визначено принципи обстоювання геополітичних інтересів Америки в сучасному світі. «Стратегія національної безпеки» є основним доктринальним документом, в якому викладено для внутрішнього політикуму та громадськості і для зовнішнього світу загалом цілі, завдання і методи їх реалізації щодо національної та міжнародної безпеки [16].

Зазначимо, що уперше такий документ було представлено адміністрацією Р.Ніксона, а 1986 року був прийнятий закон Голдуотера-Нікольса, за яким «Стратегія національної безпеки» стала обов'язковим документом для кожної нової адміністрації президента США. Запропонована «Стратегія національної безпеки» містить низку важливих новацій тактичного і стратегічного характеру: зокрема, уперше в стратегії пропонується інтегрувати основні інструменти американської потужності - дипломатію, військову силу, економічні інструменти, розвідку; сили забезпечення внутрішньої безпеки. Крім того, аналіз нового документу дозволяє виділити й чотири стратегічні аспекти: безпеку; економічне процвітання; просування «універсальних цінностей»; зміцнення світопорядку за умови американського лідерства у вирішенні важливих міжнародних проблем. На погляд фахівців, нова стратегія Б.Обама має всеосяжний характер і є спробою інтегрувати внутрішні та міжнародні аспекти національної безпеки з огляду на те, що найгостріша системна криза спричинює «перевантаження» сил Америки у спробі консолідувати однополярний світ, оскільки жодна країна не в змозі повністю забезпечувати міжнародну відповідальність.

Як розвиток нової стратегії зовнішньої і безпекової політики адміністрації Б.Обама та у світлі передвиборчої президентської кампанії 2012 року можна розглядати й дослідження Міністерства оборони США «Зміцнення світового лідерства США: пріоритети Міністерства оборони на XXI століття», в якому викладено стратегію і тактику посилення всіх інструментів американської влади, включаючи «дипломатію, розвиток міжнародних відносин, розвідку та національну безпеку, віртуальний простір» [17]. З огляду на це, у дослідженні підтверджується теза про те, що «у світі, в якому постійно відбуваються зміни і який потребує американського лідерства, Сполучені Штати Америки будуть залишатися найбільш потужною силою в історії людства, яка бореться за незалежність і безпеку». У рамках здійснення стратегії зміцнення світового лідерства США на найближчу перспективу у сфері безпеки передбачається посилення протистояння загрозам недержавного характеру по всьому світу, співпраця з союзниками і партнерами США для встановлення контролю над неконтрольованими територіями та завдання прямих ударів по найбільш небезпечним угрупованням у випадку необхідності, підкреслюється, що для захисту національних інтересів і виконання глобальних зобов'язань основними завданнями збройних сил США визначено контртероризм і війну з нерегулярними озброєними формуваннями, стримування і протидію нападу, зокрема, і в кіберпросторі, підтримання безпеки та використання ядерного чинника стримування конфліктів, захист території США і підтримку цивільної влади, а також врегулювання нестабільності у будь-якому регіоні світу.

Показано, що інтереси США в сфері економіки та безпеки нерозривно пов'язані з подіями на просторі від Західної частини Тихого океану і Східної Азії до Індійського океану та Південної Азії, що створюють цілий комплекс зростаючих завдань і можливостей для просування політики світового лідерства. Фахівці Міністерства оборони США також зазначають, що глобальне домінування держави має підтримуватися й політикою вільних ринкових відносин, а також впливом США передусім в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, враховуючи «фактор Китаю як регіональної сили, оскільки обидві країни мають на меті забезпечення миру і стабільності в Східній Азії і прагнуть до встановлення сталих ділових відносин». Однак, зазначається в дослідженні, зростання китайської військової сили має супроводжуватися більшою ясністю стратегічних намірів, Китаю, щоб не спричинити конфлікти у регіоні. Відповідно, США будуть продовжувати інвестування регіону задля збереження переважаючої присутності, а також для можливості виконувати договірні зобов'язання згідно з міжнародним правом. На Близькому Сході стратегічні можливості США пов'язуються з так званим «арабським пробудженням», зміною режимів і створенням урядів, які будуть дотримуватися законних методів управління і стануть для Америки більш стабільними і надійними партнерами. Також передбачаються заходи із забезпечення захисту Ізраїлю за допомогою розташування військових сил США і військових сил союзників в регіоні і за його межами.

Що стосується зміцнення лідерства в європейському регіоні, то у дослідженні підтверджується тактика поглиблення євроатлантичної інтеграції. США, відповідно до Статті 5, будуть виконувати свої зобов'язання по відношенню до союзників по НАТО для розробки програми «Універсальної оборони», а також для визначення можливостей, які необхідні для вирішення завдань XXI століття. Крім того, враховуються і важливість відносин з Росією у сферах взаємного інтересу, оскільки встановлення партнерських відносин в усьому світі, на думку аналітиків Міністерства оборони, є важливим для розподілу витрат і обов'язків світового лідерства.

У дослідженні стверджується: «Ми прагнемо бути найкращим партнером у всьому світі, перебуваючи в пошуку нових партнерських відносин з зростаючою кількістю народів, включаючи народи Африки та Латинської Америки, чий інтереси ґрунтуються на досягненні загальної свободи, стабільності і процвітання. У міру можливостей для досягнення своїх цілей безпеки ми будемо розробляти оригінальні, мало бюджетні, що не вимагають великих ресурсів, підходи, спираючись на старанність, періодичне місцезнаходження та орієнтовні можливості наших сил» [17]. Слід зазначити, що розробка Міністерства оборони США спрямована передусім на виявлення ключових тенденцій політичного курсу держави на основі стратегічного осмислення проблем глобального і національного розвитку, на прогнозування наслідків дій інших держав на міжнародній арені для безпеки і переваг Америки у світі.

Відтак, конкретика аналітичних розробок дослідницьких центрів США у сфері забезпечення національних інтересів держави полягає у відповідності досліджуваних проблем національним інтересам держави у трьох їх вимірах – життєвому, головному та периферійному та в обов'язковому виокремленні і акцентуванні викликів, загроз і небезпек Сполученим Штатам від певної дії інших акторів міжнародних відносин, тобто в американському специфічному вимірі аналітичні розробки покликані бути інструментом забезпечення світовому лідерству цілісному розумінні зовнішньої політики держави.

Список використаних джерел

1. Think Tanks and Policy Advice in the US: Academics, Advisors and Advocates / [Edited by James G. McGann]. – Florence, Kentucky: Routledge, 2009. – 216 p.
2. Корнієвський О. Безпековий вимір діяльності неурядових аналітичних центрів. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.social_sciences.com.
3. Report of the National Intelligence Council's 2010 Project. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.dni.gov/nic/special_globaltrend2010.html.
4. Глобальные тенденции развития человечества до 2015 года. Доклад Национального разведывательного совета США. Екатеринбург: Фактория, 2002. – 120 с.
5. Mapping The Global Future. 2020. Report of the National Intelligence Council's 2020 Project. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.dni.gov/nic/NIC_globaltrend2020htm.
6. Global Trends 2025: A Transformed World. [Електронний ресурс] / Режим доступу http://www.dni.gov/NIC_globaltrend_2025_proekt.htm США.
7. Прохоренко О.М. Концептуальні засади іміджування росії американськими та І «мозковими» центрами: дис. кандидата політ. наук: 23.00.04 / Олександр Михайлович Прохоренко. – К., – 2009. – 191 с.
8. Фрідман Дж.: США залишаться єдиним світовим лідером [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.voanews.com/russian/news/EM-Feedman-2010-06-28-97343044.html>.
9. Фрідман Дж.: Як розподіляться ролі в Європі в ХХІ столітті? [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.kyivpost.ua/opinion/op-ed/kak-raspredelyatsya-rol-i-v-evrope-v-xxi-veke-337.html>.
10. К. Кононенко, О. Резнікова. Щодо деяких оцінок цього річного послання президента США Б.Обами до конгресу США. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.
11. Abella a. the rand corporation: the think tank that controls america [Електронний ресурс] / Alex Abella. – Режим доступу: <http://blogs.static.mentalfloss.com/blogs/archives/27657.html>.
12. Макаренко Є.А. Ризики і перспективи політики безпеки адміністрації США в умовах «перезавантаження» міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К., 2010. – Випуск 94. Частина І. – С. 11-16.
13. Snow N. Obama Soft Power, Smart Power [Електронний ресурс] / Nancy Snow // Huffington Post. - [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/nancy-snow/obama-soft-power-smart-po_b_142880.html.
14. Kupchan C. Real Democratik / С. Kupchan // National Interest. – 2004. – Fall. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nationalinterest.org/ME2/default.asp>.
15. Nye J.S. A smarter, more secure America. Report of the CSIS Commission on Smart Power [Електронний ресурс] / Craig Cohen, Joseph S. Nye, Richard Armitage. - Режим доступу: <http://csis.org/publication/smarter-more-secure-america>.
16. The National Security Strategy of the United States of America www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.
17. Поддержание глобального превосходства :приоритеты для обороны 21 века-[Електронний ресурс] Режим доступу-IP.DIGITAL.usembassy.gov/st/.

Юрченко С.В.*

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ США У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ

Стаття присвячена дослідженню еволюції концептуального забезпечення зовнішньої політики США в Чорноморському регіоні в 1990-2000-і роки на основі аналізу підходів З.Бжезинського, Р.Асмуса, Б.Джексона. Зміна міжнародної ситуації в 2008-2011 роках обумовлює імператив формування нових концепцій цього напрямку регіональної політики США.

Ключові слова: зовнішня політика США, Чорноморський регіон, геополітика.

Статья посвящена исследованию эволюции концептуального обеспечения внешней политики США в Черноморском регионе в 1990-2000-е годы на основе анализа подходов З.Бжезинского, Р.Асмуса, Б.Джексона. Изменение международной ситуации в 2008-2011 годах обуславливает императив формирования новых концепций этого направления региональной политики США.

Ключевые слова: внешняя политика США, Черноморский регион, геополитика.

The article is devoted to research of evolution of the conceptual providing of US foreign policy in the Black Sea region in 1990-2000th on the basis of analysis of approaches of Zb.Brzezinski, R.Asmus, B.Jackson. The change of international situation during 2008-2011 stipulates the imperative of forming of new conceptions of this direction of regional politics of the USA.

Key words: US foreign policy, Black Sea region, geopolitics.

У сучасних умовах геополітичне значення Чорноморського регіону обумовлене перетином інтересів РФ, США, ЄС і регіональних акторів. Його геостратегічний вимір проявляється, в першу чергу, в енергетичній сфері. Директор Програми Чорноморської безпеки Гарвардського університету С.Конопльов відмічав в 2003 р.: «До недавнього часу в геополітичному масштабі ніхто не відносився до Чорного моря як до регіону. Був Кавказ, були Балкани, а Чорне море «бовталосся» десь між ними. Але після початку війни з тероризмом Чорноморський регіон набув геополітичних рис. Там посилився блок НАТО, оскільки Болгарія і Румунія увійшли до цього альянсу. Грузія і Азербайджан хочуть вступити в НАТО, Україна теж робить кроки в цьому напрямі. Європейський Союз теж став цікавитися цим регіоном. Ну і Росія, природно. Проте обізнані люди зазвичай оперують іншим поняттям - Каспійсько-Чорноморський регіон. Тому що тут пролягають усім відомі трубопроводи. Крім того, над Чорним морем дуже багато повітряних «мостів», які використовують США для війни в Іраку, Афганістані, для постачання своїх військ в Се-

* доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і міжнародних відносин Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського

редній Азії. Увагу до Чорноморського регіону притягнуло те, що поряд з ним знаходяться точки нестабільності і запаси нафти. Нині тут перетнулися інтереси гігантів - Росії, Європи і США» [1].

В зв'язку з цим зміст американських підходів до Чорноморського регіону детермінується двома чинниками: перший - забезпечення диверсифікації постачань нафти в обхід Росії і створення надійного воєнно-стратегічного плацдарму і оперативної інфраструктури для використання у будь-яких операціях, які США і НАТО змогли б проводити в регіонах, довколишніх до Причорномор'я; другий - пов'язаний з фундаментальною основою американської стратегії в Євразії - імперативом «дроблення» євразійського простору, у тому числі і за рахунок створення «ізоляційних прокладень» у Балто-Чорноморському просторі. Узагальнюючи вплив цих чинників, перший заступник голови комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони С.Гриневецький писав про те, що йдеться, по суті, «про створення подвійного санітарного кордону, який з одного боку, відділяє «стару Європу» від Росії, з іншої - покликаний відділяти основну територію транзиту енергоносіїв від неспокійного Близького Сходу. І усе це під егідою НАТО, в який зараз входять більшість країн Чорноморського і Балтійського регіонів» [2].

Політика Сполучених Штатів в Причорномор'ї в 1990-і роки була пов'язана з ідеями З.Бжезинського про імператив «просування демократії і підтримки геополітичного плюралізму в Євразії». Роль Чорноморського регіону для американської стратегії визначалася положенням про те, що, після «холодної війни» США стали «єдиною і дійсно першою достовірно глобальною державою». А Євразія «стає центром світової могутності», «головним геополітичним призом для Америки», глобальна першість якої «безпосередньо залежить від того, наскільки довго і ефективно зберігатиметься її перевага на Євразійському континенті» [3, с. 11, 43, 44]. Для забезпечення цієї переваги США повинні були створити стабільну рівновагу на континенті і виступати арбітром, використовуючи нові незалежні держави як чинник недопущення консолідації колишнього радянського імперського простору. Тому ще в 1993 р. З.Бжезинський підкреслював: «Геополітичний плюралізм на просторі колишнього Радянського Союзу повинен розглядатися Заходом як мета, що не поступається по важливості проблемі системних перетворень. Це положення заслуговує того, щоб його повторити: геополітичний плюралізм так само важливий, як системні перетворення» [4, с. 30].

Прагнення підтримувати геополітичну фрагментацію Євразії привело З.Бжезинського до оцінки ролі України в якості геополітичного центру - держави, «чиє значення витікає не з їх сили і мотивації, а швидше з їх важливого місця розташування і наслідків їх потенційної уразливості для дій з боку геостратегічних дійових осіб» [3, с. 55-56]. Ідея використання України для підтримки геополітичного плюралізму в Євразії, була пов'язана з планом створення євро-атлантичної системи безпеки з включенням в неї Росії в якості «молодшого партнера». При цьому найважливішим чинником, що гарантує інтереси США, являлося збереження НАТО, а перспективою - розширення блоку на схід [5]. Прогноз З.Бжезинського про приєднання України до західного співтовариства, зроблений в 1997 р., свідчив, що «десь між 2005 і 2010 роками Україна має бути готова до серйозних переговорів як з Європейським Союзом, так і з НАТО» [3, с. 105-106]. Наступні події, особливо війна США в Іраку, показали, що «однополярний момент», був витрачений даремно і привів лише до політики, ґрунтованої на односторонньому застосуванні сили, військових загрозах і окупації, замаскованої під демократизацію» [6]. Америка втратила можливість самостійно вирішувати долі світу, що зумовило імператив переходу від «одностороннього домінування» до «консенсусного лідерства», в основі якого - зміцнення

союзу між США і Європою і зосередження уваги на «нових Світових Балканах» - державах, що характеризуються «поєднанням нафтового чинника і нестійкості» [7, с. 87]. З.Бжезинський включав в «Євразійські» або «нові Світові Балкани» чотири держави, що відносяться до Чорноморського регіону - Азербайджан, Вірменію, Грузію і Туреччину. Основними характеристиками цього регіону виступали: наявність силового вакууму; політична нестабільність; комунікаційний потенціал; перетин інтересів Росії, Туреччини і Ірану; зростаючий політичний інтерес Китаю; суперництво, що залучає Україну, Пакистан, Індію; зростаюча роль Америки; зосередження ресурсів, в першу чергу газу і нафти; етнічні протиріччя; відродження ісламу. Тому інтерес США полягав в тому, щоб «допомогти забезпечити таку ситуацію, при якій жодна держава не контролювала б цей геополітичний простір, а світова спільнота мала б до нього безперешкодний фінансово-економічний доступ. Геополітичний плюралізм стане стійкою реальністю тільки тоді, коли мережа нафтопроводів і транспортних шляхів з'єднає регіон безпосередньо з великими центрами світової економічної діяльності через Середземне і Аравійське моря так само, як і по суші» [3, с. 178].

У концепції З.Бжезинського все більшою мірою акцентувалася роль енергоресурсів у світовій політиці, про що він згадував, починаючи з кінця 1990-х років, коли був спеціальним посланцем президента США для просування проекту нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан. В цьому відношенні він підкреслював і роль України [8]. Характеризуючи енергозалежність Європи від Росії, він відмічав важливість просування таких проектів, як трубопровід «Набукко» [9]. Одним з шляхів забезпечення «відкритості» каспійського і центральноазіатського регіонів розглядався Чорноморський регіон.

Події, пов'язані з «кольоровими революціями», викликали особливий інтерес до підходів американського політолога, оскільки, відмічали спостерігачі, «роль Бжезинського в забезпеченні американської підтримки переворотів в Грузії і Україні важко переоцінити» [10]. При цьому він вважав, що моделі розвитку в Грузії і Україні є ефективними і перспективними при формуванні нової системи міжнародних відносин. У цій системі США повинні були узяти на себе тягар лідерства, розділяючи відповідальність з партнерами з Європи і ПСА, і включаючи в систему Росію в якості «нормальної» держави без імперських амбіцій. В результаті виникла б зона загальноєвропейської співпраці від Лісабона до Владивостока. При цьому підтримка геополітичного плюралізму і просування демократії на пострадянському просторі були фундаментом геостратегії США, також, як і створення союзів, що оформляють Балто-Чорноморську дугу з її продовженням в Центральну Азію. У зв'язку з «п'ятиденною війною» на Кавказі З.Бжезинський підкреслив, що «незалежність пострадянських держав знаходиться під загрозою», а «незалежна Грузія має критичне місце розташування для міжнародного потоку нафти» [11]. Незважаючи на проблематичність ряду положень концепції З.Бжезинського, його ідеї мали певну вплив на підходи інших фахівців відносно оцінки геополітичної ситуації в Чорноморському регіоні [12, с. 97-98].

Таким чином, в 1990-і рр. оформилася концепція курсу США на підтримку геополітичного плюралізму і просування демократії на пострадянському просторі, спроектована і на Причорномор'я. У його основі була підтримка рівноваги, при якій США виступають арбітром; створення євро-атлантичної системи безпеки з ядром в особі НАТО; включення в неї Росії в якості «молодшого партнера»; створення союзів, що оформляють Балто-Чорноморський регіон; недопущення інтеграції України з Росією за рахунок підтримки керованого конфлікту.

Проте зміна міжнародного становища стимулювала концептуальне оновлення американських підходів до Причорномор'я: оформилася концепція «Великого Чорномор-

ського регіону» (ВЧР), пов'язана з ім'ям американського дослідника Р.Асмуса. Вводячи в оборот поняття «ВЧР», відмічав він, його автори «намагалися обкреслити нові політичні і стратегічні рамки дебатів навколо західної стратегії по відношенню до Туреччини, України і Закавказзя». При цьому підкреслювалося, що «поширення інститутів євро-атлантичного співтовариства із західного на східне узбережжя Чорного моря повинне стати черговим природним кроком по втіленню в життя проекту об'єднаної Європи» [13, с. 66]. У 2004 р. Р.Асмус і Б.Джексон відмічали, що «закінчення холодної війни послужило поштовхом до реалізації грандіозного проекту - інтеграції держав Центральної і Східної Європи від Балтійського до Чорного морів в Євро-Атлантичне співтовариство, що і було успішно здійснено в 1990-х рр. Терористичні атаки 11 вересня 2001 р. не лише чітко визначили, що є головною загрозою для США і Європи в 21 столітті, але і вказали, що небезпека виходить головним чином з регіону «Великого Близького Сходу». Тому ВЧР і опинився у фокусі уваги Заходу, що не має «логічно побудованої і продуманої стратегії відносно цього регіону» [14].

Геополітичними чинниками, що обумовлювали вироблення нової стратегії, являлися завершення процесу консолідації в Європі; ліквідація загрози безпеки з ВБС; забезпечення доступу до енергоресурсів ВЧР. При цьому відзначалося, що «успіх боротьби з тероризмом залежить не лише від того, чи отримаємо ми можливість розмістити військові бази в Азербайджані, але і від того, чи зуміє Захід допомогти цій країні перетворитися на успішну мусульманську демократію типу турецької». Тому євро-атлантичне співтовариство повинне було стимулювати створення інтеграційних механізмів на Балканах, Кавказі і в Чорноморському регіоні, які обов'язково зіграють свою позитивну роль у справі стабілізації і демократизації регіону ВБС. Схожість проблем у ВБС і ВЧР породжувало перспективу того, що «випробувавши успішну і ефективну стратегію стабілізації і демократизації в країнах ВЧР, її можна буде перенести і на регіон ВБС» [14].

Вироблення нової стратегії відносно ВЧР мало на увазі: визнання США і Європою наявності геополітичних інтересів і моральних зобов'язань; заяву НАТО про наявність стратегічних інтересів у ВЧР і практичні кроки по налагодженню двосторонньої і регіональної співпраці; адаптацію існуючих програм НАТО під конкретні умови ВЧР і координацію дій з політичними і економічними зусиллями ЄС; дії через ОБСЄ і ООН для вирішення «заморожених конфліктів», при створенні умов для виведення російських військ з усіх країн ВЧР. При цьому Б.Джексон, підкреслював, що «найбільш негативний прояв зовнішньої політики Росії спостерігається уздовж північної межі регіону Чорного моря», і що скоординована політика Росії і Туреччини «неминуче ущемить інтереси дрібніших і проєвропейських країн» [15, р. 3].

В якості необхідних змін в політиці США розглядалися: допомога Болгарії і Румунії в здійсненні реформ; перенесення американських військових баз в Констанцу; активізація НАТО і ОБСЄ в розвитку демократії; робота з регіональними лідерами; готовність піти на конфронтацію з Росією, «коли її поведінка стає неприйнятною»; тверда політика відносно Туреччини; розширення формату переговорів з Придністровського конфлікту за рахунок ЄС і Румунії; посилення співпраці ЄС і США; дії фондів з підтримки демократії [15, р. 8].

Розвиваючи концепцію ВЧР Р.Асмус відмітив в 2007 р.: «Прив'язавши Причорномор'я до Заходу, ми гарантуємо його стабільність у рамках ширшої стратегії зміцнення південної межі євроатлантичного співтовариства. Євроатлантичний задум 1990-х рр. полягав в тому, щоб, закріпивши за Заходом Центральну і Східну Європу, раз і назавжди створити пояс стабільності між «розширеною» Європою і Росією, нині ж обговорюється, наскільки США і ЄС повинні і можуть прагнути до того, щоб розширити такий пояс стабільності на

«великий Чорноморський регіон». Це стане свого роду доопрацюванням проекту стабілізації південного флангу євроатлантичного співтовариства в умовах усе більш мінливого і нестабільного «великого Близького Сходу». Для практичного втілення нової стратегії, була «потрібна політична коаліція по обидві сторони Атлантики». В умовах послаблення лідерства США багато дослідників відмічали імператив зміцнення трансатлантичних стосунків [16, с. 61; 17].

Конкретними складовими концепції були використання «теорії розширення» НАТО, згідно якої поширення «парасольки безпеки» і заповнення вакууму сили сприяють демократичним перетворенням; з'єднання зусиль США, Німеччини, Туреччини і низки інших країн (разом з Болгарією і Румунією); впровадження ЄС в країни БЧР за рахунок Програми європейського сусідства плюс (ENP+); членство в НАТО ряду країн регіону [18]. В умовах наростання напруженості в російсько-грузинських стосунках літом 2008 р. Р.Асмус і виконавчий директор Європейської ради із зовнішніх стосунків М.Леонард висловили думку, про те, що західним країнам треба втрутитися в конфлікт, оскільки його результат, міг встановити правила безпеки в епоху після «холодної війни» [19].

Події, пов'язані з війною на Кавказі поставили проблему реалістичності формування БЧР. В зв'язку з цим С.Гринецький відмітив: «За останній рік в Чорноморському регіоні намітилися важливі тенденції, які свідчать про необхідність радикальної переоцінки ситуації. Події на Кавказі показали, що проект створення так званого «великого Чорноморського регіону» як південного флангу євроатлантичного співтовариства наштовхнувся на протидію Росії, яка розглядає Чорне море як зону своїх безпосередніх інтересів і готова відстоювати свою позицію усіма можливими засобами, включаючи військові» [20].

Світова фінансова криза зумовила і кризу монополярного світу, скоротивши можливості глобального управління. У світі з'явилися нові виклики зовнішній політиці США, в першу чергу на Близькому Сході. «Особливістю цієї епохи...», - підкреслював український дослідник А.Єрмолаєв, - являється те, що від територіальних переділів світ переходить до системи патронату і непрямих контролю... Майбутня епоха - це епоха нових імперій... Тому американські аналітики, які, здавалося б, повинні зараз підігравати новим демократіям, ставлять питання зовсім по-іншому, що може бути потрібні нові змови, Мюнхен повинен торкатися не території, а сфер впливу» [21].

У цих умовах позначилося відносне зниження ролі Чорноморського регіону в американській зовнішній політиці, що проявилось, зокрема, у відношенні до Південного Кавказу. Політика адміністрації Б.Обами в цьому субрегіоні, демонструє той факт, що цій проблематиці американська адміністрація відводить другорядне значення, рішення якої можна відкласти [22]. Ця позиція пояснюється, в першу чергу, прагненням США дотримуватися помірнішого підходу в результаті найгострішої фінансової кризи. Адміністрація США нині, виходить з того, що дуже суб'єктивний підхід Дж.Буша-мол. до регіону Південного Кавказу, на практиці приніс США більше шкоди, ніж користі.

Тому нині актуалізується проблема вироблення нового концептуального забезпечення американської політики в Чорноморському регіоні, яке, як уявляється, матиме на увазі пом'якшення блокового підходу, існування нейтральних держав, спадкоємність курсу відносно Грузії, схильність до рішення регіональних проблем на основі балансу інтересів з Росією.

Список використаних джерел

1. Черное море стало регионом [Електроний ресурс].- Режим доступу: <http://www.sknews.ru/2004/04/20/print:page,1,chernoe-more-stalo-regionom.html>.

2. Гриневецкий С. Черное море: зона стабильности или внутреннее море НАТО? [Электроний ресурс]/С.Гриневецкий. - Режим доступа: <http://aregi.ru/expert/>.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы/Збигнев Бжезинский; [пер. с англ.]. – М.: Междунар. отношения, 2003. – 256 с.
4. Бжезинский З. Великое преобразование/З.Бжезинский//Демократия 1990-х. – Специальный выпуск журнала Глобальные проблемы переходного периода. – № 6. – С. 23–31.
5. Збигнев Бжезинский: НАТО следует остерегаться России [Электроний ресурс].- Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/translation/139712.html>.
6. The Washington Post. – 2008, March 30.
7. Бжезинский Зб. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство/Збигнев Бжезинский [пер. с англ.]. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 288 с.
8. Бжезинский думает об Украине [Электроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rambler.ru/news/politics/ukraine/10385673.html?print=1>.
9. Семь вопросов: беседа со Збигневом Бжезинским [Электроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/stories/02/10/07/3168/237450.html>.
10. Михайленко М. «Холодная война» Збигнева Бжезинского [Электроний ресурс]/М.Михайленко. – Режим доступа: <http://2000.net.ua/c/58125?p=1>.
11. Привести русских в замешательство [Электроний ресурс].- Режим доступа: <http://geopolitica.ru/Articles/302/>.
12. Бебешко Е.В. Модели безопасности в Черноморском регионе в современных международно-политических концепциях дис. ... кандидата полит. наук: 23.00.04./Бебешко Елена Владимировна. – Симферополь, 2011. – 270 с.
13. Асмус Р. Евро-атлантическое Причерноморье/Р.Асмус//Россия в глобальной политике. – 2007. – Т.5. – № 3. – С. 66–77.
14. Черное море мое... [Электроний ресурс] – Режим доступа: <http://www.namakon.ru/pic/article110.doc>
15. Jackson V.P. The Future of Democracy in the Black Sea Region [Электроний ресурс]/V.P.Jackson. – Режим доступа: http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_trq_id_27.pdf
16. Камінський Є.Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI століття/Є.Є. Камінський. – К.: Центр вільної преси, 2008. – 336 с.
17. Asmus R.D. Rethinking the EU: Why Washington needs to support European integration/R.D.Asmus//Survival. – 2005. – Vol.46, № 3. – P.93–102.
18. Asmus R.D. The Black Sea and the Frontiers of Freedom. Towards a new Euro-Atlantic strategy [Электроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hoover.org/publications/policy-review/article/6451>
19. The Financial Times. – 2008, June 3.
20. Международная конференция «Черноморский регион: вызовы сотрудничеству» [Электроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.moryak.org/content/view/2134/78/>
21. Національний інститут стратегічних досліджень. Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської безпеки. Матеріали експертної дискусії [Електроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.niss.gov.ua/book/vidannya/ Gruzija.pdf>
22. Гегелашвили Н. Политика администрации Б.Обамы на Южном Кавказе [Электроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=88827>

Шевчук О.В.*

ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА ТАЙВАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У КОНТЕКСТІ АМЕРИКАНСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена аналізу впливу результатів виборів глави адміністрації Тайваню на характер американсько-китайських взаємовідносин у контексті можливих моделей урегулювання «статусу» Тайваню. Визначено вплив внутрішньополітичних чинників на характер і зміст американсько-китайських й китайсько-тайванських відносин.

Ключові слова: «тайванська проблема», американсько-китайські відносини, зовнішня політика, двосторонні відносини, внутрішньополітичний процес.

Статья посвящена анализу влияния результатов выборов главы администрации Тайваня на характер американо-китайских взаимоотношений в контексте возможных моделей урегулирования «статуса» Тайваня. Определено влияние внутренних политических факторов на характер и сущность американо-китайских и китайско-тайваньских отношений.

Ключевые слова: «тайваньская проблема», американо-китайские отношения, внешняя политика, двусторонние отношения, внутривнутриполитический процесс.

The article analyzes the Taiwan chief of administration election results impact on the US-China relationship within the context of possible determining models of the Taiwan Status. The internal political factors influence on the nature and meaning of the US-Chinese and Sino-Taiwanese relations is defined.

Keywords: «Taiwan issue», US-China relations, foreign policy, bilateral relations, internal political process.

Вибори президента тайванської адміністрації перманентно зумовлюють загострення відносин між КНР та США. Це особливо важливо, якщо врахувати значення Азійсько-Тихоокеанського регіону для сучасної світової економіки і залучення до структури регіональних міждержавних взаємовідносин центросилових держав світу. Саме ці фактори актуалізують дослідження можливих моделей урегулювання «тайванської проблеми». Виходячи з цього основними завданнями даної розвідки є: 1. Визначити особливості політики президентів тайванської адміністрації щодо проблеми возз'єднання острову з материком; 2. Охарактеризувати загрози та виклики руху обох берегів Тайванської протоки назустріч один одному у контексті американсько-китайських відносин.

Конфліктогенність «тайванської проблеми» визначає досить високий науковий інтерес до неї як з боку американських, так і російських й українських фахівців-міжнародників. Серед робіт американських політологів присвячених проблемі Тайваню можна

* доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили

виокремити аналітичні розробки Зб. Бжезинського, Д. Ебшайра, Х. Брауна, Д. Брінклі, Р. Кейгана, С. Хантінгтона, Дж. Айкенберрі, М. Макфола, М. Менделбаума, Н. Подгореця, Б. Поузена тощо. Російська міжнародно-політична наука представлена працями А.О. Аріна, А.Д. Богатурова, Е.Д. Лозанського, А.М. Хазанова, В.В. Міхєєва, А.Г. Ларіна та ін. У вітчизняній політичній науці міжнародні відносини Азійсько-Тихоокеанському регіоні взагалі і «тайванська проблема» зокрема є предметом науковій уваги С.О. Шергіна, Б.М. Гончара, Л.О. Лещенка, М.А. Тарана, П.С. Ленського, В.В. Величка тощо.

Вибори 1996 р. президента Китайської Республіки на Тайвані характеризувались крайнім загостренням відносин між Пекіном та Вашингтоном. Напередодні перших прямих виборів глави тайванської адміністрації запланованих на 25 березня частини Народно-Визвольної армії КНР розпочали масштабні навчання у районі Тайванської протоки.

19 березня 1996 р. спікер палати представників республіканець Б. Джиллман виніс на розгляд конгресу спільну резолюцію № 148, яка засуджувала дії Китаю. В преамбулі резолюції підкреслювалось: «Навчання, спрямовані на залякування тайванських виборців напередодні президентських виборів, а ракетні пуски біля Тайваню і перешкоджання роботі міжнародних морських і авіаційних шляхів загрожують як Тайваню, так і політичним, військовим, комерційним інтересам Сполучених Штатів та їх союзників» [1, с. H2342].

21 березня 1996 р. у Сенаті відбулося обговорення власної резолюції, яка давала оцінку березневим навчанням НВАК. Основними положеннями резолюції були: 1. Проведення ракетних пусків і військових навчань у Тайванській протоці є загрозою безпеці і стабільності Тайваню, а також суперечить духу трьох спільних американсько-китайських комюніке. 2. Конгрес США застерігає уряд КНР від продовження подібних дій щодо Тайваню і рекомендує розпочати діалог з його урядом на вищому рівні з метою розв'язання суперечностей і проблеми майбутнього Тайваню. 3. Президент повинен у відповідності до «Закону про відносини з Тайванем» 1979 р. негайно провести консультації з Конгресом щодо адекватної відповіді Сполучених Штатів на пуски і навчання і ступінь загрози, яку вони мають для безпеки і стабільності Тайваню. 4. Президент повинен у відповідності до «Закону про відносини з Тайванем» переглянути зміст і обсяги оборонних статей і послуг, які можуть бути необхідними для підтримання здатності Тайваню до самооборони в умовах зростання військової загрози. 5. Уряд Тайваню повинен зберігати свою прихильність мирному розв'язанню своїх майбутніх відносин з КНР на основі взаємоприйнятних рішень [2, с. S2622]. Подальший текст резолюції містив підтвердження прихильності США своїм зобов'язанням перед КНР і Тайванем, закріплених у трьох спільних комюніке і «Законі про відносини з Тайванем» [2, с. S2623]. За тональністю та змістом резолюція Сенату була більш поміркованою, ніж проект, запропонований Конгресом, і за змістом була закликом про повернення американсько-китайсько-тайванських відносин до політико-юридичних засад раніше досягнутих домовленостей. Небезпека дестабілізації ситуації в регіоні як китайськими, так і американськими «експериментами» в сфері тайванської політики, зумовила фактично одностайний виступ сенаторів, проти будь-яких кроків, які сприятимуть загостренню ескалації в Тайванській протоці.

Свідченням надзвичайної гостроти кризи 1996 р. стало звернення Ради Європи до керівництва КНР із закликом припинити будь-які військові дії щодо Тайваню [3, с. 53], а також заява МЗС Російської Федерації від 12 березня 1996 р., в якій зазначалось, що позиція Росії з тайванського питання залишається незмінною: Тайвань є невід'ємною частиною КНР. Але в заяві було підкреслено, що РФ виступає за мирне врегулювання Тайванської кризи 1996 р. Головним методом ліквідації ескалації напруженості між островом та материком, констатувалось у заяві зовнішньополітичного відомства РФ, повинен бути «серйозний, конструктивний діалог» [3, с. 55].

Отже, криза 1996 р., спричинена запланованими на 25 березня першими в історії Тайваню прямими президентськими виборами, засвідчила, по-перше, що Тайвань залишається важливим елементом конструкції міждержавних відносин в АТР; по-друге, керівництво КНР у свої діях керується принципом розумної достатності, оскільки пряме застосування військової сили проти Тайваню призвело б до призупинення військово-політичного співробітництва між Вашингтоном й Пекіном, викликало б дестабілізацію в регіоні, враховуючи договірні відносини острова з США та розширення японсько-американського договору безпеки в 1996-1997 роках, а також позицію й інших країн АТР; по-третє, для тайванської адміністрації важливим було отримати сигнали щодо продовження Вашингтоном курсу на збереження Тайваню в фокусі американських інтересів в АТР; по-четверте, динаміка зовнішньополітичних відносин засвідчила, що характер взаємодії центрів сили регіону як основних складових системи безпеки визначається, насамперед, силовими параметрами держав.

Нове загострення відносин між Пекіном та Тайбеєм напередодні президентських виборів на Тайвані (березень 2000 р.) внесло корективи в політику США щодо Тайваню. Й хоча відверті погрози Пекіна застосувати силу проти Тайваню викликали різкі протести з боку держдепартаменту США, але перемога на виборах кандидата від Демократичної прогресивної партії Чень Шуйбяня засвідчила, що проблема об'єднання острова з материком може вийти на рівень значного міжнародного конфлікту. Враховуючи таку перспективу, держдепартамент США в березні 2000 р. констатував, що Пекін у суперечці з Тайбеєм займає «дуже конструктивну позицію» [4, с. 4].

Заступник прем'єра Держради КНР Цянь Цичень характеризуючи позицію Пекіна щодо засадничих принципів взаємовідносин з Тайбеєм відзначив: «Возз'єднання Тайваню з КНР можливе лише за умови підтримання принципу «одного Китаю». Тільки після визнання тайванською владою принципу одного Китаю можна буде відновити переговори між двома берегами Тайванської протоки» [5, с. 68]. Аналогічна позиція була висловлена і в виступі офіційного представника Канцелярії Держради КНР в справах Тайваню Чжан Минцина [5, с. 69].

Офіційна ж позиція Тайбею щодо принципів взаємовідносин з материковим Китаєм була сформульована в інавгураційній промові Чень Шуйбяня. Новообраний президент КР на Тайвані зазначив, що основними принципами взаємовідносин КНР та Тайваню є дотримання «демократії та паритету» [6, с. 10]. Саме це, на його думку, забезпечить можливість вирішувати питання про «майбутнє «одного Китаю» [6, с. 10]. Чень Шуйбянь підкреслив, що протягом його діяльності на посаді президента він не буде проголошувати незалежності, не буде змінювати назви держави, не буде наполягати на включенні до конституції визначення взаємовідносин двох сторін протоки як «особливих міждержавних відносин», і не буде сприяти проведенню референдуму з питання незалежності чи об'єднання [6, с. 10-11]. Ці напрямки подальшого розвитку відносин між островом та материковим Китаєм були задекларовані і в новорічному зверненні Чень Шуйбяня 2001 р.

Разом з тим, продовження політико-військової підтримки Тайбею з боку США багато в чому обумовили трансформацію позиції президента тайванської адміністрації Чень Шуйбяня щодо об'єднувачого процесу. Так, 3 серпня 2002 р. він висловився за проведення референдуму з питання незалежності острова від материкового Китаю. Чень Шуйбянь зазначив, що такий «плебісцит є невід'ємним правом тайванського народу, яке не відібрати і не відмінити». На роздум тайванського президента: «Настав час в'яснити, яким політичним шляхом рухатися Тайбею в майбутньому і це повинен вирішити сам народ» [7, с. 4]. В той же час Чень Шуйбянь підкреслив: «Спочатку необхідно прийняти відповідний закон, який зміг би реалізувати право тайванців на самовизначення» [7, с. 4]. Реакція офі-

ційного Пекіну на заяву президента Тайваню була миттєвою. «У світі існує тільки один Китай; материкова частина країни і Тайвань є частинами Китаю. Ми не потерпимо розділу суверенітету й територіальної цілісності Китаю», – зауважив офіційний представник зовнішньополітичного відомства КНР [8, с. 3].

Проте, такий варіант розвитку подій навколо тайванського питання не буде відповідати інтересам як КНР, так і Тайваню, а також інтересам США. Оскільки, з одного боку, Вашингтон не зможе не застосовувати якихось активних військово-політичних дій, з іншого – залучення США до військових дій в Тайванській протоці призведе до переростання цього локального зіткнення в масштабний міжнародний конфлікт, головним наслідком якого буде дестабілізація в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, яка загрожуватиме мирному міжнародному політичному розвитку. Окрім того, координація позицій КНР та РФ щодо територіальних проблем також є активним фактором впливу на характер відносин у регіональній системі міждержавних взаємовідносин.

У березні 2005 р. Всекитайське зібрання народних представників КНР офіційно прийняло закон «Про попередження розколу держави», який обстоює політику мирного об'єднання країни на основі принципу «одного Китаю». Одночасно закон легалізував використання Пекіном силових методів захисту держави в випадку, якщо всі можливості щодо мирного об'єднання будуть вичерпані і факт набуття Тайванем незалежності стане реальним.

Чергова ескалація відносин в трикутнику Пекін – Вашингтон – Тайбей відбулася навесні 2008 р., що було пов'язано з запланованими на 22 березня 2008 р. виборами президента Тайваню і одночасним проведенням референдуму щодо представництва острова в ООН. Засудивши проведення плебісциту, як «спробу оголосити незалежність Тайваню, який перебуває під суверенітетом Китайської Народної Республіки», Конгрес США прийняв резолюцію з підтримки проведення «демократичних виборів на Тайвані» [9]. До берегів Тайваню були направлені два авіаносця США, які, за словами представника Пентагону, «будуть розташовані не так близько до острова, щоб провокувати материковий Китай, але на достатній відстані для того, щоб відреагувати на будь-яку провокацію в Тайванській протоці» [10]. Ці дії США викликали різку реакцію з боку КНР. Офіційний представник МЗС КНР Цинь Ган, коментуючи позицію Вашингтону, зазначив: «Незважаючи на дипломатичні демарші китайської сторони Конгрес США прийняв резолюцію щодо так званої підтримки демократичних виборів на Тайвані, в зв'язку з чим Китай заявляє рішучий протест» [11]. Представник китайського зовнішньополітичного відомства підкреслив: «Китайська сторона вимагає від Конгресу Сполучених Штатів ретельно усвідомити складність сьогоденної ситуації на Тайвані і характер розкольніцької діяльності Чень Шуйбяня, спрямованої на проголошення «незалежності Тайваню», вжити заходів з ліквідації негативного впливу цього рішення і припинити надання будь-яких помилкових сигналів сепаратистським силам, які сповідують «незалежність Тайваню» [11]. Разом з тим, результати виборів президента тайванської адміністрації виявилися достатньо «позитивними» для КНР. Перемогу отримав кандидат від опозиційної партії Гоміндан, колишній мер Тайбею Ма Інцзю. За підрахунками всіх бюлетенів він набрав 58% голосів, його суперник – голова правлячої Демократичної прогресивної партії Френк Се Антін – отримав підтримку 42% виборців [12]. Результати ж голосування на референдумі щодо представництва Тайваню в ООН виявилися недостатніми для започаткування процесу владою острову: за те, щоб острів був представлений в ООН під назвою Тайвань проголосувало 5,5 млн. чол., за вступ до організації під іменем Республіка Китай або іншим – 4,9 млн. чол. Для прийняття відповідного рішення щодо втілення результатів референдуму в життя необхідно було, щоб за один з пунктів висловилося як мінімум 8,5 млн. ви-

борців [12]. Протягом виборчої кампанії Ма Інцзю неодноразово висловлювався щодо необхідності відкриття прямих авіарейсів на материк і потребу ослаблення обмежень у сфері розвитку ділових контактів з материковим Китаєм аж до створення спільного ринку [12; 13]. 23 березня 2008 р. президент США Дж. Буш-мол. привітав кандидата в президенти Ма Інцзю з обранням його на посаду президента, зазначивши, що його перемога передбачає «нові можливості для Китаю і Тайваню щодо розв'язання своїх розбіжностей мирним шляхом» [14].

У інавгураційній промові 20 травня 2008 р. Ма Інцзю назвав своє обрання «історичною можливістю» для Тайваню і материкового Китаю і висловив сподівання, що обидві сторони використовують цю можливість для налагодження діалогу.

Окрім того, у промові президент адміністрації Тайваню підкреслено називав свою країну «Китайська Республіка», а не «Тайвань», чітко зазначивши, що виступає проти незалежності острова і готовий повернутися до консенсусу 1992 р. і визнання єдності Китаю [15].

Завдяки публічному визнанню «консенсусу 1992 р.» - усної домовленості представників Асоціації за розвиток зв'язків між двома берегами Тайванської протоки і Фонду обмінів через Тайванську протоку, що підтверджувала прихильність принципу «одного Китаю» у власній інтерпретації, стало можливим поновлення діалогу між китайською і тайванською сторонами, перерваного у 1999 р.

Модель налагодження китайсько-тайванських зв'язків, запропонована у інавгураційній промові Ма Інцзю передбачала насамперед нормалізацію економічних і культурних відносин, за результатами може розглядатися можливість започаткування переговорів щодо надання Тайваню більшого «міжнародного простору» і укладення мирної угоди між островом і материком. Визнання офіційними посадовими особами тайванської адміністрації «консенсусу 1992 р.» сприяло активізації двосторонніх переговорів між напівофіційними організаціями, які представляють КР на Тайвані та КНР.

Поліпшення «клімату» відносин у форматі Пекін-Тайбей сприяло динамічному нарощуванню двостороннього товарообігу. Так, за перші п'ять місяців 2011 р. він склав 65,86 млрд. доларів США, що на 15,3% перевищує аналогічні показники минулого року. Обсяг експорту материкового Китаю на Тайвань досяг 14,54 млрд. доларів, що на 30,4% вище показників 2010 р. Імпорт з Тайваню до материкового Китаю досяг 51,32 млрд. доларів, це на 11,6% більше, ніж торік. З січня по травень 2011р. у материковому Китаї було затверджено більше 1020 проектів із залученням тайванських інвестицій. При цьому інвестиції з Тайваню у розмірі 990 млн. доларів США вже вкладені у конкретні проекти [16].

Знаковою подією двосторонніх відносин стало підписання 29 червня 2010 р. уповноваженими особами Тайваню і Китаю Рамкової угоди про економічне співробітництво між двома берегами Тайванської протоки (ратифікація угоди відбулася 12 вересня 2010 р.). Згідно з домовленостями, Китай встановлює преференції, а в окремих випадках і нульові тарифи для 539 найменувань тайванської продукції, або близько 16% від загального обсягу тайванського експорту до КНР. Для Китаю такі переваги встановлюються щодо 267 товарів, або 10,5% від постачань на Тайвань. Тайванські компанії також отримали доступ в раніше недоступні їм галузі китайської економіки, зокрема, у банківській сектор та страхову справу [17].

1 січня 2011 р. вступила в дію програма «Ранній врожай» розрахована на 3 роки. Змістовна спрямованість програми полягає у суттєвому зниженні митних тарифів щодо встановленого списку товарів, аж до їх повного скасування.

Разом з тим, відносини між КНР та КР на Тайвані характеризуються певною дихотомією: з одного боку, економічне співробітництво між сторонами набуває все більш широкого та поглибленого характеру, а з іншого – у політичній сфері не простежується навіть незначних зрушень. Спорадичні поступки сторін є лише підтвердженням загальної тенденції. Так, у 2008 р. Пекін зняв традиційні заперечення щодо приєднання Тайваню до Міжнародних медико-санітарних правил Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Поступки з боку КНР дозволили представникам Тайваню у статусі спостерігача прийняти участь у роботі Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я під назвою «Пекінський Тайбей» у травні 2009 р. та травні 2010 р.

Рух Тайваню і Китаю назустріч у економічній сфері разом з тим, не послабив позицій сторін щодо розв'язання «статусної» проблеми острова. Зокрема, президент Ма Інцзю ще у своїй інавгураційній промові структурував позицію тайванської сторони у вигляді формули «трьох ні»: «Ні об'єднання, ні незалежності, ні силовим способом вирішення тайванського питання» [15].

З боку КНР, нормалізація відносин з Тайванем та подальше «повернення» острову можливе виключно на основі принципу «одна держава, дві системи». Хоча, офіційний Пекін публічно не відмовляється і від можливості силового варіанту розв'язання проблеми. Положення Закону про сецесію 2005 р., які передбачають легальну можливість застосування сили проти Тайбею не переглянуті і на сьогодні. У законі підкреслюється: «У випадку, якщо сепаратистським силам під будь-яким приводом або в будь-якій формі вдасться домогтися фактичного відторгнення острова від Китаю, у разі, якщо виникне серйозна ситуація, яка загрожує відторгненням Тайваню від Китаю, у разі, коли всі можливості мирного возз'єднання виявляться повністю вичерпаними, держава зобов'язана застосувати немирні засоби та інші необхідні заходи для захисту державного суверенітету і своєї територіальної цілісності» [18].

Згідно даних Міністерства оборони США наприкінці 2009 р. у Китаї було розташовано близько 1050-1150 балістичних ракет близького радіусу дії, направлених проти Тайваню [19].

Разом з тим, процес «зближення» між Тайбеєм та Пекіном є суттєвою детермінантою щодо політики центросилових держав регіону. У випадку безумовного «передання» США Тайваню КНР, союзники Вашингтону у регіоні матимуть підстави для сумнівів щодо стійкості зобов'язань з боку США. А це у свою чергу, може підштовхнути східноазійські країни до зближення з Пекіном і тоді зона Великого Китаю, що формується, охоплюватиме майже всю Східну півкулю. Саме це зумовлює необхідність і для Вашингтону, і для Тайбею пошуків адекватних відповідей на потенційні та реально існуючі загрози з боку КНР. У цьому контексті заяви адміністрації Б. Обама на початку 2010 р. щодо продажу Тайваню озброєння на загальну суму 6,4 млрд. дол. мають принципове значення як для регіональної зовнішньополітичної стратегії США, так і для стратегічного американського курсу у всій Європі [20, с. 67].

Отже, зближення між КНР та Тайванем у економічній сфері, поступки Пекіна у питанні розширення «міжнародного простору» острову, разом з тим, не виключають можливості ескалації конфлікту внаслідок поступової радикалізації позиції Тайваню пов'язаної із зростанням національної ідентичності та самосвідомості. Це, у свою чергу може посилитись у результаті посилення тиску з боку КНР у питанні «повернення» острову на основі непорушного принципу «одна держава, дві системи». Зважаючи ж на міжнародні зв'язки КР на Тайвані зі США та їх союзниками, динамічної розбудови відносин між Пекіном та Москвою у форматі довгострокового стратегічного співробітництва за-

гострення відносин Пекін-Тайбей має потенціал виходу з локального рівня на регіональний чи навіть глобальний. Окрім того, активізація присутності США у китайсько-тайванських відносинах може бути розцінена світовою спільнотою як прагнення загальмувати позитивну динаміку процесу мирного возз'єднання двох берегів Тайванської протоки.

Список використаних джерел

1. Sense of Congress regarding United States support of Taiwan // Congressional Record — House. — March 19, 1996. — 29 p.
2. Expressing the sense of the Congress that the United States is committed to military stability in Taiwan Strait // Congressional Record — Senate. — March 21, 1996. — 19 p.
3. Жуйвэнь Сюй. Кризис в Тайваньском проливе (1996 год) и политика России в отношении Тайваня: сб. докл. конф. / Жуйвэнь Сюй ; Московский университет им. М.В. Ломоносова. Институт стран Азии и Африки // Российско-тайваньские отношения и их роль в развитии Азиатско-Тихоокеанского региона. — М.: ТОО «Древо жизни», 1997. — С. 50–57.
4. Міжнародні новини. Хроніка. Факти. Події. Є прогрес // Голос України. — 2000. — 23 березня. — № 51 (2298). — С. 4.
5. Гудошников Л.М. Выборы 2001-2002 гг. на Тайване / Л.М. Гудошников, В.Г. Ганшин // Проблемы Дальнего Востока. — 2002. — № 2. — С. 64–69.
6. Тайвань поднимается: к рассвету наступающей эры. Инаугурационная речь Президента Китайской Республики Чень Шуйбяня. 20 мая 2000 года // Формоза. — 2000. — № 1. — С. 7–11.
7. Росчерком пера. Тайбей // Киевские ведомости. — 2002. — 6 августа. — С. 4.
8. Жесткая позиция Китая // Вечерние вести. — 2002. — 6 августа. — № 119 (815). — С. 3.
9. МИД КНР выразил протест США за резолюцию в поддержку выборов на Тайване. 29 февраля 2008 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.chinanews.ru/news/politics/1730-29022008.html>. — Загл. с экрана.
10. США проследят за выборами президента Тайваня с двух авианосцев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.riasamara.ru/meh/print.php?id=22235>. — Загл. с экрана.
11. Китай протестует против поддержки США выборов на Тайване [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.interfax.ru/news.asp?id=2313&sec=1446>. — Загл. с экрана.
12. Трохин К. Лидер оппозиционной Гоминьдан победил на президентских выборах в Тайване / К. Трохин [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.naviny.by/rubrics/abroad/2008/03/22/ic_articles_118_156196. — Загл. с экрана.
13. Состоялись первые теледебаты кандидатов президенты Тайваня [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.taiwanembassy.org/ru/ct.asp?xItem=51801&ctNode=1861&mp=237>. — Загл. с экрана.
14. Taiwan presidential election 2008 [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.flickr.com/photos/dans180/sets/72157601159208274>. — Title from a screen.
15. Габуев А. Разлад между Тайванем и Китаем сошел на три «нет»? / А. Габуев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1211403660>. — Загл. с экрана.

16. Развитие отношений Китая и Тайваня [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://rodop.org/polit-110812115358>. — Загл. с экрана.
17. Торговый договор соединил берега Тайваньского пролива [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.km.ru/biznes-i-finansy/obzory/torgovyi-dogovor/11835>. — Загл. с экрана.
18. «Закон КНР против сецессии» направлен на сдерживание раскольнических действий сторонников «независимости Тайваня» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // <http://kz.chineseembassy.org/rus/ztd/taiwanjianjie/guocheng/t194733.htm>.
19. Войтенко Э.М., Лексютина Я.В. Тайвань между Китаем и Америкой / Э.М. Войтенко, Я.В. Лексютина [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Taivan-mezhdu-Kitaem-i-Amerikoi-15108>.
20. Kaplan R.D. The Geography of Chinese Power. How Far Can Beijing Reach on Land and at Sea? / R.D. Kaplan // Foreign Affairs. — 2010. — Vol. 89. - № 3. — P. 64–75.

Пронь С.В.*

АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКИЙ РЕГІОН, США, СУЧАСНІ ВИКЛИКИ КИТАЮ У ПРОСТОРИ МІЖНАРОДНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСКУСІЙ

Автор статті підіймає питання американсько-китайських багатовекторних взаємин; терміно-географічних конфігурацій Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР).

Ключові слова: АТР, США, Китай, зовнішня політика, доктрина, чинники, міжнародні відносини.

Автор статті рассматривает вопросы американо-китайских многовекторных взаимоотношений; понятийно-географических конфигураций Азиатско-Тихоокеанского региона (АТР).

Ключевые слова: АТР, США, Китай, внешняя политика, доктрина, факторы, международные отношения.

The author makes a study of U.S.-China multi-vector relations; and Asia-Pacific Region (APR) configurations of definition and geography.

Key words: APR, the USA, China, foreign policy, doctrine, factors, international relations.

До сьогоднішнього дня в історико-політологічних колах продовжується обговорення проблеми щодо терміну (або визначення) «Азіатсько-Тихоокеанський регіон». Думки і аргументація, зазвичай, різні.

Український політолог професор С.О. Шергін стверджує, що «Тихоокеанське кільце» нараховує від 32 до 43 країн [1]. Російський дослідник А.І. Уткін у книзі «Тихоокеанська вісь» (маючи на увазі, безумовно, американсько-японські відносини) вводить поняття «тихоокеанський світ», до якого, на думку автора, «саме на засаді тихоокеанських зв'язків, підключається Мексика і Бразилія з Заходу та азійські країни зі Сходу, які стрімко розвиваються» [2, с. 146-147].

Доктор політичних наук О.В. Шевчук у монографії «Система безпеки Азіатсько-Тихоокеанського регіону: фактори формування та тенденції розвитку» підкреслює, що «у російській політологічній науці виокремлюються чотири основні підходи щодо визначення кордонів АТР» (перший обмежується західним узбережжям обох Америк, східним узбережжям Азії і зоною Австралії, включаючи країни Південної Азії; другий – країни Тихоокеанської Азії, США, Канади, Австралії, Нової Зеландії (без латиноамериканських держав); третій передбачає простір від протоки Берінга до Бірми; четвертий включає Східну Азію, яка складається з північно-східної (Далекий Схід) і південної-східної частини) [3, с. 8].

Російський вчений професор А.Д. Воскресенський в розділі «Східна Азія і АТР: регіональний вимір міжнародних відносин» (книга «Сучасні міжнародні відносини і сві-

* доктор історичних наук, професор Чорноморського державного університету імені Петра Могили

това політика») дає ще більшу низку варіантів визначень АТР, при цьому цікавими та небезпідставними є два напрямки. Науковець пише: «Що стосується інших держав або політико-економічних об'єднань, які входять у будь-який з варіантів розширеного тлумачення АТР – США, Австралія, Нова Зеландія, Канада, Індія та навіть Євросоюз, то їх зв'язки з регіоном не заперечуються, а активно залучаються для аналізу, але в якості зовнішньої складової». Це – перший. Другий. «Згідно із ще одним підходом АТР охоплює географічний простір від Японії на півночі до Нової Зеландії на півдні та включає в себе три основним субрегіона: Північно-Східну Азію (Японія, Північна і Південна Корея, Китай, Тайвань, Монголія), Південно-Східну Азію (Малайзія, Сінгапур, Філіппіни, Індонезія, Таїланд, Бруней, В'єтнам, Камбоджа, Лаос, М'янма (Бірма)) та південну частину Тихого океану (Австралія, Нова Зеландія і острівні країни Океанії). У такому уявленні Східна Азія – регіональне ядро АТР...» [4, с. 599-601].

Автор статті, у наукових розробках якого дві монографії, які безпосередньо торкаються АТР («Сан-Франциська система і країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону» – Москва, 1992 р. і «Японія – США – Росія: співробітництво та суперництво в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні» – Миколаїв, 2008 р.) [5], є прихильником об'єднаного варіанту цих двох підходів визначення АТР, виключаючи, безумовно, Євросоюз та обов'язково враховуючи Росію і латиноамериканські країни зони Тихого океану – Мексику, Панаму, Перу, Чилі, Колумбію, Гватемалу, Гондурас, Сальвадор, Нікарагуа, Коста-Ріку, Еквадор. В цілому до складу АТР входять або 34 держави, або 46 з країнами тихоокеанських островів [6, с. 305-332].

Окремі представники російської історико-політологічної школи активно використовують термін «АТР», наприклад, В.М. Єрьомін, К.О. Саркісов, А.І. Сенаторов [7]. В.О. Кістанов у монографії «Японія в АТР» не тільки пише про «анатомію економічних і політичних відносин» у регіоні, але й надає своєрідну історію створення «азіатсько-тихоокеанського співробітництва» від Тихоокеанської економічної ради (ТЕР) 1967 р., яка нараховувала 900 потужних корпорацій; Конференції тихоокеанського економічного співробітництва (КТЕС) 1980 р., що у січні 1992 р. була перейменована у Раду з тихоокеанського економічного співробітництва (РТЕС, входило 20 країн тихоокеанського басейну) до Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС, проголошено створення у листопаді 1989 р. – Канберра; в 1994 р. у Богорі біля Джакарти прийнята декларація про розвиток до 2020 р.), яке об'єднує 21 державу [8, с. 8-9].

П. Ю. Самойленко, С.В. Мухіна словосполучення «Азіатсько-Тихоокеанський регіон» винесли у назву своїх дисертаційних досліджень, які захищені 2004-го і 2006-го рр. у Владивостоці та Санкт-Петербурзі [9].

Інші вчені Російської Федерації, яскравим прикладом яких є д.і.н. О.О. Арін (Р.Ш.-О. Алієв) взагалі відкидають й сам термін, й безпосередньо регіон, прирівнюючи його до Східної Азії [10]. Арін/Алієв пише: «...ніякого цілісного регіону «АТР» ні в економічному, ні в політичному розумінні не існує. Тоді прийшлося б доводити, що політика й економіка Мексики, Чилі або Нової Зеландії (які теж є частиною «АТР») міцно зв'язані з політикою чи економікою Південної Кореї, Китаю..., Росії, що у принципі неможливо довести. Будувати «загальний дім» з неіснуючим регіоном, це вже «Палата №6». Таке можуть тільки росіяни» [11, с. 135]. Самокритика, беззаперечно, позитивна річ, але, стверджуючи про «штучний характер поняття «АТР» та намагаючись знайти політичну мотивацію його появи» [12, с. 123], Арін, разом з тим, виносить вищезазначений термін у назву монографії.

Своєрідну, не зовсім зрозумілу і чітку трактовку АТР, надає С.Г. Лузянін. На початку книги він переконує, що «Великий Схід» для Росії сьогодні – «це п'ятдесят одна країна –

партнер в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, на Близькому і Середньому Сході, у Південній та Центральній Азії»; у середині стверджує – «східно-азіатська стратегія Росії у широкому розумінні... – це... пошук оптимальної парадигми відносин з великими і малими державами Азіатсько-Тихоокеанського регіону»; наприкінці підсумовує, що регіон Північно-Східної Азії (!) «одночасно є й «мостом» для Росії в АТР; й важливим чинником внутрішньоросійського (сибірсько-далекосхідного) розвитку» [13, с. 5, 314, 435].

Якщо поняття «Західна Європа» або «Північна Америка» не протирічать загальновостановленим поглядам, то чому необхідно сьогодні конструювати визначення «Азіатсько-Тихоокеанський регіон»?

У статті, виходячи з назви, мені необхідно підняти, як мінімум, три проблеми – АТР, США, Китай. Отже, відштовхуючись від АТР, зауважу, що азіатсько-тихоокеанський вектор зовнішньої політики США, починаючи з першої чверті ХХ століття, завжди був пріоритетним. Межі публікації не дозволяють широко висвітлити зазначене питання, тому, як приклад, тезно зосередимось на американській політиці в регіоні за часів президентства Річарда Ніксона, Джеральда Форда, Джиммі Картера, Рональда Рейгана.

На першочергових засадах далекосхідної політики США завжди знаходилися дві країни – Китай і Японія (американсько-японські відносини, зрозуміло, можуть бути предметом окремого цілеспрямованого дослідження).

«Азійські шоки» Річарда Ніксона, починаючи з «гуамської доктрини» 1969 р. [14, с. 284], призвели до якісно нового рівня взаємин США, перш за все, з Китаєм [15, с. 111-112]: «гра у зближення» завершилася стратегічним діалогом», спрямованим суто проти Радянського Союзу [16, с. 76-77].

«Тихоокеанська доктрина» Джеральда Форда надала Китаю статус американського партнера у справі підтримки рівноваги сил в АТР і концептуально закріпила «позитивну» оцінку місця та ролі КНР у далекосхідній політиці Сполучених Штатів Америки [17, с. 186-187].

Політика Вашингтона щодо Пекіну як «підбурювача» в американсько-радянських відносинах, отримала подальший розвиток у президентство Дж. Картера; було й остаточно сформовано «коло» загальних китайсько-американських «інтересів» - Корейський півострів, Японія, Іран, Туреччина, Албанія, Західна Європа.

«Нова азіатська доктрина» Рональда Рейгана, серед головних пріоритетів якої знаходилася Японія, «нові індустріальні країни» (Південна Корея, Тайвань, Гонконг (Сянган), Сінгапур, Таїланд, Малайзія, Філіппіни, Індонезія) [18, с. 3] та Китай [19, с. 160], призвела до ситуації, коли американсько-китайський «шлюб по любові» змінився «шлюбом за контрактом» [20, с. 117].

Сучасних світових викликів, як і регіональних амбіцій Китайської Народної Республіки, вистачає – це й поява до 2021 р. (100-річчя КПК) нового актора – «Великого Китаю» (з приєднанням Тайваню); й до 2049 р. (100-річчя утворення КНР) за темпами ВВП зрівнятися із Сполученими Штатами Америки; й найвищі валютні резерви КНР на межі 400 млрд. дол. [21, с. 40]; й нове покоління китайців, яке в змозі сказати сьогодні американцям рішуче: «Ні!» [22, с. 256].

Найголовніше питання залишається одне. Чи зуміє американський ковбой приборкати і приручити китайську панду? Або симпатична панда, не поспішаючи, але упевнено буде продовжувати завойовувати світ? Час покаже...

Список використаних джерел

1. Шергин С. Азиатско-тихоокеанская дилемма // Зеркало недели. – 2004. – 14 августа.

2. Уткин А. И. Тихоокеанская ось. – М.: Мол. гвардия, 1988. – 159 с.
3. Шевчук О. В. Система безпеки Азіатсько-Тихоокеанського регіону: фактори формування та тенденції розвитку: Монографія. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 200 с.
4. Современные международные отношения и мировая политика: Учебник / [А.В. Торкунов, И.Г. Тюлин, А.Ю. Мельвиль и др.]; Моск. гос. ин-т междун. отношений (МГИМО – Университет) МИД России; отв. ред. А.В. Торкунов. – М.: Просвещение, 2005. – 990 с.
5. Пронь С. В. Сан-Францисская система и страны Азиатско-Тихоокеанского региона (Япония, Китай, Корея) 1951-1991 годы. – Москва: Изд-во НТЦ «Информ-техника», 1992. – 108 с.; Пронь С. В. Японія – США – Росія: співробітництво та суперництво в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. 1951-2007 роки: Монографія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 296 с.
6. Страны и народы. Популярная энциклопедия. – С.-Петербург: Изд-во «Дельта», 1997. – 352 с.
7. Япония: Справочник / Под общ. ред. Г.Ф. Кима и др.; Сост. В.Н. Еремин и др. – М.: Республика, 1992. – 543 с.
8. Кистанов В.О. Япония в АТР: анатомия экономических и политических отношений. – М.: Изд-ская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. – 335 с.
9. Самойленко П.Ю. Российско-американские отношения и проблемы безопасности в Азиатско-Тихоокеанском регионе на рубеже веков: 90-е годы XX века. Рукоп. канд. диссерт. Специальн. 23.00.02. – Владивосток, 2004. – 235 с.; Мухина С.В. Российский Дальний Восток во внешнеполитической стратегии Российской Федерации в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Рукоп. канд. диссерт. Специальн. 23.00.04. – Санкт-Петербург, 2006. – 175 с.
10. Арин О. Азиатско-Тихоокеанский регион: Мифы, иллюзии и реальность. Восточная Азия: экономика, политика, безопасность. – М.: «Флинта»-«Наука», 1997. – 435 с.
11. Арин О.А. (Алиев Р.Ш.) Стратегические контуры Восточной Азии в XXI веке. Россия: ни шагу вперед. – М.: «Альянс», 2001. – 192 с.
12. Загорский А. Азиатско-Тихоокеанский регион: границы понятия // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. - № 6. – С. 122-126.
13. Лузянин С.Г. Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004-2008 гг.) / С.Г. Лузянин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 447 с.
14. Дипломатический словарь. – Т. 2. – М.: Изд-во «Наука», 1986. – 504 с.
15. Пронь С. В. Роль і місце «доктрини Річарда Ніксона» в американсько-японських відносинах // Історична пам'ять: Наук. Зб. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2003. - № 1-2. – С. 111-119.
16. Бажанов Е.П. Китай и внешний мир. – М.: Международные отношения, 1990. – 352 с.
17. США и проблемы Тихого океана: Международно-политический аспект / Под ред. В.П. Лукина, И.Б. Булая и В.А. Кременюка. – М.: Международные отношения, 1979. – 328 с.
18. Сычева В.А. Труженики четырех «маленьких драконов». – М.: «Наука». Главная редакция восточной литературы, 1991. – 135 с.
19. Богомоллов А.О. Тихоокеанская стратегия США и АСЕАН. – М.: «Наука». Главная редакция восточной литературы, 1989. – 172 с.
20. Пронь С.В. Азіатсько-Тихоокеанська доктрина Рональда Рейгана: пошук нових форм військово-політичного співробітництва США та Японії // Наукові праці: Науково-ме-

тодичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002 – Т. 23. – Випуск № 10. – С. 117-123.

21. Китай в мировой и региональной политике: история и современность. Отв. ред. А.Г. Яковлев. – М.: Институт Дальнего Востока, 2001. – 200 с.
22. Китай в мировой политике. Отв. ред. А.В. Торкунов. – М.: Московский гос. институт междун. отношений (Университет): РОССПЭН, 2001. – 528 с.

Крапівін О.В., Володіна М.О.***

АМЕРИКАНСЬКІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ТА БЕЗПЕКОВІ СТРАТЕГІЇ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті йдеться про зовнішню політику Сполучених Штатів Америки, а також аналізуються основні відмінності американської та європейської поведінки на міжнародній арені. Автор докладно розглядає діалог між США та ЄС.

Ключові слова: Сполучені Штати Америки, Європейський Союз, зовнішня політика, безпека, оборонний проект, геополітика.

В статье идет речь о внешней политике Соединенных Штатов Америки, а также анализируются основные различия американского и европейского поведения на международной арене. Автор подробно рассматривает диалог между США и ЕС.

Ключевые слова: Соединенные Штаты Америки, Европейский Союз, внешняя политика, безопасность, оборонный проект, геополитика.

This article is about foreign policy of the United States of America, and also the main distinctions of the American and European behavior on the international scene are analyzed. The author in detail considers dialogue between the USA and EU.

Key words: United States of America, European union, foreign policy, safety, defensive project, geopolitics.

Особливістю політичного діалогу США та Європейським Союзом (ЄС) в постбілярний період є включення в порядок денний широкого кола глобальних питань. Глобальні виклики безпеці ведуть до розширення форм та рівнів двостороннього співробітництва, проте, трансатлантична співпраця в цій сфері залишається на середньому рівні. Зі зникненням «радянської загрози» різниця в інтересах все частіше призводить до відцентрових тенденцій, а брак співпраці розцінюється експертами як «брак спільної мети» [1]. Втім, найбільшої гостроти розбіжності у поглядах на майбутнє між США та Європою проявилися вже під час правління адміністрації Дж.Буша-молодшого.

Сучасна українська історична і політична наука приділяла і продовжує приділяти чимало уваги до питання яке розглядається в даній статті. Точки зору авторів, в основному, збігаються на тому що у 1990-і роки аналітики і політики США дивились на ЄС як на регіональну складову європейської безпеки, початок нового століття змінив ці погляди і в Вашингтоні поступово зійшлися на тому, що ЄС перетворилась в сильну міжнародну структуру, яка не тільки відповідає за європейську безпеку, але і за міжнародну також [2].

* доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету

** кандидат історичних наук, старший викладач Донецького національного університету

В постбіполярний період ЄС та США виявилось важче пристосувати двосторонні відносини до співпраці з більш широкого спектру проблем. Проте приклади успішного співробітництва все ж демонструють можливість спільних дій, як наприклад під час війни у Перській затоці 1991 року та Югославської кризи. Умовою для цього стала виняткова важливість справи та існування дієвих механізмів співробітництва (НАТО, ООН, ОБСЄ, ГАТТ – СОТ, режим контролю за ракетними технологіями). Так, Боснійська криза була врешті решт вирішена не на рівні ЄС – США, а після підключення НАТО, де членство в організації дало Сполученим Штатам більше можливостей для впливу, попри явні порушення міжнародного права. Таким чином взаємодія, як правило, ефективніша, коли зосереджена на конкретних питаннях, ніж на тих, що вимагають спільного формулювання політики на майбутнє. Як результат, співробітництво з глобальних проблем не є систематичним та частіше викликає розходження між партнерами. Аналіз документів, політичної та правової природи Сполучених Штатів та Європейського Союзу дозволяє виокремити три основні відмінності пов'язані з історичними особливостями та різним політичним досвідом, що призводять до перешкод, у ефективному партнерстві.

По-перше, в постбіполярний період США залишається єдиною наддержавою, що має глобальні інтереси, в той час як ЄС розглядає себе як регіональний центр сили. Різниця у позиціонуванні себе в світі призводить до розходження у визначенні стратегічних інтересів та пріоритетів або, за визначенням російського політолога А. Уткіна «різної геополітичної спрямованості» [3]. Про це Г. Кіссінджер заявляв ще у 1974 році: «Європейське співтовариство посилює свою регіональну сутність, в той час як Сполучені Штати... мають бути відповідальними за широке міжнародне торговельне та валютне співтовариство... Щодо дипломатії, то США мають глобальні інтереси та відповідальність. Наші європейські союзники мають регіональні інтереси» [4].

Ситуація не змінилася і після розпаду біполярної системи. Глобалізм США та регіоналізм ЄС призводять до значних розходжень у сприйнятті світових процесів. Так, у питанні не розповсюдження ядерної зброї увага ЄС зосереджена на пострадянському просторі та Близькому Сході, в той час як за Далекосхідним регіоном та Південно-Східною Азією визнається лідерство США. Важливість стосунків США з Росією визначає зацікавленість Сполучених Штатів у процесах в СНД, для ЄС цей регіон становить значно менший інтерес, ніж ситуація в ЦСЄ чи на Балканах. Єдиним винятком для ЄС, що пов'язана з позицією окремих держав-членів є активна роль об'єднання щодо країн із сильними історичними та культурними зв'язками, передусім колишніми європейськими колоніями через систему Ломейських конвенцій, що була замінена підписаною у 2000 році Угодою в Котону.

Другою відмінністю між ЄС (як цілісним суб'єктом міжнародних відносин) та США у поведінці на міжнародній арені є застосування різних моделей поведінки у міжнародній системі: Сполучені Штати частіше вдаються до односторонніх дій, в той час як ЄС обирає співпрацю на багатосторонній основі. Коріння цієї різниці сягає відмінної природи двох акторів, передусім їхнього минулого. Сполучені Штати пройшли шлях від ізоляціонізму до гегемоністської стратегії часів «холодної війни», саме пріоритетність національних інтересів визначає односторонність американської поведінки: прийняття ряду екстериторіальних законів, на зразок Хелмса-Бертон, відмова від ратифікації Кіотського протоколу та Римського статуту та багато іншого. Проте, подібна безапеляційність що ускладнює трансатлантичні відносини впливає і на самі Сполучені Штати. Як зазначають експерти Ради з міжнародних відносин, «створення багатосторонніх структур без участі США може мати серйозні наслідки для США як глобального лідера» [5]. Дійсно те,

що Вашингтон не братиме цчасть у багатосторонніх міжнародних інституціях не означає, що на США зовсім не будуть впливати рішення міжнародної спільноти.

Для Європи, зі свого боку, в останні 50 років характерною тенденцією є падіння ролі держав. У цьому зв'язку ЄС можна вважати прикладом постмодерністської держави, оскільки європейська інтеграція послаблює політичну владу та стає визначальним чинником у трансформації держави – нації, головного постулату політичного реалізму. Особливість функціонування Союзу в якому рішення приймаються колективно, обумовлює і кооперативну та плюралістичну модель взаємодії в міжнародній системі та перевагу співпраці в рамках міжнародних організацій, зокрема ООН та її спеціалізованих установ. Як результат, це призводить до розходжень у стратегічних питаннях щодо майбутнього світового порядку та регулювання міжнародної системи за участі таких організацій як ООН, НАТО, ОБСЄ.

Третьою відмінністю є різниця у стратегіях вирішення конфліктних ситуацій. Застосування військових чи політичних та економічних шляхів. Відмінність існує навіть на рівні визначень [6].

Характерною, у цьому зв'язку є політика Сполучених Штатів та Європейського Союзу щодо так званих країн – трансатлантичні суперечки з цього приводу зосереджені на різних підходах до використання сили або каральних економічних санкцій. Як вважає дослідниця Л.Міллер, і після розпаду радянського блоку Сполучені Штати розглядають міжнародну систему в «двополярному ракурсі» [7]. Вашингтон часто робить спроби покарати режими через економічну чи політичну ізоляцію. Позиція ж європейців полягає в тому, що ефективніше ці країни можна реформувати через діалог та інтеграцію у міжнародну спільноту.

Дійсно, застосування військових засобів видається Вашингтону більш ефективним. За висловом Р.Перла, колишнього голови Комітету оборонної політики та консультанта міністра оборони США Д.Рамсфельда, «існують ситуації, які можна вирішити лише із застосуванням військової сили, ніж під час небезпечного та марнотратного періоду неефективних політичних та економічних санкцій. Отже, питання має розглядатися в контексті вчасного застосування сили, ніж банальностей про силу як останній засіб» [8]. Хоча окремі члени ЄС можуть використовувати військову силу (наприклад Великобританія чи Франція), загалом Європа зосереджена на превентивній дипломатії та миротворчості, а питання про застосування сили вирішує через механізми ООН. Проте, приклад Косово, коли рішення про військову операцію проти Сербії було прийнято НАТО без згоди Ради безпеки ООН, свідчать про можливість зближення підходів США та Західної Європи щодо використання сили при збігу інтересів Вашингтону з окремими державами-членами ЄС.

Тоді ж, у 1990-ті роки в наукових колах розгорнулася полеміка щодо аналізу трансатлантичних відносин в контексті відмінності парадигм стратегічної культури партнерів та протиставлення «психології сили» (США) та «психології слабкості» (Європа). Саме військова міць США, як вважає Р.Кейган, породжує бажання її застосувати, в той час як військова слабкість Європи призводить до заперечення сили та спроб переконати інших акторів міжнародної системи в її недоцільності та вирішальній ролі міжнародного права та міжнародних інституцій [9]. На нашу думку таке трактування поняття сили є надто звуженим. Постбіполярний період характеризується диверсифікацією поняття безпеки, що призводить і до диверсифікації сили та зменшення її військової складової. Крім того, відмінність у підходах до застосування сили створює можливості до розширення практики застосування так званого «розподілу ваги відповідальності», причому не у розумінні збільшення військових бюджетів європейських союзників та їх внесків у НАТО, як це сприй-

мається у Вашингтоні, а до розподілу повноважень. Як приклад, може слугувати стратегія так званої «європеїзації Балкан» (поступовий перехід від широкомасштабної американської військової присутності в регіоні та передача контролю за ходом справ європейцям-авт.).

Отже, Європейський інтеграційний, у т.ч., оборонний проект загалом видається добре обґрунтованим. На початку XXI ст. Європа має чималий військовий потенціал, але через практичні та процедурні обмеження Європейський Союз зараз не здатен виконувати військові операції. До того ж, Вашингтон перманентно вдається до односторонніх дій та інколи демонструє специфічне розуміння європейських інтересів. Європейський Союз заявляє про власну політику безпеки, але він нерозривно пов'язаний з американською безпекою в Європі. Цілком зрозуміло, що США не хочуть втрачати свої позиції, якими вони володіли протягом півстоліття, з іншого боку, зрозуміле бажання країн Європи, вони прагнуть самостійності. З цією метою й було створено ЄС. Намагаючись об'єднати зусилля країни Європи прагнуть економічно протистояти США, та все ж у сфері безпеки у них не існує чіткої програми. Тому у відносинах між ЄС і Сполученими Штатами розпочався новий етап – етап обговорення нової спільної трансатлантичної стратегії.

Військово-стратегічне значення Європи для Сполучених Штатів не виключається тією обставиною, що даний регіон фактично залишається провідною американською військовою базою за межами США. Американська військова присутність в Європі має суттєве значення і для захисту економічних інтересів США. Необхідно зазначити і геостратегічне значення Європи для Сполучених Штатів: адже без військових баз та інфраструктури союзних країн, доступних американцям завдяки угодам з європейцями в оборонній сфері, захист життєво важливих інтересів США в самій Європі і за її межами був би набагато складнішим [10].

Існує декілька точок зору на те, чи потрібна Америці сильна Європа. Представники ліберальної течії, поділяють думку, що впевнена та сильна Європа відповідає американським інтересам. Вони вважають, що США не потрібно лякатись підйому Європи, як і інших великих держав, якщо це демократичні держави, оскільки «зрілі» демократії між собою не воюють. Країни, що мають загальну демократичну ідентичність, не сприймають одна одну, як військову загрозу, тому вони бачать необхідність слідувати принципу балансу сил в відносинах одна з одною. Представники реалістичної школи схильні розглядати міцніючу Європу як конкурента Америці. Вони оцінюють відносини США-ЄС в категоріях балансу сил, але зрозумілих як співвідношення сукупних потенціалів впливів, а не як порівняння військових можливостей сторін. Реалісти виходять з того, що суперництво властиве державам в незалежності від типу їх внутрішнього управління. Однак, деякі з них готові визнати, що зміцнення Європи може бути вигідним для США за певних умов. І лише в консервативній частині американського політичного спектра практично неможливо знайти думки в підтримку міцної Європи [11].

США стурбовані зростаючими геополітичними амбіціями об'єднаної Європи, хоча і розуміють, що вони можуть загальмувати цей процес, але не зупинити його. Європейська підтримка надає легітимності американській політиці. Разом США та ЄС зможуть здійснити великий вплив на Росію, Китай, Індію та інших великих гравців [12].

Проте на сьогодні США намагаються забезпечити своє майбутнє становище як єдиної наддержави у однополюсній системі світу, вимагаючи виходу НАТО за свої територіальні кордони, намагаючись закріпити військову і технологічну залежність Західної Європи, посилюючи свої позиції на Близькому Сході (Перська затока), де вони вже мають незаперечного союзника – Ізраїль, та на Балканах (Косово), розширюючи програму «Пар-

тнерство заради миру» тощо. Неможливість побудови однополюсної системи у сучасному світі є досить очевидною, з огляду на такі значні держави, як Китай, Росія, Індія, а також країни-учасниці ЄС. НАТО європеїзується, воно вже давно стало гарантом європейської безпеки. Сучасний етап світового розвитку міжнародних відносин характеризує зростання взаємозалежності, зближення взаємодії національних і наднаціональних процесів, досягнення необхідного балансу між внутрішніми і міжнародними процесами, підведення спільної демократичної платформи під загальносвітові процеси.

Список використаних джерел

1. Див.: Міх D. E. The United States and Europe // Congressional Research Service. – June 20. – 2011. – Р. 1-10.
2. Камінський Є. Політика США щодо України / Є.Камінський, А.Дашкевич. – К., 1998; Грищенко Т. Геостратегія пост біполярності. Сучасні американські концепції і Україна / Т.Грищенко // Політична думка. – 1997. – №1; Їжак О.І. Україна в новій стратегії США: як нормалізувати відносини? / О.І.Їжак // Політика і час. – №1. – 2003; Крапівін О.В. Політика США щодо України на початку її незалежності / А.В.Крапівін // Вісник Донецького національного університет. Серія Б. Гуманітарні науки. – Донецьк, 2008. – №1 та ін.
3. США и Европа: перспективы взаимоотношений на рубеже веков. – М., 2000. – С. 6.
4. Див.: Киссинджер Г. Дипломатия. – М., 1997. – С. 735-736.
5. Pragmatic Militarism: Strategies for Engagement in are Age of Interdependence. – Washington: Council on Foreign Reletions, May 2003. – Р. 14.
6. Lindstrom G. EU-US burdensharing: who does what? Chaillot Paper. – Paris: Institute for Security Studies, September 2005. – №82. – Р. 21.
7. Miller I. America after the Cold War: competing visions? // Review of International Studies. – April 1998. – Vol.24. – №2. – Р. 259.
8. Parren vs. Perle: Is the US a Unilateralism Hehemon? By Chris Panen and Richard Perle // European Affairs. – Winter 2003. – Vol.4. – №1. – Р. 37.
9. Кейган Р. Сила и слабость // Pro et Contra. – 2002. – Т.7 – №4. – С.137; Його ж. О рае и силе: Америка и Европа в новом мировом порядке / Пер. с англ. А.Смирнов. – М., 2004. – 160 с.
10. Strengthening Transatlantic Security. U.S. Strategy for the 21th Century. Wash., December 2000. – Р. 8.
11. Миронова М.А. США – Західна Європа: еволюція концепції атлантизму: // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 1999. – Вип.14 (Частина I). – С. 32-38.
12. Басараб М.Б. На противагу російському впливу // Політика і час. – 2003. – №5. – С. 70-75.

Тихомирова Є.Б.*

УКРАЇНСЬКА АМЕРИКАНІСТИКА: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

У статті розглядається політологічний дискурс української американістики. Автор здійснює аналіз наукових визначень американістики, аналізує еволюцію української американістики, виявляє основні напрямки політологічних досліджень українських американістів та робить висновок, що входження України в глобалізаційний простір потребує не лише теоретичної рефлексії, але й підвищення впливу політологічного дискурсу на когнітивну сферу громадськості та його входження в свідомість української громадськості.

Ключові слова: американістика, American Studies, північна американістика, афро-американістика, латино-американістика, іберо-американістика, політологічний дискурс.

В статье рассматривается политологический дискурс украинской американистики. Автор осуществляет анализ научных определений американистики, анализирует эволюцию украинской американистики, выявляет основные направления политологических исследований украинских американистов и делает вывод, что вхождение Украины в глобализационное пространство требует не только теоретической рефлексии, но и повышение влияния политологического дискурсу на когнитивную сферу общественности и его вхождение в сознание украинской общественности.

Ключевые слова: американистика, American Studies, северная американистика, афро-американистика, латино-американистика, иберо-американистика, политологический дискурс.

The article considers the discourse of political science Ukrainian American Studies. The author analyzes the definitions of American Studies, analyzes the evolution of Ukrainian American studies, identifies the main directions of Ukrainian Political Studies, American Studies, and concludes that Ukraine's entry into the space of globalization requires not only theoretical reflection, but also increase the influence of political science discourse on cognition and his public entry into the consciousness of Ukrainian public.

Keywords: American Studies, North American Studies, Latin American Studies, Ibero-American Studies, Afro-American Studies, political science discourse.

Постановка наукової проблеми та її значення. Політичний досвід і політична система США завжди викликали інтерес української громадськості. Вивчаючи їх, ми починаємо краще розуміти свою власну країну, особливості й своєрідність її історичного досвіду. Актуальність дослідження американського суспільства стала ще більш очевидною, коли незалежна Україна почала шукати найбільш ефективні шляхи подальших змін.

* доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Волинського національного університету імені Лесі Українки

Науковці вивчали американські моделі розвитку, іноді занадто ідеалізували їх, прагнучи подолати радянські підходи і стереотипи сприйняття американської політичної теорії і практики. Необхідність зміцнення взаєморозуміння між Україною й США сформувалася на основі розуміння неможливості розглядати сучасний політичний процес на основі стереотипів часів «холодної війни».

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідженню внеску українських науковців-політологів у розвиток американістики присвячено лише окремі сторінки праць, як правило, дисертаційного формату, в яких вказується на заслуги окремих українських політологів у дослідження тих чи інших аспектів розвитку політичного процесу США. Найбільш ґрунтовно ця проблема була проаналізована наприкінці 90-х років ХХ століття у докторській дисертації А.В. Дашкевича [2, с. 4-5], науковим консультантом якого був Є.Є. Камінський. На початку ХХІ століття про окремі напрямки розвитку української американістики писав П.А. Сіновець [12]. Разом з тим, комплексні узагальнюючі праці української американістики досьгодні фактично відсутні.

Саме тому **метою** нашого дослідження став комплексний аналіз політологічного дискурсу української американістики (на прикладі її, так званого, північного сегмента), що має дати загальне уявлення про стан сучасної вітчизняної американістики, дозволяє виявити основні етапи та проблеми її розвитку.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дискурс (фр. discours, англ. discourse, від лат. discursus біг уперед-назад; рух, круговорот; бесіда, розмова) – мова, процес мовної діяльності; спосіб говоріння. Цей термін є досить багатозначним. У нашій праці даний термін вживається в розумінні, яке йде від французького структуралізму та постструктуралізму і розуміється як спосіб говоріння й обов'язково має визначення – який або чий дискурс, тому що дослідників цікавить не дискурс узагалі, а його конкретні різновиди, що задаються широким набором параметрів: чисто мовними відмітними рисами (у тій мірі, у якій вони можуть бути чітко ідентифіковані), стилістичною специфікою (багато в чому обумовленої кількісними тенденціями у використанні мовних засобів), а також специфікою тематики, систем переконань, способів міркування і т.д. (можна було б сказати, що дискурс у даному розумінні – це стилістична специфіка плюс ідеологія, що стоїть за нею). Більш того, передбачається, що спосіб говоріння багато в чому визначає і створює саму предметну сферу дискурсу, а також відповідні їй соціальні інститути. По суті справи, визначення який або чий дискурс може розглядатися як указівка на комунікативну своєрідність суб'єкта соціальної дії, причому цей суб'єкт може бути конкретним, груповим або навіть абстрактним: використовуючи, наприклад, вираз дискурс насильства, мають на увазі не стільки те, як говорять про насильство, стільки те, як абстрактний соціальний агент «насильство» виявляє себе в комунікативних формах – що цілком відповідає традиційному виразу типу мова насильства [3].

Вимірювати політологічний дискурс публікацій американістів можна на основі кількох критеріїв. Зокрема, «США-внутрішня політика», «США в контексті політики окремих президентів (Рейган, Буш, Обама тощо)», «США-зовнішня політика», «США у світі (геополітичний вимір)», «США і міжнародні організації»; «США і Європа», «США і Україна», «США і Азія», «США і Африка», «США і Латинська Америка», «США – партійна система», «США – політична культура, політичні технології, партійна система, американський електоральний процес», «Інформаційна політика США», «Проблеми політичної науки в американській політології», «Американські політологи і політологія» тощо.

Термін «американістика» (**American Studies**), як відомо, трактують:

- у широкому смислі слова як сукупність наук, що вивчають історію, мови, літературу й культуру народів Америки, у цьому контексті вживається англomовний аналог – **American Studies**;

- у вузькому розумінні як сукупність наукових дисциплін, що вивчають мови, культуру й історію народів лише Сполучених Штатів Америки (іноді або/та Канади) – деякі науковці вживають термін «північна американістика» (North American Studies);

- для позначення досліджень центрально- і південноамериканських країн вживаються терміни «латиноамериканістика» (**Latin American Studies**) або «іберо-американістика» (**Ibero-American Studies**), специфіки життя афроамериканців – «афро-американістика» (**Afro-American Studies**).

Статистика запитів щодо досліджуваних термінів на українських сайтах з допомогою двох пошукових систем подано далі.

**Пошук україно- та англomовних термінів у пошукових системах
(на українських сайтах 08.02.2012)**

№ п/п	Терміни	Яндекс	Google
1	Американістика	1317	33000
2	Північна американістика	280	148
3	Афро-американістика	34	2520
4	Латино-американістика	46	110
5	Іберо-американістика	1	65
6	American Studies	655 000	63300
7	North American Studies	357000	6000
8	Latin American Studies	155000	5630
9	Ibero-American Studies	179	174
10	Afro-American Studies	1034	928

Як бачимо, найбільш поширеними на **Google** є два українсько-мовні терміни – загальний «американістика» і спеціальний – «афро-американістика»; на **Яндекс** – загальний «американістика» і спеціальний – «північна американістика». Подібна ситуація і з російськими еквівалентами. Що стосується англomовних термінів, то тут ситуація в абсолютних цифрах інша, але тенденції зберігаються – загальний термін «американістика» має першість в обох системах пошуку, на другому місці і в одному, і в іншому випадках, – спеціальний термін – «північна американістика»

Перший, початковий етап розвитку української американістики ми пропонуємо назвати **протоісторією**. Він пов'язаний з американістикою колишнього СРСР, яка відверто керувалася класовим принципом, що призводив до наукової упередженості. Цей принцип сприяв акцентації уваги на розходженнях, що існували між США та СРСР, односторонності трактувань американської теорії політики і практики політичного розвитку.

Ми погоджуємося з думкою російських дослідників, які вважають, що американістика відноситься до числа найбільш постраждалих дисциплін, оскільки її цілі, завдання й методи були ідеологізовані сильніше інших наукових напрямків, тому що США мали статус головного опонента СРСР в «холодній війні». «Разом з тим, повної інституціональної й

методологічної катастрофи американістики як академічної дисципліни не відбулося, багато дослідників-американістів зуміли в нових умовах переконливо довести, що їхня наукова кваліфікація трималася не тільки на вмінні грамотно узгоджувати опубліковані тексти з ідеологічним каноном, але й на володінні великим фактичним матеріалом з історії й сучасних проблем Сполучених Штатів. А те, що не вдавалося зробити в радянський період, було реалізовано в 1990-2000-е рр. [8].

Проте, як справедливо зазначає український політолог А. В. Дашкевич, огульне відкидання здобутків радянської американістики є шкідливим для науки крайністю [2, с. 4-5]. Про це пише і інший український дослідник, О. Л. Грицун, зазначаючи, що у 80-і рр. вітчизняна американістика переживала своєрідний бум, тому здобутки радянського періоду могли б скласти джерелознавче і організаційно-методичне підґрунтя для українських вчених [1].

З плином часу, підкреслює А. В. Дашкевич, зберігають наукову цінність праці дослідників з академічних інститутів, особливо присвячені структурним питанням, критиці ідеології та діяльності служб і відомств, специфіці їх організації та зв'язків з науково-ідеологічними центрами. «Українська американістика радянських часів, – пише він, – за зрозумілої заідеологізованості, створила цілий ряд солідних праць, які стали вагомим внеском у розуміння внутрішніх витоків ідеології і політики США на світовій арені, впливів американо-радянських відносин, зокрема, в регіоні «Східна Європа». В Інституті соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР під керівництвом академіка А. М. Шлепакова була створена школа американістики, розробки якої, особливо, в галузі етнополітики зайняли провідні позиції на теренах всього СРСР. Історією зовнішньої політики цієї держави успішно займалися фахівці Київського та Одеського університетів на чолі з Г. М. Цветковим та С. Й. Аппатовим» [2, с. 4-5].

Зрозуміло, як вважає багато сучасних вчених, не всі розробки того періоду витримали випробування часом, чому сприяли як ідеологічна заангажованість, так і «наслідки» класового підходу. Проте ці дослідження, створені на широкій базі першоджерел, заклали для української американістики основу подальшого просування на цьому напрямку.

Початок другого, власно українського етапу української американістики, ми відносимо до початку 90-х років ХХ століття. Він почав розвиватися як дослідницький напрям проблем лінгвістики, методики викладання англійської мови, перекладознавства, літературознавства та стилістики. Деякі українські філологи і зараз ототожнюють американістику з окремими складовими цього напрямку в поєднанні з країнознавчими дослідженнями загального плану.

Разом з тим, поглиблення і розширення кола наукових досліджень сприяло розвитку й взаємодії представників різних наукових спеціальностей. Дослідники зазначають, що до істориків, що традиційно становили кадровий кістяк країнознавства, приєдналися економісти, філософи, соціологи, правознавці – американістика в Україні поступово перетворилася на комплексну міждисциплінарну галузь суспільствознавства, що набула автономного характеру. У ній рівноправне положення займає політологічна складова української американістики.

На цьому етапі політологічний дискурс української американістики проявився у публікаціях, присвячених глобальній стратегії США, проблемам формування і реалізації курсу Вашингтона щодо України та інших держав СНД, пошуках нових концептуальних підходів до міжнародної взаємодії США та інших країн світу. На цьому етапі важливе значення у розвитку American Studies зіграла школа американістики Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, зокрема дослідження Є. Є. Камінського,

доктора історичних наук, професора, завідувача відділу європейських і американських досліджень, в яких аналізувалися міжнародні стратегії США у 20-му столітті, політика США щодо України, протодемократичні концепції світового правління і перспективи України у XXI столітті [5].

Вчений і дипломат, провідний науковий співробітник відділу геостратегії, геополітики та геоekonomіки цього ж інституту О. В. Потехін вивчав дипломатію США у Східній Європі [10]; громадську думку США в контексті створення ООН [10]. Значний внесок у розвиток American Studies, зокрема, регіональних аспектів зовнішньої політики США, військово-політичних і прогнозних аспектів доктринального забезпечення глобальної стратегії США здійснив В. М. Чумак, який аналізував основні вузлові елементи і проблеми ядерної політики Сполучених Штатів [14], С. О. Шергин відслідковував еволюцію концептуального підходу США до проблем тихоокеанської безпеки [15].

Третій, сучасний етап української американістики ми відносимо до початку XXI століття, коли українська наука отримала подальший розвиток і охопила нову проблематику дослідження американського суспільства. Сьогодні американістика активно розвивається у рамках кількох політологічних напрямків, зокрема спеціальності 23.00.01 – теорія та історія політичної науки, 23.00.02 – політичні інститути та процеси, 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку, а також спеціальності 21.01.01 – основи національної безпеки держави (політичні науки). Поряд з суто політологічними напрямками праці політологічного дискурсу з американістики можна зустріти і в рамках історичних, філософських спеціальностей.

У цей період продовжує розробку American Studies київська школа американістики Інституту світової економіки і міжнародних відносин, яка досліджує різні аспекти зовнішньої політики США стосовно країн Західної й Східної Європи, а також колишнього Радянського Союзу. Є.Є. Камінський вивчає на початку XXI століття роль США у міжнародних відносинах у контексті перспектив української зовнішньої політики, прогнози та перспективи внутрішнього та зовнішнього розвитку США після президентських виборів і обрання нового Президента – Б.Обами, здійснює порівняльний аналіз діяльності президентів США Барака Обами та Франції Ніколя Саркозі [6].

С.В. Юрченко досліджував основні етапи розвитку американської геостратегії; співвідношення ідеологічної і геополітичної складових американської зовнішньої політики на різних етапах історичного розвитку США; специфіку переходу США від концепції континенталізму до глобальної; модель американського світового лідерства на рубежі 1960-х років; співвідношення ритмічних коливань зовнішньополітичної активності США з розвитком внутрішньополітичних циклів, пов'язаних з природною зміною поколінь в американській політичній еліті [16]. М. М. Рижков Здійснив доктринальний вимір стратегій зовнішньої політики США у контексті глобальної демократизації [11]. І.І. Погорська досліджувала глобальний потенціал США, зазначаючи, що привнесення до глобальної політики Сполученими Штатами особливостей власного політико-культурного розвитку спричинює важливість комплексного аналізу американського сегменту міжнародно-політичних взаємодій як реального інструменталізованого простору глобального стратегічного управління [9].

Новий аспект американістики почав розроблятися у цей період у Національному інституті стратегічних досліджень, де вивчалися проблеми інформаційної безпеки. Наприклад, В. К. Конач здійснив комплексне дослідження процесів становлення, розвитку та трансформації системи забезпечення інформаційної безпеки США, запропонував її періодизацію, дослідив основні засоби її формування та реалізації, визначив основні тен-

денції розвитку та трансформації концептуальних засад урядової політики США у сфері інформаційної безпеки після подій 11 вересня 2001 р. [8].

Т. Г. Жовтенко провів аналіз на прикладі США інформаційного забезпечення політики держави у боротьбі з міжнародним тероризмом, розглянувши зміст, особливості та форми інформаційного забезпечення державної політики США в сфері боротьби з тероризмом на сучасному етапі та діяльність державного апарату США щодо практичного інформаційного забезпечення державної політики країни в боротьбі з міжнародним тероризмом під час Афганської (2001–2002 рр.) та Іракської (2003 р.) військових кампаній в рамках оголошеної Глобальної війни з міжнародним тероризмом з урахуванням новітніх концепцій інформаційно-психологічного впливу – принципів Мережно-центричного протиборства [4]

Значний внесок у вивчення американської політичної думки зробили представники одеської школи академіка С.Й. Аппатова, заслуга яких пов'язана з концептуальним дослідженням зовнішньої політики Вашингтона з різних глобальних і регіональних проблем як у період «холодної війни», «так і після її закінчення на основі аналізу наукових доробків американських політологів. Окреме місце посідає монографія професора І. М. Ковалю «Остання битва холодної війни», в якій висвітлено політику США щодо країн Східної Європи, зокрема, з'ясовано механізми концепції «стримування», що стала засадою при формуванні політики ядерного стримування [12].

Формуються школи політологічної американістики у різних регіонах країни, поступово поширюючись по всій Україні. У Львові, наприклад, досліджувалися різні аспекти теоретичної американської політології, зокрема концепція Р. Даля вивчалася Н.В. Скоблик [13].

Висновки. Вхідження України в глобалізаційний простір потребує подальшого розвитку української американістики. Дослідження американського суспільства викликані потребами нашої країни відшукати найбільш ефективні шляхи подальших змін та моделі розвитку. Українська американістика потребує не лише теоретичної рефлексії, але й підвищення впливу політологічного дискурсу на когнітивну сферу громадськості та його вхідження в свідомість української громадськості.

Перспективи подальшого розвитку української американістики можуть бути пов'язані з формалізацією та кількісними вимірюваннями всіх виокремлених аспектів американістики – північна американістика, афро-американістика, латино-американістика, іbero-американістика.

Список використаних джерел

1. Грицун О.Л. Перегрупуировка общественно-политических сил в США в ходе избирательных кампаний (80-е гг. XX в.) – Д.: Дніпропетровський національний університет, 2002. – 21 с.
2. Дашкевич А.В. Еволюція системи доктринального забезпечення зовнішньої політики США повоєнного періоду 1998 года: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / А.В. Дашкевич; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 1998. – 32 с.
3. Дискурс. //Кругосвет. Энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008254/print.htm>.
4. Жовтенко Т. Г. Інформаційне забезпечення політики держави у боротьбі з міжнародним тероризмом на прикладі США.
5. Камінський Є. Політика США щодо України. Витоки. Концептуальні основи. Практична еволюція / Є. Камінський; Наук.ред. О.Потехін. – 1998. – 547 с.; Політика США

- в українському питанні (1917-1990 рр.): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.03 / Є.Є. Камінський; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Український ін-т міжнародних відносин. – К., 1993. – 36 с.
6. Камінський Є. Протодемократичні концепції світового правління і перспективи України у XXI столітті / Є. Камінський // Політична думка. – 2001. - № 3. - С. 102-108; Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI століття: монографія / Є.Є. Камінський . – К. : Центр вільної преси, 2008. – 336 с.; Америка і світ після президентських виборів у США / Є. Камінський // Зовнішні справи. – 2008. – № 12. – С. 17–20; Порівняльний аналіз діяльності президентів США Барака Обама та Франції Ніколя Саркозі / Є. Камінський // Зовнішні справи. – 2009. – № 3. – С. 22–25;
 7. Конах В.К. Забезпечення інформаційної безпеки держави як складової системи національної безпеки (приклад США): Автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / В.К. Конах; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К., 2005. – 20 с.
 8. Кубышкин А.И. Университетские учебники по истории США как индикатор состояния российской американистики // Россия и США на страницах учебников: опыт взаимных репрезентаций / Ин-т Кеннана Международного науч. Центра им. В. Вильсона. / А.И. Кубышкин, И.А. Цветков. – Волгоград, 2009. – С. 181-207.
 9. Погорська І. І. США: місія здійснима? Праксеологія творення глобального світу / І.І. Погорська. – Київ: Грамота, 2009. – 520 с.; Погорська І.І. Глобальна потужність США: потенціал трансформації влади в практичну дію / І.І. Погорська // Політологічний вісник. – 2010. – Вип. 47. – С. 322–331.
 10. Потехин А. В. Дипломатія США в Восточной Европе, 1945-1950 / А.В. Потехин. – К. : Наукова думка, 1991. – 140 с.; Общественное мнение США и создание ООН / А. В. Потехин, И. А. Беттяр ; АН СССР, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – К. : Наукова думка, 1993. – 128 с.
 11. Рижков М. М. Доктринальний вимір стратегій зовнішньої політики США: від стримування до глобальної демократизації: автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К., 2007. – 47с.
 12. Сіновець П.А. Ядерне стримування в політиці США і Росії в постбіполярний період: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / П.А. Сіновець; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України. – К., 2004. – 16 с.
 13. Скоблик Н.В. Контроль громадян над лідерами в теорії демократії Р.Даля: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Н.В. Скоблик; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2005. – 20 с.
 14. Чумак В.М. Ядерна стратегія США: від перевершення до нерозповсюдження : монографія / В.М. Чумак. – К. : НІСД, 1999. – 303 с.
 15. Шергин С. А. Эволюция концептуального подхода США к проблемам тихоокеанской безопасности 70-80-е гг.: Дис... д-ра полит. наук: 23.00.04 / РАН; Институт Соединенных Штатов Америки и Канады. – М., 1992. – 313 с.
 16. Юрченко С.В. Геостратегія США в процесі становлення глобальної держави: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / С.В. Юрченко; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2001. – 36 с.

Дорошко М.С.*

ВПЛИВ «ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ» АМЕРИКАНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

У статті йдеться про можливі наслідки для держав пострадянського простору й, зокрема, України, політики «перезавантаження» відносин США з Російською Федерацією.

Ключові слова: перезавантаження, американсько-російські відносини, Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь, геополітичні інтереси, пострадянський простір.

В статье анализируются возможные последствия для государств постсоветского пространства, в частности, Украины, политики «перезагрузки» отношений США с Российской Федерацией.

Ключевые слова: перезагрузка, американо-российские отношения, Договор о сокращении стратегических наступательных вооружений, геополитические интересы, постсоветское пространство.

This article is about the possible consequences for the post-Soviet countries and Ukraine in particular, the «reload» policy of Russian - U.S. relations.

Key words: reload, Russian – U.S. relations, Strategic Arms Reduction Treaty START-1, geopolitical interests, the former Soviet Union, the post-Soviet space.

Поступова втрата США ролі монопольного лідера світового співтовариства і пов'язане з цим переструктурування геополітичного простору, а також світова фінансова криза 2008-2009 рр. і наступна рецесія поставили на порядок денний питання перегляду американською владою власної ролі у глобалізованому світі. Результатом цього процесу стали помітні зміни у зовнішній політиці США, що співпали з початком президентства Б.Обами: це передусім повернення до координації дій із західноєвропейськими союзниками та доброзичливіший тон у спілкуванні з КНР і Росією, з помірними мусульманськими країнами. Відповідно, значних змін зазнала й політика США щодо держав пострадянського простору, що стала наслідком реалізації політики так званого «перезавантаження» відносин США з Російською Федерацією, аналіз основних тенденцій та проміжних результатів якої, є предметом даної статті.

Передумови вироблення курсу на «перезавантаження» відносин США з Росією та наслідки її втілення для України й країн колишнього СРСР досліджуються відомими американськими політологами З. Бжезінським [1] і Г. Кіссінджером [2], українськими вченими В. Горбуліним і О. Литвиненком [3], Ю. Щербаком [4], Є. Камінським [5] та ін. Так, у серпні 2009 р. Збігнев Бжезінський у своїй статті «НАТО та безпека світу», надрукованій в «The New York Times», констатував, що США здають своє глобальне лідерство

* доктор історичних наук, професор кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

країнам Азії, та зазначив, що для НАТО потрібна нова стратегія, довгостроковою метою якої повинно стати співробітництво з Російською Федерацією. На пострадянському просторі, що розглядається російською владою як зона особливих інтересів Росії, наслідки втілення цієї стратегії, як зазначає Ю. Щербак, відчуваються вже сьогодні [4].

Вперше про необхідність перезавантаження американсько-російських взаємин сказав у своїй промові на конференції з безпеки в Мюнхені у лютому 2009 р. віце-президент США Джо Байден. Однак деякі важливі моменти цієї промови залишилися поза увагою громадської думки. Зокрема в промові віце-президента в Мюнхені йшлося не тільки про «натиснення кнопки перезавантаження», але й містилися ноти застереження у тому сенсі, що «кожна європейська країна має право на участь в союзах, право на вибір свого шляху, зокрема у зв'язку з розширенням НАТО». Йшлося про те, що США будуватимуть свою політику, виходячи зі спільних з російськими інтересів, але разом з тим, пам'ятати «про наші відмінності, не відмовляючись від наших друзів і від наших цінностей» [6]. Сполучені Штати мають намір працювати з Росією в області контролю над озброєннями, але не визнають російських сфер впливу у так званому «близькому зарубіжжі» (на пострадянському просторі. – М.Д.), заявив помічник держсекретаря США Ден Фрід, що керує Євроазійським напрямом американської зовнішньої політики, в яку входить пострадянський простір. «США не визнають сфер впливу Росії і не визнають незалежності регіонів, що відкололися від Грузії, - Південної Осетії й Абхазії», - наголосив Фрід. Чи вповні, артикульований представниками чинної в США адміністрації курс, реалізується в практиці відносин з пострадянськими державами?

Провідні світові аналітики зазначають, що за всім цим галасом про «перезавантаження» відносин США й Росії стоїть тверезий і прагматичний розрахунок адміністрації Б. Обами, для якої добрі відносини з Росією є не самоціллю, а інструментом для реалізації пріоритетних завдань, таких як контроль над озброєннями, Іран і Афганістан. Результатом переговорів у сфері контролю над озброєннями став підписаний президентами США і Росії 8 квітня 2010 р. у Празі договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь, тобто у тій єдиній сфері, де зберігається з часів «холодної війни» паритет між двома країнами. Американська сторона сподівалася, що підписання договору СНО може сприяти співпраці США і Росії стосовно Ірану і Афганістану.

Ці сподівання співзвучні думкам, що їх озвучують американські експерти, які вважають, що військова перемога в Афганістані мало що дасть і що необхідна гнучкіша політика щодо противників нинішнього афганського уряду (серед яких не всі є закоренілими ісламськими фундаменталістами). Але найголовніше – в Афганістані мають здійснюватися соціально-політичне реформування суспільства, розбудова нації та держави, починаючи з боротьби з корупцією. Усе це, вочевидь, підтримується й офіційним Кремлем, але лише в тому випадку, якщо дії антиталібської коаліції в Афганістані не будуть йти врозріз з інтересами Російської Федерації у центральноазіатському регіоні. Зокрема йдеться про неприйнятність безпосередньої військової присутності сил коаліції в пострадянських країнах регіону. Показовим у цьому сенсі стали події навколо військової бази сил антитерористичної коаліції «Манас» у Киргизстані.

Авіабаза США в Манасі з самого початку існувала завдяки обмеженим економічним стимулам для Киргизстану. Спочатку американці домоглися згоди офіційного Бішкека на розміщення бази, оплачуючи адміністрації аеропорту «Манас», контрольованого першим президентом Киргизстану Аскарком Акаєвим і його оточенням, щоденні зльоти і посадки військових літаків за міжнародною таксою. За даними американського політолога Александра Кулі, в 2001-2005 рр. США виплатили сотні мільйонів доларів за допоміжні по-

слуги і заправку компаніям, які належали родичам Акаєва. Всі ці прибутки від бази не включалися до державного бюджету, а наступне розслідування ФБР довело, що гроші опинилися на офшорних рахунках Акаєвих. І це в період, коли Управління США з допомоги закордонним країнам офіційно фінансувало розвиток транспарентності і чесного державного управління в Киргизстані.

Після усунення Акаєва в березні 2005 р. новий президент Курманбек Бакієв зажадав підвищення орендної плати в сто разів - до 200 млн доларів на рік, а також компенсації за собів, привласнених режимом Акаєва. У липні 2006 р. після напружених переговорів сторони зійшлися на 150 млн дол. США за пакет прав на використання бази, що включало 18 млн дол. за оренду «Манасу» і цілу низку програм американської допомоги Киргизстану. При цьому владна команда Бакієва вимагала, щоб фінансування програм на кшталт демократизації і Корпусу миру не включалося в пакет «прав на використання бази», позаяк як і її попередники, користувалася наданими США коштами на власний розсуд.

2009 р. уряд Киргизстану спробував розірвати угоду з США щодо авіабази «Манас» після того, як Росія пообіцяла більшу винагороду за припинення функціонування авіабази. І це попри невиконання попередньої обіцянки Кремля надати уряду Киргизстану кредити на загальну суму 2 млрд дол. і фінансову допомогу у розмірі 150 млн дол. Пропозицією щодо «Манас», зауважив голова Central Asia-Caucasus Institute при університеті Джонса Хопкінса С. Фредерік Стар в інтерв'ю The New York Times, офіційна Москва дала зрозуміти, що не дозволить ігнорувати свої інтереси в так званому «ближньому зарубіжжі» [7]. Натомість уряду США Москва запропонувала здійснювати постачання силам анти-терористичної коаліції до Афганістану по її території. Реалізація цієї ідеї означатиме наділення Росії владою над коридором постачання військ коаліції.

Ситуація навколо авіабази «Манас» є ще одним підтвердженням прагнення Кремля створити ексклюзивну сферу впливу на території колишнього СРСР, включно з Кавказом і Центральною Азією. У зв'язку з чим дивує доволі стримана реакція США на події на Кавказі у серпні 2008 р. Напад Росії на Грузію - це не тільки серйозний виклик суверенітету Грузії, але й інтересам США у Закавказзі в цілому і в Азербайджані зокрема, позаяк саме через повітряний простір Азербайджану пролягає найочевидніша авіатраса до Афганістану із заходу. Свідченням недостатньої уваги нинішньої влади в США до інтересів своїх партнерів на пострадянському просторі є й незалучення Азербайджану і центральноазіатських держав до проектів з відновлення афганської інфраструктури і економіки. Як наслідок – залишення США за наполяганням влади Узбекистану військової бази США в Карші-Ханабад і невизначеність щодо подальшого перебування американської бази в Киргизстані.

Зазначимо також, що РФ не тільки сприяє ліквідації іноземних військових баз в країнах пострадянського простору, а й активно розбудовує власні. Так, в Абхазії розгорнуто авіаційне угруповання ВПС Росії у складі до 20 літаків, зокрема винищувачів Су-27, штурмовиків Су-25 і військово-транспортних літаків [8]. Крім того, за пропозицією влади Абхазії, в районі порту Очамчира планується облаштувати пункт базування кораблів Чорноморського флоту ВМФ Росії.

Але мабуть що найбільше політика «перезавантаження» відносин США з Росією відбилася на взаєминах офіційного Вашингтона з Україною. Стратегічний партнер адміністрації президента Дж. Буша-молодшого - Україна, що перебувала в кроці від отримання плану дій щодо членства в НАТО, опинившись на периферії зовнішньополітичних інтересів адміністрації Б. Обами, у березні-квітні 2010 р. здійснила стрімкий дрейф в обійми свого «старшого брата» - Росії. Про розширення НАТО на схід, яке у 2005-2009 рр. про-

пагували українцям, замість переозброєння українського війська сучасною технікою, можна забути. І через проголошення чинною владою в Україні позаблокового статусу і за самим фактом втрати інтересу США до цього процесу.

Зменшення участі США у загальноєвропейських справах, що дивним чином співпало з політикою «перезавантаження», автоматично підвищує роль Росії. Саме у цьому контексті можна оцінювати пропозицію французького президента Н. Саркозі, співавтора фактично проігнорованого Росією плану Саркозі-Медведева 2008 р. щодо урегулювання кризи в Південній Осетії, щодо нової схеми співробітництва у сфері економіки та безпеки між Європою та Росією під час зустрічі в жовтні 2010 р. в Довілі з російським президентом Д. Медведевим і німецьким канцлером А. Меркель. Йшлося про створення єдиної зони співробітництва у сфері економіки та безпеки, що дозволить зблизити Росію та Європу незалежно від Організації Північноатлантичного договору [8]. На практиці це означає поступове усунення США від участі у вирішенні проблем європейської безпеки. «Мені цікаво, з яких пір питання європейської безпеки стали чимось, що не повинне хвилювати Америку і вирішуватиметься між Європою та Росією? - запитував високопоставлений американський дипломат, який погодився розмовляти на умовах анонімності. - Після того як ми 70 років перебували в самому центрі європейської безпеки, дивно чути, що вона не має більше нас хвилювати» [9].

Між тим, серйозну ціну за політичну недалекоглядність заокеанських стратегів, на жаль, сплачувати доведеться Європі та Україні. Адже незабаром може трапитись так, що європейські політичні еліти виявляться розділеними на тих, хто потурає Кремлю, та тих, кому, можливо, доведеться познайомитись з «миролюбністю» російських генералів. Після російської агресії в Грузії у серпні 2008 року офіційний Брюссель словесно засудив дії російської сторони в Грузії, але це не стало на заваді поновленню «конструктивного діалогу» Росії й НАТО й наступному фактичному визнанню Заходом пріоритетного права контролю Росії на пострадянському просторі.

У самих США, бодай і під приводом президентської кампанії 2012 р., все частіше висловлюється теза про помилковість американської політики зближення з Росією, вважаючи це виявом зовнішньополітичної слабкості США. Про це, зокрема, заявляє один із кандидатів у президенти США від Республіканської партії Мітт Ромні [10]. На його думку, Обама не зумів дістати згоди Росії на серйозні санкції проти Ірану в обмін на відмову США від розміщення об'єктів протиракетної оборони в Польщі.

Іншим серйозним зовнішньополітичним прорахунком адміністрації Б. Обама, зазначає співробітник Центру стратегічних і міжнародних студій у Вашингтоні Янош Бугайські, стало те, «що адміністрація Обама пішла занадто далеко у питаннях розрядки з Росією в тому сенсі, що перестала звертати увагу на частину регіону між Росією та Євросоюзом» [11].

Частково експерт має рацію, при цьому, постає питання: чи не сприяла влада країн зазначеного простору втраті американського інтересу в регіоні? У зв'язку з цим варто згадати про те, що від самого початку розпаду СРСР і «соціалістичного табору» переможці у «холодній війні» з комунізмом усіляко сприяли приєднанню до європейської і євроатлантичної спільноти постсоціалістичним країнам Центрально-Східної Європи і окупованим Сталіним державам Балтії. Для цих країн перемога над комуністичною системою і Радянським Союзом стала спільним із Заходом здобутком. До решти пострадянських держав Захід поставився з прохолодою передусім тому, що в більшості з них зберегла владу номенклатура – стрижень комуністичного режиму. На відміну від підвладних колишній номенклатурі народів, на Заході не мали жодних ілюзій щодо їх псев-

додемократичної риторики. Тож для того щоб переконати переможців у «холодній війні» у власній геополітичній значущості, владній еліті країн СНД слід було, як зазначав Є. Камінський, «або стати, умовно кажучи, «в позу», обравши китайський чи в'єтнамський варіант суспільного розвитку, або ж безумовно виконувати вимоги, висунуті... Заходом» [5, с. 284]. Віддавши перевагу третьому шляху, в результаті якого в більшості країн СНД утвердились кланово-олігархічні авторитарні режими, лідери нових незалежних держав опинились поза грою, що їй ведуть світові потуги на «великій геополітичній шахівниці». Цей шлях, як показує досвід української влади з її зовнішньополітичними іграми на кшталт «багатовекторності» чи «позаблоковості», веде або в нікуди, або на століттями вторований шлях в обійми «старшого брата».

За таких обставин, Кремль не просто блокує будь-які євроінтеграційні плани України й інших учасників програми ЄС «Східне партнерство», а й наполегливо втягує їх до проєктів на кшталт Митного союзу чи Євразійського союзу. Як зазначає вищезгаданий Я. Бугайський, Росія «не може уявити собі Україну, яка посідає незалежне становище і передає частину свого суверенітету Брюсселю. Якщо Україна збирається поділитися суверенітетом, вона має поділитися ним із Москвою. Ось як Москва це бачить» [11]. Адже Митний союз в російському баченні – основа для нової інтеграції колишнього СРСР, оскільки механізм його функціонування перебиває його учасникам можливість проведення самостійної зовнішньої політики і робить політичну інтеграцію питанням часу.

Втягуючи Україну в Митний союз і Євразійський союз, російська влада реалізує кредо голови уряду РФ В. Путіна - відродження «великої Росії» – спадкоємиці традицій царської та радянської імперій. Водночас, у взаєминах країн ЄС, членом якого прагне стати й Україна, немає й натяку на те, що ми називаємо економічним чи політичним шантажем. Понад те, жоден європейський політик, не говорячи про уряди країн – членів ЄС, не виступає за розбудову «єдиної Великої» Німеччини, Польщі, Франції тощо і не виношує, на відміну від російських, планів включити населення сусідньої держави до якогось наднароду. Головне полягає в тому, що на відміну від СНД, СЕП чи Митного союзу, в яких Росія «тримає» контрольний пакет голосів, в ЄС усі країни-учасниці наділені рівними правами.

Тож обираючи магістральний напрям свого розвитку, влада пострадянських держав СНД має пам'ятати, що зовнішньополітична доктрина Росії щодо «близького зарубіжжя» є чіткою і незмінною: Росія вважає цей регіон сферою своїх життєвих інтересів і зберігає за собою право втручання у справи цих країн з метою «захисту інтересів російських громадян». Така собі своєрідна «доктрина Монро» або «доктрина Брежнєва» в сучасних умовах. Що це не марні слова, свідчить реальна російська політика в Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії та інших регіонах колишнього СРСР. За таких умов, перед Україною, іншими країнами Співдружності постає дилема: або увійти в систему політичного, економічного та військового панування Росії, відмовляючись від обстоювання власних національних інтересів, або проводити політику дистанціювання від останньої.

У світлі сказаного особливо актуальними видаються слова відомого українського американіста Є. Камінського, який у своїй книзі «Світ переможців і переможених» писав: «Нинішнє керівництво Російської Федерації..., схоже, знову керується поділом світу на полюси протистояння, знаходячи у цьому підтримку громадськості своєї держави. Офіційні власті Російської Федерації, пропонуючи інтеграційну ідею для пострадянського простору, задалегідь цілком безоглядно розглядають свою державу, а у потенціалі і нове міждержавне формування, засобом зміцнення своїх позицій у доволі гострому політичному протистоянні із нинішнім світовим гегемоном – Сполученими Штатами. Вступаючи у реалізацію такого високою мірою сумнівного і небезпечного проєкту, його неросійські

учасники, вистраждавши свою незалежність, знову опиняються перед загрозою стати переможеними...» [5, с. 14].

Список використаних джерел

1. Бжезінський Збігнев. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 203 с.
2. Генри Киссинджер. США и Россия должны совместно разрабатывать систему ПРО против Ирана («The Christian Science Monitor», США) [Електронний ресурс] // <http://rus.ruvr.ru/2010/04/21/6696299.html>.
3. Горбулін В., Литвиненко О. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози // Дзеркало тижня. – 2009. – № 43. – 7-13 листопада.
4. Юрій Щербак. Американський маршрут. Як спектакль під назвою «перезавантаження» вплине на ситуацію у Східноєвропейському регіоні // День. – 2010. – 6 липня.
5. Камінський Є.Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI століття. – К.: Центр вільної преси, 2008. – 336 с.
6. Росія не проти почати відносини з США з чистого аркуша [Електронний ресурс] // http://www.newsru.ua/world/08feb2009/po_novomu.html.
7. Interview: Moscow Indicates It Won't Be Ignored In The «Near Abroad» [Electronic Resource] // http://www.nutimes.com/cfr/world/slot2_20090211.html.
8. Росія розмістить в Абхазії свою авіабазу [Електронний ресурс] // <http://www.newsru.ua/world/30yan2009/abhazia.html>.
9. Стівен Ерлангер, Катрін Беннхольд. Нові ініціативи Саркозі. Французький президент збирається запропонувати Москві нову угоду // День. – 2010. – 5 жовтня.
10. Мітт Ромні назвав помилковим курс на зближення з Москвою // День. – 2011. – 31 січня.
11. Януш Бугайські: Ви повинні мати пан'європейську перспективу // День. – 2012. – 31 січня.

Чекаленко Л.Д.*

УКРАЇНА – США: ВІД ПРОЕКТІВ ДО РЕАЛІЙ

У статті проведено ретроспективний аналіз заявленого і досягнутого у співробітництві України із США. Особливу увагу приділено безпековій складовій зовнішньої політики України, співробітництву України – США у сфері безпеки, «м'яким» і «жорстким» важелям політики.

Ключові слова: безпека, оборона, зовнішня політика, «м'який» вплив.

В статье проведен ретроспективный анализ заявленного и достигнутого в сотрудничестве Украины с США. Особое внимание уделено составляющей безопасности внешней политики Украины, сотрудничеству Украина - США в сфере безопасности, «мягким» и «жестким» рычагам политики.

Ключевые слова: безопасность, оборона, внешняя политика, «мягкое» влияние.

The author analyzes the principles and results of the foreign policy activity of the modern Ukraine, cooperation with USA that is grounded on the international law, perspectives of advancing on the path towards the European integration.

The security problem of Ukraine is discussed in the paper. The cooperation EU-Ukraine in the security sphere and Russian vector of foreign policy of Ukraine are considered.

Key words: security, defence, foreign policy of Ukraine.

Визначальним для стабільного світового і регіонального положення та поступального розвитку нашої країни є партнерство зі *Сполученими Штатами Америки*. Фактично з моменту встановлення дипломатичних відносин (3 січня 1992 р.) зв'язки між державами розвивалися суперечливо й нестабільно. Становленню українсько-американських відносин сприяв перший офіційний візит Президента України Л. Кравчука до США у травні 1992 р., яким розпочато створення договірно-правової основи двосторонніх відносин на засадах взаємної довіри, рівноправного демократичного партнерства. Незважаючи на достатні інтенсивні двосторонні контакти протягом 1992 р., Сполучені Штати виявили недостатнє розуміння та усвідомлення нових політичних реалій, що виникли в Європі з розпадом Радянського Союзу. Для американської адміністрації була властива інерція сприйняття українсько-американських відносин головним чином крізь призму відносин з Росією. Вагомим чинником, який суттєво стримував і гальмував розвиток двосторонніх відносин, стало надмірне акцентування США своєї уваги на проблемі ядерного роззброєння України. В цьому питанні виявилася тенденція Вашингтона до застосування стандартних методів силового тиску на інші держави, дії і позиції яких не відповідають національним інтересам США та їх зовнішньополітичній стратегії. Американське керівництво не усвідомлювало того, що поведінка Української держави не вписується в наявні стереотипи поведінки інших республік колишнього СРСР. А проросійські кола у Ва-

*доктор політичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС України

шингтоні сприймали Україну як потенційну загрозу безпеці США, вважаючи її явищем тимчасовим і перехідним. США відверто блокували політичні та економічні контакти з Україною до ратифікацією нею Договору про СНО-1, Лісабонського протоколу та приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ).

Певні зміни щодо сприйняття України внесли не американські політики, а законодавці — конгресмени Палати представників Конгресу США (візит в Україну відбувся в квітні 1993 р.), на переконання яких Україну слід розглядати як окрему суверенну державу, прагнення якої до незалежності має бути підтримане з боку США. Одним із перших прихильників перегляду американської концепції щодо України був спеціальний радник держсекретаря США зі зв'язків із новими незалежними державами С. Телботт, на переконання якого у відносинах з Україною необхідно перенести центр ваги з проблем ядерного роззброєння на широке коло питань співробітництва і на розвиток відносин США—Україна незалежно від відносин із Росією. Зрушенням в українсько-американських відносинах стало схвалення Конгресом США (вересень 1993 р.) фінансової допомоги Україні в розмірі 330 млн. доларів у рамках закону про допомогу зарубіжним країнам (175 млн. — на ядерне роззброєння, 155 — на економічні реформи). Погоджуючись на розбудову торгово-економічних відносин, американське керівництво наголошувало, що значних фінансових інвестицій в Україну можна очікувати лише з приватного сектора США, для чого необхідно створити певні правові умови, забезпечити захисні гарантії. Під час перебування в Києві (1993) державний секретар США У. Крістофер запропонував Україні долучитися до ініційованої США в рамках НАТО нової програми «Партнерство заради миру», яку можна розглядати тактичним засобом США для збереження цілісності НАТО і забезпечення безпеки країн Центральної і Східної Європи. Прямими угодами, що проклали шлях розвитку двостороннього співробітництва, стали Угода про здійснення програми «Корпусу миру» в Україні та Угода про сприяння капіталовкладенням, укладені у травні 1992 р. президентами держав Л.Кравчуком і Дж.Бушем.

Незадоволення Вашингтона викликало рішення Верховної Ради України від 18 листопада 1993 р. ратифікувати Договір про СНО-1 та Лісабонський протокол з певними застереженнями. Подвійні стандарти в американській політиці виявились у розбіжності заяв про необхідність вирішувати проблеми безпеки України і про відмову Україні в праві на забезпечення відповідних гарантій. Певні труднощі виникли з остаточним погодженням проекту Хартії про партнерство, дружбу і співробітництво, до якого США не хотіли внести положення про гарантії національної безпеки України.

Подоланням кризового стану відносин стали результати тристоронньої зустрічі в Москві 14 січня 1994 р. президентів США, Росії і України з питань ядерного роззброєння, яка завершилася підписанням Тристоронньої заяви. За якою Україна взяла на себе зобов'язання здійснити ядерне роззброєння шляхом вивезення ядерних боезарядів у Росію, а США і Росія — надати Україні гарантії її національної безпеки, поважати незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, утримуватися від здійснення економічного тиску, забезпечити технічну й фінансову допомогу Україні в демонтажі ядерної зброї та компенсацію за вартість ядерних компонентів боезарядів. Як наслідок, 3 лютого 1994 р. Верховна Рада України відповідним рішенням зняла попередні застереження щодо ст. 5 Лісабонського протоколу й доручила Кабінету Міністрів здійснити обмін грамотами про ратифікацію Договору про СНО-1. Після ратифікації Верховною Радою України ДНЯЗ розширилось співробітництво з МВФ, Міжнародною фінансовою корпорацією, ЄБРР та ЄС.

Отже, позитивними наслідками глобальних рішень України щодо ядерної зброї стала розбудова українсько-американських відносин. Сторони досягли згоди про поширення на

Україну дії Генеральної системи преференцій, підтримку вступу України до ГАТТ/СОТ, а також допомогу у створенні в Україні системи національного контролю за експортом. З боку США було розширено фінансування приватних інвестицій та демонтажу стратегічної ядерної зброї, збільшено технічну й гуманітарну допомогу для полегшення соціальних наслідків перехідного періоду на шляху до ринкової економіки. Візит Президента Л. Кравчука до США 3—7 березня 1994 р. і підписання пакету міждержавних документів, що визначили основні принципи і напрями відносин на найближчу перспективу в політичній, економічній, науково-технічній і культурній сферах, було логічним завершенням важливого етапу розбудови двосторонніх українсько-американських відносин. У 1994—1995 рр. США збільшили фінансову допомогу Україні на ядерне роззброєння та здійснення економічних реформ, довівши загальну суму до 700 млн. доларів. Водночас, підписавши низку двосторонніх документів, США лише парафували Хартію українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва (узагальнюючий документ, який визначає основні напрями і принципи відносин), обумовивши її підписання приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерної держави. Особливістю розбудови відносин з США є встановлення і вміле підтримання балансу відносин за умов досить непростой ситуації, що складається в США в розподілі влади між її законодавчою і виконавчою гілками.

Під час державного візиту Президента України Л. Кучми до США (19—23 листопада 1994 р.) американська сторона підтвердила захист суверенітету та територіальної цілісності України, а також зобов'язання США виконувати роль лідера в заохоченні міжнародної допомоги для здійснення економічних перетворень. Водночас США обіцяли надати гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням до ДНЯЗ шляхом підписання відповідного Меморандуму під час Будапештської зустрічі на найвищому рівні в рамках НБСЄ (5—6 грудня 1994 р.). США також надали Україні додаткову допомогу в розмірі 200 млн. доларів у 1995 р. Слід зазначити, що Україна за обсягом фінансової допомоги США на початку 90-х років посіла третє місце після Росії (2 млрд. 278 млн.) і Вірменії (444,7 млн. доларів), хоча на душу населення (7,5 доларів) — 11 місце. Для порівняння: Росія — 15,2 доларів, Вірменія — 130,2, Грузія — 65,9, Киргизстан — 44,4, Таджикистан — 18, Туркменістан — 20, Білорусь — 34,7, Узбекистан — 2 долари. Важливим політичним результатом візиту стало підписання Хартії українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва, а також укладення 14 документів, зокрема Угоди про співробітництво в галузі досліджень та використання космічного простору в мирних цілях, у якій визнана роль і потенціал України в цій сфері та враховані її інтереси щодо комерційного використання космічних технологій. Нового імпульсу розвитку українсько-американських взаємин було надано під час державного візиту в Україну Президента США Б. Клінтона (11—12 травня 1995 р.). В результаті була прийнята Спільна заява про підтримку з боку США процесів демократичних і ринкових перетворень в Україні, політичного суверенітету нашої держави, територіальної цілісності, інтеграції України в європейське та світове співтовариство. Оголошено також зобов'язання США надати Україні фінансову допомогу в розмірі 250 млн. доларів на покриття її потреб у критичному імпорті та про відкриття кредитних ліній Ексімбанку США. Зазначимо, що за домовленостями з американською стороною загальний обсяг передбаченої допомоги США Україні тільки у 1996 р. мав сягати 1 млрд. 333 млн. доларів. В лютому 1996 р. Президентом України Л.Кучмою і віце-президентом США А.Гором підписана Угода про міжнародну торгівлю в галузі комерційних послуг із космічних запусків з використанням українських ракет-носіїв «Зеніт» і «Циклон» (термін якої завершився 31 грудня 2001 р.). Підписання цієї Угоди підтвер-

дило визнання України як розвинутої ракетно-космічної держави та вихід її на міжнародний ринок космічних запусків. У рамках науково-технічного співробітництва було здійснено низку проектів. Між Інститутом електрозварювання НАН України ім. Є. Патона і дослідницькими центрами НАСА укладено контрактну угоду на проведення в жовтні 1997 р. Міжнародного експерименту в космосі з відпрацюванням монтажного і ремонтного універсального ручного електронно-променевого інструмента. Він призначений для таких технологічних процесів, як зварювання, різання, паяння, локальне нагрівання, напилювання тощо. Підготовку проекту, апаратне забезпечення, тренування екіпажу, керування під час експерименту здійснювали фахівці Інституту електрозварювання. За визначенням академіка Б.Патона, Україна має чимало значних досягнень у галузі космічного матеріалознавства (перше зварювання в космосі на установці «Вулкан» було проведено 1969 р.), біології, зв'язку; має також сучасні ракети-носії. Підвищенню рейтингу держави сприяв власний супутник «Січ-1», управління польотом якого взяли на себе українські спеціалісти. У рамках тристоронньої угоди між США, Україною і Росією здійснюються запуски космічних кораблів з українськими супутниками на борту.

Заявлене партнерство між Україною і США виявилось в реалізації Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, позитивному вирішенні питання щодо набуття чинності 15 травня 1997 р. флангового документа — Договору про звичайні збройні сили в Європі (ЗЗСЄ) (14 травня 1997 р. Президент України підписав указ, за яким Україна приєдналася до віденського документа про флангові обмеження). Згідно з фланговим документом Росія дістала право розміщувати свої війська на території країн-сусідів. 16 країн НАТО виступили з заявою про те, що розміщення іноземних військ може бути здійснене після згоди сторони-приймача. У цьому питанні Україна заручилася підтримкою США: у спільній заяві йшлося про те, що США підтримує позицію України, відповідно якої тимчасова присутність іноземних військ на території України може відбуватися тільки за умови підписаної угоди з Україною, яка відповідатиме її Конституції і міжнародному праву, документам ООН, Статуту ООН. Україна і США вважають концепцію груп держав-учасників в контексті Договору про звичайні збройні сили в Європі такою, що не відповідає сучасній системі європейської безпеки. У процесі переговорів з адаптації Договору про ЗЗСЄ Україна і США намагатимуться замінити наявну групову структуру Договору системою національних обмежень озброєнь і техніки.

У вересні 1996 р. було створено українсько-американську міждержавну комісію на чолі з Л.Кучмою та віце-президентом США А.Гором (УАМК «Кучма—Гор»). Комісія затвердила себе як важливий механізм практичної реалізації засад стратегічного партнерства та постійного діалогу з широкого кола двосторонніх і багатосторонніх питань, що становлять взаємний інтерес. Зняття певної напруги у відносинах з США дозволило зосередитись на обговоренні кардинальних проблем безпеки України з таких питань: відносини Україна—НАТО; місце України в Центрально-Східноєвропейському регіоні; відносини України з Росією; відносини України з іншими сусідами; ситуація на просторі СНД; відносини по лінії: Азербайджан—Грузія—Україна—Молдова.

Українська позиція щодо проблеми створення нової архітектури європейської безпеки полягала на концепції єдності всіх країн регіону і міжнародних структур, в основу якої можна було покласти Модель загальної і всеохоплюючої безпеки для Європи ХХІ ст., що ведеться в рамках ОБСЄ. Українсько-американський консультативний комітет розглядав питання безпеки, економіки, промислових інвестицій тощо. За рішеннями сторін на першому засіданні УАМК в сфері діяльності Комітету з питань оборони на території України в рамках «Програми заради миру» проведено навчання «Східний сусід», надано до-

помогу 1996 р. на суму 10 млн. доларів для втілення Варшавської ініціативи, що забезпечило Україні участь у 37 військових навчаннях і заходах. Україна бере активну участь у міжнародних миротворчих силах IFOR (піхотний батальйон). У сферу компетенції Комітету входили питання допомоги по ліквідації ядерної зброї. За Законом Нанна-Лугара (1992) всім країнам- правонаступникам колишнього СРСР, на території яких розміщувалася ядерна зброя, надавалася допомога: у знищенні ядерної та інших видів зброї масового знищення (ЗМЗ) і засобів їх доставки; транспортуванні та зберіганні ЗМЗ; розробці процедур контролю для запобігання розповсюдженню ЗМЗ.

25 жовтня 1993 р. було підписано Угоду між Україною і США щодо надання допомоги Україні в ліквідації стратегічної ядерної зброї, а також запобігання розповсюдженню зброї масового знищення («рамкова угода»), яка визначала загальні умови та механізм надання державі допомоги в ліквідації стратегічної ядерної зброї. На Комітет з питань зовнішньої політики УАМК було покладено проведення консультацій і підготовку відповідних рекомендацій з питань двосторонніх відносин і загальних проблем міжнародного характеру, координацію найважливіших зовнішньополітичних заходів, контроль за реалізацією українсько-американських угод, а також діяльності дипломатичних представництв двох країн.

За пропозицією США щодо співпраці у сфері боротьби з корупцією та організованою злочинністю в містах Києві та Одесі створено модельні ударні сили (загони), у структурі Генеральної прокуратури України створені Управління з розслідування особливо важливих справ при Генеральному прокурорі України та Відділ нагляду за розслідуванням кримінальних справ слідчими Генеральної прокуратури України. З ініціативи Департаменту юстиції США у Вашингтоні організовано систематичне навчання груп керівників структурних підрозділів МВС, СБУ, Генпрокуратури України. Розроблено єдину правову інформаційну систему в Україні, вивчається досвід ФБР США щодо створення спільних (з Росією та Італією) робочих груп із розслідування діяльності й забезпечення взаємодії для ліквідації транснаціональних мафіозних злочинних угруповань.

Комітет з питань торгівлі та інвестицій УАМК визначив пріоритети вкладень — в агробізнес, охорону здоров'я, енергетику, аерокосмічну промисловість, стандартизацію та ін. У компетенції Комітету — питання надання Україні режиму найбільшого сприяння в торгівлі зі США на постійній основі; визнання статусу України як країни з перехідною до ринку економікою, що має стати інструментом подолання перешкод у вирішенні проблем антидемпінгових розслідувань та доступу українських товарів на ринок США; продовження терміну дії Генералізованої Системи Преференцій США (щорічно); підтримка України в процесі приєднання до системи ГАТТ/СОТ. Так, у вересні 1997 р. українська делегація парафувала Угоду про призупинення антидемпінгових розслідувань щодо імпорту до США з України деяких виробів з обрізного вуглецевого прокату.

Комітет з питань економічного співробітництва УАМК постійно проводить моніторинг реформ в Україні. Комітет сприяв поліпшенню інвестиційного клімату в Україні, брав участь у реалізації американської ініціативи «Партнерство заради свободи», яка на відміну від традиційної технічної допомоги стосувалась підтримки інвестиційних і торговельних проектів з метою розвитку малого бізнесу.

Поступово зростав товарообіг між країнами, який у 90-х роках в середньому становив понад 1 млрд дол. При цьому імпорт з США зазвичай перевищував український експорт. На початку нового тисячоліття намітилася позитивна тенденція у співвідношенні експорту й імпорту. У 2004 р. експорт становив 1507,8 млн дол., а імпорт — 763,6 млн. Сальдо склалося позитивне. США за показниками українського експорту посіли п'яте

місце (4,6 %) і за імпортом — шосте (2,6 %). У 2008 р. товарообіг перевищив 4,7 млрд дол. з негативним українським сальдо. За сприяння американського уряду в Україні були реалізовані проекти компаній «Елаймент—Київ», «Монсанто», «Джон Дір», зокрема побудовано завод із переробки соняшника в Донецькій області та елеваторів в Одеській (компанія «Каргіл»). Компанії «Х'юз Нетворк Системз» було надано ліцензію на право користування радіочастотним спектром, а радіокомпанії «ГАЛА» видано регіональні ліцензії на ведення радіопередач. Компанія «Боїнг» поставила «Авіалініям України» два далекомагістральні літаки; фірма «Київ—Атлантик» — нафтопродукти та гербіциди.

Слід зауважити, що американська сторона надає фінансову допомогу вибірково: на ядерне роззброєння, оборонну конверсію та демократизацію громадських інститутів. Було надано майже 100 грантів для вчених, 60 стипендій для студентів і 300 стипендій для учнів середніх шкіл на проведення досліджень, навчання і стажування в наукових і освітніх установах США. ВНЗ України уклали 56 угод про співробітництво з американськими університетами та коледжами США, з яких 10 отримали фінансову підтримку уряду США. У Києві відкрито Американський дім, який проводить різні наукові й культурні заходи.

Фактично з перших років своєї незалежності Україна очікувала від США позитивного вирішення питання про скасування поправки «Джексона–Веніка»: обмеження в двосторонній торгівлі, введене конгресом США у 1974 р. проти СРСР у відповідь на відмову дозволити еміграцію євреїв з Радянського Союзу. Скасування поправки, яке США все ж таки здійснили у 2006 р., надало Україні режим найбільшого сприяння у торгівлі відповідно до *Угоди про торговельні відносини між Україною та США* (6 травня 1992 р.). США, хоча й відчувають, за їхніми заявками, «щирі почуття» до України, в якій певною мірою вбачають протипагу Росії, однак проводять щодо нашої країни рефлекторну політику, оцінюючи її становище в системі українсько-російських відносин як залежне. Про важливість незалежної України для демократизації всієї Європи, передусім Росії, говорив відомий політичний діяч, колишній помічник президента США з національної безпеки Зб.Бжезинський. На його думку, без України Росія не зможе бути імперією, а як імперська держава Росія є небезпечною. Стабільність Європи багато в чому залежить і від незалежності України. На переконання політолога, Україна може бути чинником континентального значення.

Серія візитів і зустрічей офіційних представників України і США у 2003—2005 рр. (у межах роботи 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, зустріч міністра закордонних справ України з Держсекретарем, візит до США голови Верховної Ради України, прем'єр-міністра України) підтвердили вихід двосторонніх зв'язків на новий рівень. Слід вказати і про потепління відносин на найвищому рівні. Так, у листі Дж. Буша на ім'я Президента України В. Ющенка з нагоди Дня Незалежності відзначена особиста роль глави української держави в потепленні відносин між Україною і США. Найважливіші напрями у співробітництві двох держав на початку тисячоліття сконцентрувалися на стабілізації ситуації в Іраку, проведенні прозорих парламентських виборів у 2006 р., підтримці з боку США вступу України до НАТО і СОТ, питаннях розширення демократичних перетворень в Україні тощо.

В економічній сфері підписано *Протокол про доступ на ринки товарів і послуг*, надано Україні статус країни з ринковою економікою, скасовано Конгресом США поправку «Джексона–Веніка» та ін. США зайняли активну позицію щодо використання нафтопроводу «Одеса—Броди» та в намаганні посилити роль України у придністровському врегулюванні (українській митній службі передано спеціальне оснащення – спеціальні пристрої для боротьби з контрабандою). Водночас у політичній сфері недовіра до українських влас-

тей з американської сторони зберігається. Впливові американські конгресмени виступали із заявами про необхідність повного розслідування справи Гонгадзе, намагалися заблокувати скасування згаданої поправки «Джексона-Веніка» тощо. Отже, американська сторона зайвий раз нагадує про збереження в арсеналі США вже відомих інструментів тиску.

Президент США Дж. Буш привітав новообраного Президента України з перемогою. На початку квітня 2005 р. В. Ющенко здійснив офіційний візит до США. За підсумками зустрічі президентів прийнято заяву, в якій зазначається, що США і Україна вступили в нову еру стратегічного партнерства. Як відомо, жоден з лідерів країн Східної Європи (крім Б. Єльцина) не досяг такої підтримки США. На переконання української сторони Україна і США є стратегічними партнерами. Президент США Дж. Буш всіляко наголошував, що Вашингтон готовий надати Києву максимальну підтримку в обмін на «розширення демократії і свободи». США підтримали Україну і у посуванні до євроатлантичної інтеграції, а саме в отриманні Плану дій до членства (ПДЧ) в Північноатлантичному Альянсі.

Американська сторона зацікавлена транзитними можливостями України, а також можливостями вітчизняних ракетних технологій зі створення і вдосконалення міжконтинентальних балістичних ракет. Є перспективи щодо використання українських ракетних технологій для створення національної ПРО США. Україна, скориставшись такими пропозиціями, могла б забезпечити свої оборонні підприємства західними замовленнями та збільшити шанси на приєднання до Північноатлантичного альянсу. Нагадаємо, що за радянських часів основні розробники та виробники міжконтинентальних балістичних ракет розміщувалися на території України. За часи незалежності в Україні було виготовлено 70 ракетноносіїв, що вивели на орбіту 150 супутників. Нині Дослідницьке конструкторське бюро «Південне» і Виробниче об'єднання «Південмаш» зберегли потенціал із виробництва й розробок у галузі оборонного ракетного будівництва. Вони беруть участь в обслуговуванні російських ракетних військ стратегічного призначення. Українськими розробками оперативно-тактичного ракетного комплексу зацікавилися й інші країни.

Таким чином, в українсько-американських відносинах протягом 1990—2010 рр. спостерігалися як етапи зближення (коли мова йшла про можливе стратегічне партнерство), так і періоди дистанціювання (коли у Вашингтоні обговорювалася можливість застосування санкцій проти України). Хоча Вашингтон надавав політичну підтримку рухові за незалежність і демократію в Україні, однак провідним партнером США у цьому регіоні залишалася Росія. Саме ця обставина визначала політику щодо інших країн пострадянського простору. Звісно, США та інші західні країни побоювалися, що розпад СРСР призведе до дестабілізації ситуації в регіоні. Цю позицію чітко означив Президент США Дж. Буш на початку серпня 1991 р. під час свого візиту до Києва, коли він заявив, що США підтримуватимуть свободу в Україні, але не незалежність від СРСР. Сепаратистські тенденції в Україні тодішній Президент США назвав «самогубним націоналізмом». Усього через три тижні після цього Україна заявила про свою незалежність.

Однією з проблем України, яка США названа визначальною, була ядерна спадщина: Україні дістався третій за розмірами, після російського та американського, арсенал ядерної зброї — 1,8 тис. ядерних боеголовок. Арсенал містив 176 стратегічних ядерних ракет (130 одиниць СС-19 і 46 одиниць СС-24) і близько 50 стратегічних бомбардувальників. Незважаючи на те, що в жовтні 1991 р. Верховна Рада України оголосила намір українського народу набути без'ядерний статус, політика України щодо ядерної зброї, розміщеної на її території, була невизначеною. Офіційний Вашингтон використовував всілякі можливі засоби, щоб переконати Україну відмовитися від ядерної зброї. Крім того, тодішній американській політиці був властивий російськоцентризм, причина якого полягала в

концептуальному вакуумі американської стратегії після зникнення ворога номер один — СРСР. До того ж Росія в ті часи виступала безумовним лідером пострадянського простору, а українську владу Захід намагався звинуватити в націоналізмі й мілітаризмі. Упродовж 1992—1993 рр. у США обговорювалася можливість уведення санкцій проти України в разі непоступливості її керівництва з ядерного питання. У квітні 1993 р. (під час візиту тодішнього прем'єр-міністра Л.Кучми до США) американська сторона висловила незадоволення позицією України з приводу процесу ліквідації ядерної зброї на українській території, і переговори на найвищому рівні не відбулися.

Всі інші завдання співпраці з Україною були поставлені у пряму залежність від розв'язання ядерного питання. 1991 р. Конгрес США схвалив Програму Нанна-Лугара, бюджет якої спрямовувався на допомогу Росії, Україні та іншим республікам у транспортуванні, збереженні, знищенні ядерної, хімічної і біологічної зброї, запобіганні розповсюдженню зброї масового знищення. Тільки в 1991 і 1992 рр. Конгрес США за цією програмою надав Україні 800 млн дол. На переконання США Україна шукала можливості установити оперативний контроль за ядерною зброєю, що знаходилася на її території. Українські офіційні особи доводили, що вони лише намагалися встановити адміністративний контроль за збройними силами, що базуються на її території. Офіційні особи Росії висловлювали особливу стурбованість щодо бомбардувальників, здатних нести ядерну зброю. Мінімальна дальність більшості радянських балістичних ракет занадто велика для того, щоб Україна використовувала їх проти Росії, однак Україна (за інформацією Росії) може використовувати цю зброю у випадку збройного конфлікту з Росією. У ці роки в Україні тривали гострі дебати щодо її ядерного статусу.

Позитивний напрям в українсько-американських відносинах означився наприкінці 1993 р. Пострадянські країни американські експерти почали розглядати як протизвагу російським устремлінням. Особливу роль у поліпшенні українського іміджу відіграла українська діаспора, яка надавала Україні моральну й матеріальну підтримку. Поступово на заміну російськоцентричності США прийшла доктрина геополітичного плюралізму Б. Клінтона. Вашингтонська і кремлівська адміністрації переконали радянські ядерні республіки відмовитися від ядерної зброї і підписати договір про ядерне нерозповсюдження. Як наслідок, була підписана тристороння американо-російсько-українська декларація, в якій було зафіксовано, що Україна переміщує всю ядерну зброю колишнього СРСР зі своєї території в Росію в обмін на гарантії безпеки.

Почався новий період потепління в українсько-американських відносинах. З 1994 р. Україна дістає підтримку США та інших західних країн: прийняття до Ради Європи, підписання Угоди про партнерство і співробітництво з Європейським Союзом, Хартії про особливе партнерство між НАТО й Україною. Президент США Б. Клінтон двічі відвідував Київ — у 1994 і 1995 рр. 1996 р. було створено українсько-американську комісію (Кучма—Гор). До початку 1997 р. відносини між Україною і США досягли такого рівня, що вже йшлося про можливе розгортання стратегічного партнерства.

Водночас поза успішним розв'язанням ядерної проблеми, інші сфери економічного й політичного життя України буди далекими від вимог демократизації і реформування. Україну віднесли до числа країн, найбільше корумпованих у світі. Українській державі не вдалося довести свою значущість для США, як стратегічного партнера. Критерії і стан двосторонніх відносин у майбутньому були залежними від внутрішньої політики у сфері економічних реформ, прав людини і проблем із корупцією. Американські вимоги щодо України полягали в боротьбі з корупцією у верхніх ешелонах державної бюрократії, проведенні ефективних економічних реформ, демократичних президентських виборів восени

1999 р. З приходом у Білий Дім нової адміністрації на чолі з Дж.Бушем активізувалася американська політика щодо України і відносини з НАТО. Дж.Буш під час свого першого європейського візиту заявив, що «Європа, яку ми будемо, повинна містити в собі Україну, — країну, яка бореться з проблемами перехідного періоду. Ми повинні простягнути нашу руку Україні» [1].

Незабаром низка внутрішніх проблем підсилила негативне ставлення до України з боку США: зникнення журналіста Г. Гонгадзе (вересень 2000 р.), касетний скандал, історія з поставками Іраку радарних систем «Кольчуга» тощо. Останнє також вплинуло на відносини України з НАТО.

Згідно зі спостереженнями радника американського Президента з національної безпеки Зб.Бжезинського, крім геополітичних центрів, які потенційно можуть загрожувати безпеці США (Китай, Росія, Німеччина, Індія і Франція), є й такі, чия незалежна політика може створити геополітичну стабільність (баланс) – це Азербайджан, Іран, Туреччина, Республіка Корея та Україна. Важливість при цьому України може бути пояснена кількома причинами. Після Росії Україна була однією з найзначніших частин економічної і військової системи СРСР. І тісне зближення цих двох країн могло б стати заявкою на відновлення могутньої геополітичної сили, що суперечить інтересам США. Крім того, нестабільна політична та економічна ситуація в Україні, невизначеність її майбутнього можуть значно вплинути на стабільність і безпеку в Європі, зокрема в Чорноморському регіоні.

Особливою подією в українсько-американських відносинах стали домовленості, досягнуті в *Хартії Україна - США про стратегічне партнерство*, підписаній 20 грудня 2008 р. [2] В документі сторони підтвердили важливість відносин як друзів та стратегічних партнерів; що співробітництво ґрунтується на спільних цінностях та інтересах. Це включає поширення демократії та економічної свободи, захист безпеки та територіальної цілісності, забезпечення верховенства права, підтримку інновацій і технічного прогресу. Сторони підтвердили також важливість гарантій безпеки, закріплених в *Тристоронній заяві Президентів США, Російської Федерації та України* від 14 січня 1994 р., та *Будапештського меморандуму про гарантії безпеки* у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. Підтвердили Пріоритети співробітництва Україна – США (Дорожня карта) від 31 березня 2008 р. та відданість стратегічному партнерству, проголошеному Президентами В.Ющенком та Дж.Бушем 4 квітня 2005 р. У документі визначено принципи співробітництва. Заявлено, що поглиблення інтеграції України до євроатлантичних структур є спільним пріоритетом, що Україна та США мають намір розширити рівень нинішніх програм співробітництва та допомоги з оборонних та безпекових питань з метою подолання загроз та поглиблення миру і стабільності. Україна та Сполучені Штати Америки зобов'язуються боротися з розповсюдженням зброї масового знищення та небезпечних технологій шляхом дотримання міжнародних стандартів нерозповсюдження та ефективної реалізації і посилення режиму експортного контролю. В економічній, торговельній та енергетичній галузях Україна та США мають наміри розширити співробітництво з метою сприяння створенню робочих місць, економічному зростанню, підтримки реформ та лібералізації економіки, розвитку сприятливого для торгівлі та інвестицій бізнес-клімату і удосконалення доступу на ринки товарів та послуг. Вітаючи вступ України до Світової організації торгівлі 16 травня 2008 р., США й надалі підтримуватимуть Україну у виконанні її зобов'язань в межах СОТ.

Визнаючи важливість ефективно функціонуючого енергетичного сектору, сторони планують тісно співпрацювати над відбудовою і модернізацією потужностей української

газотранспортної інфраструктури, диверсифікацією та забезпеченням українських джерел ядерного палива, що зменшить залежність України від іноземних джерел ядерного палива та потужностей для їх збереження. На розвиток *Дорожньої карти пріоритетів українсько-американського співробітництва Україна та США* започаткували двосторонню групу з питань енергетики. У відповідності до Декларації Саміту США – ЄС від 10 червня 2008 р. Україна та США мають намір поглибити тристоронній діалог з ЄС щодо посиленої енергетичної безпеки.

Шляхом покращення взаємодії правоохоронних органів і судової влади країни протидіятимуть спільним транснаціональним кримінальним загрозам – тероризму, організованих злочинності, торгівлі людьми та контрабанді наркотичних засобів, відмиванню грошей та кіберзлочинності. Визнаючи важливість боротьби з корупцією, обидві країни мають намір поглибити співпрацю з метою збільшення контролю з боку громадськості та засобів масової інформації за антикорупційними заходами.

Передбачається також активізувати контакти між людьми та культурні обміни за Програмою Фулбрайта, Програмою обмінів для майбутніх лідерів (FLEX), студентськими обмінами (UGRAD), Науково-практичною програмою з питань законодавства (LEAP), Програмою відвідання для міжнародних лідерів, Програмою з викладання та вивчення англійської мови, Програмою «Відкритий світ». Країни продовжуватимуть тісно співпрацювати в контексті вшанування пам'яті жертв Голодомору в Україні 1932 – 1933 рр. та збільшення обізнаності громадськості про події тих років. Україна привітала намір США відкрити американський представницький дипломатичний офіс в м. Сімферополь.

Партнерство України зі Сполученими Штатами Америки українська сторона розцінює як *стратегічне*. Україна бачить у США політичного партнера, який спроможний підтримати нас на європейському шляху. Водночас постає питання: якого партнера бачать Сполучені Штати в Україні? Важливим кроком в українсько-американських відносинах можна розглядати факт надання Україні статусу країни з ринковою економікою, а також розширення економічного співробітництва в окремих, найвпливовіших галузях економіки. Питання полягає в тому, чи нададуть зазначені кроки можливість не тільки укладати документи про стратегічне партнерство і й реалізувати перехід українсько-американських відносин на якісно новий стратегічний рівень. Відсутність послідовної стратегії вирішення проблем середніх держав, таких як Україна, є одним з найбільших викликів для сучасної зовнішньої політики США.

Список використаних джерел:

1. Голос України. 2002. 12 січня.
2. 20 грудня 2008 року. Хартія Україна - США про стратегічне партнерство. Преамбула. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/news/detail/18635.htm>.

Андрєєва О.М.*

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВАХ

Стаття присвячена основним рисам політики формування національної ідентичності мультикультурних держав та їх відмінностям в Західній Європі. Розглянуто кризу національної ідентичності в Україні та шляхи її подолання.

Ключові слова: національна ідентичність, багатонаціональна держава, Європейський Союз, Франція, Україна.

Статья посвящена основным чертам политики формирования национальной идентичности мультикультурных государств и их отличиям в Западной Европе. Рассмотрен кризис национальной идентичности в Украине и пути его преодоления.

Ключевые слова: национальная идентичность, многонациональное государство, Европейский Союз, Франция, Украина.

The article is accented to the basic features of politics of forming of national identity of the mutual-culture states and their differences in Western Europe. The crisis of national identity in Ukraine and ways of its overcoming are considered.

Keywords: national identity, multinational state, European Union, France, Ukraine.

Зміни світової геополітики, що відбуваються останнім часом трансформують держави не лише з зовні, їх місце та положення на світовій арені, але й призводять до масових кризових явищ і всередині держав. Так, у випадку з Україною, де процеси зсередини видаються дикими та нецивілізованими, подібним ідеалом виступає «Європа» з її політикою мультинаціональності, де нібито подібні явища відсутні, тоді як у порівнянні з іншими країнами СНД ситуація в Україні виглядає цілком нормальною. Проте навіть якщо взяти крайні випадки прояву ксенофобії на європейському просторі, які частішають, випадки масових зіткнень на ґрунті міжнаціональної, міжетнічної та «расової» ворожнечі, приклади заворушень в арабських кварталах французьких міст останніх років, якщо відступитися від традиційної терористичної практики як наслідку відсутності загальнонаціонального консенсусу, що має місце в Іспанії в особі баскських терористів, то можна побачити, що ідентичність сучасного європейця не є чимось самоочевидним і безпроблемним.

Термін «ідентичність» наразі досить стійко ввійшов у наукову термінологію, політичний дискурс та засоби масової інформації. Незважаючи на наявність численних вітчизняних і закордонних досліджень з проблем ідентичності, актуальність цього феномена не зменшується. Це пов'язано, насамперед, із самою специфікою ідентифікаційних про-

* доктор політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

цесів і динамічністю ідентичностей, які детермінуються сучасним світом, що постійно змінюється під впливом різноманітних процесів, у першу чергу глобалізації та особливо в багатонаціональних державах. Проте, на сьогодні ми не можемо виявити хоча б одну «моно-національну» державу з демократичними традиціями та світським характером влади. Теоретичний аналіз проблеми соціальної й національної ідентичності показує, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації. Відомо, що термін «ідентифікація» в науковий обіг увів З. Фрейд. Ідентифікація найчастіше розглядається як процес уподібнення, ототожнення себе (або своєї референтної групи) з кимось або чимось. Ідентифікація розглядається науковцями як найважливіший механізм соціалізації, етнізації та виховання особистості, який проявляється у прийнятті індивідом конкретної соціальної ролі, в усвідомленні ним власної групової приналежності, у формуванні у нього певних соціальних установок. Часто цей емоційно - когнітивний процес ототожнення себе з іншим суб'єктом, групою, спільнотою, нацією, державою, є неусвідомлюваним, але він забезпечує взаємний зв'язок індивідів у соціальній групі, суспільстві, державі тощо.

Національна ідентичність, на думку багатьох учених, відіграє стрижневу роль в структурі національної самосвідомості, остання функціонує, як правило, на трьох рівнях – індивідуальному, груповому та суспільному. Національна ідентичність пов'язана з почуттями приналежності та співпричетності до своєї нації, що дозволяє індивіду засвоїти найважливіші стереотипи, вимоги та норми поведінки, що прийняті в даному середовищі, знаково-символічні та нормативно-ціннісні системи конкретної національної культури, ментальний тип та базові національні цінності.

Процес національної самоідентифікації супроводжується сильним емоційним підкріпленням, яке сприяє не тільки активному засвоєнню соціальної поведінки в даних національних координатах та прийняттю групових норм і цінностей, але й особистісній самореалізації індивідів та їхній діяльності на благо конкретної держави.

Якщо говорити про конкретні прикмети кризи національної ідентичності в державах зі сталою демократією, це перш за все держави західноєвропейські, то вони можуть бути зафіксовані у двох «параметрах»: у кризі власне національної ідентичності причини якої багато дослідників вбачають у руйнуванні традиційної для даного типу ідентичності основи — національної держави та у кризі ідентичності загальноєвропейської яка так і не складається у стійкі форми.

Оскільки з народженням суверенної України її модель політичної системи була зорієнтована саме на створення сучасної демократичної держави, то ми не могли й обійти всі «гострі кути» такого будівництва, особливо на тлі «центральноєвропейського» географічного становища нашої держави та різноманіття національностей, що проживають на цих теренах. Покажемо, буде аналіз ситуації, що склалась у Франції. На сьогодні у національно-культурній сфері сучасної Франції існують проблеми «розколу» сучасної французької національної ідентичності за зовнішнього збереження національної ознаки «француз» (як найважливішого атрибута французької політичної нації). За цих умов більш загальне поняття «француз» не в змозі інтегрувати у межі певного символічного Цілого: арабське і чорне населення Франції, яке зростає, та, з одного боку, не відмовляється від цієї ідентифікації (і відповідно, вимагає визнання своїх прав не як «національної меншості», а як французьких громадян), а з іншого боку, відчувають свою приналежність до інших етнічно-релігійних субгруп, ніж «етнічно корінне населення» країни. Цей конфлікт різних ідентичностей, причому конфлікт не тільки та не стільки проявлений у підпалюванні машин, скільки спроектований всередину свідомості масового носія цього протиріччя, вже може розглядатися у термінах «конфлікту цивілізацій».

Розглядаючи цю ситуацію, потрібно мати на увазі, що проблема кризи ідентичності зачіпає не тільки арабську та чорну частину французьких громадян, а пов'язана з глибокими змінами, що відбулися у французькій культурній самосвідомості за останні два десятиліття. Аналіз цих змін цікавий у зв'язку з актуалізацією інтересу до національної проблеми у Франції, тобто в країні, де це питання, здавалося, було вирішене «остаточно та безповоротно», причому вирішене у найбільш європейському, «цивілізованому» сценарії «політичної нації». Такий інтерес свідчить про глибоку кризу французької національної ідеї, про кризу державної концепції національного та національної ідентичності французів на підставі правової ідеї.

Чисто зовнішньою прикметою цієї кризи став успіх відверто націоналістичної програми Ле Пена з расистським відтінком. Цей расизм був пов'язаний, як уже говорилося, з посиленням імміграційних процесів, припливом арабського та чорного населення, що ущемлювало національну ідентичність «корінних французів» та живило націоналістичний міф щодо «старої Франції». Вже на початку 90-х років пропаганда Ле Пена збентежила ліберальну частину французької громадськості, а у 1992 році, році вступу Франції до ЄС, у Парижі можна було побачити плакат, де Ле Пен був зображений поруч з Гітлером з підписом: «Це вам нічого не нагадує?». Однак тоді ніхто не міг припустити, що через кілька років пропаганда Ле Пена матиме такий резонанс, що французький націоналіст ледь не випередить Ж. Ширака на останньому етапі передостанніх президентських перегонів. Сам цей факт вимагає пояснення та говорить про зазначену кризу національної ідентичності.

Окрім войовничого націоналізму з расистським присмаком, свою частку до справи розмивання традиційної етатистської французької національної парадигми внесли регіональні національні ідеології, які містять вимогу національної автономії Корсики та деяких провінцій. Проте тільки цими особливостями важко пояснити перегляд класичних уявлень щодо сутності нації сучасними французькими інтелектуалами, для яких стало характерним досить скептичне ставлення до спроб віднайти у феномені національного щось більше, ніж «інституціонально закріплену ілюзію».

Для того, щоб прояснити сутність кризи національної ідентичності в європейському масштабі та продемонструвати, що за структурними параметрами цієї кризи аналогічні явища в Україні мало чим відрізняються від європейських тенденцій, проаналізуємо дві основні складові національної ідентичності, співвідношення яких можна назвати діалектикою глобального та локального. Порушення тендітної гармонії між цими складовими призводить до порушення єдності в уявленнях щодо сутності «національного» та призводять до збою цілісного історичного проекту «націєтворення».

Криза локального виміру європейської національної ідентичності.

Під «локальним» виміром національної ідентичності розуміється рівень певного замкненого у часі та просторі Цілого. Відповідно до поширеної та загальноприйнятої серед наукового співтовариства тези для власне національної ідентичності (на відміну від ідентичності територіальної або етноплемінної, які також є «локальними» ідентичностями, але ідентичностями до-національними) характерна наявність «держави-нації». Проте усвідомлення цього критерію в якості вирішального підводить до думки про вирішальну роль національної або державницької ідеології у процесі національної ідентифікації, що відразу вказує на її відносний характер і ставить під сумнів наявність об'єктивних онтологічних основ «нації», породжуючи серед інтелектуалів скептичну антитезу національній ідеології.

Наприклад, про цю скептичну спрямованість красномовно свідчили назви робіт, присвячених проблемі нації. Так, Г. Тама назвав свою роботу «Ідоли племені. Моральна сут-

ність національного почуття», а С. Сітрон — «Національний міф. Історія Франції під сумнівом». Зазначена тенденція особливо показово була реалізована у роботі Ж. Леклерка «Нація та її ідеологія» (написана ще у 1979 році). У цьому дослідженні, близьким до праць П. Сорокіна за своїм пафосом розвінчання основних критеріїв нації як автономної цілісності, автор на відміну від Сорокіна повністю відмовляє нації у будь-якому «онтологічному» статусі, зводячи її до продукту винятково ідеологічної свідомості. Для обґрунтування цієї «нігілістичної» концепції сутності національного Ж. Леклерк висуває тезу щодо національних відносин як похідних від відносин більш фундаментальних: Вони є відносинами суто вторинними, тобто є результатом розходження між природними умовами, юридичними інститутами, демографічними даними: без них вони ніколи б не існували, але вони ніколи не існують відповідно до них.

Криза «глобального» виміру європейської національної ідентичності.

Під глобальним виміром національної ідентичності ми розуміємо співвіднесення локальної замкненої цілісності (у контексті «національної держави» цією цілісністю є власне «нація») з якимось більш масштабним символічним Цілим («цивілізація», «історія», «людство», «традиція», «майбутнє» і т.д.). Повертаючись до описуваної діалектики глобального та локального у національній ідентичності та придивляючись уважніше до амплітуди пошуків науковців і політиків специфічних характеристик феномену нації, можна побачити, що їх шукають або на рівні загальних принципів (тобто рівні «подібностей»), або на рівні абсолютних відмінностей. Коли маятник будь-якої тенденції у формуванні ідеології «національної ідентичності» доводить цю тенденцію до гранично можливої точки, то починається зворотна реакція, і виявляється протилежна тенденція, яка лежала під спудом і начебто чекала на слушний момент. Характерний приклад: історія уявлень про нову національну ідентичність «радянський народ» під час існування СРСР та зникнення цього ідеологічного концепту катастрофи СРСР. Акцентування на «принципі загального» та придушення «індивідуального начала» національного життя за радянського періоду (У навчальних курсах «наукового комунізму» ця тенденція була виражена у тезі про формування «радянського народу» через «розквіт та зближення націй у період розвиненого соціалізму». Радянська ідеологія того періоду пропонувала інтерпретувати цей процес у термінах переваги стратегії зближення (тобто «універсалізуючої установки») над «розквітом» (тобто установки «індивідуалізуючої»), оскільки акцентуація «розквіту» могла захочувати «локальні» націоналістичні тенденції) у початковий період постсоціалізму викликало вибух неприборканого «партикулярного начала», яке нерідко доходило до примітивного ступеня «племінного» націоналізму.

На жаль, Україна до цього часу знаходиться в ситуації «малої історії». У цього є свої причини. По-перше, значна частина етнічних українців залишається в полоні русифікаторської політики і занадто повільно ідентифікує себе як патріоти незалежної України. По-друге, інші етнічні групи, спостерігаючи таку позицію русифікованих українців розглядають незалежність України як тимчасове явище. Тим більше, що достатньо масові політичні партії поширюють міфи про можливість «слов'янського союзу», «єднання з Росією» тощо. І частина населення довіряє цим міфам. По-третє, деяка частина населення ще залишається у межах «радянської ідентифікації» як «радянський народ». І тільки історичний час і розумна, прагматична політика держави можуть докорінно змінити ситуацію.

Руйнування компонента локального виміру європейської ідентичності негайно відбулося і на вимірі універсальному або тому, що можемо назвати ідентичністю загальноєвропейською. Саме порушення цього співвідношення і призвело до появи

до-національних, регіональних, «етноплеми́нних» форм ідентичності на європейському континенті. Звідси сплески каталонського, баскського, корсиканського, шотландського та інших націоналізмів.

Що ж стосується безпосереднього впливу загальноєвропейської кризи на кризу українську, то цей вплив, безумовно, має місце, хоча й не усвідомлюється в усій повноті наслідків. Він пов'язаний з тим, що втрата ЄС універсального виміру свого історичного проекту веде до знецінення такого проекту і у колишніх постсоціалістичних державах. Як результат такого знецінення сама «Європа» вбачається чимось на зразок «елітного клубу», членство в якому замінює цей втрачений універсальний вимір. У ситуації з Україною подібна стратегія бачення себе в якості можливої маленької частини Великого Цілого (стратегія, яка загалом проектує історичний досвід перебування України у складі різних Імперій аж до недавньої, радянської) обертається катастрофічними наслідками втрачених можливостей у сфері формування власного національно-державного проекту.

На думку А. Арато й Дж. Коена (авторів відомої праці «Громадянське суспільство і політична теорія»), процес відродження громадянського суспільства, саме через національну ідентичність й визволення від панування авторитарної держави починається з етапу лібералізації, тобто з відновлення та поширення втрачених прав людини, і закінчується етапом демократизації, утвердженням принципу громадянськості та соціальної участі в політичній сфері [1, с. 3]. І на різних стадіях формування громадянського суспільства слід використовувати різну стратегію.

На сучасному етапі в усіх сферах життя суспільства співіснують та взаємодіють досучасні, сучасні й постсучасні системи. Найрозвинутіші в економічно й культурно країни Заходу становлять постсучасне середовище соціального простору. Значна частина країн, зокрема й Україна, перебувають на сучасній стадії розвитку або на етапі переходу до неї. Так звані країни «третього світу» належать за цією типологією до досучасних форм, де громадянське суспільство лише в «ембріональному» стані. Відтак статус громадянського суспільства на різних фазах його історичного розвитку різний, відповідно й різними є стани існування та процеси формування національної ідентичності.

Якщо в постсучасному суспільстві держава стає лише одним із суб'єктів і учасників політики (поряд з іншими автономними суб'єктами), то в сучасному вона продовжує відігравати роль арбітра та єдиного координаційного центру, хоча й не такою вже мірою, як у досучасних (традиційних) суспільствах. Разом із поширенням сфери впливу громадянського суспільства й укріпленням його статусу як основного суб'єкта інституціональних змін на постсучасному етапі відбувається глобалізація процесів його інституціоналізації. Е. Гідденс навіть вважає, що національна держава, яка панувала раніше, відходить у минуле, виникає глобальна суспільна система [2, с. 17-18], що призводить до певної трансформації самого феномену національної ідентичності, його перетворенні на наднаціональну або універсальну ідентичність. У науці дедалі активніше відроджується та розробляється ідея І. Канта про «всесвітній громадський стан». Американський політолог Х. Булл уперше ввів у науковий обіг термін «глобальне громадянське суспільство» [3]. «Це громадянське суспільство є «глобальним» не тільки тому, що воно створене зі зв'язків, які перетинають національні кордони й проходять через «глобальний, позатериторіальний простір», й тому, що серед членів глобального громадянського суспільства набирає силу глобальне мислення» [3, с. 161]. Основою суспільства цього типу виступають різні рухи й організації із захисту навколишнього середовища, миру, прав людини й культурної самобутності корінного населення. Вони успішніше, ніж державні системи, об'єднують людей, поділених своїм місцезнаходженням та громадянством, у єдиний соціальний простір – формують наднаціональну або універсальну ідентичність.

Загальною рисою всіх зазначених теорій модернізації є орієнтація на пошук системоутворюючих чинників формування громадянського суспільства. Для більшості з них характерним є погляд на формування громадянського суспільства як на багато в чому спонтанний процес, зумовлений причинами випадкового характеру та свідомими діями людей. Характерною рисою теорії модернізації є концентрація уваги на міжформаційних, тривалих лініях історії, а наступність розвитку країни розглядається як результат суперечливої взаємодії внутрішніх і загальноцивілізаційних соціокультурних чинників. Так, український політолог М. Михальченко визначає модернізацію «як будь-яке динамічне, свідомо регульоване та якісне покращення в економічній, політичній сферах, яке, з одного боку, означає пристосування до європейської цивілізації, а з другого – це природний, але прискорений процес запозичення досягнень, вироблених у процесі розвитку людства, і втілення в суспільне життя країни досягнень інших цивілізацій» [4, с. 36-37].

Історичним ініціатором модернізації стали держави західної Європи, там модернізація загалом мала органічний характер, вирізнялася синхронністю визрівання передумов, тривалістю та поступовістю. Інші ж регіони належать до зони так званої навздогінної модернізації, насамперед це транзитивні країни. Вона припускає, що одні елементи суспільства «втєкли» вперед, більш-менш відповідають розвитку в передових країнах, а інші ще не «визріли», відсталі у своєму розвитку або геть відсутні. Варіюються в різних країнах лише систематичність «струсів», глибина «вибоїв» та швидкість руху. У регіонах «навздогінної модернізації» перетворення почалися значно пізніше, як правило, свідомо, під впливом прикладу західних країн. Однак спроби втілити західну модель модернізації (як і громадянського суспільства) в інших соціополітичних умовах, пов'язаних передусім і з більшою роллю держави, незмінно приводили до її модифікацій, часом досить значних. «Сьогодні держава, – зазначає М. Ходаківський, – у змозі вирошувати свого суперника в особі громадянського суспільства» [5, с. 42]. Зрештою, успішність модернізації залежала від того, наскільки органічно вона вписувалася в національні інститути й підтримувалася суспільством чи бодай його значною частиною. «...тільки нація як поєднання держави й громадянського суспільства може бути конкурентоспроможною в сучасній суспільно-політичній ситуації» [5, с. 42], що акцентує увагу на формуванні національної ідентичності як визначального чиннику в процесах модернізації транзитивних суспільств.

На прикладі України перехідний процес у сфері політичної культури, зокрема, та в сфері трансформації суспільної свідомості та настанов власної ідентичності вцілому, має певні особливості. На думку політолога О. Бойка після проголошення незалежності України в духовно-культурному житті дедалі більшої ваги набули три складні, різновекторні процеси [6, с. 215]:

(1) Перегляд, переосмислення та переоцінка донедавна панівних поглядів, орієнтирів, настанов поведінки.

(2) Повернення традиційних цінностей національної культури, відтворення релігійних та національних форм світосприйняття.

(3) Проникнення й адаптація на національному ґрунті нової системи цінностей, які характерні для духовно-культурного життя західної цивілізації.

Зіткнення цих різновекторних культуротворчих потоків призвело до своєрідного руйнівного вибуху в свідомості як на рівні окремої людини, так і на рівні суспільства, кризи національної ідентичності, втрати почуття історичної перспективи і зниження рівня самооцінки нації. У процесі становлення демократичної політичної культури, що є складовою частиною громадянського типу національної ідентичності, можна виокремити два етапи: етап переходу до демократичної культури, етап утвердження демократичних ідей

та цінностей. Другого етапу досягає не кожна країна. Зокрема, якщо виникають труднощі у впровадженні політичної культури демократичного типу на першому етапі, то процес або гальмується, або суспільство повертається до старого недемократичного типу політичної культури.

Аналіз історико-політичного контексту формування української національної ідентичності дозволяє розглянути специфіку сучасної національної ідентичності та перспективи поширення загальнонаціональної ідентичності на громадян України, що мають різні етнічні, мовно-культурні, регіональні, конфесійні ідентичності тощо.

Особливу увагу слід приділяти потребам формування української загальнонаціональної ідентичності, виходячи з вимог забезпечення національних інтересів України: зміцнення державної і національної єдності, забезпечення міжетнічного миру, суспільної інтеграції представників етнічних спільнот, розвитку унікальних етнічних ідентичностей в контексті цілісної загальноукраїнської ідентичності, ліквідації загрози сепаратизму.

Проблема становлення єдиної національної ідентичності громадян України є однією з визначальних для українського суспільства та для подальшого формування його як повноцінної нації. Політичний контекст проблематики (необхідність збереження цілісності держави та її зміцнення, становлення громадянського суспільства, знаходження місця країни у системі культурних і геополітичних координат тощо) зумовлює необхідність вироблення адекватної політики щодо кризових явищ, помітних в українській національній ідентичності. Теоретичні та практичні дослідження безпосередньо стосуються проблем зменшення потенціалу сепаратизму, залучення до державотворчого процесу представників усіх етнічних груп, зміцнення можливостей держави у справі протистояння зовнішньому тискові, що актуалізує проблеми інформаційної безпеки. Обумовлена політико-соціальним й культурним контекстом, національна ідентичність виявляється через ідентифікацію, яка, в свою чергу, залежить від свідомого вибору спільноти та окремої особи і керується суб'єктивними ідентитетами, як от: усвідомлення спільного минулого чи історичної долі, національна свідомість і національний характер, спільні цінності, властиві даній спільноті тощо [7].

Етнічна ідентифікація обумовлена, насамперед, народженням людини у певній спільноті, тому здійснюється радше за об'єктивними ознаками, «ідентитетами» [8, с. 89] (етнічне походження, мова, релігія, культура, територія). Дослідження національної ідентичності має, поряд із надетнічною політичною спільністю, враховувати етнічну ідентичність. На думку вітчизняних науковців, таке врахування повніше відбиває поняття етнонаціональної ідентичності [9, с. 1-3].

Національна ідентичність утворюється і обумовлюється низкою компонентів, а саме – територіальним, етнічним, культурним, релігійним, політичним, правовим, економічним. Усі компоненти є взаємопов'язаними та взаємозалежними, хоча кожна історична доба виявляє домінуючу роль певного компонента або комбінації компонентів, які залежать не тільки від певних історичних обставин, але й від способу утворення нації.

Характерною рисою формування національної ідентичності громадян сучасної України як транзитивної держави є істотна відмінність у проходженні цих процесів в окремих регіонах, серед різних етнічних, мовних, конфесійних груп тощо. Дослідження з таких ключових аспектів, як мовно-культурний, релігійно-конфесійний, регіональний, державно-політичний, геополітичний дозволяють виявити найвиразніші розбіжності в ідентичностях громадян, специфіку в єдиній українській національній ідентичності. Аналіз кожного з цих чинників дозволяє виявити процеси, що призводять до розмивання української ідентичності, утворення розривів у ній.

Цю ситуацію ускладнюють розриви у загальнодержавному комунікативному просторі внаслідок суперечностей у мовній, ідеологічній сферах; брак історичних знань або їх викривлене тлумачення і, як наслідок цього, слабкість ідеологічної основи для формування національної ідентичності; деформації національної і громадянської свідомості, соціальної структури суспільства та невиразність соціальної ідентифікації в умовах ослаблення суспільства та конструюючих його частин.

У масовій свідомості цінність державної незалежності, прагнення до якої є виявом усвідомлення унікальної української національної ідентичності, була значною в період виникнення суверенної держави. Але протягом останніх років вона здобула амбівалентний характер під впливом різноспрямованих конкуруючих оцінок: з одного боку, розпад СРСР позитивно оцінюється як джерело отримання «своєї держави», з власною перспективою розвитку; з іншого боку, незалежність дедалі більше асоціюється з втратами, передусім – з соціально-економічною нестабільністю [7].

Низька інтенсивність процесів у етнонаціональній сфері, серед іншого, пояснюється асиміляційними та інерційними тенденціями, а також недостатнім розвитком суспільних зв'язків та соціальних інституцій. Нині завдання зміцнення державності, збереження і формування національної і культурної ідентичності в Україні обтяжені проблемами політичного, культурного, інформаційного характеру тощо. Небезпека деформованої свідомості та розмитої ідентичності полягає в тому, що, через збереження своїх позицій на поверхні політичного, соціально-економічного і культурного життя українського суспільства, віджилі зразки ідентичності значною мірою віддаляють перспективу повноцінного політичного майбутнього країни, вдалої політичної модернізації.

Таким чином, починаючи з перших років незалежності України замість пошуків виміру «універсального» в українській «національній ідеї» у ній має місце конфлікт інтеграціоністських сценаріїв, який зайшов до глухого кута і створив основу для розколу України на основі вибору сценарію за шкалою «ЕС-СЄП». Наочним вираженням зазначеного тупика є багаторічна суперечка щодо української «багатовекторності», яка заганяла суспільну свідомість України до ситуації помилкового вибору (оскільки всі три варіанти такого роду вибору (мова йде про можливий пріоритет а) західного вектора, б) «кучмівської» багатовекторності або прийняттям в) східного вектора. Окремо стоять ізоляціоністські концепції «повного нейтралітету») в реальності означали абсолютизацію інтеграціоністської моделі у формуванні української ідентичності та нової української державності). Основна загроза національній безпеці України за умов домінування зазначеного альтернативного вибору полягає не тільки у фіксації двох різнонаправлених (і відверто ворожих один одному) типів ідентичності, але й той факт, що прийняття інтеграціоністської моделі як заміни універсального виміру національної ідентичності означає приховану відмову від історичної суб'єктності як такої (зазначимо, що універсальний вимір невіддільний від подібного роду суб'єктності). Подібна відмова означає або надання права представникам цього «Цілого» (у цьому випадку мова йде про ЄС) вирішувати проблему «української історичної суб'єктності».

Як уже говорилося, у зазначеному інтеграціоністському міфі «Європа» виступає у ролі «повноцінного» суб'єкта, який «дарує» підключеність Україні до «універсального». Криза національної ідентичності у самій Європі, симптоми якої ми продемонстрували у першому параграфі цієї глави, свідчить про химерність подібного роду уявлень, про проектування на Євросоюз символічних функцій національної ідентифікації, носієм яких наразі він не може бути через власні серйозні проблеми. Що ж стосується «східного» інтеграціоністського сценарію, то його історична безперспективність для України полягає

у підключенні до далекого для України історичного проекту, оскільки він заснований на принципах і цінностях, протилежних тим, які були домінуючими в українському публічному просторі.

Список використаних джерел

1. Гражданское общество: Реф. сбор. / [А. Арато, Дж. Коэн, К. Кумар, А. Аг, А. Сейлс]; отв. ред. Г.И. Иванов. – М.: РАУ, 1994. – 698 с. – (Рос акад. управл., С. 3)
2. Социологические теории модерна, радикализованного модерна и постмодерна: научно-аналитический обзор / [Авт. обзора: Ю.А. Кимилев, Н. Л. Полякова]. – М.: ИНИОН, 1996. – 282 с.
3. Макаричев А.С., Сергунин А.А. Постмодернизм и западная политическая наука/Макаричев А.С., Сергунин А.А.// Социально-политический журнал. – 1996. – №3. – С. 151–168.
4. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы?/ Михальченко Н.И. – К., 2001. – 289 с.
5. Ходаківський М. Громадянське суспільство і національна держава/ Ходаківський М. // Віче. – 1998. – №9. – С. 40-52.
6. Бойко О.Д. Україна: від путчу до Пущі (серпень-грудень 1991 р.): Монографія/ Бойко О.Д. – Ніжин: ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 317 с.
7. Палій Г. Формування української політичної нації Український центр політичного менеджменту [Електронний ресурс]/ Палій Г. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=13&c=64>.
8. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз)/ Кресіна І.О. – К., Вища школа, 1998. – 261 с.
9. Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації: автореферат на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 1999. – 30 с.

Лакішик Д.М.*

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ КОНСОЛІДОВАНОЇ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ США І ЄС

У статті аналізується безпосередній вплив намірів Євросоюзу до здійснення спільної зовнішньої політики на спроби США відновити консолідований характер євро-американських відносин. Представлено комплекс факторів, які обумовлюють подальші партнерські відносини США і Євросоюзу та особливості формування нових відносин трансатлантичних союзників в сучасних умовах.

Ключові слова: США, Європа, Європейський Союз, євро-американські відносини, зовнішня політика.

В статье анализируется непосредственное влияние намерений Евросоюза к осуществлению общей внешней политики на попытки США восстановить консолидированный характер евро-американских отношений. Представлен комплекс факторов, которые обуславливают последующие партнерские отношения США и Евросоюза и особенности формирования новых отношений трансатлантических союзников в современных условиях.

Ключевые слова: США, Европа, Европейский Союз, евро-американские отношения, внешняя политика.

The paper analyzes the direct impact the EU's intentions to implement a common foreign policy in the U.S. attempts to restore the consolidated nature of the Euro-American relations. The complex of factors that determine the subsequent partnership of the United States and the European Union and especially the formation of new relations between the transatlantic allies in the modern world.

Key words: USA, Europe, European Union, Euro-American relations, foreign policy.

Актуальність теми дослідження пояснюється потребою у виявленні і систематизації стійких елементів впливу доктринальних та геостратегічних засад і спонукально-цільових мотивів зовнішньої політики США на американо-європейські відносини як важливого чинника триваючого формування постбіполярної системи міжнародних відносин. По-друге, очевидна доцільність поглибленого розуміння причин і наслідків новітніх суперечливих поворотів у зовнішньополітичній стратегії Сполучених Штатів Америки після розпаду СРСР на концептуальному і практичному рівнях.

Доцільно лаконічно представити своє бачення місця і ролі відносин між США та ЄС у міжнародній системі окресленого періоду. Робимо це попри той факт, що у світовій політичній думці накопичено велетенський масив наукової літератури з цього питання, а, можливо, саме з огляду на те, що у ній представлене суперечливе розмаїття оцінок і підходів.

* кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Єдиний момент в таких оцінках, що не викликає застережень, полягає в тому, що євро-американські відносини у цей період набули вирішального значення у контексті формування постбіполярної системи. Що стосується зворотного впливу цієї системи на якість стосунків ЄС і США, то він у період, що розглядається у цьому розділі, був мінімальним. Адже обидві сторони відчували себе в ролі переможців у гігантському системному протиборстві з імперією зла, якою для них був Радянський Союз.

Отже, наша принципова позиція полягає у тому, що євро-американські стосунки на всьому повоєнному етапі формувалися і здійснювалися не стільки з урахуванням внутрішніх джерел і проблем розвитку, скільки в контексті протистояння з СРСР за умов «холодної війни» та постбіполярного облаштування світу. Міжнародне економічне співробітництво здійснювалося цими архіважливими об'єктами світ-системи як би автоматично, а точніше – без прямої залежності від зовнішньої політики. Європейські і американський уряди мінімально займалися регулюванням торгово-економічних відносин, максимально перекинувши цю сферу на діловий світ, що діяв у рамках національних законів і міжнародних договорів, початок яким поклали Бреттон-Вудські домовленості 1944 року, План Маршалла, створення міжнародних валютно-фінансових інститутів, у першу чергу ГАТТ у 1948 році. Наслідком стало настільки тісне переплетення національних економік по обидва боки Атлантики, що й сьогодні виступає вирішальним чинником стримування державно-політичних верхів від прийняття радикальних рішень у міжнародно-політичній сфері без погодження з партнерами.

З розпадом СРСР на ниві економічного співробітництва суттєвих змін стратегічної значимості не сталося. У той же час обидві сторони були максимально зацікавлені у тому, щоб адаптувати воєнно-політичне партнерство до умов постбіполярності. Ні стримувати Радянський Союз, ні займатися демократизаційним впливом на «комуністичну імперію», що посідало ключове місце у взаємодії трансатлантичного співтовариства в часи біполярності, потреби вже не було. Постала проблема перегляду загальної безпекової стратегії, яка у біполярній системі здійснювалася в рамках поступового відходу США від міжнародно-політичного ізоляціонізму, ключовим механізмом та інституціональною основою чого стало НАТО.

Таким чином, Маастрихтські угоди і звільнення Східної Європи від радянської гегемонії справді зняли з європейської політики колишні обмеження, обумовлені наявністю спільної загрози і спільного ворога. Саме європейські держави вже з 1989 року демонструють намір взяти на себе відповідальність за подальший поступ нових демократій, запропонувавши їм широку мережу фінансово-економічних і політичних проєктів реформування політичних систем і зближення зі «старою» Європою. Допомога, яку надавав ЄС постсоціалістичним режимам Східної Європи, прив'язувалася до вимоги здійснення демократичних реформ і ринкової лібералізації ще у часи існування СРСР, що дозволяло говорити про перейняття Європою тих функцій, які традиційно брали на себе і реалізовували Сполучені Штати Америки.

На цьому тлі офіційний Вашингтон останнього року президентства Дж.Буша – старшого вдається до перегляду відносин з ЄС, сформульованого в так званому «проєкті 1992». Сполучені Штати заявляють про своє рішення припинити розглядати Європу як «Фортецю» між СРСР і західними демократіями та готовність всіляко сприяти остаточному формуванню єдиного європейського ринку, у тому числі за участі нових демократій. Гегемонізм США на рівні декларацій і заяв вищих політичних діячів держави дезавується, а натомість проголошується курс на реальне партнерство. Узагальнюючи, можемо сказати, що зміна позиції Сполучених Штатів була спричинена значним посиленням Єв-

ропейської спільноти. Як стверджують автори фундаментальної монографії К.Фізерстоун і Р.Гінсберг, «нова політика США щодо ЄС будувалась на визнанні жорстких фактів: якщо Сполучені Штати мають на меті зберегти впливи серед європейців, не слід ставати в опозицію щодо подальшої уніфікації. Таким чином, для Сполучених Штатів було б краще працювати з ЄС на ниві розвитку відносин, у яких би відповідальність і витрати на управління глобальними інтересами Заходу стали приблизно рівними». Завершуючи цю думку, вони стверджують, що вже на початку 1990-х рр. США починає ставитися до ЄС як до «незалежного актора міжнародних відносин» [1, р. 31].

Остаточне рішення дилеми «симетричні» чи «асиметричні» відносини ставиться у зв'язок з формою реалізації реально існуючої взаємозалежності, яка формулюється як базовий принцип дво – і багатостороннього співробітництва. Вирішального значення у цьому сенсі набуває проблема погодження принципів зовнішньої політики. Ставиться питання про договірні засади стосунків і кооперації за межами європейського континенту. Для цього політологами формулюється п'ять підстав:

1. Європейці на той час вже принципово розглядали і вивчали питання про початок переговорів на тему нового договору про політичне об'єднання (союз) Європи, яке б взяло на себе функцію управління зовнішньою і безпековою політикою, що робило нові форми договірних відносин із США у цій сфері передчасними до завершення цього процесу.

2. Європейців особливо непокоїло питання переговорів в рамках ЄС про завершення процесу творення єдиного економічного і монетарного простору на континентальних теренах, що також було додатковою причиною для перенесення переговорів з Америкою на більш пізні терміни.

3. Європейці були формально зобов'язані витримати паузу до вступу в дію Маастрихтських угод, тобто до 1 січня 1993 року, коли «стара» Європа реально ставала економічно єдиною з документованими планами досягнення політичної єдності. Звичайно ж, це також обумовлювало зволікання з обговоренням і тим паче підписанням євро-американського договору про партнерство в умовах нової міжнародної системи.

4. Окремі європейські держави та їхні лідери, скажімо, Франція та її керівництво були проти прискорення правового оформлення відносин із Сполученими Штатами, допоки справді цілісна Європа не возз'єднається.

5. Після початкової ініціативи про підписання євро-американського договору й сама адміністрація США почала відступати від надмірної активності у цьому напрямі, заявляючи про пріоритет декларації у порівнянні з міжнародно-правовим договором [2, р. 11].

Таким чином, уже через кілька років після розпаду СРСР стало ясно, що механічно подолати проблемність у євро-американських політичних та воєнно-політичних відносинах і у ставленні до процесів і подій за межами територій США і ЄС не вдасться. Непевності, накопичені в часи «холодної війни», збереглися і накопичувалися. Обидві сторони не проявили і не підтвердили повної готовності до життєдіяльності в новій системі міжнародних відносин, що проявилось у нездатності сформулювати одновимірний і чіткий концепт дій у нових умовах. Для Європи вирішальним виступав чинник керованості дво – і багатосторонніх відносин у контексті незавершеності маастрихтського інтеграційного проекту і серйозних змін у міжнародному середовищі, що диктувало нові підходи не тільки до безпекової, але й економічної політики. Для США найсуттєвішим було збереження своїх впливів в радикально оновлюваній Європі, яка залишалася для Америки ключовим партнером і об'єктом політики. У цьому сенсі американців надзвичайно непокоїло прагнення європейців створити альтернативу НАТО у вигляді Західноєвропейського Союзу, оскільки Сполучені Штати за жодних умов не могли стати його членом.

З багатьох причин для американської адміністрації відносини з Великобританією, ФРН і Францією бувають значно важливішими, ніж стосунки з Євросоюзом. Зважаємо і на фактор менш виразної, а подекуди і розмитої інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії ЄС. Чинником протиріч у цьому випадку виступає тривалий прояв більшої пріоритетності для США політичних відносин з конкретними членами Євросоюзу порівняно з власне Євросоюзом. Наявність двох рівнів для політичної активності американців – загальноєвропейського і національного – тривалий час вочевидь не влаштуувала Сполучені Штати, які віддавали перевагу міждержавному рівневі. За умов постбіполярності та дедалі очевиднішого прагнення європейських політиків до спільної міжнародної стратегії поки що зберігаються серйозні підстави вважати це більше декларацією, ніж фактом. На підтвердження наведемо відсутність представництва Євросоюзу у так званій «великій вісімці» та наявність у ній чотирьох членів Євросоюзу - Франції, Німеччини, Великобританії та Італії. Характерно, що питання окремого членства ЄС в ООН чи «великій вісімці» навіть не ставиться керівництвом Європейської Комісії,

У першій половині 1990-х років, за словами згаданих вище Фізерстоуна і Гінсберга, євро-американські відносини стають значно менш передбачуваними [1, р. 90]. Як наслідок управлінські структури США і ЄС переважно зосереджуються на обговоренні майбутнього «політичного порядку» в Європі, включно з перспективами таких інститутів, як НАТО, ОБСЄ та ЗЄС. Домінують у цих переговорах проблеми безпеки у її традиційному розумінні.

На цьому тлі здійснюються спроби повернути двосторонні відносини між США і ЄС в договірне русло. Ініціатива полягає у прийнятті Трансатлантичної декларації, що й було зроблено 1990 року [3, р. 20]. Доречно відзначити, що така спроба підписати її у Парижі була зірвана французькою стороною, а підписи були поставлені тільки тоді, коли вся увага європейців, у тому числі французів, була прикута до іракського загарбання Кувейту. У відповідь адміністрація США розгорнула кампанію про доцільність формування трансатлантичної зони вільної торгівлі [4].

Вже в преамбулі Декларації простежується рівність учасників, якими були США і ЄС. Відзначаються саме спільні інтереси і дії в рамках консолідації нової Європи, неподільної і демократичної. Тільки одного разу згадується НАТО у сенсі дотримання принципів і цілей Північноатлантичного альянсу. Тим часом, стосовно зміцнення безпекового, економічного і політико-правового кооперування говориться про ОБСЄ та інші структури. А у частині прискореного процесу само ідентифікації ЄЕС наголос зроблено не тільки на економічних і монетарних аспектах, але й на зовнішній політиці і сфері безпеки.

Однак особливий інтерес викликає той факт, що у розділі «Транснаціональні виклики» сформульовано пункти, які з часом будуть покладені в основу неоконсервативних підходів адміністрації Дж.Буша – молодшого. Зокрема, це:

- 1) подолання і попередження тероризму;
- 2) припинення нелегального виробництва, трафіків і споживання наркотиків та пов'язаних з цим кримінальних дій, як то відмивання грошей;
- 3) кооперування у боротьбі з міжнародною злочинністю;
- 4) захист навколишнього середовища як на міжнародній арені, так і дома, через інтегрування природо захисних та економічних цілей;
- 5) запобігання розповсюдженню ядерних озброєнь, хімічної та біологічної зброї, ракетних технологій.

Водночас були встановлені і затверджені принципи партнерства «США – Європейське співтовариство». Воно мало базуватися на взаємних інформуванні та консультуванні з важливих питань, що входять до спільних політичних та економічних інтересів. Йшлося

про максимальне зближення позицій без жодної упередженості стосовно незалежності сторін. Формалізувалося кооперування у міжнародних організаціях. Впроваджувалися інституціональні рамки для проведення регулярних та інтенсивних консультацій у таких формах:

- проведення раз на два роки саммітів за участю президентів США, Європейської Ради і Комісії;
- зустрічі раз на два роки між європейськими міністрами закордонних справ, Європейською Комісією та Державним секретарем Сполучених Штатів;
- ad hoc консультації міністрів закордонних справ Трійки і Держсекретарем;
- консультування раз на два роки між Європейською Комісією і урядом США на рівні Кабінетів;
- брифінги на міністерському рівні.

Обидві сторони зобов'язувалися розвивати і поглиблювати механізми консультацій в міру еволюції Європейського співтовариства та його зв'язків зі США. Окремим пунктом йшлося про контакти на рівні Європарламенту і Конгресу США.

Саме поняття «декларація» стала очевидним проявом зростаючої самостійності Євросоюзу і водночас проявом непоступливої позиції Сполучених Штатів, котрі далі мали наміри діяти в рамках глобальної гегемонії, що посилювалися під впливом ейфорії від перемоги у «холодній війні». Однак саме геополітична або, «імперська» домінанта в американській позиції стає вирішальним чинником протиріч і суперечностей у дво – і багатосторонніх відносинах між США і ЄС, що досягли свого піку під час президентства Дж.Буша – молодшого.

Як слушно відзначають політологи Ф.Гордон і Дж.Шапіро, «з початком 1990-х років значно наростили напруги у формі внутрішніх незгод всередині альянсу» [5, р. 31]. Тепер кожному ясно, що вони досягли свого піку навколо іракської кризи на початку ХХ століття.

З погляду наукової проблеми, першочергове значення мало погодження позицій трансатлантичних союзників стосовно майбутнього Росії. Тут доводилося враховувати, що переважна більшість американських виборців не вважала участь США у сприянні демократичним процесам в РФ суттєвим завданням зовнішньополітичного істеблішменту США, на яке варто було витратити великі кошти. Американська громадськість не бачила перспективи відновлення холодної війни з Російською Федерацією у той час як адміністрація Білого дому доводилося зважати на можливість хаосу на величезній території, насиченій ядерною зброєю.

Вже на початку весни 1993 року офіційний Вашингтон чітко показав, що події в Росії є стратегічно значимими для Америки. Державний департамент США постійно називав побудову росіянами вільного суспільства і ринкової економіки «найбільшим викликом нашого часу», закликавши при цьому до зосередженості Сполучених Штатів на питаннях зміни світогляду населення і політикуму нових незалежних держав. Водночас, від самого початку нового етапу життєдіяльності Москви в нових умовах американська політична думка не бачила Росії серед справді серйозних суперників і конкурентів Сполучених Штатів в економічній сфері на ХХІ століття [6, р. 90].

І тут доводиться нагадувати, що у перших серйозних заявах американського уряду на російську тематику після розпаду СРСР адміністрація США фактично запропонувала втягувати Російську Федерацію у сім'ю миролюбних народів [7]. А до їх числа, як відомо, у Вашингтоні прийнято насамперед відносити трансатлантичну спільноту. Отже, включення Росії у таку сім'ю на той час розглядалося цілком ймовірним і бажаним з огляду на можливість остаточного скочування пострадянської ядерної потуги у небезпечний хаос з усіма

негативами для Сполучених Штатів та їхніх союзників. Про це у тій же промові говорив Крістофер.

Через кілька років після розпаду Радянського Союзу стало ясно, що «стара» Європа більше не воліє перебувати у прямій залежності від США в питаннях зовнішньої безпеки. Після того як Сполучені Штати розгорнули зовнішньополітичну діяльність переважно за межами Європи, ця проблема ще більше загострилася з огляду на те, що і раніше традиційно цей напрям викликав найбільш гострі дискусії і протиріччя. Саме чинник розходжень в оцінках доцільності спільних операцій на глобальних просторах став ключовим елементом негативного впливу на ситуацію в трансатлантичному альянсі. Європейська задіяність американців, у тому числі на теренах колишньої Югославії, не стала вирішальним чинником розколу між союзниками з огляду на те, що на європейців сильний вплив здійснювала територіальна близькість конфлікту до кордонів Євросоюзу. Коли ж йшлося про віддалені від Європи і Сполучених Штатів регіони втручання, то протиріччя дедалі виразніше переростали у непримиренні суперечності.

Прихід до влади в 1992 році Б.Клінтона означав відмову американських виборців підтримати кандидата в президенти, головні зусилля якого спрямовані на зовнішній світ. 42-му президентові США, який рішуче зосередився на виконанні обіцянок своєї переважно економічної передвиборної програми і досяг у цьому напрямі велетенських успіхів, різко контрастував з політикою Рейгана і Буша – старшого.

Більше того, демократ Клінтон у своїй передвиборній агітації 1992 року різко критикував Дж.Буша – старшого за фіаско його політики на Балканах і безвідповідальне ставлення до Європи. На адресу конгресу він висловив своє незадоволення розуміння вирішальної ролі Європи.

Американські політологи і експерти переконані в тому, що європейська сторона на югославському досвіді мала переконатися в тому, що без лідерства США їй не справитися із такими складними проблемами континенту, незважаючи на зникнення СРСР з політичної карти світу. На їхню думку, така позиція європейців поставила на край прірви саме існування НАТО, що, мовляв, не знайшло підтримки у виборців, які, зокрема, у Франції на президентських виборах 1995 року підтримали «інтервенціоніста» Жака Ширака [8, р. 34].

На той час адміністрація Клінтона врешті зуміла утримати єдність в альянсі, добившись проведення у Боснії спільної операції в рамках НАТО. Однак по суті гострота дискусій на тему механізмів, форм і методів її реалізації показала, що в трансатлантичній спільноті поступово назріває фундаментальний розкол, в основі якого лежить заперечення американського глобального інтервенціонізму. І не слід було американській політичній думці заспокоюватися тим, що Клінтон таки зумів вернути лідерство США в альянсі. Адже подальший перебіг подій показав, що інтервенціоністська модель зовнішньої політики в умовах постбіполярного світу викликає і викликати у стомленій від багатовікових воєн Європі дедалі більший опір.

Наростаючий вплив на обережність позиції європейців справив досвід пологдження косовської кризи 1998 року. У її ході американська сторона зайняла значно більш жорстку позицію стосовно виселення сербами сотень тисяч етнічних албанців. Білий дім продемонстрував готовність приймати рішення і діяти самостійніше, ніж це було під час боснійської кризи. Щоправда, попередньо він доклав зусиль для того, щоб діяти в рамках пропозицій своїх європейських партнерів, прагнучи добитися жорсткої настанови ООН стосовно сербів, і навіть провів у Генеральній Асамблеї Резолюцію 1199 з осудженням їхньої поведінки як загрози міжнародному мирові і безпеці. Однак з причини російського

вето ООН не надало мандату на збройну операцію. У цій ситуації вперше в сучасній історії альянсу такий мандат замість ООН було надано 19-ма західними демократіями – членами НАТО, попри тривалий і жорсткий опір з боку Німеччини, Італії і Греції. Врешті, й вони пішли на поступки здебільшого тому, що не хотіли розколу альянсу, загроза чого у той складний для Європи період стала реальною. Дипломатичної консолідації досягти не вдалося, але альянс зберіг цілісність. Зі свого боку, Клінтон пішов на поступку, знову звернувшись до ООН з тим, що цій організації передається повний політичний контроль над Косово, а війська НАТО тільки захищатимуть мир і мирне населення.

Отже, упродовж всього ХХ століття американці вважали, що події в Європі безпосередньо позначаються на самому збереженні американського способу життя. Проходячи випробування першою світовою війною, великою депресією, фашизмом, нацизмом і комунізмом, Європа і Америка поступово приходили до висновку про те, що ліберальні цінності як основу спільної цивілізації, врешті, демократію і свободи зможуть ефективно захистити об'єднаними зусиллями. Наприкінці буремного століття стало ясно, що ні територіальній цілісності європейських держав, ні американському способу життя більше нічого не загрожує. Більше того, перебіг подій в інших місцях планети сприяв переконаності у тому, що як для Америки, так і для Європи важливішими стають Азія та латинська Америка, звідки йдуть потоки іммігрантів, поширюються наркотичні засоби і дешеві товари. Відтак, Європа після буремних регіональних конфліктів першого десятиліття після розпаду СРСР фактично перестала бути ключовим об'єктом міжнародних інтересів Америки, взагалі зникнувши із стратегічних планів оборонного відомства США.

У політичній думці з'явився концепт, суть якого полягає в тому, що відносини спеціального і особливого партнерства між Європою і США більше не є вирішальними у світсистемі [9, р. 145]. Віддалення у часі епохи американської незалежності і становлення Сполучених Штатів як великої держави нейтралізувало вплив такого чинника, як «ностальгія спільного походження».

На цьому тлі відбуваються трагічні події 11 вересня 2001 року, а за ними іракська авантюра Америки, що з цілої низки причин привели до переходу окреслених переважно концептуальних спонук для протиріч в трансатлантичній спільноті в практичне русло розмежування і навіть відчуженості.

Список використаних джерел

1. Featherstone K., Ginsberg R.H. The United States and the European Union in the 1990s. Partners in Transition / K. Featherstone, R.H. Ginsberg. - 2nd ed. – New York: Saint Martin's Press, 1996. – 310 p.
2. Lindstrom G. Shift or Rift. Assessing US – EU Relations after Iraq / G. Lindstrom. – Paris: Institute for Security Studies, 2002. – 259 p.
3. New York Times. - 1995. – P. 20.
4. Zoelick R. How to Achieve Transatlantic Free Trade / R. Zoelick // Wall Street Journal. - 1995. - June 14.
5. Gordon P.H., Shapiro J. Allies at War. America, Europe, and the Crisis Over Iraq / P.H. Gordon, J. Shapiro. – New York: McGraw-Hill, 2004. – 266 p.
6. America's Purpose. New Visions of U.S. Foreign Policy / Ed. by H. Owen. – San Francisco: ICS Press, 1991. – 175 p.
7. New York Times. – 1993. - March 23.

8. Gordon A.C., George A. Force and Statecraft: Diplomatic Problems of Our Time / A.C. Gordon, A. George. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 429 p.
9. America and Europe. A Partnership for a New Era / Ed. by D.C. Gompert, F.S.Larrabee. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 276 p.

Сушко О.В.*

ФОРМУВАННЯ НОВОГО ТИПУ АСОЦІАТИВНИХ ВІДНОСИН У СХІДНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРИКЛАД УКРАЇНИ

В даній статті розглядаються інтеграційні моделі, запропоновані Європейським Союзом своїм східним сусідам. Аналізується політичний вимір європейської політики України після президентських виборів 2010 р.

Ключові слова: Європейський союз, інтеграція, Україна, асоціація, політичний діалог, розвиток.

В данной статье рассматриваются интеграционные модели, предложенные Европейским Союзом своим восточным соседям. Анализируется политическое измерение европейской политики Украины после президентских выборов в 2010 г.

Ключевые слова: Европейский союз, интеграция, Украина, ассоциация, политический диалог, развитие.

In this article the integration models offered by the European Union the east neighbors are considered. Political measurement of the European policy of Ukraine after presidential election in 2010 is analyzed.

Key words: European union, integration, Ukraine, association, political dialogue, development.

Східна Європа залишається регіоном з невизначеними інтеграційними обрисами. Пошуки пост-біполярних політико-економічних конфігурацій тут не завершені. Дві інтеграційні моделі, європейська (на основі ЄС) та євразійська (на основі Росії), хоча і не зіштовхнулись у відкритому конфлікті, але фактично перебувають у стані динамічної конкуренції.

Європейському Союзу бракує внутрішнього консенсусу для того, щоб втілювати в східноєвропейському регіоні цілісну інтеграційну стратегію, що мала б на меті подальше розширення. В той же час і країнам регіону, найбільшою з яких є Україна, бракує здатності до цілеспрямованого розвитку, здатного подолати зростаюче історичне відставання від решти Європи.

Те, що на даному етапі спроможний запропонувати ЄС країнам регіону – концепція «політичної асоціації та економічної інтеграції», втілювана у започаткованому у 2009 році проекті «Східне партнерство», що охоплює шість країн регіону: Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну. Україні відводиться центральне місце у даній групі, оскільки ця країна є найбільшою і активно декларує свій «європейський вибір». Запропонована модель, хоч і відрізняється від інших, що передбачають безумовну перспективу членства, все ж є інтеграційною за своєю природою і передбачає можливість для країн Східної Європи не лише можливість входження «в орбіту» ЄС в геополітич-

* кандидат політичних наук, Директор Інституту євроатлантичного співробітництва

ному сенсі, але і практичні механізми інтеграції у внутрішній ринок ЄС. За визначенням українських експертів, на прикладі політики ЄС щодо пострадянських країн Східної Європи формується новий, шостий в історії ЄС тип асоціативних відносин між ЄС та третіми країнами.

У країнах Східної Європи існує потреба як у адекватному науковому осмисленні інтеграційних перспектив, так і у формуванні відповідних політичних рекомендацій.

В науковому обігу нині бракує аналізу як концептуальної, так і практичної складової нового типу інтеграційної моделі, яку Європейський Союз пропонує своїм східним сусідам і партнерам.

Першим досвідом аналізу даної моделі, що мав місце на початкових стадіях його формування, можна вважати публікацію «Новий базовий договір між Україною та ЄС: пропозиції українських експертів», що вийшла друком у 2008 році, випередивши інші концептуальні розробки і певною мірою вплинувши як на перебіг самого переговорного процесу, так і на ширші дискусії щодо моделей інтеграції для країн Східної Європи, що не є кандидатами до ЄС і не мають визнаної ЄС «перспективи членства».

В своєму аналізі експертна група запропонувала спиратися на існуючу правову традицію ЄС, що включає в себе як ранні взірці асоціативних угод ЄС із третіми країнами, такі як угоди з Туреччиною, Грецією, Мальтою чи Кіпром, поглиблені Європейські угоди «третього покоління», укладені в 1-й половині 90-х років з країнами Центрально-Східної Європи, а також угоди про Стабілізацію та Асоціацію, запропоновані нині країнам Західних Балкан [1].

Вже на тому етапі було зрозуміло, що за своїм змістом модель асоціативних відносин зі східними партнерами включає в себе декілька складових, серед яких пропонуються базові договірно-правові рамки (угоди про асоціацію), а також кілька напрямів, які здійснюються паралельно, виходячи за межі угод про асоціацію. Подальші роки внесли певну ясність у питання щодо конкретного переліку інструментів та ініціатив, які забезпечують практичне наповнення даній інтеграційній моделі.

Україна, а також деякі інші країни регіону (Молдова та Грузія, а також, у значно меншій мірі – Вірменія та Азербайджан) протягом 2009-2011 років напрацювали певний досвід інтеграційної взаємодії з Європейським Союзом в рамках запропонованої моделі. Набутий досвід та потреби його подальшої оптимізації та поглиблення вимагає уважного вивчення та вироблення науково обґрунтованих рекомендацій.

Отже, основними складовими нової моделі асоціативних відносин між ЄС та країнами Східної Європи, втілюваної через ініціативу «Східне партнерство» є наступні:

- Угоди про асоціацію як базовий договірно-правовий формат;
- Інтеграція енергетичного сектора через членство в Європейському енергетичному співтоваристві;
- Інтеграція сектору юстиції, свободи та безпеки (Justice, Liberty and Security) через лібералізацію візового режиму із перспективою скасування віз для громадян даних країн.

При цьому основним інструментом допомоги з боку Європейського Союзу країнам-партнерам виступає Європейський інструмент сусідства і партнерства (European Neighbourhood and Partnership Instrument - ENPI), який не лише містить у собі традиційні форми технічної допомоги, але і пропонує суто інтеграційні інструменти (такі як twinning та TAPEX), а також містить у собі цілком унікальну складову - Програму всеосяжної інституційної розбудови (Comprehensive Institutional Building Programme), яка, за задумом, має допомогти країнам-партнерам у становленні інституцій влади, спроможних діяти за європейськими принципами та виконувати завдання реформ, що забезпечуватимуть поступ інтеграції.

Запропонована модель охоплює більшість країн Східної Європи окрім Росії. Щодо останньої застосовується суттєво інша модель співпраці, яка не є предметом даного аналізу. Щодо Білорусі, дана модель не застосовується нині на практиці через майже повне заморожування відносин між ЄС та офіційним Мінськом.

Нижче розглянемо детальніше вищезгадані політико-правові компоненти аналізованої інтеграційної моделі.

Концептуальний підхід до Угод про асоціацію ЄС зі східними партнерами

Угода про асоціацію – це поняття права ЄС, українське законодавство не виокремлює такого типу міжнародних договорів. У Договорі про заснування Європейського співтовариства 1957 р. (ДЄСПв) термін «асоціація» в аспекті зовнішніх зносин Співтовариства вживається у двох значеннях. По-перше, як специфічний правовий статус неєвропейських країн і територій, що перебувають під суверенітетом окремих держав – членів ЄС. Міжнародні угоди з такими територіями не укладаються, а зміст асоціації визначається правовими актами ЄС. Друге значення – режим відносин з державами, що не є членами ЄС. Стаття 310 Договору про Європейський Союз (ДЄС) уповноважує Європейське Співтовариство укладати «угоди про встановлення асоціації, яка передбачає взаємні права та зобов'язання, спільні дії та особливі процедури».

Уперше угоди про асоціацію були укладені з Грецією і Туреччиною на початку 1960-х років, щоб підготувати їхній вступ до Співтовариств. На сьогодні ЄС має угоди про асоціацію з близько ста країнами світу: як з тими, що розвиваються, так і з високорозвиненими (учасниками Європейського економічного простору – Ісландією, Ліхтенштейном і Норвегією).

Важливо, що в назві угоди про асоціацію не завжди міститься слово «асоціація». Так, угода про асоціацію з Південно-Африканською Республікою, підписана 11 жовтня 1999 р., називається «про торгівлю, розвиток і співробітництво», а з середземноморськими арабськими країнами угоди про асоціацію 1976–1978 рр. мали назву «про співробітництво».

Насправді тип угоди визначається правовою підставою її укладання Співтовариством. Тому виходячи з багаторазово використаної практики ЄС, важливо, щоб європейська сторона зобов'язалась ратифікувати НБД як угоду про асоціацію, тобто з посиланням на ст. 310 ДЄС. Лише в такому випадку НБД буде саме «угодою про асоціацію», незалежно від формулювань її назви.

Політичний вимір європейської політики України після президентських виборів 2010 р.

Україна розглядається Європейським Союзом як певний «пілотний проект» східної політики, де відпрацьовуються всі інноваційні механізми та інструменти перед тим, як вони пропонуються іншим країнами регіону. Принаймні до 2011 року Україна тримала лідерство в регіоні за інтенсивністю відносин з ЄС та за темпами втілюваних ініціатив та відповідних реформ.

Загалом після зміни влади у 2010 році пріоритети на «європейському векторі» української політики формально не зазнали перегляду.

Стаття 11 ухваленого у червні 2010 року Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» серед інших засад зовнішньої політики передбачає «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі» [2].

Інші статті цього закону, що стосуються внутрішньої політики, передбачають адаптацію до європейських стандартів з широкого спектру питань: від регуляторних економічних реформ та енергетики (стаття 7) до освіти (стаття 10). Крім того, в різних статтях цього закону, що був розроблений за особистим дорученням президента Януковича та позиціонується як засадничий у діяльності нової влади, міститься цитування основоположних європейських цінностей верховенства права, демократії, прав людини, незалежного судочинства, місцевого самоврядування тощо.

У посланні Президента до Верховної Ради України, виголошеному 7 квітня 2011 року, європейська інтеграція названа «фундаментальною складовою концепції національного прагматизму», а укладання Угоди про асоціацію з ЄС – «правовим інструментом підготовки України до членства в ЄС» [3].

19 травня 2011 року Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан і перспективи розвитку економічних відносин України з ЄС (зона вільної торгівлі) та Митним союзом», яка засвідчує політичний вибір на користь інтеграції в європейський ринок [4].

Україна продовжувала активну співпрацю в ЄС у сферах зовнішньої політики, безпеки, в тому числі з регіональних питань.

У 2010 році Україна приєдналась до 26 з 44 заяв ЄС зі спільної зовнішньої та безпекової політики, в яких вона була запрошена взяти участь. Цей показник (біля 55%) є значно нижчим, ніж у попередні роки, коли Україна підтримувала біля 90% таких заяв, що свідчить про зниження рівня солідарності офіційного Києва із консенсусними зовнішньополітичними позиціями Європейського Союзу.

Україна розпочала участь у військово-морській операції ЄС «Атланта», конструктивно співпрацювала з ЄС в усіх питаннях, пов'язаних з урегулюванням Придністровського конфлікту, брала участь у неофіційних засіданнях формату «5+2», співпрацювала в рамках місії EUBAM на українсько-молдовському кордоні.

Робочим інструментом відносин Україна-ЄС з 2009 року до теперішнього часу є Порядок денний Асоціації, що визначає спільні пріоритети на кожний рік. Виконання даного інструменту оцінюється неоднозначно. Згідно результатів незалежного моніторингу, здійсненого консорціумом українських незалежних аналітичних центрів протягом 2010-початку 2011 року, з 70 пріоритетів, визначених на 2010 рік, 8 було виконано повністю, 57 виконуються, знаходячись на різних стадіях імплементації, щодо 5-ти решта виконання не розпочалося.

В доповіді стосовно реалізації Європейської політики сусідства в Україні, оприлюдненій 25 травня 2011 року, Єврокомісія констатує неоднозначний розвиток подій в Україні та зазначає, що Україна здійснила низку кроків у вірному напрямку в контексті співпраці з МВФ, запровадила важливі законодавчі зміни щодо енергетики (газовий ринок) та державних закупівель, забезпечила приєднання до Європейського енергетичного співтовариства.

В той же час, на думку Єврокомісії, «економічні реформи розповсюджувалися не на усі сфери: умови ведення бізнесу та інвестиційний клімат потерпають від негативного впливу низки перешкод та негативних факторів, таких як корупція, непрозорі податки (особливо Податок на додану вартість) і митні процедури, а також від відсутності незалежної судової системи та правового середовища, що заслуговує на довіру».

У звіті вказується на брак позитивних зрушень у політичній сфері, у царині зміцнення демократичних інститутів, верховенства права, боротьби з корупцією. Ці аспекти нині входять на перший план у визначенні перешкод інтеграції України щодо подальшої європейської інтеграції.

У другій половині 2011 року атмосфера відносин між Україною та ЄС продовжувала погіршуватися внаслідок «політично мотивованого судочинства», спрямованого проти лідерів опозиції. Як результат, сторони не змогли дотриматись раніше передбачуваного алгоритму і вийти на парафування Угоди про асоціацію на саміті Україна-ЄС у грудня 2011 р. Станом на початок 2012 року перспективи парафування і, тим більше, офіційного підписання та ратифікації Угоди залишаються непевними (див нижче).

Внаслідок низки обставин політичного характеру, насамперед, ерозії демократичних процесів, Україна поступово втрачає лідерство у групі країн Східного партнерства за темпами реалізації наявних можливостей. Підготовлений міжнародною групою незалежних експертів наприкінці 2011 року «Індекс європейської інтеграції країн Східного партнерства» свідчить про те, що Республіка Молдова та Грузія за багатьма параметрами вже випереджають Україну, хоча ще у 2010 році Україна була безперечним лідером регіону у реалізації інтеграційної моделі, що є предметом даного аналізу.

Підсумки переговорів щодо Угоди про Асоціацію з Україною, перспективи та ризики

Станом на кінець 2011 року після п'яти років переговорного процесу Україна та ЄС упритул підійшли до укладання наймасштабнішого й найамбітнішого двостороннього документа за всю історію двосторонніх відносин – Угоди про асоціацію (УА). Про завершення переговорного процесу щодо УА сторони оголосили під час саміту Україна – ЄС у Києві 19 грудня 2011 року.

УА за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та одним з найбільш всеосяжних міжнародних договорів з третьою країною, коли-небудь укладеним Європейським Союзом.

Обсяг правового доробку (acquis) ЄС, який міститься в додатках до УА (передусім у розділі про Поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі – ПВЗВТ) і має бути інкорпорований у законодавство України, стане безпрецедентним для угод про асоціацію. Він наблизитиметься до обсягу, який зазвичай зобов'язуються виконати країни – кандидати на вступ до ЄС.

Процес укладання та набуття чинності УА передбачає кілька етапів. Передусім УА має бути парафрована, що означає остаточне погодження її тексту сторонами. Парафування, що здійснюється керівниками переговорних делегацій сторін, може відбутися впродовж найближчих місяців. Після цього УА перекладатимуть усіма офіційними мовами Євросоюзу та українською мовою і готуватимуть до підписання. Для підписання потрібне політичне рішення Ради ЄС, тобто фактично урядів усіх держав-членів. Після офіційного підписання настає стадія ратифікації, яка поділяється на два етапи.

Ті розділи, зміст яких перебуває у виключній компетенції ЄС (а це торгівля та економічна співпраця), набуватимуть чинності через механізм Тимчасової угоди, яку підписують одночасно із самою УА, і яка не підлягає ратифікації державами – членами ЄС, а лише Радою ЄС і Верховною Радою України. Таким чином, практично одразу після набуття нею чинності (зазвичай у строк до півроку від дати підписання) розпочнеться формування ПВЗВТ між Україною та ЄС. Для набуття чинності УА в цілому (передусім «політичної частини») необхідно здійснення її ратифікації Радою ЄС (за умови отримання згоди Європейського Парламенту) та всіма державами – членами ЄС. Ця процедура може тривати кілька років – за аналогією з чинною Угодою про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, яка була підписана 1994 року, але набула чинності лише 1998 року.

Судові процеси над лідерами опозиції, які в ЄС однозначно сприймають як прояви «вибіркового судочинства», та інші прояви згортання демократичних процесів в Україні зумовили гальмування процесу укладання УА. Якщо недавно передбачалося, що УА може бути офіційно підписана влітку 2012 року і набути чинності в частині «економічних» розділів і ПВЗВТ уже на початку 2013 року, то нині такий сценарій видається нереальним. За таких умов найближчим сприятливим часом для підписання УА є період одразу після парламентських виборів, що відбудуться 28 жовтня 2012 року, в разі, якщо вони будуть визнані міжнародними спостерігачами (передусім місією ОБСЄ) такими, що відповідають міжнародним стандартам.

Є й інші політичні ризики: посилення тиску Російською Федерацією на Україну з метою схилити Київ до відмови від УА з Євросоюзом і приєднання до керованого Росією Митного/Євразійського союзу. Оскільки членство України в будь-якому митному союзі позбавляє її права самостійно укладати угоди про вільну торгівлю, членство України в даному союзі зробить неможливим укладання Угоди про асоціацію з ЄС.

За своєю **структурою** Угода про асоціацію складається з таких частин [5]:

- Преамбула, загальні цілі та принципи;
- Політичний діалог;
- Юстиція, свобода та безпека;
- Економічне та секторальне співробітництво;
- Енергетика;
- Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі;
- Загальні, інституційні та прикінцеві положення.

У частині «**Преамбула, загальні цілі та принципи**» визначені цілі Угоди, серед яких – створення асоціації, поступове зближення між Україною та ЄС на основі спільних цінностей, поглиблення економічних та торгівельних відносин, зокрема шляхом створення ПВЗВТ, посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи і безпеки. Закріплюються основні принципи, які лежатимуть в основі асоціації, передусім забезпечення прав людини та основоположних свобод, повага до принципу верховенства права, дотримання принципів суверенітету і територіальної цілісності, непорушності кордонів і незалежності.

Саме в цій частині міститься положення щодо майбутнього відносин Україна-ЄС, дискусії щодо якого були найбільш тривалими, і крапку в яких було поставлено лише під час саміту 19 грудня 2011 року. Оскільки на даному етапі Європейський Союз не готовий надати Україні перспективу членства, вирішено, що сторони визнають «європейську ідентичність України». Для України така формула є непрямим способом фіксації власної європейської перспективи, тоді як для ЄС вона не містить зобов'язань, що впливають із визнання перспективи членства. Отже з формальної точки зору Угода про асоціацію ані передбачає, ані виключає майбутнього членства України в ЄС. У той же час сам зміст Угоди недвозначно свідчить про її інтеграційний характер: внаслідок виконання Угоди Україна інтегрується до внутрішнього ринку ЄС і впритул підійде до виконання Копенгагенських критеріїв членства в ЄС. Це дозволить створити міцне підґрунтя для результативного порушення питання про членство і здобуття необхідної підтримки серед держав – членів ЄС [6].

Розділ «**Політичний діалог**» містить положення, присвячені розвитку і зміцненню політичного діалогу в різних сферах, який, зокрема, має сприяти поступовій конвергенції України з ЄС у зовнішній та безпековій політиці.

У розділі окреслені цілі політичного діалогу, ключовою з яких є запровадження політичної асоціації між Україною та ЄС. Серед інших цілей - поширення міжнародної ста-

більшості та безпеки, зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та належного урядування, прав людини та основоположних свобод, принципів незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів, співробітництво у сфері безпеки і оборони.

Серед ключових напрямків взаємодії – співробітництво з метою поширення регіональної стабільності; зміцнення миру та міжнародного правосуддя, зокрема шляхом імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду; забезпечення поступової конвергенції у сфері зовнішньої і безпекової політики, включаючи Спільну політику безпеки та оборони, попередження конфліктів, нерозповсюдження, роззброєння та контроль за озброєнням, боротьбу з тероризмом тощо.

У розділі Угоди «**Юстиція, свобода і безпека**» окреслюються питання правосуддя, правоохоронної системи, міграційного менеджменту, захисту персональних даних, утвердження верховенства права, насамперед зміцнення судової системи, покращення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості.

З метою управління міграційними потоками Угодою буде запроваджений всеохоплюючий діалог щодо ключових питань у сфері міграції, включаючи нелегальну та легальну міграцію, протидію торгівлі людьми тощо. Окремі статті присвячені створенню належних умов для працівників, які на законних підставах працюють за кордоном.

Сторони також зобов'язуються співпрацювати з метою боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, незаконним обігом наркотиків, організованою злочинністю, тероризмом, а також розвиватимуть співробітництво у сфері надання правової допомоги у цивільних та кримінальних справах.

Важлива увага надається забезпеченню мобільності громадян, зокрема шляхом запровадження безвізового режиму після створення належних умов, визначених у Плані дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України (надано у листопаді 2010 р). В той же час Угода не заміняє собою згаданий План дій, а тому терміни запровадження безвізового режиму не залежать від термінів набуття чинності та імплементації Угоди про асоціацію.

Розділ Угоди «**Економічне та секторальне співробітництво**» містить положення про умови, модальності та часові рамки наближення законодавства України до законодавства ЄС, зобов'язання України щодо реформування інституційної спроможності відповідних органів державної влади та принципи співробітництва між Україною, ЄС та його державами-членами у низці секторів економіки та напрямків реалізації державної галузевої політики. 27 глав цього розділу Угоди передбачають відповідні заходи у таких секторах як оподаткування, транспорт, навколишнє середовище, промислова політика та підприємництво, туризм, аудіовізуальна політика, космічні дослідження, охорона здоров'я, культура, освіта тощо.

Імплементація цього розділу Угоди дасть змогу, по-перше, забезпечити більш поглиблене виконання положень Угоди щодо зони вільної торгівлі, оскільки сприятиме зближенню регуляторного середовища України та ЄС, а відтак – усуненню нетарифних торговельних бар'єрів, а, по-друге, сприяти інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС та європейського регуляторного простору в переважній більшості секторів економіки та суспільного життя України.

Положення Угоди про асоціацію в частині енергетичного співробітництва запровадять гармонізований правовий режим для діяльності підприємств галузі на території України та ЄС. Положення закріплюють спільні принципи такого режиму, запозичені з енергетичного законодавства ЄС, а саме принципи розподілу функцій із видобутку, транспортування, транзиту та кінцевого продажу енергоносіїв, принципи недискримінації, на-

ціонального поводження з підприємствами сторін, прозорості процедур надання дозволів та ліцензій на видобуток, транспортування та дистрибуції енергоносіїв. При цьому у разі наявності розбіжностей між правовими режимами, що встановлюються Угодою та нормами Енергетичного Співтовариства, останні матимуть переважну силу. Зазначені положення мають забезпечити, зокрема, відповідність будь-яких форматів газових врегулювань між Україною та Російською Федерацією європейським стандартам, зокрема щодо запобігання монополізації транзитних та розподільчих мереж.

Розділ щодо поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі охоплюватиме такі основні сфери: торгівля товарами, в т. ч. технічні бар'єри в торгівлі; інструменти торговельного захисту; санітарні та фітосанітарні заходи; сприяння торгівлі та співробітництво в митній сфері; адміністративне співробітництво в митній сфері; правила походження товарів; торговельні відносини в енергетичній сфері; послуги, заснування компаній та інвестиції; визнання кваліфікації; рух капіталів та платежів; конкурентна політика (антимонопольні заходи та державна допомога); права інтелектуальної власності, в т.ч. географічні зазначення; державні закупівлі; торгівля та сталий розвиток; транспарентність; врегулювання суперечок.

ПВЗВТ передбачає лібералізацію торгівлі як товарами, так і послугами, лібералізацію руху капіталів та до певної міри – руху робочої сили. Відмінною рисою ПВЗВТ між Україною та ЄС буде здійснення комплексної програми наближення секторальних законодавчих та підзаконних актів України (транспорт, енергетика, послуги, сільське господарство тощо) до відповідних стандартів ЄС. Це дозволяє значною мірою усунути нетарифні (технічні) бар'єри у торгівлі між Україною та ЄС та забезпечити розширений доступ до внутрішнього ринку ЄС для українських експортерів і навпаки – європейських експортерів до українського ринку.

Загальні, інституційні та прикінцеві положення. У цьому розділі запроваджуються нові формати та рівні співробітництва між Україною та ЄС після набуття чинності Угодою про асоціацію, зокрема Саміти, Рада асоціації, Комітет асоціації, Парламентський комітет асоціації. Передбачено запровадження механізму моніторингу та врегулювання спорів.

З метою залучення до реалізації Угоди громадянського суспільства передбачається створення Платформи громадянського суспільства. Це положення є інноваційним для угод про асоціацію з європейськими країнами і створює передумови для глибокого і системного залучення громадського сектора до усього спектру відносин між Україною та ЄС.

У зв'язку з необмеженим строком дії Угоди було передбачено можливість здійснення всебічного її перегляду, у т.ч. що стосується її цілей протягом п'яти років від набуття нею чинності, а також у будь-який час за взаємною згодою Сторін. Дане положення створює передумови в тому числі і для можливої формальної фіксації більш амбітних цілей (насамперед перспективи членства) у випадку, якщо Україна продемонструє відчутний прогрес у імplementації Угоди, а в ЄС складуться відповідні внутрішні передумови для ухвалення такого рішення.

Приєднання до Європейського енергетичного співтовариства

Європейське енергетичне співтовариство було засновано у 2005 році як специфічний інструмент в процесі Асоціації та стабілізації для країн Західних Балкан, буду чи спрямованим на якнайшвидшу інтеграцію цих країн в енергетичній сфері за умов, коли повноправне членство в ЄС залишалось віддаленою перспективою. Відповідний Договір набув чинності 1 липня 2006 року.

У 2008 році було ухвалене політичне рішення щодо поширення даного інструменту секторальної інтеграції і на східних сусідів ЄС. Переговори до приєднання України та Молдови розпочались того ж року.

Молдова впоралась із умовами та процедурами швидше, набувши повноправного членства вже 1 травня 2010 року.

Україна подала офіційну заявку на приєднання до Європейського енергетичного співтовариства лише у липні 2010 року, ухваливши загалом реформаторський закон «Про ринок природного газу». У вересні того ж року відбулося підписання протоколу про приєднання України до договору про заснування Енергетичного співтовариства.

15 грудня 2010 року Верховна Рада України ратифікувала протокол про приєднання України до договору про заснування Енергетичного співтовариства. 31 січня 2010 року Президент України Віктор Янукович підписав закон України «Про ратифікацію протоколу про приєднання України до договору про заснування Енергетичного співтовариства» [7]. Відповідно до формальної процедури приєднання, Україна набула членства у цій організації 1 лютого 2011 року.

3 серпня 2011 року Кабінет Міністрів України затвердив «План заходів щодо виконання зобов'язань в рамках договору про заснування Енергетичного Співтовариства» [8]. У цьому плані визначено 15 заходів, спрямованих на імплементацію директив ЄС, приведення до відповідності нормативно-правової бази тощо. Термін реалізації цих заходів встановлено від 6 місяців до 6 років.

В цілому приєднання України до Енергетичного співтовариства вимагає від українського уряду комплексного реформування енергетичного сектору, що відкриває можливості для створення в Україні сучасної моделі енергетичного ринку, модернізації існуючих газотранспортних та електричних мереж, а також для більш ефективного використання наявного експортного та транзитного потенціалу України.

За оцінками вітчизняних фахівців з енергетичної політики та безпеки, викладеної в Звіті за результатами Громадського моніторингу виконання пріоритетів Порядку денного асоціації Україна - ЄС (січень-вересень 2011 року), входження України до внутрішнього енергетичного ринку Євросоюзу є фактичним початком реалізації концепції секторальної інтеграції України до ЄС, яка закладена в майбутню Угоду про асоціацію. Водночас, якщо темпи реформування будуть залишатись такими ж повільними, як і в минулому, або реформи виявляться декларативними, Україна не зможе скористатись більшістю тих переваг, які їй надає приєднання до Енергетичного співтовариства [9].

Серед інших країн регіону Грузія та Вірменія нині мають статус спостерігача в Європейському енергетичному співтоваристві.

Інтеграція сектора юстиції, свободи та безпеки через процес візової лібералізації

В рамках Східного партнерства Європейським Союзом запропоновано політику візової лібералізації, що передбачає скасування віз для короткострокових візитів для громадян відповідних країн. Скасування віз пропонується в обмін на конкретний перелік реформ у сфері юстиції, свободи та безпеки. Цей перелік викладається у Планах дій з візової лібералізації. Станом на початок 2012 такі Плани дій надані Україні та Молдові, очікується надання аналогічного документу Грузії. Вірменія та Азербайджан тим часом знаходяться на нижчому щаблі даного напрямку співпраці – з ними ведуться переговори лише про укладання угод щодо спрощення візового режиму та реадмісії.

Візовий діалог між Україною та ЄС був розпочатий в жовтні 2008 року, відповідно до рішення, прийнятого на Паризькому саміті Україна-ЄС 9 вересня 2008 року. З того мо-

менту відбулись чотири раунди переговорів (останній у травні 2010 року). У жовтні-листопаді 2009 року експерти ЄС провели перше польове дослідження стосовно українських можливостей та інфраструктури з питань охорони кордонів, управління міграцією та безпеки документів.

22 листопада 2010 року на саміті Україна-ЄС Україні був наданий План дій з візової лібералізації (першій з шести країн Східного партнерства), схожий за своєю структурою на Дорожні карти для країн Західних Балкан, які вони отримали у 2008 році. План складається з двох фаз – законодавчо-планувальної та імплементаційної. Для переходу від першої фази до другої потрібна позитивна оцінка і відповідне рішення Ради ЄС.

За дорученням Президента України Кабінет Міністрів України своєю постановою № 77 від 7 лютого 2011 створив Координаційний центр з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Координаційний центр є постійно діючим органом при Уряді України, основним завданням якого є консолідація зусиль та координація діяльності центральних органів виконавчої влади в рамках реалізації Плану дій Європейського Союзу з лібералізації візового режиму для України. Перший віце-прем'єр міністр Андрій Клюєв очолює даний Координаційний центр.

22 квітня Указом Президента введено в дію і оприлюднено Національний план дій з виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України [10]. Національний план покликаний, зокрема, реформувати міграційну систему України, створити систему захисту персональних даних, запровадити інтегроване управління кордонами відповідно до європейських стандартів. Він містить чіткий перелік конкретних заходів, визначає строки їх виконання та відповідальність центральних органів виконавчої влади за якість реалізації.

Україна розпочала виконання Плану дій з візової лібералізації і нині виконує його першу фазу – *законодавче забезпечення і планування*.

У вересні 2011 року Єврокомісія оприлюднила перші звіти (Progress Reports) щодо виконання Україною та Молдовою Планів дій з візової лібералізації. Останнім часом спостерігається відставання України від Молдови за кількома важливими напрямками Плану дій, насамперед в частині запровадження біометричних документів.

Очікується, що протягом 2012 року Україна та Молдова зможуть перейти до другої, імплементаційної фази Плану дій з візової лібералізації.

Здійснення процесу візової лібералізації на основі реформ у секторі юстиції, свободи та безпеки, сприятиме у підсумку не лише покращення умов міжлюдських контактів у країнах Східного партнерства, але і означатиме вирішення важливих складових інтеграції в правовій сфері, зокрема, через глибокі трансформації правоохоронних органів, боротьбу з організованою злочинністю та корупцією.

Висновки

Внаслідок тривалої взаємодії між Європейським Союзом та пострадянськими країнами Східної Європи (окрім Росії) клався своєрідний формат відносин, який, з одного боку, віддзеркалює брак консенсусу в ЄС щодо кінцевої мети (щодо перспективи членства), з іншого боку, враховує дефіцит демократії та інших реформ у країнах регіону, що робить їх не надто переконливими претендентами на повноправне членство в ЄС на даному етапі.

Модель, запропонована ЄС і загалом позитивно сприйнята країнами регіону включає в себе такі компоненти як Угоди про асоціацію в якості базового договірно-правового формату; інтеграцію енергетичного сектора через членство в Європейському енергетичному співтоваристві; інтеграцію сектору юстиції, свободи та безпеки через лібералізацію візового режиму.

Вказана модель враховує об'єктивну потребу у різношвидкісній інтеграції, що зумовлено суттєво різним досвідом і прогресом країн регіону у їхніх стосунках з ЄС.

Інтеграція за моделлю Східного партнерства є ціннісно-орієнтованим проектом. Досвід України свідчить про те, що навіть тривале лідерство в групі і успішне завершення переговорів про асоціацію не може слугувати достатньою гарантією використання країною всіх переваг даної інтеграційної моделі. Євросоюз дає зрозуміти партнерам, що повна реалізація проекту можлива лише за умови дотримання спільних цінностей. Сподівання на те, що ЄС інтегруватиме східних сусідів виходячи виключно з їхньої геополітичної чи економічної значущості, є помилковими. Нехтування демократичними стандартами з боку країн-партнерів може спонукати ЄС до гальмування інтеграції з країною, де фіксуються істотні проблеми з верховенством права та дотриманням прав людини.

Список використаних джерел

1. Новий базовий договір між Україною та ЄС: пропозиції українських експертів / О.Сушко, Р.Хорольський, О.Шумило, І.Шевляков. – К: Фонд Конрада Аденауера, 2008.
2. Закон України № 2411-VI Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12069.html>.
3. Послання Президента України, 7 травня 2011 року. Модернізація – наш стратегічний вибір. Режим доступу: <http://document.org.ua/modernizacija-ukrayini-nash-strategichnii-vibir-5Vzmist5D-doc53249.html>.
4. Постанова Верховної ради України Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан і перспективи розвитку економічних відносин України з ЄС (зона вільної торгівлі) та Митним союзом» Режим доступу: <http://news.ligazakon.ua/news/2011/5/19/43702.htm>.
5. Тут і надалі щодо структури Угоди: Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (стисла анотація основних розділів Угоди). – аналітичний документ МЗС України, грудень 2011 р.
6. Угода про асоціацію – цінність, яку можна втратити. Аналітична записка. Громадська експертна рада при українській частині Комітету з питань співробітництва Україна-ЄС. – К, 2012. – С. 8-9.
7. Закон від 15.12.2010 № 2787-VI. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2787-17>.
8. Кабінет Міністрів України; Розпорядження від 03.08.2011 № 733-р. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=733-2011-%F0>.
9. Звіт № 4 за результатами Громадського моніторингу виконання пріоритетів Порядку денного асоціації Україна - ЄС (січень-вересень 2011 року) – К, УНЦПД, 2011. – С. 15-16.
10. Указ Президента України Про Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=494%2F2011>.

Ковальова О.І.*

«ВІДНОВЛЕННЯ ЛІДЕРСТВА США В АМЕРИКАХ»: ПІДГРУНТЯ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА

В статті демонструється особливе значення Латинської Америки для відновлення і забезпечення глобального лідерства США. Наводяться різні засоби, які використовуються адміністрацією Б.Обами для повернення контролю над ресурсами регіону під приводом захисту національної безпеки.

Ключові слова: глобальне лідерство, конфлікти низької інтенсивності, Латинська Америка, нафтові ресурси, нелегальна наркоторгівля, протиповстанські стратегії, США.

В статті показано особове значення Латинської Америки для відновлення і підтримання глобального лідерства США. Приводяться різні способи, які використовуються адміністрацією Б.Обами для повернення контролю над ресурсами регіону під приводом захисту національної безпеки.

Ключевые слова: глобальное лидерство, конфликты низкой интенсивности, Латинская Америка, нелегальная наркоторговля, нефтяные ресурсы, противоповстанческие стратегии, США.

The article examines the Latin America's significance in the renewing and sustaining U.S. global leadership. The author shows the main means which the Barack Obama's administration uses for restoring control over the region's resources, alluding to the necessity of preserving the national security interests.

Key words: counterinsurgency strategies, global leadership, illegal drug trade, Latin America, low intensity conflicts, oil resources, USA.

З середини ХХ ст. глобальне лідерство США стало для них запорукою збереження американського способу життя. В Національній військовій стратегії 2011 р. під назвою «Заново визначаючи американське військове лідерство» зазначено, що безпека і добробут американської нації засновуються на її цінностях та на «лідерстві у світовому порядку», яке полягає в найбільш ефективному використанні «всього спектру засобів влади для захисту своїх національних інтересів» [1].

Однак наприкінці минулого десятиліття економіка США зазнала найглибшої з часів Великої депресії кризи, що виразилось у значному падінні економіки на тлі збільшення зовнішньої заборгованості (у 2010 р. співвідношення державного боргу до ВВП склало 93,2%), поставило глобальне лідерство наддержави під загрозу. У новому програмному документі, в якому відображені основні зміни у військовій стратегії адміністрації Б. Обами, оприлюдненому 5 січня 2012 р. під назвою «Підтримуючи глобальне лідерство США: пріоритети оборони 21 століття», підкреслюється, що баланс між наявними коштами з

* кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

одного боку – та потребами безпеки з іншого «ще ніколи не був таким крихким» [2, с. 8]. Це змусило американський уряд оптимізувати свою зовнішню стратегію.

Відповідні зміни у стратегії ілюструє раціоналізація витрат в бюджеті США на 2012 р.: в тому числі, передбачене певне зменшення військових витрат (що зумовлює деяке скорочення особового складу армії) – але при цьому значно збільшене фінансування Держдепартаменту. Крім того, у згаданому вище програмному документі наголошується на необхідності розвитку інноваційних, дешевих та немасштабних підходів до підтримання глобального лідерства; переходу від ведення масштабних воєн до локальних нетривалих конфліктів; реорганізації й модернізації армії при наданні пріоритету невеликим, але краще тренованим і екіпірованим контингентам швидкого реагування, які зможуть дозволити державі одночасно брати участь у конфліктах у різних регіонах світу. Однак, якщо у попередніх стратегіях американського уряду йшлося про одночасну участь у двох великих війнах та у декількох локальних конфліктах, то зараз – про участь у тільки одній масштабній війні в одному регіоні, та про дії з попередження виникнення агресора в іншому. При цьому більша роль відводиться співпраці з союзниками, передусім, тренуванню їхніх військових, непостійній (ротаційній) присутності та консультативним спроможностям [2, с. 3 – 4].

Таким чином, можна зробити висновок, що «конфлікти низької інтенсивності» знову виявились відповідними вимогам часу. У порівнянні з масштабними війнами, вони значно менш витратні й потребують залучення меншої кількості військових – оскільки дозволяють обмежуватись використанням локальних спеціальних протиповстанських загонів, місцевих рекрутів чи іноземних найманців тощо. Крім того, наддержава може брати участь у такому конфлікті впродовж досить тривалого часу, при цьому не привертаючи особливої уваги світової громадськості та не наражаючись на небезпеку викликати поляризацію у власному суспільстві – через відсутність масштабних резонансних операцій і надто великої кількості жертв.

Після розпаду Радянського Союзу Сполучені Штати не мали серйозних конкурентів, особливо за рівнем озброєння – і, відповідно, не існувало справжньої прямої військової загрози їхньому домінуванню: все протистояння між потугами відбувалось в економічній площині й стосувалось конкуренції за світові ресурси. Тобто, коли в програмних документах, прийнятих урядом Б. Обами, наголошується на необхідності відновлення й збереження глобального лідерства – на наш погляд, йдеться, передусім, про забезпечення безперешкодного доступу до основних ресурсів світу, передусім, до паливних.

Саме «конфлікти низької інтенсивності» у військовій практиці США продемонстрували себе більш ефективними для досягнення цілей домінування, ніж звичайні форми інтервенцій. Зокрема, вони дозволяють американським збройним силам впродовж тривалого часу окупувати територію іншої держави «на запрошення» її уряду, тісно взаємодіяти з ним (фактично контролювати), не викликаючи протидію з боку суспільства, а навпаки, отримуючи його підтримку – і при цьому безперешкодно використовувати потрібні ресурси.

Згадана стратегія впродовж останніх десятиліть застосовувалась Сполученими Штатами для збереження присутності в Латинській Америці, ресурси якої свого часу відігравали ключову роль в їхньому становленні як глобальної держави. Американські політики та ідеологи з часів виголошення Доктрини Монро, традиційно вважали обов'язковим і необхідним для безпечного існування й добробуту США встановлення та збереження контролю над латиноамериканським регіоном через його особливе військово-стратегічне значення, яке обумовлювалось його розташуванням в безпосередній близькості від аме-

риканських кордонів – при одночасній природній ізольованості американських континентів океанами від решти континентів світу. Тому зараз стратегія зі збереження світового лідерства Сполучених Штатів обов'язково включатиме заходи зі зміцнення тут своїх лідерських позицій.

Саме розташування латиноамериканського регіону у безпосередній близькості від кордонів Сполучених Штатів зробило його найближчим джерелом ресурсів для наддержави – як природних, так і людських – які вона з цієї причини розглядає як власні стратегічні (наприклад, для транспортування нафти танкерами з Венесуели потрібно близько 5 днів, в той час, як з Близького Сходу – 30-40 днів), а у випадку конфлікту з потужним супротивником зробить головним джерелом, в першу чергу, паливних ресурсів. На сьогодні лише за офіційними даними частка імпорту нафти з латиноамериканських країн складає 30% у загальному імпорті нафти США (головним постачальником є Канада, яка теж є їхнім безпосереднім сусідом). Основна частина нафти надходить з Мексики, Венесуели, Колумбії, Бразилії та Еквадору, а також менший обсяг з Перу, Тринідаду і Тобаго, Гватемали і Ель-Сальвадору. До того ж, Бразилія нещодавно – після ініціалізації спільного «етанолового проекту» – теж стала постачальником пального, яке виробляється з цукрової тростини. Щодо людських ресурсів, країни регіону є основними постачальниками до США працівників з низьким рівнем кваліфікації, які виконують найбільш брудну та найменш оплачувану роботу. Крім того, дешева робоча сила робить ці країни привабливими для розміщення американських промислових підприємств через менші витрати на виробництво.

До того ж, варто враховувати те, що країни регіону також є для наддержави джерелом значних неофіційних прибутків, які вона отримує від нелегальної торгівлі наркотиками. Значна кількість розсекречених архівних документів а також досліджень, здійснених, в тому числі, в Сполучених Штатах, вказує на існування безпосереднього зв'язку між основними злочинними угрупованнями, пов'язаними з цією торгівлею – та американськими безпековими організаціями, відповідальними за боротьбу з нею, серед інших – Управлінням з боротьби з наркотиками (DEA) та ЦРУ. Це визначає неоднозначну роль США у боротьбі з наркоторгівлею в регіоні.

Зараз регіон (головним чином, Мексика) лідирує в світі за виробництвом марихуани, він також є одним з найбільших виробників героїну. Крім того, територією регіону проходять транзитні шляхи, якими на американський ринок нелегально потрапляють наркотичні речовини з інших континентів. Регіон постачає до США 90% кокаїну [3] та 1/3 марихуани, які імпортуються Сполученими Штатами); при цьому основна частина кокаїну, за оцінками Держдепартаменту, надходить до США через Мексику і Центральну Америку переважно з Колумбії, де виробництво наркотиків контролюють так звані «парамілітарес», а також в останні роки з Перу і Болівії (відповідно, «кокалерос»), а марихуана здебільшого виробляється в Мексиці (мексиканські наркокартелі контролюють повністю весь процес від вирощування марихуани до її продажу в США [4]).

Хоча зараз основні зусилля американського уряду зосереджені на Близькому Сході, Латинська Америка, передусім, Карибський басейн не залишаються ним поза увагою. Впродовж останніх років США почали активно втілювати президентську програму «Відновлення лідерства США в Америках» [5], сконцентрувавшись на досягненні поставленої в ній мети гарантування військової безпеки шляхом розширення військової присутності в регіоні: передусім, за рахунок розміщення контингенту в Коста-Ріці й на Гаїті (в останньому випадку – в січні 2010 р. під приводом допомоги в ліквідації наслідків землетрусу), та укладанні угоди про використання додаткових семи військових баз у

Колумбії, в результаті чого їхня загальна кількість в цій країні сягнула тринадцяти. Американські бази в регіоні зараз знаходяться також на Кубі, в Гондурасі, Ель-Сальвадорі, на островах Аруба і Кюрасао. Крім цього, були посилені безпекові організації, які діють у регіоні, в тому числі, ЦРУ та DEA, що відобразилось у збільшенні фінансування та розширенні особового складу. Також слід відзначити, що трохи раніше (у 2008 р.) був відновлений так званий Четвертий Флот для патрулювання Карибського басейну.

Основним приводом для цього розширення присутності є наявність з точки зору США загрози для своєї національної безпеки, яку становлять діяльність повстанських рухів та наркокартелів. Боротьбою з нелегальною наркоторгівлею в регіоні займаються декілька державних установ, в тому числі Міністерство оборони США та згадана DEA – зокрема, в межах «Плану Колумбія» та «Ініціативи Мериди» (розроблених, відповідно, для Колумбії та Мексики і держав Центральної Америки), які передбачають, головним чином, військову допомогу. Боротьба з «повстанськими організаціями» протягом минулого десятиліття велась американською армією в Колумбії (з «лівою» організацією ФАРК), зараз офіційний Вашингтон почав визначати мексиканські та гватемальські наркокартелі також як повстанські угруповання (що уряди даних країн заперечують, оскільки наркокартелі не намагаються захопити політичну владу), що дозволяє йому наполягати на військовому втручанні.

Проте можемо стверджувати, що розширення військової присутності США в регіоні переслідує суто економічні цілі: встановлення контролю над країнами та їхніми ресурсами – передусім, над видобуванням нафти, а також над процесом виробництва, транспортування і продажу наркотиків.

Найяскравішим свідченням цього є випадок Колумбії, яка протягом останніх років перетворилась, фактично, на неоколоніальне володіння США, котрі контролюють її територію і ресурси під приводом боротьби з повстанцями і з нелегальним виробництвом наркотиків. З початку введення у дію «Плану Колумбія» зменшились за офіційними даними обсяги видобування нафти і постачання її до США – при цьому, за деякими даними, зросли обсяги неофіційного видобування американцями нафти на патрульованих ними територіях. Крім того, військово-морські бази США на території цієї держави встановили контроль над так званою «винятковою економічною зоною», якою проходять основні транзитні торговельні потоки в Карибському морі тощо.

В цілому, хоча офіційний Вашингтон зробив боротьбу з наркотиками одним з основних завдань своєї політики ще на початку ХХ ст., попри деякі успіхи (зокрема – ослаблення наркомережі в Колумбії), загалом досі немає істотних результатів: площа нелегальних територій, зайятих наркотичними культурами в регіоні, обсяг виробництва і постачання не зменшились, а в самих США наркотики стали дешевшими і доступнішими. Так, згідно зі звітом Національного центру антинаркотичної розвідки Міністерства юстиції США за 2010 р., лише в 2008 р. виробництво героїну в Мексиці збільшилось з 18 до 38 тон, а марихуани – з 15,8 до 21,5 тис. тон [6]. Незважаючи на це, залишаються незмінними основні підходи, які вже продемонстрували свою неефективність: контроль за виробництвом наркотиків «біля джерела» (на території країни-виробника), та перехоплення нелегальних партій на кордоні. Крім того, фінансування американських відповідних програм, зокрема, згаданої вище «Ініціативи Мериди», здійснюється нерегулярно і не в повному обсязі [7].

Не викликає сумніву, що отриманню реальних результатів у боротьбі з нелегальним поширенням наркотиків перешкоджають потужні лобістські групи, пов'язані не лише з наркоторгівлею, але й з військовою і нафтовою промисловістю. Крім того, на наше переко-

нання, офіційний Вашингтон не може не усвідомлювати, що та політична лінія, якої він наразі дотримується щодо Мексики не сприятиме розв'язанню проблеми нелегальної наркоторгівлі. В тому числі, маються на увазі заходи, які застосовуються по відношенню до мексиканських громадян: тобто посилення кордону, депортація нелегалів з території США, а також погіршення умов життя тих, хто перебуває легально; крім того, скорочення інвестування і сприяння винесенню з території Мексики іноземних, в тому числі, американських компаній, скорочення робочих місць та платні мексиканських робітників у тих компаніях, які залишаються в країні тощо. Все це на тлі руйнування структури сільського господарства та значного погіршення умов для малого і середнього бізнесу неминуче призведе до того, що нелегальна торгівля наркотиками залишиться єдиною альтернативою для мексиканців, і остаточно стане основою державної економіки – тобто уся соціально-економічна структура підпорядкується вирощуванню, виробництву, транспортуванню наркотиків і торгівлі ними.

Так само щодо протиповстанської стратегії, можемо стверджувати, що, як зазначалось вище, та стратегія, яку США застосовують в Латинській Америці (головним чином, в Колумбії), спрямована не стільки на боротьбу проти повстанських рухів, скільки на окупацію країни. Більше того, є підстави вважати, що часом Сполучені Штати вдаються до «фальсифікації» діяльності повстанських рухів – тобто, до здійснення псевдо-повстанських операцій – з метою отримання приводу для втручання до внутрішніх справ держави: це є доволі поширеною військовою практикою (наприклад, в останні роки – діяльність марксистської організації «Сендеро Луміносо» в Перу, знищеної урядом у 1990-і рр., якій приписуються акції, абсолютно нетипові для неї).

На нашу думку, основна причина розширення присутності США в регіоні в останні роки полягає в ускладненні доступу наддержави до ресурсів – передусім, у тих країнах, де в 2000-і рр. прийшли до влади так звані «ліві» уряди: у Венесуелі, Бразилії, Аргентині, Болівії, Еквадорі, Нікарагуа, Парагваї, Чилі та в інших країнах. Не викликає сумніву, що офіційний Вашингтон допустив прихід цих урядів з декількох причин. З одного боку, в той період латиноамериканські економіки переживали глибоку кризу: швидке зниження фактичних прибутків населення і зростання безробіття загрожували вилитись у потужний соціальний конфлікт, який би призвів до загальної дестабілізації, в тому числі, завадив би США регулярно отримувати потрібні для їхнього розвитку ресурси. З іншого боку, наддержава була сконцентрована на завоюванні безперешкодного доступу до іракських нафтових ресурсів, тому потребувала гарантій збереження стабільності на своєму «задньому подвір'ї», які за подібних обставин могли надати лише популісти.

Проте згадані уряди пішли далі популістських гасел, вони почали здійснювати реформи, спрямовані на послаблення впливу США й посилення власних міжнародних позицій – в тому числі, шляхом розширення торгівельно-економічних зв'язків з іншими регіонами. Так, вони заблокували в 2005 р. впровадження Всеамериканської зони вільної торгівлі (ALCA/FTAA), що розглядалось США як необхідне для відвернення або, принаймні, для послаблення економічної кризи; відмовились від кредитів Світового Банку і МВФ – і, відповідно, від нав'язаних ними соціально-економічних реформ; організували регіональні форуми й політико-економічні об'єднання, до яких не включили США і Канаду, але включили Кубу, щодо якої досі діє американське ембарго. Крім того, деякі з урядів (венесуельський, болівійський) почали здійснювати націоналізацію підприємств, передусім, у нафтогазовій галузі (в тому числі, тих, що належали американським компаніям), і ставати більш активними і впливовими гравцями на світовому ринку нафти. Зокрема, Венесуела, яка виконує в ОПЕК роль «цінового яструба», проводить політику

підвищення цін на нафту, що негативно відображується на американській економіці; в регіоні вона також активізувала енергетичне співробітництво, уклавши в межах створеного нею разом з Кубою Боліварійського альянсу для Латинської Америки і Карибського басейну (ALBA-ТСП) угоду PetroCaribe, яка ґрунтується на взаємовигідних умовах постачання венесуельської нафти до країн-учасниць – що зменшує їхню цілковиту економічну залежність від США. Але найбільшим викликом для гегемонії США в Латинській Америці стало значне посилення на ринку і в політиці регіону позицій потужних зовнішньорегіональних конкурентів наддержави – Китаю, Росії та Ірану.

Немає сумніву, що в найближчі роки США намагатимуться відновити або посилити свій вплив на країни регіону. Вже деякі видання почали говорити про початок «правого повороту» – маючи на увазі, передусім, нові уряди Чилі, Панами, Гондурасу і Гватемали. Зокрема, в останній президентом в листопаді 2011 р. було обрано проамериканського «правого» військового, генерала у відставці О. Переса Моліну, колишнього офіцера спецзагону «кайбілес» для боротьби з наркотерористами [8] – підрозділу, члени якого свого часу проходили тренування в американських інструкторів, і який вважається відповідальним за масові вбивства цивільних громадян під час нещодавньої громадянської війни в країні.

Деякі дослідники вважають, що нещодавня «непомітність» уваги США до регіону була пов'язана зі зміною характеру основних методів протидії «небажаним» урядам, що проявлялось у переході від методів безпосереднього тиску і збройних інтервенцій до прихованого втручання, передовсім, у виборчі процеси – шляхом створення і фінансування громадських організацій та фондів, які тим чи іншим чином (за допомогою переконання, впливу на свідомість, різних видів тиску, фінансового заохочення тощо) впливають на формування потрібної суспільної думки. Перехід до подібної тактики характеризують як «нікарагуанізацію» латиноамериканської політики США – за аналогією з усуненням від влади сандіністського уряду Нікарагуа за допомогою формування сприятливої суспільної думки і фальсифікації результатів виборів. Так, не викликає сумніву, що офіційний Вашингтон не втратить можливість змінити на свою користь ситуацію у Венесуелі, президентські вибори в якій призначені на жовтень 2012 р.

Проте інші дослідники розглядають таке визначення як спрощене, і наголошують на не меншій доцільності використання визначення «чиленізація» – за аналогією з також підготовленим США поваленням чилійського уряду С. Альєнде шляхом державного перевороту під керівництвом А. Піночета у 1973 р. [9]. На подібну думку наводять наступні події, участь США в яких доведена чи майже доведена – що мали місце в останні роки. Це військовий державний переворот у Гондурасі 28 червня 2009 р., коли від влади був усунутий демократично обраний уряд М. Селайї (дослідники зазначають, що після цього в Гондурасі активізувалась діяльність наркокартелів [10]) та спроба перевороту в Еквадорі 30 вересня 2010 р. – після того, як його президент Р. Корреа оголосив про наміри почати націоналізацію іноземних підприємств у видобувній галузі країни. Крім того, слід згадати дестабілізацію внутрішньої ситуації в Болівії, в тому числі, проведення референдумів про автономізацію департаментами, де зосереджені газові родовища країни – після консультацій їхнього керівництва з американськими дипломатами.

Загалом впродовж історії своїх взаємин з Латинською Америкою США неодноразово організовували в цьому регіоні державні перевороти з метою встановлення лояльних щодо себе урядів. Подібні перевороти періодично відбувались «хвилями»: по черзі в кількох країнах впродовж короткого періоду – часто співпадаючи з падіннями економіки в Сполучених Штатах. Традиційно перші дії урядів (здебільшого, військових «хунт»), що при-

ходили таким шляхом до влади, стосувались обмеження зовнішніх економічних зв'язків держави і переорієнтації їх на США, та здійснення масштабних закупівель американської зброї, часто в кредит. Такі латиноамериканські «хвилі» державних переворотів нагадують сучасні «хвилі» так званих «кольорових революцій» в державах Центрально-Східної Європи, а також «арабську весну» на Близькому Сході та в країнах Магрибу. Відмінністю є те, що вони здійснюються не професійними військовими, а цивільними громадянами, але в результаті до влади так само приходять уряди, лояльні до США.

Не можна відкидати можливість повторення найближчим часом подібних «хвиль» переворотів у латиноамериканських країнах, проте, на відміну від європейських, вони можуть не бути мирними.

Список використаних джерел

1. The National Military Strategy of the United States of America, 2011. Redefining America's Military Leadership [Електронний ресурс]// Joint Chiefs of Staff. – February 8, 2011. – Режим доступу: http://www.jcs.mil//content/files/2011-02/020811084800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf.
2. Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21 Century Defense [Електронний ресурс]// U.S. Department of Defense. – January, 2012. – 8 pgs. – Режим доступу: http://www.defense.gov/news/Defense_Strategic_Guidance.pdf.
3. O'Neil Sh. Moving Beyond Merida in US-Mexico Security Cooperation [Електронний ресурс]//U.S. House of Representatives Committee on Foreign Affairs.– 2010. – Режим доступу: <http://foreignaffairs.house.gov/111/one052710.pdf>.
4. Fainaru S., Booth W. Cartels Face an Economic Battle. U.S. Marijuana Growers Cutting Into Profits of Mexican Traffickers [Електронний ресурс]// The Washington Post. – October 7, 2009. – Режим доступу: http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/10/06/AR2009100603847_pf.html.
5. Renewing U.S. Leadership in the Americas [Political Program of Barack Obama for Latin America] [Електронний ресурс]// BarackObama.com. – 2008. – Режим доступу: http://www.barackobama.com/pdf/Fact_Sheet_Latin_America_FINAL_060608_ІН.pdf.
6. National Drug Threat Assessment Document 2010 [Електронний ресурс] // U.S. Department of Justice. National Drug Intelligence Center. – February 2010. – Режим доступу: <http://www.justice.gov/ndic/pubs38/38661/index.htm>.
7. Merida Initiative: The United States Has Provided Counternarcotics and Anticrime Support but Needs Better Performance Measures [Report to Congressional Requesters] [Електронний ресурс] / U.S. Government Accountability Office. – July 21, 2010. – Режим доступу: <http://www.gao.gov/products/GAO-10-837>.
8. Meiners S. Central America: An Emerging Role in the Drug Trade [Електронний ресурс]// Stratford Global Intelligence. – March 26, 2009. – Режим доступу: http://www.stratfor.com/weekly/20090326_central_america_emerging_role_drug_trade
9. Ciccariello-Maher G. The Coming War on Venezuela: Eva Golinger's Bush vs Chavez [Електронний ресурс]// Monthly Review. – March 25, 2008. – Режим доступу: <http://monthlyreview.org/mrzine/cm250308.html>.
10. Archibold C. R., Cave D. Drug wars push deeper into Central America [Електронний ресурс]// The New York Times. – March 23, 2011. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2011/03/24/world/americas/24drugs.html>.

Белоусова Н.Б.*

«М'ЯКА» СИЛА ЯК ПОТЕНЦІАЛ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ

У статті досліджується значення «м'якої» сили у загальному владному балансі кожної держави, розглядається історичний досвід застосування «м'якої» сили в СРСР та ресурси «м'якого» впливу європейських країн.

Ключові слова: інструменти політики «м'якої» сили, публічна дипломатія, зовнішньополітичний вплив держави.

В статье исследуется значение «мягкой» силы в общем властном балансе каждого государства, рассматривается исторический опыт применения «мягкой» силы в СССР и ресурсы «мягкого» влияния европейских стран.

Ключевые слова: инструменты политики «мягкой» силы, публичная дипломатия, внешнеполитическое влияние государства.

In the article a concept «soft power» and its role is probed in general managing balance of every country. The resources of «soft power» are examined on the example of the USSR and European countries.

Keywords: policy instruments of «soft» power, public diplomacy and political influence of the state.

В умовах зростаючої глобалізації, демократизації, стрімкого інформаційного розвитку політичні діячі й дипломати, глави зовнішньополітичних відомств поступово втрачають монополію в галузі міжнародних відносин. Зростає кількість учасників міжнародної діяльності, зв'язки між державами все більше виражаються через зв'язки між громадськими суспільствами, бізнесом, благодійними організаціями й окремими громадянами. Суспільна думка, і в першу чергу закордонна, перетворюється на один з найважливіших факторів, що визначають успішність зовнішньої політики.

У вирішенні міжнародних проблем на перший план виходить так звана публічна дипломатія, як ефективний виразник волі громадянського суспільства, рівноправний партнер держави в розвитку міжнародного діалогу й співробітництва. Вона привносить у міжнародні відносини моральну основу, позначає вектор бажаного розвитку світу, знімає бар'єри в діалозі цивілізацій, є діючим механізмом у залученні світової суспільної уваги до нових викликів і загроз людству, вирішенню глобальних проблем. Пріоритетним завданням стає можливість діалогу безпосередньо між суспільствами різних держав, а владі призначається роль фактора, що полегшує це спілкування.

На Заході публічна дипломатія розглядається як один з найбільш ефективних інструментів політики «м'якої» сили - концепції сформульованої відомим американським політологом Дж.Наєм.

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Джозеф Най визначає силу як можливість домогтися від інших бажаних результатів, а залежить це від наявності певних ресурсів здійснення влади, уміння їх застосовувати, а також умов для їхнього ефективного застосування. Такі ресурси держави як військова сила в сукупності з політичною, економічною й фінансовою міццю, у результаті своєї сили й однозначного характеру впливу, визначаються як «тверда» сила. Однак, при прагненні домогтися від інших бажаних результатів, не останню роль відіграють і такі фактори як національні цінності країни, її культура, ідеологія, які Дж. Най визначає як «м'яку» силу.

Поняття «м'яка сила» сформульоване й уперше використане Дж. Наєм ще на початку 1990-х років і з того часу досить міцно ввійшло в політичний і науковий побут. «М'яка» сила виступає як здатність захоплювати й залучати інших на свою сторону, домагаючись підтримки власного порядку денного в міжнародних відносинах [1]. «М'яка» сила досягає своїх стратегічних цілей, не прибігаючи до зовнішнього матеріалізованого насильства. Її інструментами впливу виступають «інтелектуальні патерни, когнітивні спокуси, привабливі ідеї й символи, звабливі візуальні й аудіальні образи» [2].

Сама по собі ідея поширення власного впливу на навколишній світ за допомогою «м'якої» сили не є новою. Історичний досвід застосування «м'якої сили» є в США, країн Західної Європи, СРСР. В СРСР – це наприклад, ідеологія, що відіграла роль фундаментального фактора формування зовнішньої політики СРСР, політика в сфері освіти, коли надавалася можливість одержання вищої освіти іноземним громадянам і тим самим здійснювалося формування загального, культурно-ідеологічного, політичного світосприйняття політичних еліт закордонних держав. Уряд, який прийшов до влади в 1918 році, керуючись політичними мотивами, відновив практику, що існувала в часи царської Росії. І вже на початку 1920-х років у РСФСР за запрошенням навчалися громадяни Туреччини, Персії, Афганістану, Монголії. В 1921 році був створений спеціалізований навчальний заклад - Комуністичний університет трудящих Сходу (КУТВ) і до кінця 1921 року в КУТВ навчалися іноземні громадяни 44-х національностей. В 1990 році СРСР посідає третє місце серед країн, що надають іноземця освіту. На частку Радянського Союзу доводилося 126,5 тисячі (11%) іноземних студентів (США - 400 тисяч і Франція - 136 тисяч). Хоча ця статистика не враховує більше 100 тисяч студентів - громадян, які приїжджали вчитися в РСФСР із національних республік. 80% всіх іноземців, що навчалися в СРСР, були вихідцями з Азії, Латинської Америки й Африки. У цих країнах дотепер існують суспільства й союзи тих, хто одержав освіту в СРСР і знає російську мову. Маючи колосальний ресурс «м'якої» сили, завдяки комуністичним ідеям і перемозі в Другій Світовій війні, СРСР поступово його втрачає за рахунок невдалої пропаганди й неефективної економічної політики.

На думку американського дослідника Дж. Ная, сучасні тенденції розвитку цивілізації такі, що значення «м'якої» сили у загальному владному балансі кожної держави буде неминуче зростати. Насамперед тому, що навіть самі великі й розвинені держави більше не можуть дозволити собі вирішувати власні й міжнародні проблеми винятково військовими засобами.

«М'яку» силу Європи Дж. Най оцінює як дуже високу. Європейські держави самі по собі мають велику культурну привабливість: п'ять із десяти найпоширеніших у світі розмовних мов є європейськими. У цілому, Європа має вражаючі ресурси м'якої сили: Франція посідає перше місце у світі по кількості отриманих нобелівських премій в галузі літератури, а серед представників західних літератур непропорційно велика частка письменників-лауреатів зі скандинавських країн - Фінляндії, Норвегії, Швеції й Данії; Брита-

нія займає перше, а Німеччина друге місце по кількості заявок від тих, хто просить надати їм притулок; Франція, Німеччина, Італія й Британія мають високу середню тривалість життя; Ірландія й Швейцарія входять у п'ятірку країн-лідерів за рівнем участі населення в добродійності з урахуванням культурних особливостей і національних традицій; Франція, Австралія, Швейцарія, Німеччина увійшли в десятку кращих країн для проживання, що було виявлено на основі показників «вартість проживання», «економіка», «культура й розваги», «навколишнє середовище», «свобода», «охорона здоров'я», «інфраструктура», «особиста безпека» й «клімат»; самою позитивною країною у світі стала Німеччина, а в трійку лідерів увійшли країни Європейського союзу єдиним блоком; така невелика країна як Данія стала самою щасливою країною у світі й крім цього Данію визначили як найкращу країну для ведення бізнесу за рахунок низької інфляції, низьких податків і високого рівня освіти й технологічного розвитку.

Європейці мають великий досвід публічної дипломатії і роблять досить значні вкладення, особливо в міжнародні культурні зв'язки. Франція витрачає 17 доларів на душу населення - майже вчетверо більше, ніж наступні за нею Канада, Британія й Швеція [3].

Крім того, європейські країни додають чимало зусиль для залучення студентів у свої школи й університети із усього світу. Університети Великобританії відвідували близько 390000 закордонних студентів або 13% від загальної кількості. Хоча в 2012 році уряд Британії має намір скоротити кількість іноземних студентів і для здійснення цього планується зменшити кількість учнів без вченого ступеня, підвищити вимоги до знання мови. Найбільш значна кількість студентів-іноземців також навчається у Франції - 266448 (9%), Німеччини - 233606 (8%). Іноземні студенти становлять одну третину докторантів, що вчаться у шведських університетах, і, як свідчить статистика, більше половини з них залишаються у Швеції після завершення навчання. В 2005 році уряд Данії створив так званий «пакет глобалізації освіти»: фонд у розмірі 40 млрд. датських крон, покликаний фінансувати програму міжнаціональної освіти з 2006 по 2012 роки.

Політичний вплив таких країн як Нідерланди й скандинавські держави, має більшу вагу, чим їх військовий й економічний вплив, внаслідок змішання привабливих стимулів, таких, наприклад, як економічна допомога або підтримка миру, які визначають їхні національні інтереси. Норвегія бере ініціативу лідера в мирних переговорах, Нідерланди підсилюють свою «м'яку владу» не тільки за рахунок своєї політики в ООН, але й за рахунок допомоги в розвитку інших країн.

Завдання посилення міжнародного впливу Великобританії за рахунок активізації діяльності британської дипломатії було проголошено в якості основного на майбутні роки в рамках нової національної зовнішньополітичної концепції країни. Відповідно до нової концепції зовнішньої політики Євросоюз збереже ключове значення для країни, а дипломатичні зусилля будуть зосереджені на підвищенні свого впливу у всіх основних структурах організації за рахунок збільшення числа британських співробітників в Єврокомісії й інших підрозділах ЄС. Нова структура в рамках державного апарата Великобританії - Рада національної безпеки дозволить координувати розвиток відносин з іншими країнами за самим широким спектром напрямків - від дипломатії до освіти, охорони здоров'я, торгівлі й оборони.

У якості суттєвих переваг Великобританії можна виділити «досвідчений і шановний у світі дипломатичний корпус, постійне місце Ради Безпеки ООН, єдиний або схожий підходи провідних політичних партій королівства до ряду ключових міжнародних проблем, особливі по своїй близькості відносини зі США, ключова роль у справах Євросоюзу, історичні зв'язки із численними народами за межами Північної Америки і Європи, форма-

лізовані в організації Співдружності, а також помітний вплив у якості глобальної світової торговельної держави». Також у концепції акцентується увага на англійській мові як феномені сучасного світу. Для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей Великобританія має намір використати такі структури «публічної дипломатії» як Британська рада [4].

Таким чином, у сучасному світі відбувся перехід до так званого «м'якого» впливу при вирішенні проблем міжнародного рівня, що спричинило перехід багатьох країн до нових національних зовнішньополітичних концепцій та пошуку ефективних можливостей досягнення зовнішньополітичних цілей. Політику «м'якої» сили формує культура, система суспільних цінностей, внутрішня політика, тактика та стиль зовнішньої політики держави. Всі ці ресурси дають змогу досягати країні бажаних результатів за допомогою привабливості для інших, а не їх примусу.

Список використаних джерел

1. Nye J. *The Paradox of American Power*. N.Y., 2002; Nye J. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. N.Y., 2004.
2. Русакова О.Ф. Концепт «мягкой» силы (soft power) в современной политической философии / О.Ф.Русакова // Научный ежегодник Института философии и права Российской академии наук, 2010 – Вып. 10.
3. Най Дж. Мягкая сила и европейско-американские отношения [Електронний ресурс] // Интеллектуальная Россия. Режим доступу: http://www.intelros.ru/2007/08/09/mjagkaja_sila_i_evropejskoamerikanskije_otnoshenija.html.
4. Новая концепция внешней политики Великобритании [Електронний ресурс] // Империя. Режим доступу: <http://www.imperiya.by/comments3-8100.html>.

Вовк В.М.*

США ТА РОСІЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ПОЛІТИКИ «ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ»

У статті йдеться про стан і перспективи політики «перезавантаження», яка визначала двосторонні стосунки США та Росії протягом останніх років. Окреслено геополітичний ландшафт, що постав внаслідок ряду міжнародних конфліктів на Близькому Сході, Центральній Азії та Східній Європі.

Ключові слова: політика «перезавантаження», енергоносії, геополітичні інтереси, іслам, безпека.

В статтє говорится о состоянии и перспективах политики «перезагрузки», которая определяла двусторонние отношения США и России на протяжении последних лет. Очерчен геополитический ландшафт, который возник в результате ряда международных конфликтов на Ближнем Востоке, Центральной Азии и Восточной Европе.

Ключевые слова: политика «перезагрузки», энергоносители, геополитические интересы, ислам, безопасность.

This article describes the state and perspectives of the «reset» policy that has determined the bilateral relations between USA and Russia during the last years. The geopolitical landscape that appeared as a result of several international conflicts in the Middle East, Central Asia and Eastern Europe is shaped here.

Key words: «reset» policy, energy supplies, geopolitical interests, Islam, security.

Політика «перезавантаження» почала активно фігурувати як дипломатична метафора після візиту Гіларі Клінтон до Москви на початку президентства Барака Обами. Вона знаменувала принципову зміну у стосунках між США та Росією, які пережили «еволюцію» погіршення від періоду бомбардувань Югославії Мілошевича у 1999 році до російсько-грузинської війни 2008 року. На думку Олексія Фененка, провідного наукового співробітника Інституту стратегічних досліджень РАН, політика «перезавантаження» базувалась на об'єктивних причинах, серед яких: а) загроза колапсу режиму контролю над озброєннями внаслідок завершенням дії договору START-1 31 грудня 2009 року та договору SORT (Strategic Offensive Reductions Treaty) 2002 року, чинного до 31 грудня 2012 року, проте без належного механізму контролю; б) ліквідація загрози прямого воєнного конфлікту між Росією та США протягом «п'ятиденної війни» у серпні 2008, коли уперше з 1983 року Москва та Вашингтон були на грані регіонального військового конфлікту [1]. Протягом декількох останніх років політика «перезавантаження» зазнала істотної трансформації. Значну роль у процесі такої трансформації свого часу відіграли наміри України приєдна-

* кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

тись до Плану дій щодо членства у НАТО, а також наміри США розташувати системи ПРО у безпосередній близькості від кордонів Росії. До 2008 року фактично було вичерпано ресурс співпраці Росії та США у «протистоянні світовому тероризму». Йдеться про взаємовигідний альянс двох країн у справі боротьби з режимом талібів у Афганістані, який загрожував як російським так і американським інтересам у цьому регіоні світу. Кремль не мав достатньо військових, політичних та економічних ресурсів, аби гарантувати захист своїх південно-східних рубежів від загрози поширення впливу політичного ісламу у країнах Середньої Азії, насамперед таких, як Таджикистан і Узбекистан. Натомість Сполучені Штати не могли сподіватись на успіх у справі ліквідації такого лігва Аль Каїди, як цілковито контрольований талібами Афганістан без баз для передислокації свого військового контингенту та контингенту НАТО.

Довготривале перебування військового контингенту США у Афганістані у комплексі із можливими зрушеннями геостратегічного статус кво на європейському театрі цілком імовірно підштовхнуло Кремль до перегляду основи співпраці між США та Росією, яка так яскраво спалахнула після подій 11 вересня 2001 року. Спроби дестабілізації суспільно-політичних режимів у Киргизії та Узбекистані, що не могли мати місце без навіть пасивного сприяння з боку Росії, завершилися по суті зміцненням режиму Каримова і «зміцненням незалежності» Бишкеку. У Киргизії почав оформлюватися відчутний військовий вплив США і відчутний економічний вплив – Китаю, що значно поліпшило умови геополітичного маневрування для Бишкеку.

Можна зробити припущення, що загроза цілковитої втрати свого контролю і переважної ролі у двох стратегічно важливих регіонах світу – Європі (Кавказ, Україна) та Середній Азії, підштовхнула Кремль до рішучих дій у серпні 2008 року, які, своєю чергою, уможливили ймовірність прямого воєнного зіткнення з непередбачуваними наслідками між США та Росією. В усякому разі таке зіткнення аж ніяк не гарантувало США «укорінення» в зоні, що могла розглядатись як плацдарм для воєнних дій проти Ірану у разі успішного розгортання останнім своєї «мирної» ядерної програми, не кажучи вже про катастрофічні наслідки такого конфлікту для усієї системи світової безпеки.

Стратегічна пропозиція під назвою політика «перезавантаження» виразно позначала межі реалістичного позиціонування двох провідних гравців ядерного клубу держав – США та Росії, межі національного інтересу. Перші ластівки такої політики з'явилися ще до її офіційного проголошення адміністрацією Барака Обами. Так, Україні було відмовлено у приєднанні до плану ПДЧ, що вочевидь вказувало на пріоритети зовнішньої політики США. Підтримка Грузії не пішла далі дружньої риторики та вкрай дозованої економічної допомоги. Військова співпраця з урядом Саакашвілі виглядала явно обмеженою і скоріше символічною, ніж реальною, адже США не постачали до Грузії важких озброєнь. Натомість можна було спостерігати поступове відродження дружніх стосунків між США та Узбекистаном, які були вкрай зіпсовані подіями в Андіжані у 2004 році. Узбекистан надає всіляку допомогу США у справі доставки вантажів невійськового призначення до Афганістану північним маршрутом, що дозволяє Сполученим Штатам зменшити їхню залежність від Пакистану як основної транзитної країни. Є підстави вважати достовірними дані, оприлюднені сайтом www.eurasianet.org, згідно з якими за останні три роки Узбекистан став одним з ключових вузлів, які надають повітряні коридори, автошляхи та залізничі Пентагону та НАТО [2]. Очевидним є той факт, що США розглядають Узбекистан як важливий чинник розв'язання своїх геополітичних завдань у регіоні.

Після тривалих дискусій та дипломатичного маневрування Росії, Вашингтон так і не відмовився від розгортання систем ПРО у Східній Європі, у Польщі і тепер уже в Руму-

нії. На це рішення не могли вплинути навіть погрози Кремля розгорнути на кордонах країн Балтії ракетні комплекси Іскандер, що засвідчує передусім програш Росії на полі розвідувальної діяльності та неточність геостратегічних розрахунків Росії. Крім того, використання російської системи ПРО, що його запропонувала Москва у разі загрози Європі, виглядає як грубий пропагандистський прийом, який не дав жодного позитивного результату. Ясна річ, американська ПРО у Східній Європі, може опосередковано, але реально змінити стратегічний баланс ядерних озброєнь США та Росії. Проте важко собі уявити обставини, за яких Вашингтон міг би відмовитись від захисту ключового нафтоносного регіону світу, та від захисту свого стратегічного союзника у цьому регіоні – Ізраїлю. Адже на кін поставлено безпеку світової економічної системи, що забезпечується стабільністю країн Перської Затоки - Саудівської Аравії, Катару, Кувейту, Оману, Бахреїну та Об'єднаних Арабських Еміратів. Ядерний Іран із сучасними носіями ядерної зброї вочевидь перетворився б на впливового регіонального гравця, з думкою якого почали б всерйоз рахуватись лідери вищеназваних країн, що завдало б удару по світовому ринку вуглеводнів.

Не в останню чергу поразка помірної іранської опозиції у 2009 році, з якою США пов'язували сподівання на лібералізацію теократичного режиму, істотно вплинула на відновлення ідеї ПРО у Східній Європі, в реалізації якої було зроблено паузу. Відмовившись від ескалації напруження, пов'язаного із активним залученням України до Євроатлантичних структур, а також від активного впливу на пострадянський Кавказ, Сполучені Штати, схоже, зосереджуються на іранській проблемі.

Водночас криза єврозони, ризики, пов'язані з критичною залежністю економік Європи від російських енергоносіїв, спроби Росії втягнути Україну до митного союзу створюють серйозні загрози для того формату взаємовідносин між США та Росією, що дістав назву політика «перезавантаження». Перша обставина може завдати істотного удару по атлантичній солідарності, друга – перетворити український ВПК на придаток російської оборонної промисловості. Крім того, на наших очах розгортається конфлікт, пов'язаний з ситуацією довкола Сирії. Для Росії Сирійський режим відіграє роль гаранта її воєнно-морської присутності в акваторії Середземного моря. Саме тому вона наклала вето на резолюцію Ради Безпеки ООН, якою передбачався демонтаж цього режиму. Ймовірні геополітичні втрати Росії внаслідок такого демонтажу важко переоцінити. Адже в цьому разі було б цілковито знецінено роль Росії як активного гравця у процесі проведення воєнної кампанії США, Ізраїлю та їхніх союзників проти Ірану. З другого боку, і ймовірні втрати США внаслідок консервації диктатури Башара Асада були б значними. Серед причин, що зумовлюють тісну співпрацю між Москвою і Дамаском, називають також авторитарну солідарність Володимира Путіна і Башара Асада, спільні економічні інтереси, надто у справі постачання озброєнь, кооперацію у галузі атомної енергетики. Проте, на думку російського політолога Дмитра Треніна, на даний момент ситуаційно більш вагомими чинниками позиції Москви є серйозні сумніви щодо сирійської опозиції та підозрами щодо мотивів Сполучених Штатів [3].

Нині ми спостерігаємо радикальну зміну тональності у висловлюваннях кандидатів від республіканської партії щодо Росії. Так, один з лідерів республіканських праймеріз Мітт Ромні у своєму флоридському виступі вже назвав Володимира Путіна світовою небезпекою. Помітні також зміни у дипломатичному діалозі адміністрації Барака Обами та адміністрації тандему Медведєва-Путіна. Зокрема, ідеться про всілякі «сюрпризи», наприклад неможливість встановлення телефонного зв'язку між Гіларі Клінтон та Сергієм Лавровим напередодні голосування у Раді Безпеки ООН резолюції, пов'язаної із ситуацією в Сирії.

Сьогодні з великою долею вірогідності можна констатувати, що фундамент політики «перезавантаження» - боротьба із світовим тероризмом (читай тероризмом політичного ісламу) зруйновано. По-перше можна зробити припущення, що ідеологічний ісламський чинник у Чечні майже втратив своє значення. Це може бути пов'язано з переорієнтацією лідерів політичного ісламу, спрямованої на використання різновекторності геополітичних інтересів США та Росії. Ідеться про тактику часів холодної війни, яку активно використовували такі лідери, як Гамаль Абдель Насер, Муаммар Каддафі, Ясир Арафат. По-друге, реальної загрози для південних рубежів Росії, що походила від руху Талібан, в осяжному майбутньому немає.

Поворотним пунктом у політиці «перезавантаження» вже згадуваний Олексій Фененко вважає зустріч між Президентами Бараком Обамою і Дмитром Медведєвим у Вашингтоні 24 Червня 2010 року, під час якої сторони не дійшли згоди щодо інтерпретації преамбули до Договору START-III.

Політика «перезавантаження» була, по суті, лише середньостроковим інструментом захисту геополітичних інтересів. Росії вона дала можливість використати паузу задля остаточного відновлення економіки після дефолту 1998 року, збільшити свій вплив на країни-лімітрофи, насамперед – Україну, створити міцний ґрунт для посилення енергозалежності країн Європейського Союзу. Сполучені Штати, своєю чергою, отримали можливість зосередитись на «ісламському» напрямку своєї зовнішньої політики.

У Сполучених Штатах дедалі більше лунає критика політики «перезавантаження». На думку деяких дослідників американський досвід засвідчив, що Москва просто скористалась нею задля того, аби домогтись від заходу поступок, не поступившись практично нічим. «Перезавантаження» лише підштовхнула Росію до більш агресивної реалізації своїх стратегічних цілей, включно до встановлення своєї сфери впливу в Євразії. З огляду на такий досвід вважається за доцільне висунення на порядок денний тісної співпраці США з окремими європейськими країнами та Євросоюзом у цілому з метою кращого захисту трансатлантичних інтересів від російської агресії. Зокрема, ідеться про ліквідацію франко-німецької монополії на вироблення політики щодо Росії. Рекомендується уважніше прислухатись до країн Центральної та Східної Європи, які мають фундаментальний досвід стосунків із Москвою [4]. Як відомо, на саміті у Довілі (жовтень 2010) було зроблено спробу поглиблення співпраці між Російською Федерацією та Францією і Німеччиною. При цьому фактично були проігноровані заперечення Швеції та Польщі проти відновлення «звичайних ділових» стосунків із Росією через порушення останньою домовленостей про припинення вогню у Грузії, що їх ініціювала свого часу Франція. Ініціативу створення Нового Договору Безпеки, яка постала за підсумками довільського саміту, США категорично відкинули, що засвідчило: «Європа не має міцної переговорної руки у безпечних справах». Спроби послаблення трансатлантичних уз із метою унезалежнення ЄС від НАТО наштовхнулись на опір переважної більшості членів Євросоюзу. Отже реалізація ідеї Європейського безпекового договору стало неможливим.

Чи означатиме завершення доби «перезавантаження» появу багатопольярного світу, в якому Росія стане впливовим геополітичним гравцем, який зможе вигравати? Про такий поворот можна було б говорити з великою долею впевненості, якби ВВП Росії гарантував би достатню підтримку російського ВПК для глобального суперництва, якби темпи депопуляції в Росії не були одними з найбільших у світі, якби структурні зрушення в економіці могли б змінити її переважну орієнтованість на експорт енергоносіїв, якби російська наука могла б надолужити втрати від перерваної спадкоємності наукових шкіл і якби Росія не програвала у конкуренції високих технологій. Ідеться, ясна річ, передусім

про цивільні ринки. За приклад тут може правити економічно невдалий проект, пов'язаний з будівництвом літака Суперджет 100 Сухой. При цьому, ясна річ, Росія і надалі братиме участь у перегонах озброєнь. Найближчим часом планується спустити на воду новітні підводні ракетноносці класу «Борей» - «Юрій Долгорукий» і «Александр Невский». Втім, чи зможе витримати економіка нашого Східного сусіда такі витрати у разі зменшення цін на енергоносії.

Натомість існує велика кількість країн, які пов'язують свій добробут із однополярністю і домінуванням Сполучених Штатів. І серед них насамперед провідні експортери нафти, а також країни Європейського Союзу, захищені парасолькою НАТО. Варто нагадати, що майже 85% бюджету Північноатлантичного альянсу становлять «інвестиції» Сполучених Штатів Америки.

З огляду на дані обставини позиціонування України у системі міжнародної безпеки набуває особливого значення. Ясна річ, що «проблемна» Україна, країна з браком національної консолідації, нереформованою економікою, з соціально-політичною структурою, яка має спадкові риси комуністичного авторитаризму, неартикульованістю національного інтересу, очевидною кризою ідентичності, виглядає для Заходу не надто привабливим і надійним партнером у справах безпеки. Сподівання на стабільність, що її пов'язували з приходом команди нового Президента, виявились недостатньо обгрунтованими. Радикальні зміни цієї ситуації можуть відбутись лише у двох випадках - у разі кардинальної зміни внутрішньої політики, реальної консолідації суспільства довкола чітко визначеного національного інтересу, а також у разі серйозного збройного конфлікту у зоні Перської затоки, або на Близькому Сході. Але найімовірніше Україна стане заручником позиційної боротьби США та Росії за регіональну гегемонію на засадах наступального реалізму.

Список використаних джерел

1. It is dangerous for Russia and the USA to ignore the looming conflicts. <http://valdaiclub.com/usa/35080.html>.
2. <http://www.voanews.com/russian/news/USA-Uzbekistan-2011-09-30-130867828.html>.
3. Dmitri Trenin Russia's Line in the Sand on Syria Why Moscow Wants To Halt the Arab Spring. Foreign Affairs February 5, 2012. <http://www.foreignaffairs.com/articles/137078/dmitri-trenin/russias-line-in-the-sand-on-syria>.
4. Sally McNamara The Failure of the «Russia Reset»: Next Steps for the United States and Europe. The Heritage Foundation January.
5. 2012 <http://www.heritage.org/research/reports/2012/01/the-failure-of-the-russia-reset-next-steps-for-the-united-states-and-europe>.

Запорожець О.Ю.*

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИБОРСТВО У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США

Стаття присвячена американській концепції інформаційної війни. Розкрито основні терміни, охарактеризовано компоненти інформаційних операцій, визначено етапи планування психологічних операцій як ключового компоненту інформаційної війни.

Ключові слова: інформаційна війна, компоненти інформаційної операції, психологічна операція, США.

Статья посвящена американской концепции информационной войны. Раскрыта суть основных терминов, дана характеристика компонентов информационных операций, определены этапы планирования психологических операций как ключевого компонента информационной войны.

Ключевые слова: информационная война, компоненты информационной операции, психологическая операция, США.

The article focuses on the American approach to information warfare. This article contains definitions of key terms, description of information operations capabilities and planning process of psychological operations as a principal component of information warfare.

Keywords: information warfare, USA, information operation capabilities, psychological operations.

В сучасному світі інформація перетворилася на стратегічний державний ресурс, який дає змогу не лише впливати на міжнародні процеси, а й породжувати ті чи інші події та явища на національному, регіональному та міжнародному рівнях, й скеровувати думки, емоції та поведінку громадськості у бажаному напрямі.

Сучасна боротьба між суб'єктами міжнародних відносин за позиції на міжнародній арені, сфери впливу та досягнення пріоритетних національних цілей відбувається значною мірою в інформаційному просторі.

За цих умов актуальним є питання розробки і ведення інформаційної війни. Характерними рисами інформаційної війни є гнучкість і непередбачуваність арсеналу інформаційного впливу, поетапність і вибірковість його здійснення, можливість багаторазового охоплення тієї ж самої аудиторії, відсутність видимих руйнувань, множинність впливу з високим рівнем координації у часі і просторі; відсутність необхідності фізичного вторгнення на територію супротивника, складність виявлення джерела інформаційної атаки, визначення рівня небезпеки, істинних масштабів та цілей агресії тощо.

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Розвинені країни світу значну увагу приділяють дослідженню і розробці концепції інформаційного протиборства. Серед західних країн провідна роль в цьому питанні належить Сполученим Штатам Америки.

Метою даної роботи є висвітлення американської концепції інформаційної війни.

Вперше термін «інформаційна війна» було використано Томасом Роной у звіті «Системи зброї та інформаційна війна», підготовленому у 1976 році для компанії «Боїнг». У звіті відмічалось, що інформаційна інфраструктура стає ключовим компонентом американської економіки, і водночас перетворюється на уразливу ціль як у воєнний, так і в мирний час. Звіт Т.Рони зацікавив американських спеціалістів, відповідальних за «секретні матеріали», а також військове командування.

В офіційних документах Міністерства оборони США термін «інформаційна війна» з'явився після операції «Буря у пустелі» 1991 року, в якій вперше були використані новітні інформаційні технології як засіб ведення військових дій. У 1998 році Міністерством оборони США було затверджено Об'єднану доктрину інформаційних операцій, в якій інформаційна війна визначається як комплексний вплив (сукупність інформаційних операцій) на систему державного та військового управління супротивника, на його військово-політичне керівництво, що вже у мирний час сприяв би прийняттю бажаних для сторони-ініціатора інформаційного впливу рішень, а під час конфлікту повністю паралізував функціонування структури управління супротивника [1].

За американською концепцією, інформаційна війна реалізується на двох рівнях: державному та військовому.

На державному рівні мета інформаційного протиборства полягає у послабленні позицій конкуруючих держав, порушенні системи державного управління за рахунок інформаційного впливу на політичну, дипломатичну, економічну та соціальну сфери суспільного життя, здійснення психологічних операцій, підривних та інших пропагандистських акцій.

На військовому рівні інформаційна війна є складовою військових кампаній і спрямована на досягнення інформаційної переваги шляхом впливу на інформацію та інформаційні системи супротивника з одночасним зміцненням і захистом власної інформації, інформаційних систем та інфраструктури.

Інформаційна перевага визначається як здатність збирати, обробляти та розподіляти безперервний потік інформації про ситуацію, перешкоджаючи супротивнику робити те ж саме, а також як здатність визначати і підтримувати такий темп проведення операції, який переверщує темп супротивника, постійно домінуючи і залишаючись непередбачуваним, і діяти, випереджаючи супротивника у реагуванні.

Інформаційна війна реалізується у формі інформаційних операцій (ІО).

Інформаційна операція визначається як комплекс заходів, що спрямовані на здійснення впливу на інформацію та системи управління супротивника при одночасному захисті своєї інформації та інформаційних систем [2].

В «Стратегії інформаційних операцій» 2003 року просувається ідея «повноспектрових інформаційних операцій». Це означає, що інформаційні операції мають проводитися безперервно (і в мирний час, і при загостренні конфлікту) і спрямовуватися, як на населення і особовий склад збройних сил своєї країни, так і на громадян і збройні сили країн-союзників і країн-супротивників США у потенційному конфлікті.

Структурно інформаційні операції включають основні, підтримуючі і допоміжні компоненти [3].

Основними компонентами інформаційної операції є радіоелектронна боротьба, комп'ютерні мережеві операції, психологічні операції, операції з оперативного маскування та операції безпеки.

Радіоелектронна боротьба (РЕБ) – це військові дії, що передбачають здійснення впливу на обладнання супротивника за допомогою спрямованих електромагнітних хвиль.

Широкомасштабне застосування РЕБ було продемонстровано Сполученими Штатами ще у 1991 році під час війни в Перській затоці («Буря в пустелі»). За декілька днів до початку операції завдяки РЕБ на території Іраку були виведені з ладу системи державного і військового управління, системи протиповітряної оборони та зв'язку.

В 2011 році під час військової операції в Лівії американські військові використали новий літак радіоелектронної боротьби EA-18G Growler. Літак укомплектовано підвісними контейнерами з модернізованою системою ICAP III (Improved Capability III), за допомогою якої здійснювалися радіорозвідка та придушення систем радіозв'язку і радіолокації супротивника. EA-18G Growler здатен розвивати швидкість 2150 кілометрів на годину і діяти в радіусі 740 кілометрів на висоті до 15240 метрів.

Комп'ютерні мережеві операції включають комп'ютерні мережеві атаки, мережевий захист та використання комп'ютерних мереж супротивника у своїх цілях. Комп'ютерні мережеві атаки – це дії із застосуванням апаратно-програмних засобів, спрямованих на використання, переключування, підміну або знищення інформації в комп'ютерах та комп'ютерних мережах супротивника або ж виведення з ладу самих комп'ютерів. Під мережевим захистом розуміються заходи, що передбачають моніторинг та аналіз мережевих атак на комп'ютерні об'єкти Міністерства оборони США та захист від них.

Психологічні операції (ПсО) – це заходи з поширення спеціально підготовленої інформації для впливу на емоції, прийняття рішень та поведінку цільових аудиторій у сприятливому для суб'єкта впливу напрямку.

В Польовому Статуті Армії США психологічні операції визначаються як планова пропагандистська і психологічна діяльність у мирний і воєнний час, спрямована на іноземні ворожі, дружні чи нейтральні аудиторії з тим, щоб вплинути на їхнє ставлення і поведінку у сприятливому напрямку для досягнення політичних та військових національних цілей США [4]. Психологічні акції передбачають використання ЗМІ та допоміжної діяльності (демонстрація сили, громадянська непокоря, мітинги, демонстрації, програми в сфері освіти, медицини тощо) з метою підризу престижу та впливу супротивника у ворожих, нейтральних і союзних країнах.

Психологічні операції поділяються на стратегічні, оперативні та тактичні.

Стратегічні психологічні операції здійснюються в інтересах досягнення довгострокових цілей, покликаних створити сприятливу психологічну ситуацію для ведення воєнних дій. Об'єктами впливу виступають іноземні уряди, збройні сили, а також цивільне населення. На даному рівні психологічні операції можуть проводитись у формі пропаганди певних політичних або дипломатичних позицій, офіційних заяв або повідомлень керівників держави.

Оперативні психологічні операції здійснюються в інтересах досягнення середньострокових цілей, на підтримку військових кампаній. Об'єктом таких операцій зазвичай є населення певного регіону. На цьому рівні використовуються листівки, радіо- і телемовлення, засоби гучномовного зв'язку для поширення повідомлень, що містять заклики до масового саботажу, дезертирства, втечі або капітуляції.

Тактичні психологічні операції здійснюються в інтересах досягнення короткострокових цілей, на підтримку командирів тактичної ланки. Об'єктом таких операцій є те чи інше

угруповання військ супротивника. На тактичному рівні використовується гучномовний зв'язок та інші засоби для нагнітання страху, розпалення розбіжностей і посилення непокори в рядах супротивника.

Останнім часом для здійснення психологічного впливу на супротивника активно використовується мережа Інтернет. Так, під час військової кампанії в Іраку на початку 2003 року Збройними Силами Сполучених Штатів була організована розсилка електронною поштою листів іракським генералам із закликами не виконувати накази С. Хусейна. Вищим офіцерам нав'язувалася думка про те, що іракці понесуть величезні втрати, якщо не приєднаються до боротьби проти Саддама Хусейна. В електронних повідомленнях, підготовлених американськими військовими психологами, також містилися звернення до громадян Іраку допомогти запобігти використанню зброї масового знищення та позначати місцезнаходження складів хімічної, біологічної і ядерної зброї «світловими сигналами» [5].

Як зазначають спеціалісти з психологічних операцій, мережа Інтернет може використовуватися Збройними Силами США для сприяння у вирішенні неконвенційних військових задач, ведення пропаганди і контрпропаганди, поширення дезінформації про супротивника, а також інформаційної роботи з нейтральними країнами.

Надзвичайно перспективним засобом ПсО є соціальні мережі. Ще у 2000 році в доповіді комітету військових наукових досліджень Міністерства оборони США про перспективи психологічних операцій йшлося про використання таких інтернет-технологій як чати і служби обміну повідомленнями для ініціювання керованих дискусій з метою здійснення впливу на громадян [5].

Операції з оперативного маскування (введення в оману) - це заходи, призначені для навмисного введення в оману військового керівництва супротивника щодо військових можливостей, намірів та операцій, аби спонукати супротивника до дій, які сприятимуть досягненню поставлених цілей. По суті це вплив на органи прийняття рішень супротивника через його системи збору, аналізу та розповсюдження інформації шляхом надання хибної інформації та приховування ознак реальних дій збройних сил [1].

ПсО та операції з оперативного маскування доповнюють одна одну. Метою операцій з оперативного маскування є підштовхнути супротивника до неправильного аналізу і змусити його дійти помилкових висновків. ПсО передбачають заперечення достовірної інформації та перешкоджання правильній оцінці супротивником реальних планів країни-ініціатора впливу [3].

Операції безпеки - це процес ідентифікації критичної інформації та подальшого аналізу дій, спрямованих на визначення даних, необхідних супротивнику для отримання точної інформації про сили і наміри союзників; заперечення критичної інформації супротивника про сили і наміри союзників; спонукання супротивника недооцінювати достовірність відомої йому критичної інформації.

До *підтримуючих елементів ІО* відносяться безпека інформації (information assurance), фізична безпека, фізичні атаки та контррозвідка [3].

Безпека інформації (information assurance) – це заходи щодо захисту інформації та інформаційних систем шляхом забезпечення їхньої доступності, цілісності, автентичності, конфіденційності тощо.

Фізична безпека – це фізичні заходи, призначені для захисту персоналу, попередження неавторизованого доступу до обладнання, споруд, документів та захисту їх від шпionажу, саботажу, пошкоджень та крадіжок. Забезпечення фізичної безпеки передбачає визначення уразливостей, застосування засобів стримування та контролю, а також реагування на зміни обстановки.

Фізичні атаки є складовою військових операцій і полягають у фізичному руйнуванні, пошкодженні або знищенні об'єктів супротивника. Такі атаки можуть використовуватися як засіб впливу на командно-управлінські системи супротивника, аби порушити його здатність впливати на цільові аудиторії. Крім того, на підтримку фізичної атаки можуть використовуватись психологічні операції, аби посилити вплив атаки на моральний стан супротивника.

Контррозвідка – це збір інформації та діяльність, спрямована на захист від шпionaжу, інших дій розвідки, саботажу або вбивств, замовлених або здійснених від імені іноземних урядів, іноземних організацій/особистостей або міжнародних терористичних груп.

Допоміжними компонентами ІО, за американською концепцією, є Public Affairs (PA), цивільно-військові операції, публічна дипломатія [3].

Public affairs (суспільні справи або суспільно-політична комунікація) - це заходи з поширення інформації про діяльність оборонного відомства США для внутрішньої і зовнішньої аудиторій. Основними принципами PA є правдивість, своєчасність, точність, узгодженість, послідовність поширюваної інформації. Пріоритетними об'єктами впливу є особи і групи, об'єднані явним чи потенційним інтересом до діяльності оборонного відомства.

Загальною метою PA є переконати цільові аудиторії у соціальній значущості оборонного відомства, тобто у тому, що відомство працює на благо країни і тому заслуговує на суспільну підтримку. Спеціалісти з PA надають допомогу військовим у розробці та поширенні повідомлень для ЗМІ, проводять моніторинг сприйняття подій внутрішньою і зовнішньою аудиторією, визначають базові принципи медіа супроводу військових операцій, протидіють дезінформації з боку супротивника, розробляють стратегії інформування внутрішньої і зовнішньої аудиторії про військові можливості та рішучі наміри держави, роз'яснюють цілі та наміри військового керівництва у потенційному конфлікті, забезпечують розуміння з боку громадськості місії військових та їх внеску у зміцнення національної безпеки тощо [6].

Цивільно-військові операції – це діяльність військового командування щодо встановлення, підтримки та здійснення впливу на відносини між військовими силами, урядовими і неурядовими громадськими організаціями та цивільним населенням. Ці операції проводяться під час військових кампаній з метою подолання причин нестабільності, надання допомоги у постконфліктній реконструкції тощо.

Публічна дипломатія – це відкрита міжнародна інформаційна діяльність американського уряду, спрямована на просування зовнішньополітичних цілей держави шляхом розуміння, інформування та впливу на зарубіжні аудиторії, а також розширення діалогу з громадянами інших країн.

На оперативному рівні публічна дипломатія включає презентації і брифінги з висвітленням політики Міноборони; просування політики уряду шляхом створення відповідних суспільно-політичних організацій і проведення ідеологічних заходів; управління діяльністю регіональних інформаційних центрів тощо [2].

Серед вказаних вище компонентів ІО ключова роль у реалізації ІО належить психологічним операціям. ПсО є змістовним наповненням ІО, а радіоелектронна боротьба, комп'ютерні мережеві атаки, оперативне маскування та інші є технологіями реалізації.

Про визначальну роль саме психологічного впливу свідчить, зокрема, звіт експертів провідного американського аналітичного центру RAND «Стратегічне інформаційне протиборство» (1998 р.). В звіті йдеться про інформаційне протиборство другого покоління, яке призведе до повної відмови від використання силових методів. За допомогою інфор-

маційного протиборства другого покоління можуть бути реалізовані такі завдання, як створення атмосфери бездуховності, негативного ставлення до культурної спадщини супротивника; маніпулювання масовою свідомістю і політичною орієнтацією соціальних груп населення для породження політичної напруженості і хаосу; дестабілізація політичних відносин між партіями і рухами з метою провокування конфліктів, розпалювання недовіри, підозрливості, загострення політичної боротьби; зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади; дезінформування населення про роботу державних органів, підрив їхнього авторитету; ініціювання страйків, масових заворушень; підрив міжнародного авторитету країни тощо [2].

Від ефективності ПсО значною мірою залежить успіх всієї інформаційної операції. У зв'язку з цим американські експерти приділяють значну увагу плануванню психологічних операцій [7]. Процес розробки психологічної операції включає декілька етапів: 1. складання плану ПсО; 2. аналіз цільової аудиторії; 3. розробка концепту матеріалів ПсО та плану їх розповсюдження; 4. виробництво і поширення матеріалів ПсО; 5. оцінка ефективності ПсО.

В плані ПсО чітко визначено місію, цілі операції, цільові аудиторії, їхню бажану реакцію та засоби впливу (ЗМІ, листівки і т.п.).

Психологічні операції в 21 столітті свідчать, що пріоритетною місією американських ПсО є зміна політичного керівництва/режиму в країні (інформаційна операція проти Іраку, операція в Лівії, «кольорові революції» тощо). Цілями таких операцій є, насамперед, дискредитація політичного керівництва супротивника, підвищення авторитету опозиції, деморалізація збройних сил країни-супротивника, посилення впливу неурядових організацій тощо. Цільовими аудиторіями, як правило, є власне населення, політичне керівництво та населення інших країн, політичне керівництво, військові та населення країни-супротивника.

Аналіз цільової аудиторії передбачає відбір цільової аудиторії, ідентифікацію умов, в яких знаходиться аудиторія та її вразливих місць, визначення способів переконання, символів та каналів комунікації.

При відборі цільової аудиторії враховуються дві основні характеристики: схожість умов проживання і вразливих місць та здатність реагувати на поширювані повідомлення належним чином. Найкращою цільовою аудиторією вважаються так звані «вторинні групи», тобто групи, що створюються для досягнення певної мети. Коли мету досягнуто, то група розпадається або переключається на іншу мету. Такими групами є політичні або законодавчі органи, організації, асоціації тощо.

Умови, в яких живе цільова аудиторія, – це існуючі обставини, які впливають на цільову аудиторію (ЦА), але ЦА має обмежений контроль над ними. Спеціаліст з ПсО визначає проблему і досліджує ці умови: демографічні, політичні, економічні, соціальні, екологічні та інші. Результатом дослідження є документ з детальною характеристикою проблем в різних сферах життєдіяльності цільових аудиторій та ставлення ЦА до існуючих обставин.

Вразливі місця аудиторії – це потреби, які є наслідком умов, в яких живе цільова аудиторія, та які цільова аудиторія прагне задовольнити. Потреби цільової аудиторії класифікуються, зокрема, на фізіологічні, потреби в безпеці, потреби у визнанні та любові, у повазі та самоактуалізації, та визначаються найбільш пріоритетні/нагальні потреби.

Визначення способів переконання передбачає формулювання основного та підтримуючих аргументів та визначення типу звернення до цільової аудиторії і способів (прийомів) подачі аргументів цільовій аудиторії.

Аргумент – це певна ідея, в яку має повірити цільова аудиторія. Дана ідея підкріплюється конкретними фактами і доказами. Для утримання інтересу цільової аудиторії до аргументу використовуються звернення, тобто апеляція до значущих для аудиторії цінностей, подій, потреб тощо. Наприклад, пропагандистські повідомлення можуть апелювати до закону і традицій, до «добрих старих часів» та ін.

Для забезпечення ефективності звернень використовуються різноманітні маніпулятивні прийоми, такі як навішування ярликів, блискучі загальності, спрощення, порівняння і контраст, цитування авторитетних осіб, створення образу ворога і т.д.

Для посилення впливу на цільову аудиторію відбираються символи – візуальні, аудіо або аудіовізуальні засоби, які розпізнаються аудиторією, мають для неї певне значення та здатні донести до аудиторії основні аргументи.

Невід’ємною складовою аналізу цільової аудиторії є визначення каналів комунікації, які найбільш ефективно донесуть пропагандистські повідомлення до цільової аудиторії. Для цього розробники ПсО досліджують, з яких медіа цільова аудиторія отримує інформацію, з якими цілями аудиторія використовує наявні медіа, частоту використання даних медіа тощо [7].

Наступний етап – розробка концепту матеріалів ПсО та плану розповсюдження. Цей етап включає детальний опис пропагандистських матеріалів (в тому числі розмір, кольори, звуки тощо), пояснення символів, які будуть використовуватися та способів їх використання, а також визначення каналів поширення повідомлень, тривалості та частоти появи пропагандистської інформації.

Розроблені пропагандистські матеріали затверджуються вищим військовим або політичним керівництвом. Лише після цього тиражуються і розповсюджуються серед цільових аудиторій.

Що стосується оцінки ефективності ПсО, то основним показником тут є поведінка і ставлення цільової аудиторії. Наявна поведінка цільової аудиторії може співставлятися із сформульованою у плані ПсО бажаною реакцією цільової аудиторії. Проводиться аналіз відхилень від запланованого і оцінюється, наскільки ці відхилення є критичними для успішної реалізації ПсО.

Для оцінки потенційної ефективності пропагандистських матеріалів часто проводиться попереднє тестування, що передує етапу розповсюдження матеріалів ПсО. Тестування реалізується у вигляді анкетних опитувань цільової аудиторії та фокус-груп, які можуть складатися або з представників цільової аудиторії або експертів.

Процес розробки ПсО обов’язково включає прогнозування можливих реакцій супротивника та визначення найбільш ефективних контрпропагандистських заходів.

Психологічні операції реалізуються приблизно за однаковою схемою: визначення або створення інформаційного приводу, розкрутка інформаційного приводу (тобто проведення масштабної пропагандистської кампанії) та закріплення результатів.

Як правило, в якості інформаційного приводу вибирається резонансна подія або факт (необов’язково правдивий), що дозволяє дискредитувати політичне керівництво країни-супротивника як в очах місцевого населення, так і світової спільноти загалом. Відповідно найбільш поширеними пропагандистськими прийомами є створення «образу ворога», навішування ярликів. Крім того, поширеним є використання таких маніпулятивних технік, як спрощення (наприклад, гасло антитерористичної операції - «Хто не з нами, той – проти нас»), контраст і порівняння (наприклад, на негативному фоні США позиціонуються як друг і захисник), посилення на авторитетних осіб, інформаційна блокада, експлуатація сакральних для народу понять/цінностей тощо.

Таким чином, в США розроблена цілісна концепція інформаційної війни. Інформаційна війна розглядається як комплекс інформаційно-технічних та інформаційно-психологічних методів і засобів впливу на супротивника для досягнення поставлених політичних, економічних та військових цілей. Основними об'єктами впливу є психіка осіб, які приймають рішення, військових, цивільного населення, а також інформаційна інфраструктура супротивника. Основою інформаційної війни є, насамперед, широкий спектр технологій маніпулювання масовою свідомістю. Відповідно визначальна роль відводиться психологічним операціям, успішна реалізація яких може призвести до прийняття супротивником потрібних рішень самостійно, без примусу.

Впродовж багатьох років США активно використовують інструментарій інформаційної війни для реалізації своїх інтересів і цілей в різних країнах світу. При цьому в більшості випадків американцям вдавалося досягти поставлених цілей завдяки ретельно продуманим стратегіям, системності, масштабності та різноплановості інформаційно-психологічного впливу.

Враховуючи значний вплив інформаційних операцій США на систему міжнародних відносин, дослідження даної теми є актуальним і перспективним як з точки зору кращого розуміння тих процесів, які відбуваються у глобальному інформаційному просторі, так і вироблення стратегій протидії інформаційним впливам, що становлять загрозу національній безпеці.

Список використаних джерел

1. Жуков В. Взгляды военного руководства США на ведение информационной войны // Зарубежное военное обозрение. – 2001г. - №1. – С. 2-9.
2. Гриняев С.Н. Поле битвы – киберпространство. – М.: Харвест, 2004. – 446 с.
3. Joint information operations doctrine. Joint Publication 3-13, February 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fas.org/irp/doddir/dod/jp3_13.pdf.
4. Полевой устав Армии США FM 33-1. Психологические операции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psyfactor.org/lib/fm-33-1.htm>.
5. Кудряшов А. Использование за рубежом сети Интернет в интересах ведения информационных войн // Зарубежное военное обозрение. – 2011г. - №4 - С. 11-20.
6. Joint doctrine for public affairs support. Joint Publication 3-61, May 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fas.org/irp/doddir/dod/jp3_61.pdf.
7. Psychological Operations Tactics, Techniques, and Procedures. Field Manual No. 3-05.30. - Washington, DC, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fas.org/irp/doddir/army/fm3-05-301.pdf>.

*Жолонко Т.В.**

ВІДНОСИНИ США ТА ІСПАНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті розглядаються основні етапи розвитку відносин США та Іспанії у на початку ХХІ ст., а також аналізуються фактори, що визначають характер двостороннього співробітництва.

Ключові слова: США, Іспанія, співробітництво.

В статье рассматриваются основные этапы развития отношений США и Испании в начале ХХІ в., а также анализируются факторы, определяющие характер двустороннего сотрудничества.

Ключевые слова: США, Испания, сотрудничество.

The main stages of development U.S. – Spanish relations at the beginning of ХХІ century are investigated in the article. The author also analyzes the factors that determine nature of bilateral cooperation.

Key words: USA, Spain, cooperation.

Європейський вектор був і залишається одним з провідних напрямів зовнішньої політики США. В той же час відносини Сполучених Штатів з кожним членом Європейського Союзу характеризуються певною специфікою. Не виключенням є й американсько-іспанські відносини, які за останнє десятиліття пройшли декілька етапів у своєму розвитку – від поглибленого співробітництва до майже повного «замороження», врешті решт вийшовши на рівень конструктивного діалогу.

Актуальність обраної проблематики визначається тим, що хоча європейський вектор американської зовнішньої політики досить добре висвітлений у роботах Д. Лакішика [1], М. Міронової [2], І. Погорської [3] відносини США та Іспанії, особливо на сучасному етапі, залишаються поза увагою вітчизняних науковців. В той же час американсько-іспанські відносини ґрунтовно досліджуються у роботах зарубіжних авторів, зокрема російських (Н. Анікєєвої [4], К. Черкасової [5], П. Яковлева [6] та ін.), американських та іспанських політологів (М. Делфіна [7], Д. Ранда [8], Е. Фарнсворта [9], В. Чіслета [10], С. дель Арена [11], А. Базора [12], М. Іглесіаса Кавічіолі [13], Р. Бардахі та Ф. Портера [14]).

У даній статі автор ставить за мету дослідити розвиток відносин між США та Іспанією на початку ХХІ ст. і охарактеризувати основні фактори, що здійснили вплив на рівень двостороннього співробітництва.

До початку ХХІ ст. між США та Іспанією були встановлені особливі, навіть специфічні відносини. Договірні-правова база двосторонніх відносин складає близько 80 чинних договорів та угод. США досить високо цінують відносини з цією країною з огляду на її стратегічне положення на перетині шляхів через Атлантичний океан, Середземне море та Близький Схід, Азію і Африку. Щодо Іспанії, то ще за часів правління Ф. Франко уявлення іспанців про власну безпеку визначалися насамперед угодами з США, відповідно

* кандидат політичних наук, старший викладач Чорноморського державного університету ім. Петра Могили

до яких іспанська територія використовувалася для розміщення американських військових баз. У 1988 р. з переукладенням Угоди про співробітництво в області оборони та низки протоколів до неї був дещо змінений характер відносин між США та Іспанією – з відносин повного підкорення останньої Сполученим Штатам до більш-менш рівноправного становища. Зокрема, у вказаних документах фіксувалися такі принципи як суверенітет і контроль Іспанії над своєю територією, територіальними водами та повітряним простором, а також переглядалися умови перебування військовослужбовців США і режим американських військових баз на території Іспанії, що знаходилися там з 1953 р. [15].

У постфранкістський період керівництво Іспанії, не відмовляючись від практики двосторонніх домовленостей з США, взяло курс на повномасштабну участь країни у НАТО, що раніше було неможливим з політичних причин. Складність та гострота внутрішньополітичної боротьби в Іспанії щодо питання вступу країни до Організації північноатлантичного договору викликала необхідність – вперше в історії альянсу – загальнонаціонального референдуму щодо умов участі країни в НАТО. За результатами референдуму Іспанія обмежилася входженням лише до політичної структури НАТО. В той же час складний характер зовнішніх загроз безпеці Іспанії – проблеми на Півдні з Марокко, суперечка з Великобританією через Гібралтар, складні відносини з Алжиром тощо – змушував іспанське керівництво, попри неоднозначну оцінку у суспільстві, розглядати НАТО та присутність американських збройних сил в Європі як важливий елемент стабільності. Тому в 1999 р. Іспанія приєдналася до військової організації НАТО, що також сприяло подальшому поглибленню двосторонніх відносин з США. Так, у січні 2001 р., наприкінці другого терміну президентства Б. Клінтона, США та Іспанія підписали спільну політичну декларацію, що визначала основні контури нового характеру двосторонніх відносин, причому визначальною у документі вважалася приналежність обох країн до НАТО [16, с. 5].

Після подій 11 вересня 2001 р. зовнішня політика США почала будуватися навколо глобальної війни з тероризмом. Антитерористична боротьба з самого початку впроваджувалася як довгострокова зовнішньополітична стратегія, подібна до стратегії «холодної війни». Тому не дивно, що Іспанія, для якої баскський тероризм залишався надзвичайно актуальною загрозою, виявилася відданим союзником США у цій боротьбі.

Ще з 1996 р., з моменту приходу до влади Народної партії (НП), відомої своїми проатлантичними настроями, зовнішньополітична діяльність іспанського уряду отримала назву «безумовного рівняння» або «автоматичного слідування» [11]. Як відмічали іспанські експерти, «уряд НП неодноразово демонстрував свою згоду з політикою США навіть у тих випадках, коли це йшло у розріз з позицією його європейських партнерів» [14, с. 62].

Адміністрація Х. М. Аснара намагалася перетворити Іспанію на привілейованого союзника США в Європі. Для цього іспанське керівництво підтримало рішення США в односторонньому порядку припинити дотримання російсько-американського Договору щодо ПРО (грудень 2001 р.), висловило повну підтримку новій американській доктрині безпеки, а у квітні 2002 р. відновило двосторонню угоду, що розширювала можливості Пентагону використовувати військові об'єкти на іспанській території та надавала право американським спецслужбам проводити антитерористичні операції в Іспанії. Іспанські експерти Р. Бардахі та Ф. Портеро обґрунтовували проамериканську позицію так: «Немає сумнівів, що світ, в якому ми зараз живемо, є однополярним. США – це держава-гегемон, оскільки тільки її військовий бюджет дозволяє розгортати та вести бойові дії класичного або нового типу у будь-якій точці земної кулі... У Іспанії немає вибору. Головне – збері-

гати тісні зв'язки зі Сполученими Штатами. Це – єдиний союзник, який може допомогти у всьому, що нас цікавить» [14, с. 64].

До причин, які змусили іспанське керівництво йти у фарватері політики США, необхідно віднести й досить амбіційні прагнення подолати периферійність своєї країни і ввійти до держав першого ешелону, які, втім, не справдилися – Іспанія не тільки не ввійшла до «Великої вісімки», а й навпаки, навіть послабила свої позиції в Європі. Так, у грудні 2003 р. на з'їзді Ради Європи іспанська делегація при обговоренні низки важливих для неї питань опинилася у фактичній ізоляції.

Кульмінацією «рівняння на Вашингтон» стала активна та безумовна підтримка Іспанією політики Дж. Буша мол. у відношенні Іраку. Уряд Х. М Аснара здійснив досить цінну дипломатичну підтримку Білому Дому, використавши свої повноваження непостійного члену Ради Безпеки ООН у 2003-2004 рр. та не допустивши створення єдиного фронту континентальних держав Європи, що виступили проти військової операції в Іраку. Проте іракська криза поставила перед європейськими країнами питання: чи повинні вони безумовно слідувати зовнішній політиці США як лідера західного світу або рахуватися з національними інтересами та суспільними настроями. До 11 березня 2004 р. Іспанія рухалася за першим сценарієм і разом з Великобританією Іспанія взяла на себе роль захисника лінії Вашингтону у Європі. Для Іспанії наслідками такої політики стала ліквідація зовнішньополітичного консенсусу основних політичних сил Іспанії – ІСРП та НП, зростання напруження в суспільстві та конфронтації з Францією і Німеччиною.

Підтримуючи Сполучені Штати, офіційний Мадрид пішов у цьому питанні до кінця і взяв участь в іракській війні. Іспанський контингент в Іраку налічував 1300 солдат та офіцерів, десантне судно, фрегат охорони і танкер з паливом [10, с. 56]. Це викликало не тільки обурення у суспільстві, але й призвело до трагічних наслідків – 11 березня 2004 р. у Мадриді сталася низка терактів, що забрала життя 191 людини. Після цих подій переконливу перемогу на парламентських виборах отримала Іспанська соціалістична робітничка партія (ІСРП), лідер якої Х.Л.Родрігес Сапатеро здійснив вивід військ з Іраку та закликав відновити консенсус відносно основних напрямів зовнішньої політики країни, якими повинні бути Європа, Латинська Америка і Середземномор'я.

Після березневих подій 2004 р. у відносинах США та Іспанії настає новий період – період певного охолодження. Адміністрація Дж. Буша мол. не пробачила іспанському керівництву вивід військ з Іраку – цим пояснюється той факт, що прем'єр-міністр Іспанії Х. Л. Родрігес Сапатеро жодного разу не отримав запрошення відвідати Вашингтон з офіційним візитом. Проте Іспанія змушена була рахуватися з геополітичними реаліями, і саме тому іспанський прем'єр-міністр, свого часу відмовившись встати, коли повз нього проносили американський прапор, незабаром був змушений виправдовуватися перед Дж. Бушем мол. та запевняти його, що Іспанія є відданим другом та союзником США [17, с. 3].

Охолодження двосторонніх відносин вплинуло і на відносини в рамках багатосторонніх структур. Зокрема, США досить стримано, навіть негативно віднеслися до іспансько-турецького проекту «Альянс цивілізацій», вбачаючи у цьому загрозу боротьбі з ісламським тероризмом. Але враховуючи міжнародний резонанс, який отримав «Альянс цивілізацій», США змушені були дещо змінити свою позицію. У лютому 2006 р. держсекретар США К. Райс відправила М. А. Моратіносу особисте повідомлення, в якому запевнила, що «уряд Дж. Буша політично підтримує» ідею «Альянса» і готовий взяти участь у фінансуванні даного проекту [18, с. 10].

Ситуація почала дещо виправлятися після перемоги на виборах президента США Б. Обама. Ще до свого обрання Б. Обама обіцяв відкрити «нову главу» у відносинах з Іспа-

нією і співробітничати з нею у сфері боротьби з тероризмом. За його словами, «Іспанія завжди була одним з найсильніших союзників Сполучених Штатів» [19, с. 5]. Одразу після свого обрання у телефонній розмові з Х. Л. Родрігесом Сапатеро Б. Обама визнав важливу роль Іспанії у міжнародній фінансовій системі. Іспанський прем'єр, в свою чергу, заявив, що «Іспанія та США розділяють спільні принципи та інтереси», а сама Іспанія є «другом та вірним союзником США». Обидва співрозмовники погодилися, що необхідно укріпляти двосторонні відносини, які були фактично заморожені після виводу іспанських військ з Іраку» [19, с. 20].

Поновилися двосторонні зустрічі на різних рівнях. Так, у травні 2010 р. Мадрид відвідав віце-президент США Дж. Байден, який зустрівся з іспанським прем'єр-міністром Х. Л. Родрігесом Сапатеро. Темою для обговорення на цій зустрічі стало головування Іспанії в ЄС, подолання фінансової кризи та участь Іспанії у миротворчій місії НАТО в Афганістані [20]. 25 січня 2011 р. у Вашингтоні відбулася зустріч держсекретаря США Х. Клінгтон та міністра закордонних справ і кооперації Іспанії Т. Хіменес. На цій зустрічі Х. Клінгтон підкреслила, що Іспанія є найважливішим іспаномовним партнером США у Західній півкулі [21].

Таким чином, протягом 2009-2011 рр. політичний діалог США та Іспанії був відновлений. У відносинах наступив період конструктивної взаємодії.

Проте зв'язки США та Іспанії не обмежувалися лише військово-політичним співробітництвом. Досить активними були і залишаються відносини у торговельно-економічній сфері. Хоча ні США, ні Іспанія не є один для одного великими торговельними партнерами, обсяг товарообігу постійно зростає – з 12,035 млн дол. у 2000 р. до 19, 987 млн дол. у 2011 р. [22].

Досить активним є інвестиційне співробітництво. Більш ніж 600 іспанських компаній є філіалами або відділеннями американських ТНК. Офіційно частка американських інвестицій за останні роки не перевищує 15%, проте реальні показники для США значно вище, оскільки в офіційних даних не враховані інвестиції філіалів американських компаній у Люксембургу, Голландії, Німеччині та Великобританії. В той же час обсяг іспанських інвестицій в США є порівняно невеликим.

Незмінно актуальною сферою для американсько-іспанського співробітництва залишається міжнародна антитерористична боротьба. У 2004 р. генеральний прокурор США Дж. Ешкрофт та міністр юстиції Іспанії Х. Ф. Лопес Агілар підписали угоду про розширення рамок та вдосконалення форм взаємодії юридичних органів. Угода передбачала обмін банківською інформацією, що стосувалася підозрюваних у злочинній діяльності, допомогу у проведенні судових розслідувань, створення спільних груп слідчих, сприяння у видачі злочинців, а також можливість отримувати показання осіб, затриманих в іншій країні, шляхом відео конференцій [6, с. 173].

Для США Іспанія важлива і в якості сильного політико-економічного гравця у Латинській Америці. В умовах «лівої хвилі», що спостерігається в регіоні, правлячі кола США зацікавлені у союзниках та партнерах, які можуть допомогти чинити опір ліво-націоналістичним силам. Сторони мають спільну позицію з широкого кола питань: необхідності укріплення в латиноамериканських країнах інститутів громадянського суспільства та демократичних настроїв, сприяння економічному розвитку, боротьбі з бідністю, підвищенню рівня освіти, протидії наркоторгівлі й організованій злочинності, вдосконаленню державного управління і судочинства тощо [23].

Проте у цій сфері між США та Іспанією існують розходження – зокрема щодо Венесуели та Куби. В цьому контексті доречно згадати конфлікт навколо поставок іспанськими

фірмами венесуельським збройним силам 12 літаків та 8 патрульних катерів. У виробництві літаків використовувалися технологічні компоненти, імпортовані з США, тому для їх реекспорту необхідна була згода американської влади. Згода не була отримана, і поставки були зірвані. Венесуела відреагувала на ці події досить стримано – венесуельський віце-президент Х. В. Ранхель на зустрічі з М. А. Моратінесом заявив, що «в цьому випадку зазнав утиску суверенітет Іспанії, а не наш. Щодо Венесуели, то ми можемо купити таку техніку у будь-якій частині світу» [23].

Що стосується Куби, то іспанське керівництво неодноразово публічно засуджувало політику економічної ізоляції Куби, яку здійснювали США, вказуючи, що 40 років ембарго не дали жодних результатів, а лише прислужилися в якості пропаганди курсу Ф. Кастро [4, с. 92]. Втім, вказані розходження в цілому не впливають на загальний стан двосторонніх відносин.

Таким чином, аналізуючи американсько-іспанську взаємодію, можна зробити наступні висновки. В основі відносин США та Іспанії лежать спільні цінності, відданість принципам демократії та ринкової економіки. Між країнами склалася достатня договірно-правова база, взаємодія відбувається як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях, зокрема в рамках НАТО. Проте події першого десятиліття ХХІ ст. істотно вплинули на рівень співробітництва, змінюючи його від фактичного «замороження» до конструктивного діалогу. Але обидві сторони погоджуються в одному: налагодження діалогу буде на користь як одній, так й іншій стороні.

Список використаних джерел

1. Лакішик Д. Партнерство США-ЄС: новий контекст взаємовідносин / Д. Лакішик // Дослідження світової політики. – 2011. – Вип. 4 (57). – С. 55-61.
2. Миронова М. Політичні відносини США та ЄС: партнерство чи суперництво? / М. Миронова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2004. – Вип. 41 (Ч. 2). – С. 24-30.
3. Погорська І. США і Європа: потенціал глобального стратегічного партнерства на початку ХХІ століття / І. Погорська // Дослідження світової політики. – 2011. – Вип. 4 (57). – С. 3-15.
4. Анিকেєва Н. Испания в современном мире: 1976-2004 гг. / Н. Анিকেєва. – М.: Национальное обозрение, 2007. – 280 с.
5. Черкасова Е. Испания между атлантизмом и европеизмом (постфранкистский период) / Е. Черкасова // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 8. – С. 82-88.
6. Яковлев П. Испания в мировой политике / П. Яковлев. – М.: ИЛА РАН, 2011. – 384 с.
7. Delfin, M. Spanish air base layoff plan a PR nightmare for Washington / M. Delfin [Електронний ресурс] // Iberoshere. – 2011. – 4 of October. – Режим доступу: <http://iberosphere.com/2011/10/spanish-air-base-layoff-plan-a-pr-nightmare-for-washington/3772>.
8. Farnsworth, E. Strengthening the U.S. relationship with Spain / E. Farnsworth [Електронний ресурс] // Americas Quarterly. – 2010. – 9 of February. – Режим доступу: <http://americasquarterly.org/node/1209>.
9. Runde, D. Spain's election and U.S. foreign policy after 2012 / D. Runde [Електронний ресурс] // Foreign policy. – 2011. – 29 of November. – Режим доступу: http://shadow.foreignpolicy.com/posts/2011/11/29/spains_election_and_us_foreign_policy_after_2012.

10. Chislett, W. Spain and the United States: the Quest for mutual rediscovery / W. Chislett. – Madrid: Real Instituto Elcano, 2005. – 162 p.
11. Del Arenal C. La politica exterior del gobierno socialista / C. Del Arenal [Електронний ресурс] // *Politica exterior*. – 2004. - № 100. – Режим доступу: <http://www.politicaexterior.com>.
12. Basora A. US-Spain relations from the perspective of 2009 / A. Basora // *CIDOB International yearbook*. – 2009. – P. 90-95.
13. Iglesias-Cavicchiolli M. A period of turbulent change: Spanish-US relations since 2002 / M. Iglesias-Cavicchiolli // *The Whitehead journal of Diplomacy and International relations*. – 2007. – Summer-Fall. – P. 113-129.
14. Bardaji R. España y la reconfiguración del orden mundial / R. Bardaji, F. Portero // *Perspectivas exteriores 2004 : los intereses de España en el mundo*. – 2004. – P. 61-69.
15. Agreement of Defense Cooperation between the U.S.A. and the Kingdom of Spain with Annexes and Notes [Електронний ресурс] // Embassy of the United States in Spain. – Режим доступу: <http://madrid.usembassy.gov/about-us/odc/agreement.html>.
16. Albright dice que España es uno de los aliados más estrechos de EE.UU // *ABC*. – 2001. – 12 de enero. – P. 2.
17. Zapatero en la Casa Blanca // *ABC*. – 2008. – 20 de noviembre. – P. 3.
18. El ministro y Rice coinciden en apoyar al grupo «Sumate» // *ABC*. – 2006. - ;6 de febrero. – P. 10.
19. El mundo ha cambiado y debemos cambiar con el // *La Vanguardia*. – 2009. – 21 de enero. – P. 1-20.
20. Vice President Biden Visits Madrid [Електронний ресурс] // Embassy of the United States in Spain. – Режим доступу: <http://madrid.usembassy.gov/irc/bilateral-issues/bilateral-events2009-2010/bidenen.html>.
21. Clinton On U.S.-Spain Relations [Електронний ресурс] // *Voice of America*. – 2011. – 2 of June. – Режим доступу: <http://www.voanews.com/policy/editorials/Clinton-On-US---Spain-Relations-115513254.html>.
22. Trade in Goods with Spain [Електронний ресурс] // United States Census Bureau. – Режим доступу: <http://www.census.gov/foreign-trade/balance/c4700.html>.
23. Chaves amenaza con no comprar a España las patrulleras si no se decide a vender los aviones // *ABC*. – 2006. – 1 de febrero. – P. 18.

Ржевська Н.Ф.*

ФУНКЦІЇ Й НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ «МОЗКОВИХ ЦЕНТРІВ»

У статті розглядається питання визначення та аналізу основних функцій та напрямів діяльності «мозкових центрів». Розкрито у чому саме проявляються функція політичного аналізу, політичної комунікації та функція втілення політики, а саме – просування і прийняття рішень, здійснення дій у виробленні нових кроків і нового політичного курсу

Ключові слова: політичний аналіз, політична комунікація, втілення політики, «мозковий центр», політичний прогноз, політичне рішення.

В статье рассматривается вопрос определения и анализа основных функций и направлений деятельности «мозговых центров». Раскрыто в чем именно проявляется функция политического анализа, политической коммуникации, и функция воплощения политики, а именно – продвижение и принятие решений, осуществление действий по выработке новых шагов и нового политического курса

Ключевые слова: политический анализ, политическая коммуникация, воплощение, политики, «мозковий центр», политический прогноз, политическое решение.

This article highlights the problem of distinguishing and analyzing the «think tanks» main functions and activities ways. It is clearly showed the political analysis and political communication function, as well as adoption of politics, namely, the development and decision making, concrete actions, new steps and new political course.

Key words: political analysis, political communication, adoption of politics, «think tanks», political broadcast, political decision.

Соціально-економічний та політичний розвиток країни не можливий без глибоких інтелектуальних зусиль, спрямованих на пошук серйозних проблем суспільства та побудову прогнозів їхнього розвитку. В сучасному світі ефективними інститутами стратегічного інтелектуального забезпечення стали так звані «мозкові центри».

У їхній діяльності необхідно розрізняти три основні функції:

1. Функція політичного аналізу.
2. Функція політичної комунікації.
3. Функція втілення політики (просування й прийняття рішень, оцінка здійсненої дії щодо вироблення нових кроків і розробка нового політичного курсу).

Отже, далі зупинимося докладніше на кожній із означених функцій. Відомий американський дослідник В. Данн [4] запропонував наступні методи політичного аналізу і політичної дії. По-перше, він дає визначення політичному аналізу (policy analysis) як

* кандидат політичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету імені Тараса Шевченка

пізнавальній діяльності, як складової процесу формування політики (policymaking). Під час широкого використання масиву методів політичної аналітики відбувається процес формування політики (policymaking), під час якого здійснюється дослідження п'яти ключових галузей:

- природи стратегічних політичних проблем;
- результатів нинішнього і минулого політичних курсів;
- значення цих результатів для вирішення проблем;
- існуючих або нових альтернатив політичних стратегій та їх можливих результатів;
- фактичних альтернатив, які повинні вирішувати проблему.

Завдання проблемного структурування є загальноприйнятним для приватних інституцій з ефективним управлінням. Даний метод дає змогу політичним аналітикам піддавати сумніву існуючі пропозиції, виходячи з чого метод включено в процес формування політики ще на етапі розробки порядку денного.

Завдання формування прогнозів забезпечує політично релевантне (policy-relevant) знання щодо майбутніх умов (як от, політичних, економічних, соціальних або технічних), які повинні згідно передбачення настати після прийняття однієї із політичних альтернатив. Прогноз частіше за все використовують у процесі вироблення політичного курсу. Це допомагає досліджувати вірогідний, потенційний і бажаний стан політичної системи, оцінювати зіткнення існуючого і запропонованого курсу, визначати можливі майбутні перепони, що існують у досягненні мети, аналізувати політичну досяжність запропонованого політичного курсу.

Завдання щодо формування рекомендацій забезпечує вироблення політично релевантного знання, яке безпосередньо застосовують у прийнятті рішень. Численні методи вироблення рекомендацій, включно з аналізом вигод і затрат та метод оптимізації, були розвинуті і використовувались урядовими агенціями, частково в Корпусі інженерів армії США. Ці методи включають в себе методи оцінки ризику і похибок, ідентифікації зовнішніх характеристик і зовнішніх змін, встановлення критеріїв для здійснення вибору і визначення адміністративної відповідальності за втілення політичних курсів.

Завдання моніторингу забезпечує політично релевантне знання результатів існуючих політичних курсів (напрямів власної політики), пропонуючи особам, які приймають політичні рішення, найкращі шляхи втілення запропонованих і майбутніх політичних курсів. Численні урядові, неурядові та комерційні організації контролюють результат своєї політики і свого впливу за допомогою різноманітних соціальних і економічних індикаторів.

Завдання оцінки забезпечує інформацію про рівень адекватності виконання, якого досягнув той чи інший політичний курс, у такий спосіб допомагаючи особам, які приймають політичні рішення, оцінити якість цих рішень. Методи оцінки, багато з яких були розвинуті в академічному середовищі, надають інформацію відносно діапазону, у межах якого проблеми повинні бути вирішені. Вони також сприяють роз'ясненню і критичному аналізу ціннісних орієнтирів політики, що проводиться, регулюванню чи зміні напрямів політичних курсів.

Аналізуючи функцію політичної комунікації, передусім необхідно відзначити, що незважаючи на великі досягнення, робота «мозкових центрів» є мало знайомою широкій громадськості, оскільки її представники, в першу чергу, звикли звертатися до політичної еліти. Проте, їхня робота щодо покращення публічної політики повинна бути зрозумілою кожному громадянину. З одного боку, забезпечуючи аналітичною інформацією політиків, «мозкові центри» дають змогу лідерам приймати обґрунтовані рішення.

«Мозкові центри» не лише інтерпретують потреби і бажання політичних груп, забезпечують вихід на розробку рекомендацій політичного змісту, вони також готують до передачі різними способами їхні послання, що відповідають соціальним потребам та інтересам. Якщо в комунікативному процесі до рекомендацій використовували той же підхід, що й до інших результатів політичного аналізу, то мало ймовірно, що вдасться охопити всю політично значиму аудиторію. Саме тому, політичний аналіз є лише початком, а не кінцевим результатом політичної комунікації. Тому важливо наголосити на такій функції «мозкових центрів», як розвиток традиційних і альтернативних стратегій комунікативної політики. Презентація політичного курсу або програми частіше за все відбувається перед тією аудиторією, яка більше за інших довіряє методам та рекомендаціям аналітиків.

Останнім часом численні «мозкові центри» почали освоювати новий стратегічний напрям свого розвитку, що насправді впливає зі своєї попередньої лінії розвитку. Нова якість «мозкових центрів» народжується на ґрунті синтезу технології масової комунікації з технологією раціонального наукового обговорення публічної політики. Суть напряму полягає в тому, щоб розвивати так званий деліберативний процес (від англ. deliberate – обмірковувати, зважувати, радитися, обговорювати), тобто процес масових консультацій усередині самої країни із суспільно-значимих проблем, і привертати до розробки публічної політики якомога більшу кількість зацікавлених осіб.

Наявність функції втілення політики вказує на те, що «мозкові центри» самі виявились атрибутом такого нового явища, як публічна політика (державна політика) і свідомо стали її провідниками і головними дійовими особами.

З метою реалізації функції втілення політики «мозкові центри» використовують цілу низку підходів для покращення політичного процесу і прийняття політичних рішень – як прямих, так і опосередкованих. Один із таких підходів реалізують організації, орієнтовані на адвокатську дію. Ці «мозкові центри» розробляють пропозиції і рекомендації або піддають критиці існуючу політику. Після висунення пропозицій, останні стають принциповою справою членів «мозкового центру», які продовжують просування цих пропозицій до моменту прийняття політичного рішення.

По-іншому поводять себе «мозкові центри» просвітницького характеру. Для втілення політики вони використовують такі засоби, як конференції, робочі зустрічі, книги і статті, взаємодію із засобами масової інформації. Ця діяльність націлена не на специфічні політичні рішення, а на наукове керівництво дебатами, а також формування поглядів політичних лідерів.

Сфери реалізації функцій «мозкових центрів» можна поділити на наступні категорії [1]:

1. Адвокатські дії. Завдяки своїй фінансовій незалежності, деякі організації можуть висувати політичні рекомендації, не вступаючи в конфлікт інтересів, який супроводжує державне фінансування.

2. Внутрішньопартійні дослідження. Масштабні політичні партії часто створюють дослідницькі інститути для розробки своєї політики. У деяких країнах партії можуть використовувати лише дану послугу «мозкових центрів».

3. Дослідження і політичне планування при уряді. Різноманітні установи, виконуючи функції «мозкових центрів», існують при урядових структурах, міністерствах і агенціях. Деякі з них мають автономне правління, але в кінцевому результаті знаходяться під опікою політиків.

4. Корпоративні консультанти. Дослідження і аналітичні функції «мозкових центрів» можуть бути використані прибутковими підприємствами у сфері дослідження ринків або

проектних досліджень, що має безпосереднє відношення до бізнесу. Проте, частіше за все, подібного роду служба приносить мало користі для політиків.

5. Просвіта і освіта. Продукт академічних досліджень використовують для розширення академічних дебатів і, відповідно, не дуже корисні для політиків. «Мозкові центри» насправді використовують «стратегічні комбінації» з усіх своїх функціональних областей, з метою диверсифікації власного портфелю проектів. До того ж, це дає їм змогу відстоювати свою незалежність, особливо у сфері актуальних питань політики. У такий спосіб вони позбавляються залежності від одностороннього джерела фінансування і забезпечують свою фінансову стабільність [1].

Таким чином, комунікація і процес прийняття рішень, що реалізуються у сфері публічної політики, є функціями «мозкових центрів». Головною характеристикою цієї сфери є публічний характер, причому не тільки у розумінні висвітлення своїх дій з боку «мозкових центрів» перед громадськістю (як це роблять, наприклад, державні органи або комерційні корпорації), а також у розумінні широкого залучення до аналізу, комунікації та процесу прийняття рішень різних партій, груп інтересів, політично активних громадян.

Саме завдяки «мозковим центрам» сфера публічної політики отримала змогу інституціоналізуватися в якості стійкого й ґрунтового майданчика для вироблення законодавчих та виконавчих рішень. До появи «мозкових центрів» політика ґрунтувалась на особистій відповідальності політичних лідерів (навіть, коли мова йшла про лідерів партій), які так чи інакше представляли інтереси інших груп і громадян. При цьому не існувало організацій та аналітичних центрів, які показували б провали діючих програм, ставили б собі за мету: 1) шукати і пропонувати нові політичні можливості (варіанти стратегій і варіанти поточних рішень); 2) формувати, виробляти і пропонувати перспективні концепції, проекти і програми для відкритого доступу; 3) переробляти ідеї та проекти у невеликий формат, що був би прийнятний для політиків; 4) забезпечувати просування політиків. Поява «мозкових центрів» була зумовлена, передусім, наявністю вакууму в дослідженні соціально-політичного простору. Вони стали тією ланкою, де конструктивні бачення розвиваються, не озираючись на спеціальні інтереси, де вони втілюються у реальні проекти і програми і просуваються у соціально-політичну практику суспільства. Не в останню чергу на масову появу в США «мозкових центрів» у другій половині ХХ століття (у кінці 40-х років) вплинула ситуація протиборства двох суспільних систем – соціалістичної і капіталістичної.

Загалом фахівці позитивно ставляться до виникнення і розвитку «мозкових центрів» і обґрунтовують це тим, що вони забезпечують необхідну інтелектуальну підтримку і поглиблений аналіз питань публічної політики. При належній організації роботи «мозкові центри» можуть стати мостом між навичками і досвідом приватного сектору, урядовим бюрократичним апаратом і практикуючими політиками. Така взаємодія між громадським і приватним сектором повністю може привести до вироблення оптимальних рішень щодо проблем соціально-політичного розвитку суспільства.

Ситуація зазнала радикальних змін протягом останніх двох-трьох десятиліть. Тепер «мозкові центри» мають більший вплив на політичне рішення. З часом як ліберальні, так і консервативні законодавці все частіше стали звертатися до незалежних приватних некомерційних дослідницьких інститутів, тобто до «мозкових центрів». Сьогодні цілий світ користується здобутками, що виходять зі світової мережі «мозкових центрів». Блискучі ідеї, зокрема, в США, вже більше не є прерогативою Гарвардського чи Кембриджського університетів. Тепер на перший план вийшли такі організації, як фонд «Спадщини» (Heritage Foundation) або Лондонський інститут економіки (Institute of Economic Affairs). З появою «мозкових центрів» відбувається процес безпосереднього залучення до публіч-

ної політики нових суб'єктів, у тому числі тих, для кого політика не є професійною галуззю діяльності. Нині діяльність найбільших «мозкових центрів» США, таких як Американський інститут промисловості (American Enterprise Institute), Інститут Като (Cato Institute), фонд «Спадщини» (Heritage Foundation), Інститут Брукінгса (Brookings Institution), Інститут міста (Urban Institute) і Національний центр політичного аналізу (National Center for Policy Analysis), часто називають інформаційними війнами у боротьбі публічно-політичних ідей [2]. Вони впливають на вироблення способу мислення в соціально-політичному просторі Сполучених Штатів Америки і всього світу. Ідеї, що стоять за тією чи іншою громадсько-політичною пропозицією, і дебати з приводу їхніх можливих наслідків частіше за все зводяться до суперечок між новими ідейними центрами, тобто «мозковими центрами».

Останні безпосередньо пов'язані з громадянськими інтересами (суспільна думка), є їхніми виразниками в інтелектуальній, науково-обґрунтованій формі, водночас як із державним апаратом і організованими інтересами партій, рухів і корпорацій (що взаємодіють між собою в не публічній політиці) «мозкові центри» пов'язані лише через публічну політику. Таким чином, публічна політика одночасно є інструментом роботи «мозкових центрів» з державою, партіями, корпораціями й комунікаційним простором, де громадські інтереси можуть бути обґрунтовані й значимо висловлені в політично впливовій формі.

Нині роль «мозкових центрів» стає важливішою, ніж будь-коли. Практично немає жодного питання, що стосувалося б життя індустріально розвинених країн, які розробляють основоположні політичні ідеї. Будь-який член американського Конгресу і уряду визначить скоріше «мозкові центри», ніж власну партію, у якості першоджерела своїх ідей. Політичні діячі очікують від «мозкових центрів», передусім, чітко окреслених рішень з питань, що їх цікавлять. При цьому альтернативність рішень, запропонованих різними «мозковими центрами», розглядаються як одне з основних досягнень. Пізніше, маючи альтернативи, політики обирають ті рішення, які їх більше за все влаштовують. Головне, щоб «мозковий центр» пропонував не аналітичне формулювання (як от, з одного боку і з іншого боку), а однозначний варіант дій з проблеми. На цьому ґрунті й формується конкурентне середовище діяльності «мозкових центрів». Справа у тому, що серед них також існує поділ за філософськими і методологічними підходами, за світоглядом та інструментарієм, що використовується.

Проте, не всі «мозкові центри» ставлять собі за мету впливати на хід суспільно-політичних подій. Так, у Сполучених Штатах Америки відомі випадки, коли деякі центри відмовились публічно представити результати своїх досліджень з тих чи інших питань до моменту прийняття рішень з цих питань на вищому рівні, тобто до закінчення дискусії. Питання щодо виконання замовних робіт із попередньо прогнозованим результатом є достатньо суперечливим серед «мозкових центрів». Справа в тому, що репутація організації багато в чому залежить від якості її роботи. Часто ж робота згідно контракту спрямована на те, щоб обґрунтувати ту чи іншу, вже наявну практику, що не відповідає загальній орієнтації діяльності «мозкових центрів», які звикли неупереджено, максимально об'єктивно і безвідносно ставитися до предмету дослідження. Дане питання особливо є актуальним у країнах, де інститут «мозкових центрів» лише починає зароджуватись. Скоріше за все, основна проблема країн перехідного періоду наразі і полягає в ангажованості, у втраті «мозковими центрами» незалежності. Потужні «мозкові центри» нині можуть впливати не лише на політичну лінію країни, а й на інші держави. Однією зі сфер активної діяльності «мозкових центрів» є зовнішня політика. І хоча ця сфера, як і сфера оборони, вважається найбільш закритою сферою державної політики, однак вона не залишилась за межами досяжності «мозкових центрів», оскільки потребує серйозних ана-

літичних досліджень і наукових розробок, передусім через свою специфіку. Практика повоєнної державної політики Сполучених Штатів показує, що політичні лідери, як правило, при приході до влади не мають у своєму розпорядженні глибоких знань і досвіду зовнішньої політики. Проте, дуже відомі фахівці у сфері «мозкових центрів» виявились задіяними саме в зовнішній політиці. Достатньо лише згадати такі прізвища, як З.Бжезинський або Дж.Сорос (окрім інвестиційної діяльності, останній працює в якості одного з директорів Зовнішньополітичної ради).

Освіта складає інший головний напрям роботи «мозкових центрів». Цікаво, що по мірі просування до відкритості, такі закриті «мозкові центри», як корпорація «РЕНД», перш за все стали орієнтуватися на сферу освіти. Її розвиток, принципово, йде в ногу з розвитком і станом духовно-інтелектуальної сфери суспільства, а точніше – з розвитком науки. Так, в епоху науково-технічної революції і військово-політичного протистояння двох протилежних суспільно-політичних систем, організація активно займається саме військово-технологічними розробками, що відповідало поставленим перед політичною елітою завданням. Потім, коли настає криза дослідної науки і криза системи освіти, корпорація «РЕНД» активно займається питанням підготовки наукових кадрів, тобто питанням освіти.

Нині «мозкові центри» приймають активну участь у дебатах і реформуванні системи освіти своїх країн. Окрім суспільно-політичної значимості цієї теми, не менш важливе значення має той факт, що держава активно стимулює фінансування дебатів і досліджень у даній галузі. Не викликає сумніву, що з часом усе більше бюджетних засобів буде скеровуватись на вирішення даного питання на регіональних і федеральних рівнях.

З одного боку, «мозковий центр» відіграє роль спостерігача (watchdog) за політичним процесом. У цьому відношенні він звертає увагу на діяльність уряду і підіймає питання про характер виконання державних програм і проектів, управління ними і використання їхніх результатів. З іншого, державні офіційні особи складають основну цільову аудиторію «мозкових центрів». Тому вони перебувають у тісній взаємодії що змінюються залежно від напрямку політики і складу державної влади. Відповідно змінюється й характер, структура і напрям діяльності «мозкових центрів», але незмінними залишаються функції і завдання. На цьому ґрунті «мозкові центри» підтримують більш-менш дружні, але критичні стосунки з урядовими установами. Робота «мозкових центрів» стосується виключно питань політики, а не особистості політичного діяча або даного політичного курсу.

Необхідно визнати, що контакти з політичними лідерами, а також політична близькість певним чином впливають на успіх того чи іншого «мозкового центру» у різних державних адміністраціях. Проте, дослідники феномену «мозкових центрів» виділяють загальні фактори успіху (або основні правила досягнення успіху) [1].

Надто успішні «мозкові центри» відрізняються, передусім, вмінням поєднувати здатність пропонувати реальну політику, високий експертний рівень і величезне бажання реалізувати просування своїх напрацювань у реальну політику.

«Мозкові центри», що просувають специфічну ідеологію на ідейному ринку, не маючи при цьому достатнього експертного знання для підкріплення своїх поглядів, навряд чи виживуть в ситуації все більш жорсткої конкуренції. Аналогічне правило можна застосувати до «мозкових центрів», яке приносять в жертву свою академічність заради короткострокового публічного визнання.

Лише ті «мозкові центри, які утримують оптимальний баланс між науковістю і агресивною позицією «комерсанта», зберігають найкращі позиції в системі прийняття і реалізації політичних рішень.

Дуже важливим компонентом діяльності «мозкових центрів» є взаємодія зі ЗМІ. Мас-медіа є важливим засобом формування громадської думки і публічної політики. З огляду на те, що «мозкові центри» орієнтовані на активне поширення і реалізацію своїх ідей і концепцій у суспільстві, співробітництво зі ЗМІ стає критичним фактором успіху їхньої діяльності. Так, у Сполучених Штатах Америки консервативні «мозкові центри» мають серед своїх засновників величезні інформаційні корпорації зі зв'язками в колі корпоративної еліти і володіють великими фондами, мають велику можливість вести агресивну інформаційну політику і більше шансів бути почутими. У 1995 році індекс цитування робіт консервативних «мозкових центрів» у засобах масової інформації США перевищував аналогічний показник найближчих конкурентів, прогресивних «мозкових центрів» у сім разів [3]. Успіх цілої низки консервативних видань, що підняли галас з приводу наступу нової хвилі тероризму в 90-і роки, повністю підтверджує цей факт.

Останні дослідження також показали, що основні телевізійні канали Сполучених Штатів Америки в своїх політичних коментарях та експертній оцінці політичної ситуації обґрунтовуються виключно висновками невеликої групи консервативних столичних «мозкових центрів» [5]. Саме тому такі експерти, як З.Бжезинський (Центр стратегічних і міжнародних досліджень), В.Бенет (Влада Америці Empower America), Дж.Кіркпатрік (Американський інститут підприємств) та їхні колеги виходили в ефір за необхідності прокоментувати ту чи іншу суспільно-політичну проблематику в засобах масової інформації. Ця група мислителів стала настільки відомою серед населення, що їхній авторитет в публічно-політичних справах вже не піддавався сумніву.

Незважаючи на те, що поява в засобах масової інформації, безперечно, відіграє вагомую роль щодо росту чи зниження авторитету того чи іншого «мозкового центру», тим не менше, інші фактори також здатні підвищити чи знизити «видимість» у соціально-політичному просторі. Серед таких факторів можна визначити наступні [1]:

1. Стратегія, яка застосовується «мозковим центром» для просування і реалізації своїх продуктів.
2. Диверсифікація досліджень і штатних працівників.
3. Значення, яке надає «мозковому центру» можливість впливати на політику держави.

Звернення «мозкових центрів» до великої аудиторії цілеспрямовано надає широкому колу громадськості авторитетний та інформаційний погляд і своє бачення внутрішньої і зовнішньої політики. Зокрема, вони таким чином формують думку і публічну політику, виходячи із власних цілей і завдань, тим самим стимулюючи потенційний попит на власні послуги.

Відношення з боку засобів масової інформації має велике значення для визнання і успіху «мозкового центру». Водночас визнання засобами масової інформації не є достатньою ознакою політичного впливу. Річ у тому, що «мозкові центри», які активно виступають у засобах масової інформації, насправді ефективно впливають передусім на визначення основних параметрів дебатів з найбільш важливих політичних питань. Звідси випливає, що вони можуть бути менш ефективними під час реалізації інших функцій, таких як формулювання і втілення політики. До того ж практичні політики можуть звертатися до менш помітних, але не менш ефективних і більше спеціалізованих «мозкових центрів» за порадою і керівництвом під час роботи над окремими частинами законодавства. Як демонструють результати слухань в американському Конгресі, політики зацікавлені почути думки вчених всіх можливих «мозкових центрів», а не лише тих, які містяться у заголовках преси.

Таким чином, не можна розраховувати на те, що «мозкові центри» будуть однаково почуті на кожній стадії всього політичного циклу. Для цього в них просто може не виявитися концепцій і ресурсів. Як наслідок, в умовах зростаючої конкуренції на ринку інтелектуальних послуг «мозкові центри» повинні створити свою специфічну нішу.

Для того, щоб «мозкові центри» могли реалізувати правдиві новаторські напрацювання, вони повинні підтримувати проекти терміном від двох до трьох років або надавати можливість дослідникам виконувати інтенсивну роботу в межах домовленого терміну. Більше того, міждисциплінарна робота повинна забезпечувати формування підходу, дійсно спрямованого на проблеми практичної політики і такого, що включає методи управління розробкою і реалізацією соціально-політичного проекту.

Список використаних джерел

1. Хариманга Р.Т. Современные фабрики мысли/Р.Т. Хариманга// Современные фабрики мысли (мозговые центры, think tanks): Аналитический доклад/ В.Грановский, С.Дацюк, Р. Т. Хариманга. – К.: Агентство гуманитарных технологий, 1999. – Ч. III. Уроки фабрик мысли. – С. 45–60.
2. Диксон П. Фабрики мысли/П. Диксон. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 505 с.
3. Dolny M. «The Think Tank Spectrum», Extra May/June 1996.
4. Dunn W.N. «A Look Inside Think Tanks» www.cipe.org/e21/dunE21.html.
5. <http://www.nira.go.jp/publ/review/98summer/abelson.html>.

Каракуц А.М.*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ США ЗА ЧАСІВ АДМІНІСТРАЦІЇ Б. ОБАМИ: АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКИЙ ВИМІР

В цій статті аналізується зовнішня політика Сполучених Штатів Америки, розглядаються основні компоненти американської стратегії щодо Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Ключові слова: Сполучені Штати Америки, зовнішньополітична стратегія, Китай, військові доктрина.

В этой статье анализируется внешняя политика Соединенных Штатов Америки, рассматриваются основные компоненты американской стратегии относительно Азиатско-тихоокеанского региона.

Ключевые слова: Соединенные Штаты Америки, внешнеполитическая стратегия, Китай, военные доктрина.

In this article the foreign policy of the United States of America is analyzed, the main components of the American strategy rather Asia-Pacific region are considered.

Key words: United States of America, foreign policy strategy, China, military doctrine.

Зовнішня політика Сполучених Штатів Америки в перше десятиріччя XXI століття формувалася, насамперед, під впливом терактів 11 вересня 2001 р. Боротьба із міжнародним тероризмом стала провідною ціллю адміністрації Дж. Буша-молодшого, а регіон Близького Сходу – центральною віссю американської зовнішньополітичної стратегії [1]. Між тим, війни в Афганістані та Іраку, які отримали назву «війни 9/11» [2] мали вельми неоднозначні наслідки для США. Незважаючи на початкові успіхи, Вашингтону довелося прикласти значних зусиль аби подолати опір з боку різних релігійних груп в Іраку та радикальної організації «Талібан» в Афганістані. Вивід американських військ з Іраку наприкінці 2011 р. та заплановане на 2013 р. закінчення місії НАТО в Афганістані свідчить також про початок перегляду американської зовнішньополітичної стратегії. Вочевидь, що наразі Сполучені Штати не бажають та й не здатні продовжувати свою глобальну присутність на такому інтенсивному рівні й десятиріччя військової наднапруги добігає кінця.

В умовах переосмислення пріоритетних напрямів зовнішньої політики погляди лідерів США все більше спрямовані в бік Азійсько-Тихоокеанського регіону, який потенційно є найважливішим з точки зору економіки, політики та конкуренції з боку зростаючого Китаю. Адміністрація Б. Обама зробила ясным, що саме в цьому регіону знаходяться інтереси США, і він стане ключовим у майбутньому. У своїй статі у журналі *Foreign Policy*, що вийшла восени 2011 р. держсекретар Г. Клінтон назвала XXI століття «Тихоокеанський століттям Америки» [3].

* кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету

З глобальної точки зору, економічний динамізм Азійсько-Тихоокеанського регіону вражає: 30 років тому на частку Азії припадало менше 20% світового ВВП, у той час як ВВП США становив 30%. Але протягом найближчих п'яти років частка Азія буде становити майже третину світового ВВП, а частка США впаде менше ніж до однієї п'ятої. В той же час, і континентальна, і острівна Азія потерпають від невирішених територіальних спорів у таких областях, як Корейський півострів, Східне і Південно-Китайське море, Тайванська протока, тайсько-камбоджійський кордон і неспокійний регіон на кордоні Бірми. Кожен з цих конфліктів може підірвати процвітання, яке до цього часу було створено в регіоні.

І справді, в той час як Азія є джерелом усіх надій для світової економіки двадцять першого століття, вона обмежена багатьма елементами жорсткості територіальних розбіжностей і питань безпеки з часів XIX століття. Хоча деякі з цих суперечок за своєю природою є внутрішніми, Азія зацікавлена в тому, щоб намітити загальний курс в деяких, здавалося б, нерозв'язних проблемах в регіоні, не дозволити їм вийти з-під контролю. Азія демонструє демократичний прогрес, а також велику зацікавленість у розширенні відкритості економіки (внутрішньої і зовнішньої). Нарешті, в регіоні повсюдно поширено бажання уникнути поляризації на китайський та американський блоки. Замість цього країни Азійсько-Тихоокеанського регіону намагаються створити інститути та навички співпраці, які дозволять усім країнам брати участь у вирішенні окремих проблем безпеки в міру їх виникнення.

Але чи можуть дисонуючі цінності, прагнення і інтереси США, Китаю і решти Азії бути узгоджені в найближчому часі? Або ми маємо справу з майбутнім, визначеним стратегічним дрейфом, ідеологічним конфліктом і непримиренними інтересами?

Союзники США в Азії на протязі першої частини строку адміністрації Б. Обама скаржилися на недостатню американську увагу до їх регіону. Але в своїй промові перед парламентом Австралії 17 листопада 2011 р. Б. Обама наголосив, що Америка знову повертається до Азійсько-Тихоокеанського регіону в 21-м столітті і це є стратегічним рішенням. Нові зобов'язання мають як економічний, так і військовий аспект. Азійсько-Тихоокеанський регіон є найбільш динамічним з точки зору розвитку економіки, але в той же час він може виявитися джерелом серйозних загроз для безпеки в найближчі десятиліття. В обох випадках стержнем як перспектив, так і загроз виглядає Китай [4].

Приймаючи Азійсько-Тихоокеанський торговий саміт на Гавайях у листопаді 2012 р., Б. Обама висловився за побудову режиму відкритої, ліберальної торгівлі в Азії. Він запросив Китай брати участь в цій концепції, і закликав Пекін відмовитись від протекціонізму щодо цілої групи товарів. 16 листопада 2011 р. у Канберрі, столиці Австралії, Б. Обама та прем'єр-міністр Австралії Джулія Гіллард оголосили, що США відкриє підготовчу та навчальну базу морської піхоти в місті Дарвін на півночі Австралії. Близько 250 піхотинців має бути розміщено вже у 2012 р., а в перспективі їх кількість сягатиме 2500 осіб. Також на півночі Австралії (військова база австралійських збройних сил - «Гиндал») буде збільшено число розміщених американських бойових літаків: стратегічних бомбардувальників і винищувачів, а також літаків-заправників і військово-транспортних літаків. Планується також проведення спільних навчань. На думку Б. Обама, це дозволить контролювати ситуацію в регіоні, яка ускладнюється ще тим, що Китай має ряд територіальних претензій на острови в Південно-Китайському морі. Американці сподіваються, що австралійська угода служитиме прикладом тісної співпраці з іншими союзниками, особливо в Південно-Східній Азії. Насамперед це стосується держав, які мають територіальні спори з Китаєм щодо приналежності островів у Південно-Китайському морі. 2011 рік по-

казав, що Пекін все частіше вдається до погроз та демонстрації сили в цьому регіону, де знаходяться значні підводні запаси нафти та газу. В рамках узгоджених дипломатичних зусиль, 16 листопада 2011 Гілларі Клінтон, державний секретар США, на палубі американського корабля в бухті Маніли на Філіппінах зустрілася з керівництвом цієї країни та оголосила про «оновлення» відносин з із п'ятьма союзниками в регіоні: Австралією, Японією, Філіппінами, Південною Кореєю і Таїландом [5].

Нова стратегічна вказівка «Підтримуючи глобальне лідерство США: пріоритети для оборони XXI століття», яка була проголошена Б. Обамою 5 січня 2012 р. викликала дебати про майбутнє американської військової сили. Критики розцінили її як таку, що знизить військові спроможності Вашингтону. Зокрема, ця вказівка є відступом від 60-річного припущення США мають бути здатними одночасно вести дві великі за масштабом наземні військові операції. Але якщо після терактів 11 вересня 2011 року, в умовах стрімкого зростання військового бюджету, Вашингтон ледве спромігся вести паралельні війни в Іраку та Афганістані, то з оголошеними планами заощадити близько 500 млрд. доларів, такий сценарій стає ще мало ймовірнішим [6].

Стратегічна вказівка спрямована на більш сфокусований підхід у вигляді доктрини «повітряно-морської битви» (AirSea Battle), яка розглядається як така, що спрямована протистояти швидкому зростанню військових потужностей Китаю, та покликана заспокоїти побоювання союзників з Азійсько-Тихоокеанського регіону. Доктрина відповідає за підготовку військово-морських сил, військово-повітряних сил та морської піхоти до відсічі атаки з боку КНР. До списку потенційних загроз потрапили китайські «протиспутникові системи, кіберзброя, підводні човни, літаки-невидимки та ракети дальнього радіусу дії». Ця стратегічна вказівка виглядає також як відмова від більш 70-річних американських гарантій безпеки на європейському континенті. Країни Європи розглядаються як контрїбуртори, а не споживачі безпеки, і це дозволяє «перебалансувати військові інвестиції США з Європи» в інші регіони. 2011 рік вже став підтвердженням цього тренду - в операції в Лівії керівну роль відігравали Франція та Велика Британія, а Вашингтон самоусунувся через декілька тижнів після початку кампанії. Наразі, кількість базованих в Європі американських солдатів вже скоротилася з 213 тис. у 1989 до 41 тис. станом на початок 2012 р., але плануються й подальші скорочення насамперед зі складу американських сил, розташованих у Німеччині.

Завдання використання динамічного зростання Азії знаходиться в центрі американських економічних і стратегічних інтересів і є ключовою для президента Б. Обами. Вільні ринки Азії відкривають Сполученим Штатам безпрецедентні можливості для інвестицій, торгівлі та доступ до передових технологій. Американське економічне відновлення після глобальної кризи 2008 р. буде залежати від експорту і можливості американських компаній пробитися на великий і зростаючий споживчий ринок в Азії. Стратегічне завдання збереження миру та безпеки в азіатсько-тихоокеанському басейні стає ключовим для Вашингтону - чи це буде охорона судноплавства в Південно-китайському морі, припинення порушення режиму нерозповсюдження Північною Кореєю або забезпечення прозорості військової активності ключових гравців регіону [7].

Одним з основних компонентів американської стратегії щодо КНР є зміцнення зв'язків з Японією. Вона включає в себе елементи «хеджування» Китаю, а також його «вбудовування» в діючу (під істотним контролем США) світову політико-економічну систему. До недавнього часу Вашингтону вдавалося поєднувати ці два досить суперечливих елемента своєї політики на китайському напрямку. Союз з Японією виглядає як наріжний камінь миру і стабільності в регіоні, демонструє здатність адміністрації президента Обами вті-

лювати ці принципи в життя. У 2010-2011 рр. США погодилися з новими вимогами Японії, включаючи виплату п'яти мільярдів доларів компенсації японському уряду, забезпечуючи подальше присутність американських військ в Японії. Одночасно було розширено співпрацю в розвідувальній сфері для швидкого реагування на виклики безпеки в регіоні, включаючи обмін інформацією про загрози в кіберпросторі. 25 жовтня 2010 р. відбулося підписання договору «Відкрите небо» (Open Skies), який розширив міжособистісні і бізнес зв'язки, започаткував стратегічний діалог в Азійсько-Тихоокеанському регіоні і продовжив співпрацю в Афганістані цих двох найбільших країн-донорів. 8 лютого 2012 р. було досягнуто угоди між США та Японією про часткове американських переміщення військових з бази на о. Окінава (Японія) на о. Гуам (США), що також сприятиме поліпшенню двосторонніх відносин.

У такому ж ключі будується союз із Південною Кореєю, спрямований насамперед на забезпечення безпеки цієї країни від агресії Північної Кореї. США та Південна Корея домовилися про план з передачі управління у воєнний час і очікується підписання угоди про вільну торгівлю.

США також розширюють союз із Австралією, від партнерства в Тихому океані до Індо-Тихоокеанського, роблячи це партнерство справді глобальним. І в справі зміцнення безпеки в кіберпросторі, і в Афганістані, під час арабського пробудження і закінчуючи зміцненням регіональної архітектури азійсько-тихоокеанського басейну, внесок Австралії був незамінний. В південно-східній Азії було зміцнено союзи з Філіппінами і Таїландом, збільшуючи, наприклад, кількість заходів суден в Філіппіни, працюючи з філіппінськими контртерористичної організаціями через об'єднане командування груп спеціальних операцій зі штабом в Мінданао. У Таїланді, який є давнім союзником США, відбуваються роботи зі створення гуманітарного центру реагування під час стихійних лих в регіоні.

Важливим для США виглядає нове партнерство з Індонезією, третьої за розміром демократією в світі, найбільшої мусульманської нацією, членом Великої двадцятки. У 2010-2011 рр. було відновлено спільні навчання з індонезійськими частинами спеціального призначення, підписано кілька угод у галузях медицини, освіти, оборони, науки і технологій.

Велика увага у Вашингтоні була приділена зміцненню АТЕС, як серйозної організації на рівні глав держав, спрямованої на розвиток економічної інтеграції і торгових зв'язків серед тихоокеанських країн. Після рішення групи лідерів держав про створення регіону вільної торгівлі в минулому році 2010 р., президент США Б. Обама очолив зустріч глав держав АТЕС на Гаваях в листопаді 2011 року. В інтересах Сполучених Штатів підняти статус форуму АТЕС, як основної регіональної економічної організації, що ставить своєю метою економічне співробітництво розвинених країн для просування відкритої торгівлі та інвестицій, а також створення регулюючих правових механізмів та потенціалу для подальшого розвитку в регіоні. Зусилля АТЕС допомогли розширити американський експорт і створило робочі місця в Сполучених Штатах, одночасно зміцнюючи економічне зростання в регіоні.

В минулому році США також домоглися прогресу в Транс-Тихоокеанському партнерстві (ТТП), покликаному зблизити економіки розвинених тихоокеанських країн в одне торгове співтовариство, але без участі Пекіну. Планується, що у Транс-Тихоокеанське партнерство (ТТП) увійдуть такі країни: США, Японія, Австралія, В'єтнам, Сінгапур, Чилі, Малайзія, Нова Зеландія, Бруней, Канада, Перу, Мексика. Умовою приєднання до партнерства для Китаю є виконання вимог Вашингтона, які окрім підвищення курсу юаня і

доступу на внутрішній ринок Китаю, включають: значне зниження мит, захист інтелектуальної власності і відмова від державної підтримки економіки. Необхідно зауважити, що саме втручання держави в економічні відносини дозволили Китаю вистояти на хвилі світової економічної кризи. Чи будуть прийняті Китаєм правила, встановлені Вашингтоном, покаже час.

Таким чином, після врегулювань питань пов'язаних із виходом американських військ з Іраку та Афганістану, основна увага зовнішньої політики США змістилася до Азійсько-Тихоокеанського регіону. Наразі Вашингтон намагається вибудувати систему економічних та військово-політичних альянсів покликаних «стримувати» зростання Китаю. На межі кінця 2011 – початку 2012 р. численні зовнішньополітичні ініціативи адміністрації Б. Обама, спрямовані на цей регіон, стали підтвердженням «американського тихоокеанського століття».

Список використаних джерел

1. Камінський Є. Україна. США. Світ. – К.: Центр вільної преси, 2012. – 420 с.
2. Burke J. The 9/11 Wars. - Penguin Books Ltd, 2011 – 736 p.
3. Clinton H. America's Pacific Century // Foreign Policy. – November 2011.
4. Шевчук О. Китай у зовнішньополітичній стратегії США (1990-ті - 2000-ні рр.)// Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 131. Вип. 118. Політологія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 157-162.
5. Фененко А. Тихоокеанские новации Обамы // Независимая газета. – 15 ноября 2011 г. – Доступно з: www.ng.ru/courier/2010-11-15/9_obama.html.
6. Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense. – Pentagon, January 2012. – Доступно з: http://www.defense.gov/news/Defense_Strategic_Guidance.pdf.
7. Бжезинский Зб. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / Зб. Бжезинский; пер. с англ. – М.:Международные отношения, 2007. – 237 с.

Валевська І.А.*

ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКИХ РЕФОРМ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ДОСВІДУ

В цій статті розкриваються основні етапи реформування, а також складнощі адаптації західних норм та інституцій в умовах посттоталітарного суспільства. Визначаються макрополітичні причини невдач програм реформ.

Ключові слова: Україна, реформи, посткомуністичне суспільство, уряд.

В этой статье раскрываются основные этапы реформирования, а также сложности адаптации западных норм и институций, в условиях посткоммунистического общества. Определяются макрополитические причины неудач программ реформ.

Ключевые слова: Украина, реформы, посткоммунистическое общество, правительство.

In this article the main stages of reforming, and also complexity of adaptation of the western norms and institutions, in the conditions of postcommunist society reveal. The macropolitical reasons of failures of programs of reforms are defined.

Key words: Ukraine, reforms, postcommunist society, government.

Українські реформи планувалися і впроваджувалися під сильним впливом євроатлантичного історичного, економічного і політичного досвіду.

Першим етапом реформ можна назвати період ліберальних змін, що відбувалися впродовж першої каденції президента Кучма в 1994-1999 рр. Основним трендом цього періоду було прагнення, з одного боку, зупинити економічне падіння, що виникло після розпаду СРСР, з іншого - трансформувати пострадянські державні інститути у відповідності до ідеології так званого ринкового фундаменталізму.

Впродовж цього періоду проводилася так звана «мала приватизація», почалися формуватися ринкові інститути, створювалися державні інституції на західний зразок, активно розвивався інститут багатопартійності. Водночас цей період засвідчив фундаментальну причину невдач, яка спіткала долю наступних реформаторських зусиль, а саме невідповідність абстрактної моделі ліберального ринкового фундаменталізму цінностям посттоталітарного суспільства.

Наступний етап реформ пов'язується, відповідно, із другою каденцією президентства Л.Кучми 2000- 2004 рр. Для цього періоду характерним є формування олігархії завдяки проведенню приватизації великих промислових підприємств. В цей період формуються основні олігархічні фінансово-промислові групи на зразок західних транснаціональних корпорацій.

* кандидат філософських наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Третім етапом реформування можна вважати період президентства Ющенка з 2005 по 2010 рр. Втім, цей період вельми умовно можна назвати «етапом» у модернізації України. Позаяк внаслідок неперекорних особистих та інституційних конфліктів в середовищі влади і економічної кризи 2008 р. як така реформаторська робота не проводилася. Реформаторська діяльність здебільшого обмежувалася ліберально-демократичною риторикою.

«Помаранчева революція» викликала значний інтерес європейської спільноти до України. Зокрема, Україна отримала статус країни з ринковою економікою, була скасована поправка Джексона-Веніка, країна вступила до Світової організації торгівлі. Однак потенціал сподівань, який виник після «помаранчевої революції» не був використаний. Навпаки, в державній політиці поширювався популізм, впроваджувалося сприяння імпорту на шкоду вітчизняному товаровиробнику, зменшувалася інвестиційна привабливість країни. Внаслідок кризи Україна втратила порядку 15% ВВП – це був найбільший показник серед європейських країн. Впродовж цього періоду олігархія набуває ознак клановості. Формується державно-олігархічна модель, коли економічна діяльність, що має на меті отримання прибутку нерозривно пов'язана із політичною діяльністю і державним управлінням.

Четвертий етап реформування пов'язується із перемогою В.Януковича і політичних сил, які його підтримували на президентських виборах в 2010 році. Програма «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», що була підготовлена під патронатом західних консультантів стала основним документом, в якому представлені шляхи реформування суспільства.

На сьогодні є поширеним міф західної моделі державного устрою та економічного розвитку. Зокрема, це проявляється у розповсюдженні ідеології так званого ринкового фундаменталізму, прагненні влади до тотальної приватизації в тому числі природних монополістів та базові економічні галузі, зменшення впливу держави на соціально-економічні процеси тощо. В політичному дискурсі активно використовується атрибутика західного досвіду. Зокрема, лунають пропозиції щодо впровадження у виборчому процесі процедури «праймаріз». Національною Академією наук для влади підготовлена національна доповідь, яка має назву «Новий курс» за аналогією доктрини «нового курсу» американського президента Рузвельта [1].

Перебуваючи під впливом євроатлантичного досвіду соціально-економічного розвитку, українська політична еліта сприймає його здебільшого поверхово. Вдало реалізується зовнішня атрибутика сучасного капіталізму – прагнення до високого рівня споживання, демонстрація багатства, створення монопольних олігархічних фінансово-промислових структур. Водночас, відсутнє сприйняття інститутів та цінностей, які сприяють обмеженню влади великого капіталу, розвитку верховенства права, прозорого і відповідального державного управління тощо.

Доводиться констатувати, що впродовж 20 років модернізації євроатлантичні демократичні цінності і ринкові відносини або не приживаються в посттоталітарній Україні, або їх впровадження дає протилежний результат.

Британський дослідник Д.Кумбс визначає декілька складнощів у справі адаптації західних норм та інституцій в умовах посттоталітарного суспільства.

Перша - це так званий ефект «троянського коня» як ймовірний результат імпорту сучасних західних політико-управлінських підходів. Співвідношення між державним адмініструванням і політичним процесом завжди залежить не тільки від законодавчого механізму, а також і від політичного контексту, в якому такі відношення формуються.

Таким чином, стверджує Д.Кумбс ті, хто імпортує західні установки можуть зіткнутися з тим, що «в поганих руках і при неадекватному інституційному контролі науковий підхід публічної політики може запросто стати ресурсом посилення політичного керівництва країни, а не його обмеження» [2, с. 347].

Звідси можна сформулювати другу перешкоду впровадження політико-управлінських новацій, яка полягає у необхідності визначення змісту інституціонального контексту. В цьому плані пріоритетним завданням є організація контролю над виконанням обов'язків державними чиновниками і забезпечення професіоналізації державної служби. В протилежному випадку, як зазначає Д.Кумбс, «використання відповідної риторики забезпечує підтримку егоїстичним інтересам і сприяє іскусному оману, незалежно від того за допомогою якої риторики здійснюється такий оман – марксизму-ленінізму або прикладного політичного аналізу» [3, с.348].

Третій аспект полягає у тиску, що здійснюють зовнішні сили, які шукають економічні та політичні вигоди від посткомуністичних країн.

Таким чином Д.Кумбс відмічає складність «імпорту» концепції публічної політики в країнах, що трансформуються й доказує неможливість стандартного використання цієї концепції без врахування соціально-політичного контексту транзитивних країн і необхідності адаптації до культурних і політичних реалій конкретного суспільства.

Узагальнюючи причини невдач українських реформ в контексті адаптації євроатлантичного соціально-економічного досвіду можна визначити декілька чинників.

По-перше, необхідно вказати поширення домінування установок популізму та маніпулятивних технологій у публічній сфері. Для провідних політичних сил публічна сфера часто сприймається виключно у меркантильному плані як засіб підвищення власної популярності за рахунок суто маніпулятивних засобів. Виходячи з цього політичні сили виявляються не зацікавленими у схваленні якихось кардинальних рішень для розвитку публічної політики та забезпечення відкритості політичного процесу. Участь громадянського суспільства у процесі виробітки та прийняття політичних рішень, як правило, лише декларується і здійснюється у формі ритуалу. Звідси спостерігається тенденція – реформаторські проекти часто з'являються на перших етапах каденції політичних сил. Натомість про ці проекти «забувають», коли приймаються конкретні економічні рішення на користь олігархічних груп, наближених до влади.

Другою причиною невдачі реформаторських зусиль є відсутність консолідуючої позиції політичного класу. Установки інерції, консерватизм та відсутність інституційної підтримки гальмують реформаторські зусилля. Однак без належної інституційної підтримки реалізація масштабних реформаторських проектів є неможливою.

Третя причина – це недостатня політична культура та багато в чому викривлені цінності учасників політичного процесу. Це проявилось, зокрема, у відсутності довіри та розуміння необхідності впровадження кардинальних змін в суспільстві. Зміни у соціально-економічній системі завжди пов'язані із перерозподілом сфер інтересів та впливів лобістських та політичних груп. Тому будь-які реформаторські кроки сприймалися через призму вузько групових інтересів – хто виграє і хто програє від реформ. З'ясування балансу особистих та групових інтересів, як правило, приводило до того, що будь-які кардинальні новації гальмувалися. Отже, небажання поставити загальнодержавні інтереси над груповими стало однією з причин гальмування реформ. В контексті сказаного зазначимо, що аналогічні процеси корпоратизації держави також фіксуються не тільки в Україні, а й в інших пострадянських країнах. Зокрема, російський дослідник О.Шабров стверджує, що «в сьгоднішній Росії корпоративістська складова політичної трансфор-

мації проступає все більш визначено. При цьому посилюється корпоративний вплив на державу. Представники великого бізнесу стають частиною політичної еліти або безпосередньо, або через своїх представників» [4, с. 50]. Негативний вплив корпоратизації політичної сфери і державного управління полягає в тому, що її поширення викривляє публічну сферу, деформує політичну структуру «зворотного зв'язку», звужує базу соціального представництва, сприяє поширенню тіньового лобізму і домінуванню корпоративних інтересів великого бізнесу та корумпованого чиновництва над загальнонаціональними інтересами. В сукупності це створює ґрунт для деструкції демократичних механізмів і формуванню так званої корпоративної демократії.

В результаті в Україні реформатори на словах проголошували мету створення суспільства, де функціонуватимуть ліберально-демократичні інституції західного зразка, натомість на практиці впроваджувалася латиноамериканська модель, для якій притаманні сильне матеріальне розшарування, розквіт патримоніальної бюрократії, формування сімейно-кланових утворень в бізнесі і управлінському істеблішменті, ідеологія патерналізму по відношенню до широких мас бідного населення.

За сукупністю рішень, прийнятих політичним класом, який прийшов до влади після президентських виборів 2010 року, будується державно-олігархічний капіталізм. Такий тип суспільства противиться якимось соціальним або технологічним інноваціям, його економічна структура тяжіє до розвитку сировинних галузей, в політичній сфері набувають розвиток авторитаристські тенденції. Відтак можна визначити тільки два економічно та політично активних прошарки, що вбачають свій інтерес у такій модернізації – це великий капітал та вища бюрократія. Всі інші соціальні групи не бачать у проголошених реформах свого інтересу. Якщо вважати, що капіталізм виріс із духа протестантської етики, то державно-олігархічний устрій України формується із установок корумпованої бюрократії і світогляду буржуазії, що сформувалася в період первинного накопичення капіталу.

Причини невдачі запропонованих реформ 2010 року багато в чому повторюють причини, які призвели до руйнування ілюзій перших років державної незалежності, коли демонтувалися інститути радянського тоталітаризму і був проголошений курс на побудову ринкової капіталістичної економіки. Тоді, в 90-х роках, задачі впровадження ідеологічних установок ринкового фундаменталізму були пріоритетнішими над завданням розвитку демократичних інститутів. Головним вважалося створення атрибутів ринкової економіки, натомість завданням побудови громадянського суспільства і засад правової держави як системоутворюючих принципів державності не приділялось належної уваги.

Аналогічна помилка була допущена і в 2010 році, коли запанували ілюзії щодо здатності авторитарних форм урядування забезпечити стабільний розвиток суспільства і економіки. Міфи наведення «порядку» і «стабільності» стали заміниками копіткої роботі по сприянню розвитку «середнього класу» і забезпеченню верховенства права. Як справедливо зазначив російський економіст А.Ілларіонов «побудова «вертикальної системи» — це бюрократична відповідь влади на надії, побажання й вимоги суспільства, це демонстрація незалежності влади від громадян. Але це й гарантоване отримання негативної реакції з боку цілком розвиненого, самостійного і мислячого українського суспільства» [5].

Економіка і суспільство в таких умовах максимально залежать від бюрократії. Водночас гасла щодо забезпечення верховенства права, доброчесної адміністрації і захисту прав людини залишаються нереалізованими. Державно-олігархічний устрій не сприймає інновації в економічній сфері. Така модель устрою тяжіє до розвитку сировинних галузей економіки, для яких характерно низький рівень наукоємності і дешева робоча сила. Па-

тримоніальна бюрократія, якій олігархат делегує права управління, не вбачає в модернізації свого інтересу.

Необхідно вказати на ще одну обставину, яка не враховувалася в реформаторському проекті 2010 року - руйнація класичної моделі капіталізму. Фінансова криза 2008 року і наступні кризові явища в світовій економіці стали красномовною ілюстрацією того, що ustalені моделі ринкової економіки і капіталістичного суспільства споживання себе вичерпали. Світ став перед необхідністю вироблення нової моделі економічного розвитку. Але українські реформатори продовжували копіювати застарілі форми так званого ринкового фундаменталізму.

Наприклад, уряд за будь-яку ціну активізував подальшу приватизацію державних активів. Хоча досвід останніх років переконливо довів, що сама по собі приватизація не здатна забезпечити ані стабільний економічний розвиток, ані економічну ефективність. Тим не менш, уряд проводив масштабний розпродаж державних активів, що фактично перетворилося на банальний перерозподіл власності. Ці ж зауваження стосуються і земельної реформи, що відбувалася під застарілими ідеологемами пошуку «ефективного інвестора», «справжнього господаря» тощо, хоча чимало експертів і політиків наполягали на недоцільності зведення земельної реформи тільки до ринку сільськогосподарської землі. Однак, ці застереження були також проігноровані і влада діяла в інтересах великих землевласників у впровадженні ринку землі.

Підсумовуючи, макрополітичні причини невдач програм реформ визначимо декілька важливих чинників:

1. Відсутність розгалуженої соціальної бази реформ. Практика реалізації реформаторських проектів засвідчила, що переважна більшість населення постраждала від них, а обмежений прошарок – виграв. Населення не бачило, що держава намагається боротися із корупцією, всевладдям чиновництва й поширенням монополізму. Навпаки у реформаторських діях держава, як правило, захищала інтереси олігархії і великого бізнесу. В результаті у населення почали користуватися популярністю антимодернізаційна риторика і різноманітні антиреформаторські групи тиску.

2. Непослідовність у реалізації реформ. Із заявлених планів у програмах реформ без затримок реалізовувалися тільки ті напрями, які відповідали інтересам крупного капіталу. Наприклад, приватизація прибуткових промислових активів, централізація управління, списання боргів і т.ін. Натомість реформам, що були націлені на покращення життя людей і підвищення споживання не приділялося належної уваги.

3. Домінування зовнішнього впливу на впровадження реформ. Практика засвідчила, що соціально значущі реформи реалізовувалися під тиском зовнішніх суб'єктів, зокрема, міжнародних фінансових інститутів. Це, особливо проявилось в пенсійній реформі і прагненні позбавити державу від надання населенню соціальних гарантій. Як наслідок, формувалося сприятливе підґрунтя для критики реформ і зменшення легітимності влади.

4. Відсутність соціального і політичного діалогу в реалізації реформ. Влада не вважала за потрібне зробити пріоритетом роботу по роз'ясненню населенню змісту і спрямованості модернізації. Інформаційний супровід політики реформ, скоріше, нагадував імітацію, а не рівноправний діалог зацікавлених учасників. До громадської думки реформатори зверталися виключно для того, щоб використовуючи маніпуляційні прийоми, продемонструвати ілюзорну підтримку урядової політики. На практиці рішення реалізовувалися за допомогою тиску і проштовхування вузькогрупових інтересів.

5. Корупція зводила нанівець усі реформаторські імпульси. Суспільство бачило, що якщо олігархічний капітал був зацікавлений провести ті рішення, які йому були вигідні,

то жодної перешкоди не існувало. Влада не могла поставити заслон агресії інтересів великого бізнесу і корумпованого чиновного істеблішменту. Під впливом корупції відбувалася приватизація державних органів влади, їх розподіл між регіональними та сімейними кланами.

6. Відсутність елітних груп, харизма яких пов'язувалася б із модернізацією є наступним чинником, який призвів до невдачі реформаторських планів. Успіх масштабних реформаторських проектів можливий в тому випадку, коли їх реалізує політична та економічна еліта, яка уособлює бажану модель майбутнього. Ці елітні групи пропонують суспільству не тільки суто технократичний план розвитку, а й нову привабливу цивілізаційну модель. Пасіонарність цих елітних груп забезпечує привабливість реформаторської політики. Водночас діяльність цих груп сприяє формуванню нових соціально та економічно активних прошарків, які сприяють успіху модернізації. Політичний клас, який пропонував реформаторські проекти не мав таких якостей. В середовищі цього класу були поширені моделі поведінки та етичні установки, що аж ніяк не пов'язувалися із пасіонарністю модернізаційного проекту. Здебільшого, це були цілі перерозподілу власності, отримання бюрократичної ренти від бізнесу тощо. Населенню пропонувався аскетичний образ життя і відмова від зайвих сподівань на соціальну підтримку з боку держави, натомість сама еліта жодним чином не обмежувала себе в споживанні.

Список використаних джерел

1. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
2. Кумбс Д. Введение в концепцию публичной политики в контексте посткоммунистического транзита // Публичная политика: от теории к практике / сост. и научн. ред. Н.Ю.Данилова, О.Ю.Гурова, Н.Г.Жидкова. – СПб.: Алетейя, 2008. – 356 с. С. 338-353.
3. Кумбс Д. Там саме.
4. Шабров О.Ф. Корпоративистское государство в условиях картельной многопартийности // Политическое управление и публичная политика XXI века: Государство, общество и политические элиты / Редкол.: О.В.Гаман-Голутвина (отв.ред.) и др. – М.: Российская ассоциация политической науки (РАПН); Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – 408 с. – С. 47- 55.
5. Илларионов А. Главный ресурс для развития — свобода человека / Илларионов А. // «Зеркало недели. Украина» №30, 26 августа / Режим доступа: <http://zn.ua/articles/86755>.

Городня Н.Д.*

ВІДНОВЛЕННЯ АМЕРИКАНСЬКОГО ЛІДЕРСТВА В АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ПОЛІТИЦІ АДМІНІСТРАЦІЇ Б.ОБАМИ

В статті аналізуються основні напрямки політики адміністрації Б.Обами в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, її концептуальні засади і методи реалізації в контексті відновлення регіонального лідерства США

Ключові слова: лідерство, адміністрація Обами, АТР.

В статье анализируются основные направления политики администрации Б.Обамы в Азиатско-Тихоокеанском регионе, ее концептуальные основы и методы реализации в контексте возобновления регионального лидерства США.

Ключевые слова: лидерство, администрация Обамы, АТР.

The paper studies main directions of Barack Obama administration policy in Asia-Pacific, its doctrinal background and the tools of its realization in the context of renewing American regional leadership.

Key words: leadership, Barack Obama administration, Asia-Pacific.

Адміністрація Б.Обами прийшла в Білий дім в умовах, коли втрата США глобального лідерства стала очевидною. За характеристикою впливового американського аналітика, президента Ради зовнішніх справ Р.Хаасса, принциповою характеристикою міжнародних відносин ХХІ ст. стала поява «безполярності» - домінування в світі не однієї, двох чи кількох держав, а скоріше понад десятка акторів, які здійснюють різні види влади, що є тектонічним зрушенням, порівняно з минулим [1]. Особливо очевидною була ерозія американського лідерства в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), починаючи з Азійської фінансово-економічної кризи 1997-1998 рр. Визнання нової розстановки сил в АТР засвідчила ініціатива одного з провідних теоретиків зовнішньої політики США З.Бржезінського, оприлюднена ним в січні 2009 р., про створення «великої двійки» («G2») між США і Китаєм [2].

Програмна стаття Б.Обами «Відновлення американського лідерства», опублікована влітку 2007 р. в журналі «Форін Еффєерз» [3] визначила кілька напрямків цього процесу. Азійсько-Тихоокеанському регіону присвячено в ній небагато уваги в контексті вирішення одного із завдань - перебудови Сполученими Штатами альянсів, партнерств й інституцій. Йдеться про необхідність створення США «більш ефективної структури в Азії поза межами двосторонніх угод, нерегулярних самітів і угод з певної нагоди, як-то шестисторонні переговори з північно-корейської проблеми»; формування «інклюзивної інфраструктури з країнами Східної Азії», що може сприяти стабільності регіону і допомогти боротися з транснаціональними загрозами; сприяння перейняттю Китаєм «відпо-

* кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

відальної ролі як зростаючої влади» для вирішення спільних проблем XXI століття. «Наше важливе завдання полягає в тому, щоб побудувати відносини, які розширюють співробітництво і водночас зміцнюють нашу здатність конкурувати» [4].

Фінансово-економічна криза, в умовах розгортання якої адміністрація Обама прийшла в Білий дім, внесла значні корективи в список сформульованих в статті напрямків повернення американського лідерства, зробивши пріоритетним завданням відновлення національної економіки США. Зі слів президента Обама, «наша економічна могутність вдома є основою нашого лідерства в світі, включаючи Тихоокеанську Азію» [5].

Формування нової глобальної розстановки сил, зсув центру глобального економічного і політичного тяжіння до Східної Азії, посилення регіонального і глобального впливу Китаю і водночас конкуренції між регіональними центрами сили за вплив в Південно-Східній Азії (ПСА) призвели до значних змін в азійсько-тихоокеанській політиці США за адміністрації Б.Обама, порівняно з попередньою адміністрацією Дж.У.Буша. Зроблено наголос на статусі США як «держави-резидента» в АТР, після чого розпочато активні дипломатичні заходи з метою налагодження відносин з регіональними державами і залучення до багатосторонніх регіональних інституцій. Сприятливим тлом для активного залучення США в АТР стало народження президента Обама на Гавайях і чотири роки дитинства, проведені в Індонезії. «Як перший тихоокеанський президент Америки, я обіцяю вам, що ця тихоокеанська нація буде зміцнювати і підтримувати наше лідерство і цій життєво важливій частині світу», заявив він під час свого першого візиту до Токіо в листопаді 2009 р. [6].

Нові підходи адміністрації Обама до здійснення зовнішньої політики були сформульовані у виступі Х.Клінтон перед сенатським комітетом із закордонних справ у зв'язку із затвердженням її кандидатури на посаду Держсекретаря. Йшлося про політику, що базується на поєднанні принципів і прагматизму, а не жорсткої ідеології; на визнанні взаємозалежності сучасного світу; на необхідності здійснення «розумної влади» шляхом використання повного набору дипломатичних, економічних, військових, політичних, юридичних і культурних заходів, їх правильної комбінації для кожної конкретної ситуації. Авангардом зовнішньої політики в контексті «розумної влади» мала стати дипломатія [7]. Іншим важливим положенням промови Х.Клінтон була необхідність для США, в умовах обмеженості ресурсів, обирати пріоритети зовнішньої політики. Ці положення були розвинуті в наступних виступах Х.Клінтон як Держсекретаря і найбільш повно викладені в програмній статті, опублікованій в журналі «Форін полісі» в жовтні 2011 р. Її основна ідея сформульована вже в першому рядку: «Майбутнє політики визначатиметься в Азії, не в Афганістані чи Іраку, і США мають бути в центрі цих дій» [8]. Визначено шість пріоритетних напрямків політики США в АТР: посилення двосторонніх безпекових альянсів; поглиблення робочих відносин з провідними країнами, що розвиваються, включаючи Китай; залучення до регіональних багатосторонніх інституцій; поширення торгівлі й інвестицій; розвиток широкої військової присутності; захист демократії і прав людини.

Привертає увагу активна дипломатія адміністрації Клінтона в АТР, що виявилася в інтенсивних двосторонніх і багатосторонніх контактах на різних рівнях; численних візитах в регіон Держсекретаря Х.Клінтон і помічника Держсекретаря зі Східноазійських і Тихоокеанських справ К.Кемпбелла для проведення двосторонніх і багатосторонніх переговорів, участі в регіональних самітах; у зміцненні альянсів, розвитку стратегічного діалогу з Китаєм, двостороннього співробітництва з країнами ПСА і АСЕАН як колективним органом; у заходах з відновлення центральної ролі АТЕС в процесах регіональної економічної інтеграції АТР тощо.

Серйозною заявкою на повернення США лідерства в АТР стало залучення Вашингтону до урегулювання ситуації в Південно-Китайському морі, де відновилися давні суперечності між країнами-претендентами через статус о-вів Спратлі. Заяви Держсекретаря Х.Клінтон про підтримку свободи навігації і урегулювання спорів в Південно-Китайському морі на основі багатосторонніх домовленостей за посередництва США, оскільки Південно-Китайське море є сферою національних інтересів США (на саміті АРФ в липні і Ханойському саміті АСЕАН в жовтні 2010 р.) засвідчили «повернення» США до ПСА в контексті проблеми морської безпеки і «свободи морів».

В контексті зміцнення альянсів США з союзниками, критичне значення мала ліквідація кризи американсько-японського альянсу, особливо в період з вересня 2009 по травень 2010 р. у зв'язку приходом до влади в Японії опозиційної Демократичної партії Японії (ДПЯ) і відмовою сформованого нею коаліційного уряду на чолі з Ю.Хатояма імплемувати Гуамську угоду, підписану попереднім урядом Таро Асо і Держсекретарем Х.Клінтон 17 лютого 2009 р. про передислокацію американської військово-морської бази Футенма на о.Окінава.

Значний вплив на нормалізацію відносин і підтримку ДПЯ американсько-японського альянсу мали як зусилля адміністрації Обами, спрямовані на пошук взаємоприйняттого вирішення «окінавської проблеми», так і рішуча підтримка США Японії під час регіональних конфліктів 2010 р. (повторних провокацій з боку Північної Кореї і конфронтації між Японією і Китаєм через зіткнення їх суден в диспутованих водах біля о-вів Сенкаку/Діаою), значна допомога, надана американськими ВМС під час ліквідації наслідків землетрусу і цунамі в Японії 11 березня 2011 р. (Операція Томодачі).

У відносинах з Республікою Кореєю, крім зміцнення співробітництва в сфері оборони, значного прогресу було досягнуто в торгово-економічній сфері підписанням двостороннього договору про створення зони вільної торгівлі, ратифікованого обома державами в жовтні-листопаді 2011 р. Непередбачувана політика Північної Кореї спричинила започаткування тристороннього співробітництва між США, Японією і Республікою Кореєю, починаючи з грудня 2010 р. В порядку денному тристоронніх зустрічей – координація і обмін ідеями щодо наступних кроків у відносинах з Північною Кореєю; обговорення питання про співпрацю в АРФ і Східноазійському саміті.

Адміністрація Обами увійшла в офіс, шукаючи кооперативного партнерства з Китаєм. В квітні 2009 р. досягнуто домовленість про розширення економічних переговорів між двома сторонами на рівні кабінетів, які розпочалися за адміністрації Буша, до рівня «Американсько-китайського стратегічного і економічного діалогу», що охоплює безпеку, політичні питання, глобальні проблеми. Перша сесія з діалогу відбулася у Вашингтоні в липні 2009 р. В травні 2011 р. відновилися військові зв'язки між Китаєм і США. В червні 2011 р. відбулися перші американсько-китайські консультації зі справ Азійсько-Тихоокеанського регіону тощо. Незважаючи на активізацію, розширення і підняття рівня двостороннього діалогу, заходи Вашингтону, спрямовані на повернення регіонального лідерства, оцінюються Пекіном в термінах стримування США регіонального впливу Китаю, що періодично посилює напруження в двосторонніх відносинах.

Найбільш відчутними були зміни в американській політиці в Південно-Східній Азії, яка перебувала на периферії політики адміністрації Дж.У.Буша. Відновлюючи двостороннє співробітництво з країнами ПСА Вашингтон запропонував широке коло сфер взаємодії, включаючи угоди в сфері безпеки, співробітництво з економічних питань, в сфері охорони природи, розвитку освіти тощо. Йдеться про розвиток партнерства і зміцнення оборонного альянсу з Філіппінами, зближення з Індонезією, В'єтнамом, Камбоджею;

співпрацю з Малайзією з проблем нерозповсюдження тощо. Показовою стала зміна політики США щодо М'янми. 30 листопада 2011 р. відбувся перший за останні чверть століття візит Держсекретаря США до М'янми, що був розцінений як «поворотний момент» в політиці США щодо цієї держави. Значну увагу приділено розвитку відносин АСЕАН, що перетворилася на центр регіональної інтеграції в Східній Азії. Про це свідчать: щорічна участь Держсекретаря Х.Клінтон в Регіональному форумі АСЕАН (АРФ); відновлення в 2009 р. щорічних самітів США - АСЕАН; підписання США в липні 2009 р. Договору про дружбу і співробітництво в Південно-Східній Азії (ТАС), що відкрило шлях до вступу США до Східноазійського саміту; відкриття в 2010 р. місії США до АСЕАН і призначення першого посла до АСЕАН в квітні 2011 р. тощо.

Велике значення для реалізації азійсько-тихоокеанської стратегії США мало 9-денне турне президента Обами до АТР в листопаді 2011 р., під час якого він взяв участь в саміті АТЕС (Гонолулу, Гавайї), в третьому саміті «АСЕАН-США» і Східноазійському саміті (Балі, Індонезія), відвідав Австралію, провів двосторонні зустрічі з лідерами Індії, Індонезії, Малайзії, Філіппін.

17 листопада в австралійському парламенті президент Обама виголосив програмну промову, в якій обґрунтував політику США в АТР. «США були і завжди будуть Тихоокеанською нацією... Тут ми бачимо майбутнє, як найбільш швидко зростаючий регіон світу і дім понад половини глобальної економіки Тихоокеанська Азія критична для досягнення мого найвищого пріоритету – створення робочих місць і можливостей для американців Як президент я зробив виважене і стратегічне рішення – як Тихоокеанська нація США відіграватимуть більшу і довготермінову роль у розвитку регіону і його майбутнього...» [9]. Здійснюючи політику згортання в Іраку і Афганістані, адміністрація Обами заявила про рішення зробити присутність США в АТР «основним пріоритетом». Тож, незважаючи на необхідність наведення фінансового порядку, скорочення оборонних витрат США не відбудеться за рахунок АТР. «Ми будемо постійно зміцнювати наші можливості... Наші постійні інтереси в регіоні вимагають нашої постійної присутності. Сполучені Штати є Тихоокеанською державою і ми тут для того, щоб залишитися» [10].

Привертає увагу визначення Б.Обамою лідерства США в АТР як просування «набору міжнародних норм», забезпечення дотримання однакових правил усіма учасниками. В цьому контексті було представлено бачення Вашингтоном нового міжнародного порядку: «Ми виступаємо за міжнародний порядок, в якому підтримуються права і відповідальність усіх націй і народів. В якому здійснюються міжнародний закон і норми. В якому не створюються перешкоди торгівлі й свободі навігації. В якому країни, які розвиваються, роблять внесок в регіональну безпеку, в якому суперечності вирішуються мирним шляхом. Це майбутнє, якого ми прагнемо» [11].

Листопадове турне президента Обами заклало фундамент політики США в АТР в трьох паралельних напрямках: зміцнення альянсів з союзниками і партнерами в регіоні; розвиток відносин з авангардними країнами, що розвиваються; участь у багатосторонніх регіональних інституціях.

В контексті першого напрямку важливою є ініціатива, оголошена Б.Обамою під час його візиту до Австралії, про створення першої тривалої присутності США в цій країні - шестимісячну ротацию морської піхоти США чисельністю від 250 (в 2012 р.) до 2500 чол. (до 2016 р.) в порту Дарвін для спільного тренування з австралійськими союзниками на їх військових базах. Передбачається, що збільшення присутності США в Південному Тихоокеанському регіоні, забезпечать краще партнерство з регіональними партнерами і союзниками, дозволить американським військовим надавати їм ефективну допомогу у випадку стихійних лих.

Незважаючи на постійні заяви адміністрації Обами, що поглиблення відносин США з країнами АТР не відбувається за рахунок Китаю, що розширення зв'язків зі зростаючими державами АТР, передусім з Китаєм, є її пріоритетним завданням, ініціатива про ротацію американських військових в порту Дарвін викликала негативну реакцію Пекіну. У свою чергу президент Обама, виступаючи на регіональних самітах (АТЕС і Східноазійський саміт) зайняв більш наступальну позицію по відношенню до Китаю, закликавши Пекін «грати за правилами». За словами президента Обами, «ми хочемо і далі розвивати конструктивні відносини з китайським урядом, але будемо твердими, наполягаючи на тому, щоб вони діяли за тими ж правилами, що й інші» [12].

Важливим досягненням адміністрації Обами став вступ США до Східноазійського саміту (САС). Вперше представляючи США на цьому регіональному форумі в листопаді 2011 р., президент Обама запропонував включити в його порядок денний такі основні напрямки діяльності як допомога в разі природних лих; нерозповсюдження і ядерна безпека; морська безпека. Очевидним є прагнення адміністрації Обами зробити САС основним форумом стратегічного діалогу в АТР, посилити його значення на противагу форуму «АСЕАН+3», що також викликає негативну реакцію КНР.

На саміті АТЕС, який в листопаді 2011 р. США приймали вперше після 1993 р., було визначено стратегічну мету США - створення «єдиної (безшовної) регіональної економіки». Досягнення торгівельно-інвестиційних угод з регіональними державами, відкриття ринків азійських країн для американського експорту визначено Б.Обамою пріоритетними завданнями його адміністрації: «найбільшим на сьогодні викликом для США і моїм найбільшим пріоритетом як президента є створення робочих місць і поверненні американців до роботи... Одним з найкращих способів зробити це є збільшення торгівлі й експорту...». Оскільки більшість американського експорту продається в АТР, його значення для відновлення економіки США є критичним [13].

Значним успіхом адміністрації Обами в напрямку регіональної економічної інтеграції став прогрес в переговорах між США і восьма державами АТР (Чилі, Нова Зеландія, Сінгапур, Бруней, Австралія, В'єтнам, Перу, Малайзія) про створення Транс-Тихоокеанського партнерства (ТТП), досягнутий на саміті АТЕС в Гонолулу. Остаточне підписання угоди заплановано до саміту АТЕС 2012 р. Значення ТТП бачиться в тому, що ця високостандартна усебічна угода з економічного співробітництва встановлює «золотий стандарт» для наступних аналогічних угод і знаменує перший етап створення зони вільної торгівлі в рамках АТЕС. Інтерес, виявлений до ТТП з боку Японії, РК, Філіппін, Канади, Тайваню визначив подальші плани адміністрації Обами вести два паралельні процеси – довести угоду до завершення і здійснювати консультації із зацікавленими країнами для розширення її учасників.

Привертає увагу значна роль, яку відводять США розвитку стратегічних відносин з Індією і залученню Індії до Азійсько-Тихоокеанського регіону, визначення адміністрацією Обами меж Азійсько-Тихоокеанського регіону з включанням до нього Індії, Австралії і Росії, фактично усіх країн, що входять до Східноазійського саміту. В грудні 2011 р. США приймали першу тристоронню зустріч США – Японія – Індія для обміну думками з регіональних і глобальних питань взаємного інтересу.

За аналізом Р.Хаасса, чотири доктринальні складові постбіполярної політики США - сприяння демократії, гуманітаризм, контртероризм й інтеграція – залишаються незмінними, хоч їх важливість в порядку денному різних адміністрацій відрізняється. В діяльності адміністрації Обами усі вони представлені, але найбільш очевидною є інтеграційна складова зовнішньої політики США [14].

Коментуючи листопадовий візит президента Обама в АТР і регіональну політику його адміністрації, політичні оглядачі часто використовують термін «поворотний момент» («pivot», «strategic pivot», «pivotal moment»). Дійсно, адміністрація Обама здійснила рішучий поворот у зовнішній політиці США із Західної в Східну Азію, з проблем традиційної – до нетрадиційної безпеки. Відновлюючи американське лідерство в регіоні, вона проводить багатотрекову стратегію - розвиток діалогу з Китаєм, уникаючи конфронтації з ним; зміцнення альянсів і партнерств; розвиток двосторонніх відносин з регіональними державами і АСЕАН як колективним органом; участь в регіональних багатосторонніх інституціях; залучення в якості посередника у врегулювання ситуації в Південно-Китайському морі; розвиток економічної інтеграції на двосторонньому і багатосторонньому рівні; розширення рамок регіону за рахунок підключення до нього Індії. Важливим чинником є визнання адміністрацією Обама взаємозалежності світу, спільності загроз і викликів, що робить проблематичним одноосібне лідерство; прийняття ідей інтеграції як основи своєї зовнішньої політики, вирішальна роль дипломатії в її реалізації.

Список використаних джерел

1. Haass R. The age of monopolarity. What will Follow U.S. Dominance // Foreign Affairs. – May/June 2008 [Електронний ресурс] / Foreign Affairs. – Режим доступу: <http://www.foreignaffairs.com/articles/63397/richard-n-haass/the-age-of-nonpolarity>.
2. Brzezinski, Z. The Group of Two that could change the world // Financial Times.- 2009, January 13 [Електронний ресурс] / Financial Times. – Режим доступу: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/d99369b8-e178-11dd-afa0-0000779fd2ac.html>.
3. Obama, Barack. Renewing American Leadership // Foreign Affairs. -2007, July-August [Електронний ресурс] / Режим доступу: General OneFile. Gale. University of Michigan - Ann Arbor. 30 Jan. 2008 // <http://find.galegroup.com.proxy.lib.umich.edu/itx/start.do?prodId=ITOF>.
4. Ibidem.
5. Remarks By President Obama to the Australian Parliament [Електронний ресурс] / The White House. President Barack Obama. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/11/17/remarks-president-obama-australian-parliament>.
6. East Asian Strategic Review [Електронний ресурс] / The National Institute for Defense Studies. – Режим доступу: http://www.nids.go.jp/english/publication/east-asian/pdf/2010/east-asian_e2010_07.pdf – P. 234.
7. Congressional Testimony. Nomination Hearing To Be Secretary of State. Testimony Hillary Rodham Clinton Secretary of State, Secretary of State. Statement before the Senate Foreign Relations Committee. Washington, DC, January 13, 2009 [Електронний ресурс] / U.S. Department of State. - Режим доступу: <http://www.state.gov/secretary/rm/2009a/1/115196.htm>
8. Clinton H. America's Pacific Century // Foreign Policy. – 2011, October [Електронний ресурс] / IIP Digital. - Режим доступу: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/article/2011/10/20111011161233su0.8861287.html#axzz1dsvxWPCD>.
9. Remarks By President Obama to the Australian Parliament [Електронний ресурс] / The White House. President Barack Obama. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/11/17/remarks-president-obama-australian-parliament>.
10. Ibidem.
11. Ibidem.

12. News Conference by President Obama [Електронний ресурс] / The White House. President Barack Obama. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2011/11/13/president-obama-holds-press-conference-apec-summit#transcript>.
13. Ibidem.
14. Haass R. The Restoration Doctrine // American Interest. – 2012. – January-February. – Vol. VII, No 3. – P. 51-52.

Кондратюк С.В.*

СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ ФРН І США В «АФГАНСЬКОМУ ПИТАННІ»

Дана стаття присвячена дослідженню політичних чинників, що визначають німецько-американське співробітництво в рамках операції НАТО в Афганістані.

Ключові слова: Німеччина, США, Афганістан, трансатлантичне співробітництво.

Данная статья посвящена исследованию политических факторов, которые определяют немецко-американское сотрудничество в рамках операции НАТО в Афганистане.

Ключевые слова: Германия, США, Афганистан, трансатлантическое сотрудничество.

This article is devoted to research of political factors which define the German-American cooperation within NATO operation in Afghanistan.

Key words: Germany, USA, Afghanistan, transatlantic cooperation.

21 грудня 2001 року «червоно-зелена» коаліція на чолі з Герхардом Шредером в рамках «необмеженої солідарності» з США проголосувала у Бундестагу за надання мандату німецьким збройним силам для участі у військовій операції НАТО в Афганістані. У грудні 2011 року цій закордонній місії бундесверу виповнилося 10 років. На думку колишнього генерального інспектора Бундесверу Гаральда Куяте, з політичної точки зору місія німецької армії в Афганістані виконана – Німеччина продемонструвала свою солідарність з США. Але, якщо говорити про стабілізацію обстановки в регіоні, вона зазнала повне фіаско [1].

Протягом десятиріччя істотні зміни відбулися й у ставленні німецького суспільства до участі ФРН у Міжнародних силах сприяння безпеці в Афганістані (International Security Assistance Force; ISAF). Зокрема, соціологічні опитування, проведені журналом Stern у 2009 році, свідчать про те, що приблизно 61% населення країни бажало, щоб бундесвер був відкликаний з Афганістану. Тільки одна третина німців (33%) вважала, що війська повинні продовжувати виконання закордонної місії. При цьому Stern відзначав, що суспільство докорінно поміняло пріоритети. Подібне опитування, проведене у березні 2002 р., показало, що та ж кількість респондентів (62%) схвалила німецькі зобов'язання в Афганістані, і та ж третина наполягала на тому, щоб бундесвер не брав їх на себе й повертався додому. У вересні 2007 р. прихильників відкликання німецьких солдатів було вже 52 відсотки, а у вересні 2008 р. – 59 відсотків [2].

Частково, це пояснюється укоріненим в німецькому суспільстві «пацифізмом», спричиненим історичною відповідальністю за скоєні нацистами злочини. Тому підтримуючи операцію НАТО в Афганістані, політична еліта Німеччини і населення

* кандидат політичних наук, науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

країни пріоритет віддавали цивільній реконструкції і тривалій стабілізації ситуації в Афганістані. Військове втручання мало другорядне значення і розглядалося як необхідна основа для творчої праці й безпеки цивільних структур. Саме про це йшлося в двох основних програмних документах Федерального уряду з афганської проблематики – в Афганській концепції (Das Afghanistan-Konzept der Bundesregierung), прийнятій в серпні 2007 року, а також у «Афганській концепції 2008», що розширила і доповнила «Афганську концепцію 2007» [3].

Зокрема, основну увагу планувалося приділити створенню здатних до продуктивної діяльності державних установ та інституцій, формуванню ефективного управління, розбудові принципів правової держави, сприянню освіти й економічному розвитку тощо. Так, російський дослідник І.Берг відзначав, що німці будували свої афганські плани на основі так званих бригад з реконструкції. Жителі Афганістану повинні були побачити в них, насамперед, помічників у соціальних перетвореннях. Генеральний мотив «Афганської Концепції 2007» орієнтувався на дієвість економічних проектів при створенні обстановки безпеки, натомість там взагалі не було мови про військові операції [4].

Але реальність виявилася іншою ніж уявляло собі німецьке суспільство та політики. Починаючи з січня 2002 року, коли в Афганістан прибули перші німецькі підрозділи, присутність збройних сил Німеччини в цій країні постійно зростала. Якщо на початковому етапі в Афганістан було спрямовано близько 1200 військовослужбовців, то станом на грудень 2011 року їх гранична чисельність була доведена до 5350 вояків. Якщо у 2002 році сфера ISAF обмежувалася Кабулом і найближчими околицями, то потім вона поступово поширилася на весь Афганістан – з відповідним збільшенням чисельності військ і техніки. Не залишився осторонь від цього процесу й бундесвер. У грудні 2003 року після запеклих дебатів у Бундестазі був виданий мандат на розширення місії на Кундуз (північ Афганістану) і створення там цивільної групи з відновлення (ЦГВ). А у вересні 2004 року підрозділ бундесверу зайняв позиції у Файзабаді (провінція Бадахшан), де також почала роботу ЦГВ. Більше того, відповідно до директиви НАТО про поділ зон відповідальності, бундесвер взяв під контроль північні провінції Афганістану аж до кордону з Туркменістаном, Узбекистаном і Таджикистаном і очолив регіональне командування ISAF на півночі країни [5].

За оцінками Німецького інституту економічних досліджень (DIW), протягом десяти років участь у багатонаціональній місії в Афганістані обійшлася Німеччині в 17 млрд. євро, що в три рази вище офіційних даних Федерального уряду [6].

Але найбільш відчутними для населення ФРН та парламентських партій стали регулярні повідомлення ЗМІ про чергові втрати німецького контингенту. Станом на початок 2012 року в Афганістані загинуло 53 військовослужбовці Бундесверу [7]. Опитування останніх років стабільно свідчать про дві третини німців, які виступають проти участі Німеччини в афганській операції НАТО. Все це створює постійний тиск на правлячу коаліцію з боку громадськості та політично обмежує можливості уряду повноцінно виконувати свої союзницькі зобов'язання в рамках операції Альянсу за кордоном. Відповідно у відносинах між Берліном і Вашингтоном постійно виникали суперечки через відмову Меркель істотно збільшити німецький контингент в Гіндукуші.

Ще одним чинником, що ускладнював німецько-американську взаємодію в Афганістані, стала відсутність єдиної стратегії між країнами-союзниками. Особливо це помітно на прикладі Сполучених Штатів і Федеративної Республіки Німеччини. Американська позиція – позиція швидких і рішучих дій, заснованих на великих фінансових видатках [8]. Німецький підхід передбачав застосування Бундесверу для

відновлення інфраструктури, будівництва доріг і мостів, їхньою охороною й т.д. Концептуальні відмінності можна охарактеризувати як «Американці бомблять і стріляють, німці будують і допомагають».

Але насправді солдати Бундесверу виявилися в бойовій обстановці, де часто необхідно вести повноцінні бої та нести жертви. Так, на думку колишнього генерального інспектора Бундесверу Гаральда Куяте, через те, що присутність НАТО в Афганістані довгий час позиціонувалося як «операція з стабілізації», німецькі солдати не отримували озброєння, яким вони могли б дати відсіч противнику [9].

Усередині Німеччини виникла запекла політична дискусія, чи операція в Афганістані є гуманітарною місією або ж війною? Тривалий час представники урядової коаліції всіляко намагалися уникати самого терміну «війна», адже стаття 26 Конституції ФРН чітко вказує, що дії з підготовки і ведення агресивної війни є антиконституційними.

Тільки у грудні 2010 року, під час свого візиту до Афганістану канцлер ФРН Ангела Меркель визнала, що на Гіндукуші йде справжня війна. Виступаючи перед військовослужбовцями німецького контингенту вона зазначила: «У нас тут стан, лише схожий на війну, однак ви утягнені в бої, які відбуваються на війні. ...Це зовсім нова ситуація для нас, про неї ми чули тільки від наших батьків» [10].

Нова реальність спричинила появу нових підходів щодо забезпечення участі німецького вояків в операції НАТО в Афганістані. Мова йде про нову стратегію, відповідно до якої передбачене більше тісне співробітництво з афганською армією в напрямі її навчання і підготовки. Виступаючи 5 грудня 2011 року на Боннській конференції з безпеки в Афганістані А.Меркель зазначила, що Федеральний Уряд буде продовжувати реалізацію концепції «наставництво» і «партнерство», дедалі більше передавати владу афганській владі і одночасно знижувати чисельність німецьких військ. Крім того, вона зауважила, що на регіональній конференції в Стамбулі (2 листопада 2011 р.) держави регіону взяли на себе зобов'язання щодо активної участі у розв'язанні афганської проблеми примирення [11].

«Як виклик» сприйняли в Берліні оголошені наміри Обама вивести бойові частини з Афганістану вже в 2013 році, адже Німеччина змушена поспішно переглядати темпи своєї участі у виводі військ ISAF [12]. Крім того, німецькі експерти майже однастайні, що дострокове завершення місії НАТО загрожує повернути Афганістан до громадянської і міжплемінної війни і може закінчитися поверненням талібів до влади.

Враховуючи, що восени 2012 року в США відбудуться президентські вибори, а у вересні 2013 – парламентські у ФРН, у публічній площині слід очікувати велику кількість заяв та ініціатив, пов'язаних з врегулюванням «афганської проблеми», оскільки ця тема має великий суспільний резонанс всередині двох країн.

Варто також відзначити, що за минуле десятиріччя американські та німецькі концепції стабілізації та цивільної розбудови Афганістану зазнали краху. Сьогодні спостерігається певна конвергенція двох підходів. Адміністрація США усвідомила, що боротьба з талібами не може спиратися лише на військові методи і повинна також передбачати пошук політичного діалогу всередині країни та з сусідами, а також розвиток економічних чинників, що сприятимуть ліквідації джерел тероризму. У свою чергу в Берліні також зрозуміли, що в умовах Афганістану ставка виключно на демократизацію суспільства та цивільну відбудову не спрацьовує і необхідно більше зусиль докладати для забезпечення безпеки в регіоні.

Відповідно можна зробити висновок, що сьогодні склалися більш сприятливі умови для формування єдиного підходу як між США і ФРН, так і між країнами НАТО у цілому,

щодо розв'язання «афганської проблеми» на основі широкої і більш комплексної стратегії, що також передбачає розвиток активного політичного діалогу як всередині Афганістану, так і країнами регіону.

Список використаних джерел

1. 10 років війни в Афганістані: генерали НАТО визнають поразку // Сайт ТСН.ua. – 7 жовтня 2011. – <http://tsn.ua/svit/10-rokiv-viyni-v-afganistani-general-nato-viznayut-porazku.html>.
2. Берг И.С. Насколько эффективна миссия бундесвера в Афганистане: дискуссия в ФРГ // Сайт Института Ближнего Востока. – <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/03-07-09a.htm>.
3. Афганська концепція Федерального уряду ФРН 2007. – режим доступу <http://www.auswaertiges-amt.de/cae/servlet/contentblob/395916/publicationFile/3342/AFG-Konzept2007.pdf>; Афганська концепція Федерального уряду ФРН 2008. – режим доступу: http://www.bundesregierung.de/Content/DE/_Anlagen/2008/09/2008-09-23-broschuere-afghanistan-konzept.pdf?__blob=publicationFile.
4. Берг И.С. Причины поражения НАТО в Афганистане (немецкий взгляд) // Сайт Института Ближнего Востока. – 31.03.2010. – режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1270017300>.
5. Бундесвер в Афганистане. По материалам ИТАР-ТАСС // Портал «Родон». – 21.01.2011. – режим доступу: <http://rodon.org/polit-110121114227>.
6. Миссия в Афганистане стоила Германии 17 млрд. евро // Росбалт. - 03.10.2011. – режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/main/2011/10/03/896695.html>.
7. Coalition Military Fatalities. – <http://www.icasualties.org/oef/ByYear.aspx>.
8. Берг И.С. Причины поражения НАТО в Афганистане (немецкий взгляд) // Сайт Института Ближнего Востока. – 31.03.2010. – режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1270017300>.
9. 10 років війни в Афганістані: генерали НАТО визнають поразку // Сайт ТСН.ua. – 7 жовтня 2011. – <http://tsn.ua/svit/10-rokiv-viyni-v-afganistani-general-nato-viznayut-porazku.html>.
10. Бундесвер в Афганистане. По материалам ИТАР-ТАСС // Портал «Родон». – 21.01.2011. – режим доступу: <http://rodon.org/polit-110121114227>.
11. Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel anlässlich der Eröffnung der Internationalen Afghanistan-Konferenz in Bonn. - Mo, 05.12.2011. –<http://www.bundeskanzlerin.de/Content/DE/Rede/2011/12/2011-12-05-merkel-afgh-konf.html>.
12. Gutschker T. Flucht aus Verantwortung // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 08.02.2012. – <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/amerika-in-afghanistan-flucht-aus-verantwortung-11637961.html>.

Митко А.М.*

НАУКОВІ РОЗВІДКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ У СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ КОМУНІКАТИВІСТИЦІ

У статті розглянуто наукові розвідки американських фахівців-комунікативістів. Охарактеризовано розвиток сучасних наукових течій у США, досягнення цієї країни у питаннях дослідження інформаційної демократії. Прослідковано еволюцію мережі інформаційної демократії у США, а саме: електронна демократія, он-лайн демократія, цифрова демократія, теледемократія, відеодемократія тощо.

Ключові слова: дослідження, комунікативістика, масова комунікація, засоби масової інформації, інформаційна демократія, електронна демократія, он-лайн демократія, цифрова демократія, теледемократія, відеодемократія.

В статье рассмотрены научные исследования американских специалистов-коммуникативистов. Охарактеризовано развитие современных научных течений в США, достижения страны в вопросах исследования информационной демократии. Исследовано эволюцию сети информационной демократии в США, а именно: электронная демократия, он-лайн демократия, цифровая демократия, теледемократия, видеодемократия и тому подобное.

Ключевые слова: исследование, коммуникативистика, массовая коммуникация, средства массовой информации, информационная демократия, электронная демократия, он-лайн демократии, цифровая демократия, теледемократия, видеодемократия.

In the article the American scientific intelligence experts of communication. Characterizes the development of modern scientific trends in the U.S., reaching this country in matters of research information democracy. Investigated information network evolution of democracy in the United States, namely: e-democracy, online democracy, digital democracy, teledemocracy, videodemocracy and so forth.

Key words: research, communication, mass communication, mass media, informational democracy, e-democracy, online democracy, digital democracy, teledemocracy, videodemocracy.

На сьогодні зацікавленість питаннями комунікативістики й інформаційної політики спостерігається в кожній країні, але по праву піонерами цієї галузі можемо назвати Сполучені Штати Америки. У середині ХХ ст. у США формується нова наука, що вивчає систему засобів і гуманітарних функцій масових інформаційних зв'язків – комунікативістика. Проаналізувавши дослідження американських фахівців із цієї дисципліни, можемо визначити, що комунікативістика є галуззю, що об'єднує наукові розробки фахівців із соціології, політології, мистецтва, етнології, журналістики, права, філософії, психології й

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Волинського національного університету імені Лесі Українки

інших. Автор книги «Медіамерика» Е. Уйтмор уявно порівнює її з парасолькою, спицями якої є журналістика, стилістика, театроведення, реклама, телебачення та радіо, риторика та популярна культура [1].

Важливий внесок у дослідження комунікативістики, а в подальшому в теорію інформаційної демократії, вніс Г. Маклюєн, який усупереч висловлюванням авторитетних істориків, стверджував, що революційні зрушення в розвитку суспільства, культури, свідомості та психології людей детерміновані технічними засобами інформаційного зв'язку. Нинішній етап розвитку цивілізації, що відходить від принципів «гуттерберзької галактики», – науковець пов'язує з новою електронно-індустріальною основою, де відбувається заміщення книжково-мовного спілкування на радіотелевізійні засоби масової комунікації [2].

У 1975 р. вийшла друком книга «Закони Маклюєна про засоби масової інформації», сутність яких зводиться до абсолютизації інформаційних засобів, структур і мов у формуванні схожого образу життя, діяльності та мислення людей, які живуть у різних країнах, але в ту саму епоху [3]. На нашу думку, це дослідження вченого можна вважати першоджерелом, на основі якого розвинув свою теорію інформаційної демократії М. Рокар. Він переніс учення Маклюєна на виборчий процес, в якому на передній план висунув взаємозв'язок між виборними державними органами й посадами, засобами масової комунікації та виборцями. Головними складовими частинами інформаційної демократії науковець називає всезагальне виборче право та вільну інформацію, оскільки найбільш справедливо й демократично громадяни можуть реалізувати свої виборчі права лише за умови вільного розповсюдження інформації, відсутності політичних заборон, цензури тощо. Інформація та її носії у таких умовах безпосередньо визначають демократичні дії громадян [4].

Загальні демократичні віяння та зрушення в соціально-культурному житті ХХ ст., безперечно, відображенні у працях Маклюєна, але в дещо перебільшеній формі, оскільки принципи демократизму поставлені у залежність від технічних засобів масової комунікації та інформації, що створюють, на думку вченого, нову планетарну нервову систему. А це вже перехід досить тонкою межі між інформаційною демократією та інфократією.

Послідовником у дослідженні різних форм передачі інформації, що пов'язують людей певними нормами моралі, спільність принципів мислення, є У.Онґ, який стверджував, що «електронна усність» найтісніше сприяє єднанню людини із суспільством. Однак на відміну від Маклюєна він не фетишизує технічні засоби передачі інформації, не ідеалізує «електронну усність» телевізійної масової культури, а намагається ніби примирити конкуруючі старі та нові мас-медіа в загальній тенденції до «відкритих систем» комунікаційних зв'язків [5] у дусі мислення, що враховує необхідність демократизації сучасного суспільного життя та нового ставлення особи до оточення.

У Дж. Мейровіца знаходимо термін «інформаційно-електронне століття», яке перетворює людей на «мисливців та збирачів, але не продуктів харчування, а інформації». Науковець прирівнює общинний устрій кочівників з устроєм людей «інформаційного століття», оскільки і те, й ті позбавлені відчуття місця, є рівноправними у відносинах один із одним, між статями та суспільством; батьки та діти сучасної епохи, так само як і в первинно-общинному суспільстві можуть грати в одні й ті ж ігри, та занурюватися в «джунглі національних й інтернаціональних інформаційних мереж» [6].

Про значення інформації у демократичних системах зазначали фундатор освітньої американської комунікативістики У. Шрам, який закликав науковців приділяти увагу балансу між економічним благополуччям інформаційних засобів і професійною етикою жур-

налістів і суспільними інтересами, та Г. Лассуел, що визначив функції суспільно-комунікативних процесів: контроль за сферою; кореляцію всіх компонентів суспільства для його збереження; передача соціального спідку наступним поколінням. Відстоюючи ці функції, Лассуел відмічав, що «в демократичних суспільствах раціональний вибір цінностей залежить від освіченості, яка в свою чергу залежить від комунікації, а особливо від *рівності уваги* до них лідерів, експертів і масу рядових людей» [7]. Шрам і Лассуел також заклали у теорію комунікативістики ще один принцип демократії, а саме в підході до вивчення структурно-функціональної взаємодії медіа з суспільними системами, яка гарантують *рівновагу між свободою та контролем* [8], що в кінцевому результаті приводить до відносин із використанням комунікацій і інформації для блага соціальної згоди.

У. Шульцем сформована теорія *формування громадської думки* (інша назва – теорія інструменталізації), що виходить з ідеї невідповідності – розриву між реальною політикою та уявленнями про неї. Вияви цієї невідповідності породжують недовіру до ЗМК, а також викликають занепокоєння щодо контролю над пресою, оскільки самоцензурою в мас-медіа обмежитися не можна. Тут на допомогу може прийти влада розумної демократії, яку автор називає науковою елітою, що на науковій основі відокремлює факти від фікцій і ухвалює правильні рішення про тих, хто які повідомлення повинен отримувати. Необхідна структура, що складатиметься з інтелігенції та стоятиме над урядом, оцінюватиме інформацію та розподілятиме її між владою та народом, забороняючи випуск шкідливої, тієї якої краще не знати. У такому ракурсі розглянуто інформаційні інститути, що повинні стати структурами, в яких функціонують висококваліфіковані фахівці з іміджелогії, паблік рилейшнз та медіа-сфери [9].

Видання У. Ріверса «Новини у друкованій. Опис і повідомлення» вказує на перешкоди, які можуть не дозволити виконувати демократичні функції мас-медіа. Такими автор називає фінансово-економічні важелі, які ставлять мас-медіа в залежність від рекламодавців та власників, а не від інтересів суспільства. Виходом з цієї ситуації науковець вбачає створення альтернативних інститутів, таких як усупільнене мовлення, кабельне телебачення, місцеві публічні станції та відеоцентри, які забезпечують більший вибір і тим самим сприяють децентралізації комерційних трансляцій [10]. Прояв інформаційної демократії у книзі відображено спонуканням громадськості – читачів, глядачів, слухачів – активніше відноситися до мас-медіа, писати у редакції і студії зі своїми побажаннями, висновками.

У Гонолулському центрі комунікативістики наприкінці 1970-х рр. фахівці мас-медіа висунули протилежну глобальній експансії інформаційної монополізації теорію про створення новин не на основі ідеології, а на комерційній основі, що дозволяє їм бути нейтральними і перебувати в якості інформаційного товару. Таким чином створюються умови для транснаціональних – «горизонтальних» вільних потоків новин, які оминають політичні чи будь-які інші розбіжності в міжнародних відносинах.

Контроль над інформаційними потоками та обмеження з боку урядів інформаційної демократії висвітлено в роботах Г. Шиллера («Масові засоби інформації та американська імперія», «Маніпулятори відомістю», «Засоби масової інформації та культурне панування»), який констатує процеси перетворення засобів масової інформації у механізм вишуканого керування світоглядом широких мас. Предметом його критики стають деякі національно-урядові рівні розповсюдження інформації: уряд як пропагандист на міжнародній арені, уряд як агент зі зв'язків з громадськістю всередині країни, і найважливіше, уряд як розпорядник і маніпулятор величезними інформаційними ресурсами, що знаходяться в його розпорядженні [11]. Як частину інформаційної структури США він розглядає Пентагон, який перетворився в найбільшу в світі інформаційну систему, що об'єднує

в собі такі різні сфери, як підготовка особистого складу, тактика ведення і матеріально-технічне забезпечення військових дій, електронне стеження та шпіонаж, глобальна інформаційна діяльність.

Подібно до Г. Шиллера, професор Каліфорнійського університету Б. Бегдікян аналізує внутрішні та зовнішні джерела доходів ЗМІ, рух тиражів, розподілення ефірного часу та передач, створення інформаційно-комерційних конгломератів, стверджує, що мас-медіа підпорядковані політичним і комерційним інтересам власників, що в кінцевому результаті відбивається на якості інформації, що відходить від реальності [12]. Він руйнує міф про об'єктивність ЗМІ, доводячи, що інформація завжди знаходиться під контролем влади, подібно як влада контролює армію, а в США цей процес усугубляється створенням нового типу централізованої влади над інформації – національні та мультинаціональні корпорації.

Представник Анненберзької школи Д. Гербнер у трактаті «Масові засоби та теорія зв'язку людей» звертає увагу на вплив такого атрибуту демократії як громадська думка. Вказуючи на місце та роль ЗМІ в суспільстві він зазначає: «Народне самоуправління можливе лише у тому випадку, якщо люди, виступаючи як громадяни, колективно створять альтернативні політику... і приватні системи «пізнання та поглядів» будуть трансформовані в суспільні системи» [13].

Подальший розвиток ідей інформаційної демократії в американській комунікативістиці отримали у працях М. Гартнера, який на засіданні у Вашингтонському прес-клубі 1987 р. заявив, що в США інформація є заручницею в руках уряду, який підтримує різного роду форми та мотиви заборон на неї, при цьому посиляючись на захист інтересів держави, її оборони. М. Гартнер казав: «Наша країна ніколи не буде істинно вільною, якщо всі люди не отримають рівний доступ до будь-яких фактів» [14].

80-ті рр. XX ст. у Сполучених Штатах охарактеризувались двополярністю думок щодо свободи інформації в країні. Як мінімум можемо виділити дві тенденції. Для першої властиве негативне ставлення до будь-яких форм обмеження свободи «четвертої влади», для другої – визнання неминучості історично змінних форм не тільки свободи, але й контролю, який залежить від багатьох факторів, але перш за все від суспільного статусу засобів масової інформації. Вступаючи в електронне століття інформації комунікативістика США змінює вектор розвитку на удосконалення обслуговування громадян через електронні канали, доступ до яких мають усі, хто володіє персональним комп'ютером. У науковий обіг вводиться специфічна термінологія, так з'являються поняття «відеодемократія», «електронна демократія», «теледемократія», «он-лайн демократія», «цифрова демократія» тощо.

Чим далі, тим більше уваги американські комунікативісти приділяють використанню нових комунікаційних технологій у політиці. *Цифрова демократія* пропонує неоціненно докладні роз'яснення щодо застосування найважливіших комп'ютерно-опосередкованих систем зв'язку в політичних цілях. Книга містить широкий критичний аналіз концепції віртуальної демократії в теорії і на практиці. У ній розглядаються, як Інтернет і комп'ютерно-опосередкована політична комунікація впливають на демократію; фокусується на різних теоретичних і практичних питаннях, пов'язаних з цифровою демократією [15].

Чи може функціонувати пряма демократія в епоху віддаленого зв'язку? Такими питаннями задалися автори книги «Цифрова демократія: дискурс та прийняття рішень в інформаційну епоху» Б. Гаазі та Б. Лодер [16]. Праця присвячена впливу інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та їх наслідки для політичних інститутів.

Автори дослідили демократії та кіберпростору, місцевої демократії, глобального управління та інтерактивних ІКТ. Детально автори розкрили вплив цифрових технологій на уряд на прикладі наслідків впливу телебачення на британську Палату громад, вплив ІКТ на діяльність політичних партій. На особливу вагу заслуговують питання взаємозв'язку ІКТ з громадянськістю через *демократію он-лайн*, а також шляхи зміцнення ролі громад в інформаційному столітті.

Досягнення в галузі інформаційних технологій та Інтернету надають можливості для підвищення відповідальності та підзвітності політичних інститутів і розширення участі громадян. У книзі «Кібердемократія: технологія, місто і цивільні мережі» [17] наведено теоретичні аргументи за і проти «електронної демократії» і можливості інформаційно-комунікаційних технологій. Книга спирається на ряд тематичних досліджень у США й Європі, які демонструють застосування «електронної демократії» у ряді міст. Автори книги є компетентними у практичних питаннях інформаційної демократії: Р.Тсагаросіану є лектором і дослідником у Центрі з питань комунікації та інформаційних досліджень Університету Вестмінстера, Д. Тамбіні – науковий співробітник університету Гумбольдта в м. Берлін, К. Брайан працює науковим співробітником з питань інформованих джерел, подій в засобах масової інформації та комунікаційних технологій.

«Демократія в цифровій вік» Е. Вільгельма [18] філософське дослідження нових інформаційних та комунікаційних технологій політичної участі в Сполучених Штатах. Вільгельм вважає, що дуже часто поява прогресу не використовується громадянами. Він обговорює чотири особливості цифрового опосередкованого політичного життя (ресурси, відкритість, обговорення, дизайн) і наполягає на необхідності сильної державної інформаційної політики.

Феномен «електронної демократії», можливо, має більший потенціал, ніж усі попередні форми комунікаційної мережі або політичної спільноти для заохочення та розширення реальної участі і дії серед громадян світу. Які реальні можливості та проблеми виникають із он-лайн демократії? Чи має вона потенціал для пожвавлення демократії? Дотримуючись міждисциплінарного підходу, П. Шайном розглянуто перспективи електронної демократії з точки зору того, що електронна демократія повинна оживити демократію, навчивши громадян реалізації демократичних ініціатив технологічно. Зрештою, вкладник виступає за складний, багатопрофільний підхід до теорії електронної демократії, а також до подальшого розвитку і розширення технологічних ініціатив зі сприяння он-лайн демократії [19].

Р. Холландер вводить термін «*відеодемократія*» в однойменній книзі [20] та стверджує, що новітня електронна відеотехніка, що створює масову культуру, може відродити істинні принципи демократизації суспільства, надаючи всім громадянам можливість співучасті в ній за посередництвом кабельного телебачення та комп'ютерних відеосистем.

Спираючись на нову якість наукової основи трансформаційної політики, Т. Беккер і К. Слейтон писати про *теледемократію*. Вони досліджувати поточний стан і майбутнє телеголосування, електронні міські збори, а також інших ініціативи покликани повернути громадськість до істинної демократії [21]. Також професор Ф. Артертон представив систематичне емпіричне дослідження про пряму участь громадян, яка може бути успішно мобілізована через електронні засоби масової інформації. Він також приділяє увагу теледемократії та пропонує новий підхід до політичної комунікації, підкреслюючи важливість участі, а не поведінки [22].

Представницькій демократії в інформаційну добу присвячені також праці Г. Лутца «Участь, інформація і демократія: наслідки низького рівня участі та інформації для функ-

ціонування демократії» [23] та П. Транакаса «Додаток – демократія та інформаційно-комунікаційні технології» [24].

Специфічно до питання демократії підходить біхевіорист Т. Сілі в «Бджолах демократії», де він зазначає, що медоносні бджоли приймають рішення колективно та демократично. Щороку, перебуваючи перед лицем життя і смерті, у бджіл постає проблема вибору подорожі в новий будинок, бджоли йдуть у ва-банк, який включає в себе колективні фактив, бурхливі дебати, досягнення консенсусу. Т. Сілі показує, що неймовірні комахи можуть багато чому навчити нас, коли мова йде про колективну мудрість та ефективне прийняття рішень. Сілі досліджує, як еволюція відточувала методи прийняття рішень медоносних бджіл протягом мільйонів років. Він робить висновок, що те, що добре працює для бджіл може добре працювати для людей: будь-який процес прийняття рішень група повинна складатися з осіб, що мають спільні інтереси і взаємну повагу, вплив лідера має бути зведене до мінімуму, в дискусії слід шукати різноманітні рішення, більшість повинна розраховувати на надійні рішення. Вражаючи дослідження демократичності поведінки медоносних бджіл показує, що процес прийняття рішень груп, будь то бджола або людини, можуть бути мудрими та розумними [25].

«Інформація й американська демократія: технологія в еволюції політичної влади» – ця книга оцінює наслідки нових інформаційних технологій для американської демократії [26]. Автор стверджує, що нові технології виробництва є четвертими у серії «інформаційних революцій» у США. Кожен із них призвів до важливих структурних змін в політиці. Після повторної інтерпретації історичних американського політичного розвитку з точки зору еволюції характеристика інформації і політичних комунікацій автором оцінюється через наслідки Інтернету та пов'язані з новими медіа. Аналіз показує, що використання нових технологій вносить свій внесок у «пост-бюрократичні» політичні організації і корінні зміни в структурі політичних інтересів. Висновки автора зв'язують воєдино групи за інтересами, бюрократію, колективні дії, політичну поведінку з новою теорією про політику в інформаційну епоху.

Досягнення в галузі інформаційних технологій для демократичного управління дослідили також автори «Governance.com: democracy in the information age». По суті, це бачення управління в ХХІ ст. у Школі імені Кеннеді «Governmentexplores», яким чином інформаційна революція змінює інститути управління [27].

Отже, американські фахівці з комунікативістики внесли значний внесок у розвиток наук, що однією зі складових мають мас-медіа. Питання, які розглядались із середини ХХ ст. до нині, стосуються ряду важливих проблем сучасної політичної науки, а саме незалежність мас-медіа від економічних важелів, взаємозв'язок між незаангажованими ЗМІ та становленням демократії. Учені справедливо зазначають, що пошкваллення в розвитку нових засобів масової комунікації призводить до відновлення ідей справжньої демократії, що надає можливість кожному громадянину брати участь у житті свої держави. Комунікативістами США розроблено основні поняття інформаційної демократії та закладено ґрунтовну основу для подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Whetmore E. Mediamerica. Form, Content and Consequence of Mass Communication / E. Whetmore. – Belton, California, 1982. – P. 12.
2. Маклюэн Г. М. Понимание медиа: внешние расширения человека / Г. М. Маклюэн; [пер. с англ. В. Николаева; закл. ст. М. Вавилова]. – М.: Канон-Пресс/Кучково поле,

2003. – 464 с. (Приложение к серии «Публикации Центра Фундаментальной Социологии»).
3. Землянова Л. М. Современная американская коммуникативистика: теоретические концепции, проблемы, прогнозы / Л. М. Землянова. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – С. 20.
 4. Рокар М. Трудиться с душой: [пер. с фр.] / М. Рокар. – М.: Междунар. отношения, 1990. – С. 24.
 5. Ong W. Interfaces of the word: studies in the evolution of consciousness and culture / W. Ong. – Ithaca: Cornell UP, 1977. – P. 82.
 6. Meyrowitz J. No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behaviour / J. Meyrowitz. – N.Y.: Oxford University Press, 1985. – P. 316-317.
 7. Lasswell H. D. The Structure and Function of Communication in Society / H. D. Lasswell; [Ed.: L. Bryson] // The Communication of Ideas. – N.Y.: Harper and Brothers, 1948. – P. 130.
 8. Землянова Л. М. Згадувана праця. – С. 51.
 9. Shultz A. Theorie der Relevanz / A. Shultz. – Frankfurt am Mein : Surkamp, 1981. – 211 s.
 10. Rivers W. Responsibility in Mass Communication / W. Rivers, C. Christians, W. Schramm. – N.Y., 1980. – P. 285.
 11. Землянова Л. М. Згадувана праця. – С. 61.
 12. Bagdikian B. The Media Monopoly / B. Bagdikian. – 3rd edition. – Boston: Beacon Press, 1990. – 288 p.
 13. Gerbner G. Mass Media and human communication theory / Sociology of Mass Media Communicators / G. Gerbner; [Ed. by D. McQuail]. – P. 38.
 14. Editor and Publisher. – 1987. – April 4. – P. 6.
 15. Dijk J. Digital democracy: issues of theory and practice / J. Dijk, K. Hacker. – SAGE, 2000 – 228 p.
 16. Hague B. Digital democracy: discourse and decision making in the Information Age / B. Hague, B. Loader. – Routledge, 1999. – 227 p.
 17. Tsagarousianou R. Cyberdemocracy: technology, cities, and civic networks. R. Tsagarousianou, D. Tambini. – Routledge, 1998. – 185 p.
 18. Wilhelm A. Democracy in the Digital Age: challenges to political life in cyberspace A. Wilhelm. – Routledge, 2000. – 184 p.
 19. Shane P. Democracy online: the prospects for political renewal through the Internet / P. Shane. – Routledge, 2004. – 279 p.
 20. Hollander R. video democracy: the vote-from-home revolution / R. Hollander. – Lomond Publications, 1985. – 161 p.
 21. Becker T. The future of teledemocracy / T. Becker, C. Slaton. – Greenwood Publishing Group, 2000. – 230 p.
 22. Arterton F. Teledemocracy: can technology protect democracy? / F. Arterton. – Roosevelt Center for American Policy Studies. – Sage Publications, 1987. – 224 p.
 23. Lutz G. Participation, information, and democracy: the consequences of low levels of participation and information for the functioning of democracy / G. Lutz. – LIT Verlag Münster, 2006. – 245 p.
 24. Tranakas P. Addendum - Democracy & Information Communication Technology / P. Tranakas. – Lulu.com, 2009. – 32 p.
 25. Seeley T. Honeybee Democracy / T. Seeley. – Princeton University Press, 2010. – 280 p.
 26. Bimber B. Information and American democracy: technology in the evolution of political power / B. Bimber. – Cambridge University Press, 2003. – 268 p.
 27. Kamarck E. Visions of Governance in the 21st Century (Program) Governance.com: democracy in the information age / E. Kamarck, J. Nye. – Brookings Institution Press, 2002. – 192 p.

Підберезних І.Є.*

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТА ДИПЛОМАТІЯ США НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМІНУЮЧИХ НАПРЯМКІВ

З'ясовано чинники трансформації системи міжнародних відносин на Далекому Сході та проаналізовано еволюційні перспективи американського глобального лідерства.

Ключові слова: глобалізація, Далекий Схід, дипломатичні відносини, зовнішня політика, США.

Выяснены факторы трансформации системы международных отношений на Дальнем Востоке и проанализированы эволюционные перспективы американского глобального лидерства.

Ключевые слова: глобализация, Дальний Восток, дипломатические отношения, внешняя политика, США.

The author makes a study of the factors of the international relations system transformation on the Far East and the evolutionary prospects of American (U.S.) global leadership.

Key words: globalization, Far East, diplomatic relations, foreign policy, USA.

На межі третього тисячоліття на місце постіндустріальної приходить неекономічна (етноекономічна) модель розвитку. Стає можливою не тільки територіальна, а й глобальна консолідація нації, яка об'єднує діаспору по всьому світу. Глобалізація посилює вплив зовнішніх факторів розвитку. Особливо підпадають під зовнішній вплив держави перехідної економіки. В умовах відкритості високорозвинені країни без перепон проникають на ринок малорозвинених країн, розвиваючи місцеву промисловість і експортуючи чужі соціокультурні цінності.

Мета та завдання статті полягають у визначенні основних еволюційних перспектив американського глобального лідерства на Далекому Сході.

Слід відзначити, що глобалізація (від англ. – світовий, всесвітній) – це загальноцивілізаційний процес, який здійснює вагомий вплив на політичні та інші сфери людського буття. Вищеназваний термін у 60-х роках ХХ ст. запровадили в науку відомі теоретики Римського клубу Е. Ласло, Д. Медоуз, М. Мисарович, А. Леччет та ін. [1, с. 45].

ХХ ст. по праву називають американським. Сполучені Штати Америки стрімко ввійшли на початку століття до числа світових лідерів і з розпадом СРСР залишились єдиною наддержавою. Політична, економічна і військова могутність країни, розташованої у Західній півкулі, дозволяє говорити про геополітичне розташування, в радіусі якого опинився весь світ.

* кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Чорноморського державного університету ім. Петра Могили

На рубежі ХХІ ст. Сполучені Штати Америки виграли економічне змагання із Західною Європою та Японією. Економіка країни стала однією з конкурентоспроможних у світі, а державний бюджет бездефіцитним. Сполучені Штати Америки – країна західно-європейської цивілізації, країна емігрантів, що утворюють маргінальні субкультури з високою енергетикою, діловою активністю. Країна емігрантів, яка досягла високого рівня життя, залишається привабливою для іноземців, які прагнуть жити в США з економічних мотивів. Америка випереджає світ конкурентів у сфері високих технологій і є світовим лідером у галузі інформаційних технологій.

Військово-промисловий комплекс США забезпечує не тільки внутрішні потреби, але й понад 50 відсотків світового експорту зброї. Основна воєнна доктрина США – максимально мобільна, оснащена сучасною зброєю, професійна армія. Чисельність збройних сил США скоротилася за період 1970-1998 рр. з 3,1 млн. до 1,4 млн. осіб.

Одним із світових центрів економічної могутності стає Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Серед провідних індустріально розвинених країн виокремлюється Японія, Китай, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Австралія і Нова Зеландія. В Азіатсько-Тихоокеанському регіоні сформувався один із світових фінансових центрів, де концентрується значний інвестиційний і фінансовий капітал.

Російський дослідник Уткін А.І. зазначає, що друге народження глобалізації почалося в кінці 1970-х років на основі неймовірної революції у вдосконаленні засобів доставки глобального радіусу дії, в інформатиці, телекомунікаціях. За останні тридцять років реактивна авіація зблизила всі континенти, а могутність загального числа комп'ютерів подвоюється в середньому протягом вісімнадцяти місяців. Обсяг інформації на кожному квадратному сантиметрі дисків збільшувався в середньому щорічно на 60% [2, с. 40].

На початок ХХІ ст. вироблена угода про інформаційні технології, укладені численні угоди про телекомунікації та фінансові послуги, досягнуті угоди, що послужили основою для створення Світової організації торгівлі (і про вжиття таких, перш за які відстояли від регламентованого взаємообміну країн, як Китай). Головне – стратегією багатьох країн, починаючи з гіганту США, стало зняття бар'єрів на шляху переміщення капіталу та торговельних потоків. Цілий ряд країн Далекого Сходу («азіатські тигри» та ін.) показали несподівану здатність ефективного поєднання, взаємодії високої технології з відносно дешевою робочою силою, що вело до швидкого економічного зростання в умовах полегшеного взаємообміну. В економічному сенсі поряд з Північною Атлантикою встала як Південно-Східна Азія, так і Далекосхідний регіон.

На наш погляд, якщо на першому етапі глобалізації опорою її була Британська імперія – її промислова база, фінанси та військово-морський флот, – то сьогодні за процесом глобалізації стоять Сполучені Штати Америки. Інтеграція Європи, в свою чергу дала стимул створення Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА) та організації Азіатсько-Тихоокеанської економічної кооперації. В 1994 р. США домовилися про створення між країнами – членами Азіатсько-Тихоокеанської Економічної Асоціації зони вільної торгівлі до 2010 року, а до 2020-го року – між усіма країнами регіону, підкреслюючи, що глобалізація – це процес, який визначається ринковими, а не державними силами.

Курс на політику глобалізації на Далекому Сході, як і належить, визначали президенти та високопосадовці США. З приходом до влади в 1981 р. адміністрації Р. Рейгана увага Вашингтона до Далекосхідного регіону ще більше зросла. Президент Рейган заявив: «Однією з основних цілей нашої адміністрації є переорієнтація державної політики на Тихоокеанський регіон і зміцнення зв'язків з країнами цього району» [3, р. 197]. Роз'яснюючи причини особливої уваги до Далекосхідного регіону, держсекретар Дж. Шульц у

березні 1983 р. зазначав: «Ніщо не підкреслює безпосередніх інтересів США в цьому районі більше, ніж два простих факти. Сьогодні обсяг нашої торгівлі з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону перевищує обсяг нашої торгівлі з будь-яким іншим районом світу. За останні сорок років ми вели на Тихому океані три війни» [4, р. 151].

Адміністрація Рейгана не могла не враховувати, що країни АСЕАН відрізняються досить високими темпами економічного розвитку, складовими 6-8%, є сферою порівняно широкого проникнення транснаціональних корпорацій, беруть активну участь у міжнародному поділі праці [5, с. 40].

Беручи до уваги те, що країни АСЕАН розташовані в стратегічно важливому районі світу, Вашингтон у 80-ті роки значно посилив спроби використати Асоціацію у власних військово-політичних і економічних інтересах. Значимість АСЕАН для США ще більше зросла у зв'язку з висуванням адміністрацією Рейгана концепції «неоглобалізму», що передбачала всяляку протидію, перш за все, Рядянському Союзу.

Підкреслимо, що домінуючими напрямками в умовах глобалізації США на Далекому Сході можна визначити співробітництво США з Китаєм та Японією.

У лютому 1972 році президент США Річард Ніксон з офіційним візитом відвідав Китай. У ході візиту було опубліковано «Китайсько – американське сумісне комюніке» («Шанхайське комюніке»), що свідчило про закінчення взаємного ігнорування протягом більш ніж 20 років. 16 грудня 1978 року Китай і США опублікували «Сумісне комюніке про встановлення дипломатичних відносин між КНР і США». 1 січня 1979 року були встановлені двосторонні дипломатичні відносини на рівні послів. 17 серпня 1982 року було опубліковано «Комюніке 17 серпня», в якому США розробили умови поетапного і остаточного вирішення проблеми з продажу зброї Тайваню.

У січні 1984 року прем'єр-міністр КНР Чжао Цзянь здійснив візит до США. У квітні того ж року до Китаю з відповідним візитом приїхав президент США Рональд Рейган. У липні 1985 році голова КНР Лі Сяньнянь також відправився до США [6, с. 274].

У 1990 р. американськими конгресменами було визначено, що для США важливими стратегічними завданнями на Далекому Сході є: не допустити, щоб будь-яка країна або група країн встановила політичний і військовий контроль у регіоні; забезпечити США політичний та економічний доступ до цього регіону світу; гарантувати безпеку друзям і американським союзникам і сприяти збільшенню кількості демократичних держав.

Безумовно, зрушення, що відбувалися у глобальній та регіональній системах міжнародних відносин, дієвим чином вплинули на характер та зміст відносин у стратегічному трикутнику США – КНР – СРСР.

Китайські політологи, зокрема, співробітник Інституту міжнародних відносин (м. Шанхай) Чжао Хуашен, оцінюючи якісні зміни, що відбувались у межах трикутника, зазначали, що американський чинник у радянсько-китайських відносинах у нових світових умовах змінив своє наповнення, і якщо раніше був пов'язаний із геополітикою і замикався на суперництві між СРСР, США і КНР, то на сучасному етапі став розглядатись у Китаї крізь призму глобалізації, поступово перетворюючись в елемент взаємодії. Разом з тим відносно окремих аспектів взаємовідносин трьох країн цей фактор використання однієї з них як своєрідного важеля для досягнення конкретних політичних цілей зберігав свою значущість як і на попередньому етапі. Професор коледжу Хантера, науковий співробітник Інституту Гаррімана Колумбійського університету Д. Загорія, характеризує стан стабільності далекосхідної структури безпеки у другій половині 1980-х рр., зазначав: «Усі «не комуністичні» країни Азії і Китай продовжують розглядати військово-морську могутність США як необхідну протизвагу сухопутному потенціалу СРСР і вій-

ськовій могутності інших регіональних держав, які відносяться до розряду потенційно великих» [7, с. 121].

У 1991 р. була проголошена «Стратегія національної безпеки США» (СНБ), в якій президент Дж. Буш старший заявив: «Ми вступаємо в нову еру. Американська оборонна стратегія й військова структура можуть і повинні змінитися... У зв'язку з сучасними вимогами і поліпшенням міжнародних відносин ми повинні переосмислити наші пріоритети та адаптувати наші обороноздатні можливості до нових стратегічних умов». Стосовно американсько-китайських відносин у СНБ підкреслювалось, що: «Консультації та контакти – це найкращий засіб захистити американські інтереси та запобігти ізоляції Китаю і навіть можливо впливати на зміну режиму в Китаї» [8, р. 28–29].

У 2000 році Китай і США продовжили укріплювати співпрацю в різних сферах. 15-го грудня того ж року конгрес парламенту США ухвалив рішення про надання грошової компенсації Китаю у розмірі 28 мільйонів доларів США за збитки, які були нанесені в ході руйнування посольства Китаю в Югославії.

У 2002 році, хоча у двосторонніх відносинах Китаю і США й були деякі суперечності, проте в цілому спостерігалася позитивна тенденція розвитку ділових взаємин. З 21-го по 22-ге лютого, на запрошення голови КНР Цзян Цземіня, президент США Джордж Буш здійснив робочий візит до Китаю. У свою чергу в жовтні того ж року, на запрошення Джорджа Буша, Цзян Цземінь відвідав США. Під час візиту Цзян Цземінь підкреслив важливість вірного шляху вирішення тайванського питання для розвитку відносин між Китаєм і США. У свою чергу Буш заявив, що уряд США виступає за політику «єдиного Китаю» і ретельно дотримуватиметься принципів, що містяться в трьох підписаних китайсько-американських комюніке [9, р. 110–111].

На думку американських аналітиків, сучасні претензії Китаю на визначальну роль в регіоні і отримання статусу світової держави найближчим часом зменшаться. Справа в тому, що найбільші інвестиції в економіку КНР роблять не американці, західні європейці і навіть не японці, а Тайвань, а також хуацяо – етнічні китайці, що проживають за кордоном (діаспора). Загальна вартість 500 провідних підприємств у Південно-Східній Азії, що належать хуацяо, складає близько 540 млрд. дол.

При збереженні нинішніх темпів економічного розвитку (найвищих у світі), КНР може перетворитися перш за все на глобальну військову державу. Динамічна китайська економіка дозволить направляти значну частину внутрішнього валового продукту на модернізацію збройних сил і, в першу чергу, на вдосконалення та розвиток стратегічного ракетно-ядерного потенціалу. Безумовно, нарощування озброєння КНР змусить сусідню Японію зайнятися тим же, оскільки політичні лідери Країни сходячого сонця знають про сильні антияпонські настрої пересічних китайців, які зберігають пам'ять про ті звірства, що скоїли японські солдати в Піднебесній у роки окупації.

Для 80-х років ХХ століття характерне прагнення США затвердити себе по всьому світу. Ця глобальна ідея передбачала готовність до створення нових – позаєвропейським блокових об'єднань, першим з яких повинен був стати «тихоокеанський союз». У центрі такого союзу неминуче була б Японія, що має економіку, яка за значимістю займала друге місце у світі, і могутній військовий потенціал. Під час візиту до Японії в листопаді 1983 р. Президент Рейган заявив: «Великому Тихоокеанському басейну, з його потенціалом зростання і розвитку, належить майбутнє». А під час зустрічі з прем'єром Судзукі ще в травні 1981 р. Рейган охарактеризував Японію як «розуміючого й відданого союзника», якого пов'язують з США «міцні зв'язки, побудовані на принципах гармонійних відносин» [10, с. 112].

Адміністрація Р. Рейгана виявила бажання бачити солідарну Японію більш потужною державою у світовій політиці. Вашингтон продовжував тиск на Японію з метою її подальшого переозброєння. У сенаті США все частіше лунали голоси, що японці змушують американських платників податків платити за свою оборону. Обговоренню піддалася та обставина, що США витрачають на військові потреби 7% свого ВВП, а Японія лише 1%.

Вашингтон наприкінці ХХ ст. намагався створити, а в ХХІ ст., напевно, продовжить формування потрійного союзу: США – Китай – Японія. Зусилля цього союзу будуть, безумовно, спрямовані насамперед проти Росії, у якої «надто велика територія». Заради створення такого трикутника американці готові навіть відмовитися від післявоєнної доктрини: «Японія – непотоплюваний авіаносець Америки», від того, що Країна сходячого сонця – «головний військовий партнер Америки в Азії», так як це може ускладнити шлях до досягнення стратегічної згоди з Китаєм і негативно позначитися на спробах Америки зміцнити стабільність на Далекому Сході.

Роль і місце США в сучасних міжнародних відносинах та світовій політиці – предмет особливих суперечок як в середині країни, так за її межами. В Азіатсько–Тихоокеанському регіоні США будуть намагатися вдосконалити американсько–японський альянс в області безпеки. Як для США, так і для Китаю, підвищується важливість відносин з Японією. Японія для США – важливий союзник – відносини між цими країнами в останні часи стали більш міцнішими, але Японія непокоїться тим, що США можуть прийняти позицію Китаю в АТР, яка співпадає з їх відповідальною роллю у цьому регіоні.

Загальновідомо, що значення Далекого Сходу для США визначається, перш за все, військово–політичними і торговельно–економічними факторами. Це найбільш густонаселений і динамічно розвиваючий регіон світу, який у перспективі може стати головним економічним центром. Вже зараз на нього припадає більша частина зовнішньої торгівлі США, основні партнери і конкуренти, в якій залишаються Японія і Китай.

У військово–стратегічному відношенні мова йде про нестабільний, достатньо швидко мілітаризуючий регіон з наявним суперництвом окремих потужних регіональних країн з відсутністю в ньому загальної структури колективної безпеки на зразок НАТО [11, с. 223].

Зараз американські союзники – члени АСЕАН мають можливість проводити досить незалежну політику, орієнтуючись на свої національні інтереси та інтереси Далекосхідного регіону, найчастіше взагалі не торкаючись глобальної світової політики, що проводиться США. Тим самим робиться спроба створити нову систему взаємин у регіоні, в якій США буде відводитися далеко не першорядна роль.

На противагу цій тенденції виступає позиція Японії та Австралії. Вони продовжують повністю покладатися на американський захист. Тим самим Японія і Австралія сприяють збереженню системи панування США в тому вигляді, в якому вона існувала в роки холодної війни, і переносять її без змін у систему нових відносин в Азії. Ця відданість особливо важлива для США в ситуації, коли вони претендують на роль творця нових міжнародних відносин.

Гарантією збереження трансцендентності основних рис біполярної структури міжнародних відносин у системі, що формується, є здатність США протидіяти створенню на Далекому Сході регіонального інтеграційного співтовариства за участю Японії, КНР, країн АСЕАН у формі «зони вільної торгівлі» з механізмами преференцій для товарних й інвестиційних потоків. Фінансова криза 1997 – 1998 рр. й американська політика, що здійснювалась як безпосередньо, так і через контрольовані США міжнародні фінансові інститути, призупинили реалізацію Японією проекту створення на регіональному рівні

зони валютно-фінансової стабільності і підсилили в цілому американську економічну присутність у регіоні. Разом з високим ступенем залежності регіональних економік від американського ринку імовірність кардинальної зміни в динаміці регіональних інтеграційних процесів залишається на середньострокову перспективу досить низькою. На відміну від Європи, яка все більше перетворюється в закриті фінансово-економічне угруповання, уряд Японії є власником значних обсягів боргових зобов'язань деномінованих у доларах США, маючи таким чином у своєму розпорядженні певні засоби впливу на політику уряду США у валютно-фінансовій сфері. Разом з тим ця обставина говорить про політичний вибір Японії не на користь регіоналізації далекосхідного центра сили.

Необхідною передумовою продовження системного домінування Сполучених Штатів Америки є не лише їх здатність використовувати дію механізмів ринку для утвердження своєї глобальної переваги у виробництві продуктів і послуг, але також і розширення структурного проникнення й домінування на ринках центральної зони світової економіки й збереження контролю за міжнародним розподілом праці. Разом з тим, саме в цих аспектах спостерігається найбільш активна протидія з боку і Японії, й Західної Європи. Симптоматичним у цьому зв'язку є періодичні труднощі і конфлікти, що виникають із самого початку функціонування Всесвітньої організації торгівлі. Ще одним важливим напрямком конфліктних відносин стали питання стандартів корпоративного керування і можливості для іноземного капіталу силовими методами здобувати національні компанії.

Таким чином, підсумовуючи можна стверджувати, що наприкінці ХХ на початку ХХІ ст. зовнішня політика США на Далекому Сході в цілому орієнтується на подальшу глобалізацію. США активно співпрацюють з політико-економічними лідерами цього регіону – Китаєм та Японією. Головною метою такого «потрійного союзу» залишається протистояння Російській Федерації. На думку авторки, це протистояння базується не тільки на економічній конкуренції, але й на територіальних міркуваннях. Японія, охоплюючи велику кількість островів, є більш технологічно розвиненою країною, ніж Росія, але США, Японія та Росія є більш розвинутішими країнами, ніж, наприклад, Китай.

Процес глобалізації фактично проходить під контролем США шляхом залучення до світових ринків провідних країн Далекого Сходу. Сполучені Штати намагаються зберегти своє світове лідерство, яке підтверджується утриманням цінності національної валюти та іншими чинниками. Використовуючи наслідки фінансових криз, США паралізують діяльність країн Далекосхідного регіону, які намагаються протидіяти існуючій структурі міжнародних відносин.

Список використаних джерел

1. Кудряченко А.І. Геополітика / А.І. Кудряченко. – К.: МАУП, 2004. – 296 с.
2. Уткин А.И. Мировой порядок ХХІ в. / А.И. Уткин. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 512 с.
3. Reagan R. Ronald Reagan Talks to America / R. Reagan. – Wash.: Old Greenwich, 1983. – 204 p.
4. Department of defense Anthorization Appropriations for Fy 1984. – Wash.: US Senate, 1983. – February 1. – P. 147–158.
5. Кутовая Е.А., Бочков Л.Л. Политика США в Юго-Восточной Азии / Е.А. Кутовая, Л.Л. Бочков. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 126 с.
6. Место Китая в глобальной политике США. – М.: Наука, 1987. – 359 с.
7. Шевчук О.В. Китай між США та Росією: геостратегічні відносини / О.В. Шевчук. – Миколаїв: ТОВ: Фірма Іліон, 2008. – 448 с.

8. Hunter R.E. Starting at Zero: U.S. Foreign Policy for the 1990 s / R.E. Hunter || The Washington Quarterly. – Winter 1992. – Vol. IS. - №1. – P. 27-42.
9. Waller stein I. The Decline of American Power: The US in Chaotic World. – New York. – London: New York Press, 2003. – 324 p.
10. Богомолов А.О. Тихоокеанская стратегия США и АСЕАН / А.О. Богомолов. – М.: Наука, 1989. – 172 с.
11. Пронь С.В. Японія – США – Росія: співробітництво в Азіатсько–Тихоокеанському регіоні. 1951–2007 / С.В. Пронь.– Миколаїв: Вид–во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – 296 с.

Кравченко Н.П.*

НОТАРІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто особливості регламентації консульської нотаріальної процедури, критерії класифікації нотаріальних проваджень та загальні аспекти нотаріальних функцій дипломатичних представництв європейських країн, визначено спільні для країн латинського нотаріату і відмінні положення про нотаріальні функції консула, проаналізовано національні моделі нотаріату.

Ключові слова: нотаріальні процедури, моделі, Віденські конвенції, дипломатичні представництва, Міжнародний союз латинського нотаріату.

В статье рассматриваются особенности регламентации консульской нотариальной процедуры, критерии классификации нотариальных действий и общие аспекты нотариальных функций дипломатических представительств европейских стран, определяются общие для стран латинского нотариата и отличительные положения о нотариальных функциях консула, анализируются национальные модели нотариата.

Ключевые слова: нотариальные процедуры, модели, Венские конвенции, дипломатические представительства, Международный союз латинского нотариата.

The article discusses features of the regulation of consular notarial procedures, the criteria for classification of notarial implementations and general aspects of notarial functions of diplomatic missions in the EU.

Keywords: notary procedures, model laws, the Vienna Convention, diplomatic missions, The International Union of Notaries (UINL).

Набуття чинності Лісабонського договору [1] зумовило низку суттєвих змін, спрямованих на поглиблення інтеграційного процесу в Європі, зокрема, на уніфікацію діяльності дипломатичних місій (делегацій) ЄС та держав – членів в країнах перебування у контексті інтеграції національних і наднаціональних принципів функціонування дипломатичних установ, що забезпечувало б створення сприятливих умов для ЄС як консолідованого та потужного актора світової політики. Зауважимо, що основними завданнями ЄС на міжнародній арені було визначено збереження його сутності, фундаментальних інтересів, безпеки, незалежності й цілісності; підтримку демократії, верховенства права, прав людини і принципів міжнародного права; збереження миру, запобігання конфліктам і підвищення міжнародної безпеки; підтримку економічного, соціального, екологічного розвитку з пріоритетною метою подолання бідності; стимулювання інтеграції усіх країн у світову еко-

* здобувач кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Фурса С.Я.

номіку, зокрема, через скасування обмежень на міжнародну торгівлю; підтримку міжнародних заходів зі збереження і покращення якості життя і довкілля; сприяння розвитку системи міжнародної співпраці. Зміни стосуються і положень Лісабонського договору, що передбачають реформування представництв ЄС на міжнародній арені задля дипломатичної присутності на рівні міжнародних організацій, в державах – членах і в третіх країнах [2]. Відтак, створення посади Верховного представника з міжнародних справ і безпеки ЄС в рамках Лісабонського договору (2009 р.), до компетенції якого віднесено розгортання мережі дипломатичних установ і реалізацію зовнішньої політики Європейського Союзу на міжнародному рівні, і призначення К.Ештон, яка представила програму розвитку дипломатичної служби - відкриття представництв ЄС у 136 країнах, свідчить про спрямовану політику забезпечення для ЄС статусу повноцінного суб'єкта міжнародно-правових відносин. Європейська дипломатична служба не замінює національні міністерства закордонних справ, вона покликана лише доповнювати дипломатичні служби країн-членів ЄС, тобто здійснювати дипломатичний та консульський захист європейських громадян за кордоном за міжнародними документами, європейським та національним законодавством [3].

Необхідно підкреслити в цьому контексті роль Міжнародного союзу латинського нотаріату [4], який сприяє гармонізації і уніфікації цивільного права в країнах Європи, поширює стандарти нотаріальної діяльності (Базові принципи системи латинського нотаріату, затверджені Бюро при Комісії з міжнародної співпраці і Постійною радою МСЛН 1986 року) для більш як 60 нотаріатів всіх континентів (за винятком Австралії), зокрема, нотаріатів ФРН, Франції, Іспанії, Італії, Австрії, Швейцарії, Бельгії, Люксембурга, Нідерландів, провінції Квебек (Канада), Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Словаччини, Росії, державах Латинської Америки, Африки тощо, що може бути використано для здійснення нотаріальних функцій дипломатичними делегаціями ЄС. За стандартами МСЛН [5], нотаріуси виступають і як незалежні представники держави, наділені від імені держави повноваженнями здійснювати нотаріальні дії, і як представники, особисто відповідальні за здійснення нотаріальних дій. Відтак, незалежність нотаріусів забезпечує надання угодам сторін «публічної форми і публічної довіри», оскільки нотаріуси виконують завдання публічної влади, враховуючи, що контроль за діяльністю нотаріусів здійснюється державою в особі органів юстиції і нотаріальних палат.

Для національних моделей нотаріату європейських країн [6] також притаманні принципи МСЛН щодо паралельного існування системи державного і приватного нотаріату, оскільки лише державний нотаріат діє в землі Баден Вюртемберг у ФРН і приблизно в половині кантонів Швейцарії і у Португалії, де нотаріуси також є державними службовцями. Що ж стосується правового регулювання організації і діяльності нотаріату, зокрема у Франції, то нотаріуси вважаються державними посадовцями, що наділені правом посвідчувати юридичні акти, оформлювати правочини, яким сторони зобов'язані або хочуть надати автентичну юридичну форму (під автентичністю згідно з ст. 1319 Цивільного кодексу Франції розуміється посвідчення нотаріусом достовірності актів і угод, які йому надаються), оскільки система цивільного права і цивільного процесу Франції надає пріоритетності письмовому доказу на відміну від показів свідків, які, хоча і можуть використовуватися, але допустимість їх використання обмежується законом.

Зазначимо, що оптимальна форма взаємин держави і нотаріату складалася у Франції протягом багатьох століть і виявляється у встановленні досить складних правил доступу до нотаріальної професії, які полягають у виконанні таких умов: французьке громадянство; відсутність кримінального покарання за дії проти честі, порядності або норм моралі; від-

сутність діянь, які викликали звільнення, дисциплінарне або адміністративне покарання усуненням з посади, виключенням з реєстру якої-небудь організації або корпорації, відкликанням агремана або дозволу; відсутність особистого банкрутства, оголошення банкрутства або судового розбору розрахунків з кредитором; мати ступінь магістра права або інший диплом, визнаний рівнозначним в частині зайняття професією нотаріуса спільним рішенням міністерств юстиції та вищої освіти. Крім того, заохочується стажування протягом двох років, у тому числі біля півроку при інших фахівцях (адвокатах, бухгалтерях, ревізорах), в державних установах, юридичних службах компаній, в тому числі в країнах системи загального права, з метою ознайомлення з правовими системами різних країн об'єднаної Європи [6].

Нотаріат у Франції відіграє провідну роль у правовому супроводі операцій з нерухомістю, перевірці всього фактичного складу, необхідного для здійснення правочину. Значну роль посідають нотаріуси в оформленні і захисті майнових прав в сім'ї, спадкових прав тощо. Нотаріуси об'єднуються в регіональні ради на рівні окремих апеляційних судів, які у свою чергу утворюють Вищу раду нотаріату Франції. Держава, передусім Міністерство юстиції Франції, бере участь у регулюванні організації нотаріальної діяльності, визначенні чисельності нотаріального корпусу і вирішенні низки інших питань, не втручаючись водночас в сутність нотаріального провадження. Для підтримання контактів і забезпечення тісної співпраці з європейськими інституціями ЄС 2006 року в Брюсселі було створено Бюро французьких нотаріусів, компетенцію якого складають підвищення обізнаності французького нотаріату в європейських питаннях та рівня інформованості європейських інститутів про нотаріальну діяльність шляхом організації національних або європейських подій [7].

Організація нотаріату у Франції також припускає наявність в його структурі спеціальних інституціональних утворень - Центрів нотаріальних досліджень і документації (крідонів), діяльність яких зафіксовано у Статуті Вищої ради нотаріату Франції, що затверджується постановою уряду і у відповідних статутах установ, в яких детально регламентується порядок організації та діяльності крідонів. Як зазначається на веб-сайті Центру нотаріальних досліджень, інформації і документації «CRIDON», у Франції налічується 5 крідонів, розташованих у Парижі, Ліоні, Бордо-Тулузі, Ліллі і Нанті, діяльність яких має як спільні риси, що визначаються в основному характером виконуваних ними функцій, так і низкою відмінностей, що залежать, як правило, від специфіки того чи іншого регіону, його економічної спеціалізації, а також історичних традицій [8].

До спільних рис відносять принципи щодо функцій з організації та діяльності всіх крідонів у Франції, які вважаються професійними, регіональними та автономними утвореннями. Як професійні організації крідони включають нотаріальні палати та регіональні ради нотаріату. Зауважимо, що членами крідонів не можуть бути інші організації та установи, не пов'язані з нотаріатом, а також окремі нотаріуси або їх об'єднання. Таким чином, забезпечується єдина корпоративна політика і реалізація завдань всієї нотаріальної спільноти. Крідони як професійні організації виконують однакові функції, проте пріоритетом діяльності крідонів є надання безпосередньої правової допомоги нотаріусам при виконанні ними своїх повноважень. Основною формою визнано консультації, які можуть бути письмовими або усними, а також включати підбірку необхідних нормативних документів чи матеріалів судової практики, зокрема, останнім часом набула повсюдного поширення практика надання консультантами крідона допомоги нотаріусам за місцем їх роботи або при розгляді питання (як правило, податкового) у суді чи іншому компетентному органі. Консультації в крідоні можуть отримувати тільки нотаріуси, оскільки, на-

дання висновків з правових питань третім особам, у тому числі судам і органам державної влади, заборонено Законом № 71-1130 від 31.12.1971 р. про реформування деяких юридичних професій. Іншим напрямком діяльності крідонів є забезпечення підготовки нотаріусів, підвищення рівня їх професійної кваліфікації спільно з нотаріальними палатами та з залученням фахівців з нотаріального права. Центри нотаріальних досліджень, інформації і документації займаються також науковими дослідженнями, які є підсумком основної роботи їх фахівців з консультування нотаріусів або підготовки конференцій. Також, невід'ємною частиною наукової роботи крідонів є моніторинг законодавчої та судової практики, їх коментування та надання нотаріусам коментарів для ознайомлення. Крім того, саме фахівці крідонів допомагають нотаріусам свого округу готувати доповіді для виступів на національних з'їздах нотаріусів, присвячених найактуальнішим проблемам нотаріальної теорії і практики. За завданням Вищої ради нотаріату фахівці крідонів здійснюють експертизу проектів нормативних актів, які надсилаються в органи нотаріального співтовариства для отримання висновків [9].

Як зазначають фахівці з нотаріального права [9; 10], крідони створювалися у Франції як регіональні науково-консультаційні центри нотаріату. Відповідно, кожен крідон має певну територіальну компетенцію, об'єднуючи нотаріальні палати та регіональні ради нотаріату свого округу, жоден крідон незалежно від його місцезнаходження, особливостей структури, кількості працівників або обсягу бюджету не має пріоритету щодо іншого крідону, оскільки всі крідони є юридично рівноправними і незалежними один від одного. Розбіжності у підходах щодо вирішення тих чи інших правових питань, а також загальна координація діяльності п'яти крідонів здійснюється на зустрічах їх директорів (2-3 рази на рік) і керівників компетентних підрозділів центрів (за потребою, як правило, 5-6 разів на рік). Крім того, між юристами п'яти крідонів регулярно (1-2 рази на місяць) проводяться зустрічі в рамках робочих груп, де обговорюються найбільш актуальні та складні юридичні проблеми і виробляються єдині підходи до їх вирішення. На даний момент, як представлено на веб-сайті «CRIDON» у центрі налічується 8 робочих груп у різних правових сферах, зокрема, до них входять фахівці центру та представники інших юридичних професій: 44 нотаріуси, 21 професор, 11 представників інших професій (адвокати, судові виконавці та ін.), 4 судді. Члени робочих груп, що працюють під асоціацією крідонів, беруть участь як доповідачі чи головуючі на з'їздах нотаріусів Франції. Принцип територіальної організації крідонів передусім дозволяє наблизити їх діяльність до нотаріусів. Крім того, таким чином забезпечується відома спеціалізація крідонів залежно від регіональних особливостей [11-13].

Не менш важливим принципом діяльності крідонів вважають їх автономність, оскільки центри ні юридично, ні фінансово не залежать від будь-яких органів нотаріального співтовариства, завдяки чому крідони мають у Франції бездоганну репутацію як у нотаріусів, так і у представників інших професій, органів влади та судів. Водночас органи нотаріального управління завжди складаються з представників відповідних регіональних палат і рад нотаріату, що дозволяє визначати загальну політику крідонів, вирішувати найбільш важливі питання їх діяльності (пріоритети, бюджет, контроль, розмір щорічного внеску тощо). Джерела фінансування крідонів у Франції також відносять до спільних рис їх діяльності. Основним серед них є щорічний внесок, який сплачується нотаріусом від загального обороту за рік, хоча розмір і порядок збору відрізняються від регіону до регіону. Додатково, всі крідони отримують доходи від видавничої діяльності, деяких видів платних консультаційних послуг, організації та участі в конференціях.

До особливостей крідону «Cridon de Paris» [9; 14], який створено 1964 року і який є одним з найбільших наукових центрів нотаріату у Франції, відносять організаційно-пра-

вову форму - партнерство 20 нотаріальних палат як афілійованих членів і 10 регіональних рад як членів-засновників; органи управління і контролю, які включають Генеральну асамблею, що збирається 2 рази на рік для вирішення найбільш важливих питань (затвердження бюджету, розміру щорічного внеску, призначення інших органів центру) і формується з представників палат і регіональних рад, Бюро з дев'яти осіб, що призначаються Асамблеєю, з яких обираються Президент крідону і 4 віце-президенти, два директори, що призначаються Президентом і здійснюють оперативне управління центром у межах повноважень, переданих Президентом (членами Асамблеї і Бюро, а також Президентом можуть бути як діючі, так і почесні, асоційовані або нотаріуси у відставці, зовнішній аудитор, до повноважень якого віднесено щорічний контроль фінансової діяльності крідону.

Паризький крідон відрізняє високий рівень спеціалізації нотаріальних експертів, що надають консультації з приватного і публічного права за спеціалізаціями по галузях права (цивільне, комерційне, трудове, податкове, адміністративне тощо) і з окремих правових питань (оренда, іпотека, спадщина). Іншою відмінною рисою Паризького крідону є пріоритетність письмових консультацій, які реєструються і зберігаються в електронній формі. Раз на два тижні у Паризький крідон публікує бюлетені, які містять короткий огляд консультацій, даних за минулий період його фахівцями, коментарі судової практики, інформацію про зміни законодавства, огляд новітньої юридичної літератури.

Першим науковим центром нотаріату у Франції, який був заснований за ініціативою ряду нотаріусів в 1962 році, став крідон «Cridon de Lyon» [9; 12], за аналогією з яким створювалися крідони в Парижі, Ліллі, Нанті і Бордо і який слугував моделлю для організації аналогічних наукових центрів за кордоном - у Німеччині (Deutsche Notarinstitut), Нідерландах (Koninklijke Notariële Broederschap), Бельгії (CREDOC) і в Швейцарії. Особливістю даного центру є те, що значна кількість департаментів, які входять в округ компетенції Ліонського крідону є прикордонними, тому у діяльності крідону наявні значна кількість питань з міжнародного приватного права і досить тісні контакти з аналогічними центрами в ФРН, Швейцарії та Люксембурзі.

Ліонський крідон об'єднує 20 нотаріальних палат і 11 регіональних рад, розташованих по осі Рейн-Рона-Середземномор'я і за територіальною компетенцією є найбільшим крідоном Франції. Організаційно-правовою формою центру є партнерство. Органи управління та контролю практично ті ж, що і в Паризькому крідоні, але мають деякі особливості, зокрема, Генеральна асамблея, що складається з представників палат та регіональних рад, збирається 2 рази на рік для вирішення найбільш важливих питань (затвердження звіту про виконання бюджету, визначення розміру щорічного внеску, затвердження посадових осіб адміністрації та юристів центру); Рада, що складається з 12 членів-радників призначається Асамблеєю, до компетенції якої належить прийняття виняткових рішень, а також контроль за діяльністю колегії керівників, Колегія керівників, до якої входять Президент і два віце-президенти, що призначаються Радою, два директори, генеральний і допоміжний, які забезпечують повсякденне управління центром, контролер управління - нотаріус, підзвітний тільки Генеральній асамблеї, який контролює ефективність управління центром і представляє звіти про це Асамблеї, зовнішній аудитор.

Специфікою Ліонського крідону є те, що всі співробітники працюють в центрі на постійній основі, суміщення не допускається. На відміну від Паризького крідону, всі консультанти - колишні практикуючі юристи (дипломовані нотаріуси, колишні адвокати, податкові інспектори тощо), які мають досвід у певній галузі правовідносин. Спеціалізація здійснюється як за галузями права, так і за сферами діяльності. Так, у Ліонському крі-

доні функціонують два відділи цивільного права, зокрема, сімейного і зобов'язального права; відділи комерційного, міжнародного приватного, адміністративного, соціального, сільськогосподарського та містобудівного права. На відміну від усіх інших крідонів, в Ліонському крідоні, нотаріуси перераховують внески безпосередньо до центру, а не через нотаріальні палати, що дозволяє уникнути додаткового оподаткування та забезпечує надходження коштів до початку фінансового року [9; 12].

Як і в інших нотаріальних центрах Франції, пріоритетним напрямком діяльності Ліонського крідону є консультаційна діяльність за сферами: адміністративне право; цивільне право; комерційне право; містобудівне право; міжнародне приватне право; податкове право; нотаріальне право; судочинство; соціальне право; корпоративне право; добірка документів. На відміну від Паризького крідону перевага в Ліоні надається консультаціям нотаріусів по телефону, підтримується також письмова форма запитань-відповідей, зокрема, через Інтернет або Мінітель. За загальним принципом консультації є безкоштовними, однак з метою обмеження кількості запитань та управління ними, в Ліонському крідоні функціонує змішана система, коли платними є лише консультації понад певного ліміту питань, який є у кожного нотаріуса.

У фаховому збірнику Ліонського крідону «Зошити крідону», що виходить тричі на рік, по кожній з правових галузей досліджується одна актуальна юридична проблема. Як правило, таким публікаціям передують обговорення в «профільних» робочих групах юристами різних крідонів та іншими фахівцями. Крім того, через Інтернет Ліонський крідон пропонує нотаріусам різну практичну інформацію, основні юридичні новини з питань законодавства, судової практики, новітньої юридичної літератури. Ліонський крідон бере участь у забезпеченні підготовки нотаріусів округу і персоналу нотаріальних контор, підвищенні рівня їх кваліфікації. З цією метою нотаріальним палатам пропонуються спеціальні «освітні дні», під час яких розглядаються найбільш актуальні теми нотаріальної діяльності.

Північно-східний крідон (Lille), компетенція якого поширюється на територію 9-ти нотаріальних палат, що заснували цей центр, і 4-х регіональних рад нотаріату, що виступають як афілійовані члени, було створено в 1966 році задля обслуговування нотаріусів північно-східної частини Франції. Організаційно-правовою формою центру є асоціація, яка на відміну від партнерства представляє по суті різновид квазі-комерційного підприємства. Така форма об'єднання, зазначають фахівці, є більш гнучка з погляду управління і більш адекватною до мети діяльності крідону. За аналогією був створений і діє Західний крідон у Нанті [9; 13].

Система органів управління Північно-східного крідону складається з Адміністративного комітету, до якого входять президенти нотаріальних палат та регіональних рад, а також два представники обираються від кожної палати з терміном повноважень 3 роки. Адміністративний комітет збирається один раз на рік для розгляду найбільш важливих питань, у тому числі: заслуховує звіти Президента і Директора центру про виконану за минулий період роботу і виконання бюджету, затверджує звіт бухгалтера-аудитора і бюджет на наступний рік, визначає розмір щорічного внеску, призначає Президента та інших членів Бюро тощо. Бюро, що включає Президента, одного або двох віце-президентів, бухгалтера-аудитора і секретаря, основною функцією визначає забезпечення виконання рішень Адміністративного комітету. Президент покликаний виконувати рішення Бюро, представляти центр перед третіми особами та організаціями, банками і органами державної влади та управління. Бухгалтер-аудитор здійснює повсякденне управління і контроль за фінансами центру, а також представляє його інтереси перед будь-якими

фінансовими установами, періодично для контролю за фінансовою діяльністю крідону залучається зовнішній аудитор. У складі крідону функціонує наукова рада, чисельність і персональний склад якої змінюється за пропозицією директора за згодою бюро, проте один науковий радник працює в центрі на постійній основі. Членами адміністрації центру, крім наукової ради, можуть бути тільки нотаріуси, зокрема, в Північно-східному крідоні працюють 16 консультантів, 7 секретарів, 2 документалісти. Підтримується зовнішня спеціалізація з поділом центру на департаменти: цивільне та комерційне право; сімейне право; право нерухомості; аграрне право; публічне право; міжнародне приватне право; податкове право. Крім того, існує неформальна спеціалізація консультантів, залежно від якої справи розподіляються директором між співробітниками. Діють відділи з окремих питань, які об'єднують юристів різної спеціалізації і призначені для вироблення рішень для комплексних, багатосторонніх юридичних проблем.

До особливостей Північно-східного крідону відносять принципи свободи і автономії, засновані на взаємній довірі адміністрації та консультантів. Як наслідок, практично відсутній контроль (на відміну, наприклад, від Паризького крідону, де використовується подинний облік робочого часу з розрахунковою одиницею 15 хвилин). Відмінність центру полягає також у тому, що практично відсутні додаткові джерела фінансування його діяльності, крім щорічних внесків нотаріусів, які збираються палатами. Інший принцип, який реально втілюється в щоденній практиці центру, дозволяє зберігати в незмінному вигляді підхід, закладений засновниками першого крідону, тобто абсолютна більшість послуг є безкоштовними і не оплачується додатково нотаріусами. Єдиний виняток становлять термінові письмові консультації, а також роботи, що виконуються службою «податкової допомоги». Як і в Ліонському крідоні перевага у Північно-східному крідоні надається телефонним консультаціям для нотаріусів, крім того, нотаріуси можуть звертатися до центру з питаннями у письмовій формі, поштою, факсом, e-mail. Також спільно з крідоном Бордо-Тулузи підтримується електронна база даних, доступна для нотаріусів округу через Інтернет.

Основні принципи нотаріальної діяльності, притаманні для крідонів, використовуються також у здійсненні нотаріальних функцій консульських установ Франції у країнах перебування і еквівалентні за своїми наслідками діям французьких нотаріусів, оскільки мають таку ж доказову цінність і силу. Зокрема, консульські нотаріуси відповідно до Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року та наявні двосторонні консульські конвенції посвідчують міграційні документи, шлюбні контракти, усиновлення, заповіти, успадкування, дарування, свідчення, майнові документи за умови наявності консульської конвенції з країною проживання тощо [9 - 11].

Сучасна система нотаріату в ФРН також є результатом тривалого розвитку, оскільки традиційно право на займання посади нотаріуса мають громадяни ФРН за наявності академічної підготовки, університетського диплому, кваліфікаційних іспитів та обов'язкового стажування. Компетенція нотаріуса у ФРН досить широко відображена у низці законодавчих актів, зокрема, у Німецькому цивільному кодексі, за яким нотаріуси завіряють і посвідчують документи, а також підписи осіб і копії з документів; посвідчують дійсність повноважень на представництво; підтверджують свідчення під присягою; займаються зберіганням і доставкою документів і цінностей третім особам, здійснюють інші нотаріальні дії. Значний обсяг роботи нотаріуса стосується правового забезпечення операцій з нерухомістю, посвідчення шлюбних договорів, посвідчення договорів про створення акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю тощо. Статус нотаріуса у ФРН, як зазначає фахівець з нотаріального права В. Райман [15], незалежно від

виду нотаріату державного чи приватного, має такі типові ознаки, як: а) попереджувального правосуддя, оскільки офіційні документи, завірені нотаріусом мають більшу доказову силу, ніж документи, підписані приватними особами. Ця функція складання офіційних документів з незначними винятками надається Законом про встановлення обов'язкової форми документації від 28.8. 1969 року тільки нотаріусам; б) посвідчення договорів купівлі-продажу нерухомості, іпотеки (іпотечного боргу), договорів дарування, шлюбних договорів, заповітів та договорів про спадщину, свідоцтв про право успадкування, договорів товариств, відчуження майна, заяв про занесення в торговий реєстр і інші реєстри, продажу підприємств. Також нотаріуси засвідчують справжність підпису та вірність копій. Крім засвідчення та посвідчення нотаріуси вправі видавати свідоцтва, особливо на підставі записів в офіційних реєстрах, наприклад, про повноваження представництва торгових товариств, а також видавати документи, що підлягають виконанню за Цивільним кодексом ФРН.

Нотаріуси у своїй професійній діяльності, підкреслюється В. Райманом, підпорядковуються відповідним обмеженням, до яких відносять: право займатися побічною оплачуваною діяльністю тільки з дозволу Управління юстиції; призначення на посаду також здійснюється Управлінням юстиції федеральних земель; незалежність нотаріусів виявляється в неупередженості нотаріальних правочинів, що передбачено присягою, яку складає кожен нотаріус перед початком професійної діяльності; обов'язок збереження таємниці, оскільки це має вирішальне значення для професії нотаріуса, зокрема, оголошення відомостей в судовому процесі є допустимим, якщо всі учасники посвідчення звільняють нотаріуса від збереження таємниці; відповідальність як обов'язкова умова страхування у ФРН цивільної відповідальності кожного нотаріуса. Особливість німецького нотаріату, підкреслюється у фахових публікаціях, полягає і в тому, що процес посвідчення та право нотаріусів на стягування тарифів регулюються не єдиним законом про нотаріат (Федеральним положенням про нотаріат), а спеціальними законами, які доповнюють Федеральне положення і визначають статус нотаріуса в загальній правовій системі [15].

Нотаріуси у ФРН об'єднуються в нотаріальні палати, які є корпораціями публічного права, зокрема, нотаріальні палати об'єднуються на федеральному рівні у Федеральну нотаріальну палату ФРН (штаб-квартира Федеральної нотаріальної палати знаходиться в Берліні, офіс палати також знаходиться в Брюсселі), внутрішня діяльність якої регламентується її статутом, що приймається членами нотаріальної палати. Федеральна нотаріальна палата включає в себе Центральний реєстр скринінгу, сертифікації, ТОВ «NotarNet» в Кельні і німецький нотаріальний інститут у Вюрцбурзі. ФНП розглядається як частина системи державного управління, оскільки їй передані публічні повноваження, через що палата підлягає державному контролю. З метою забезпечення державного контролю палата щороку надає звіт про свою діяльність органам юстиції ФРН. Крім того, органи юстиції мають право вимагати звіт ФНП про будь-які конкретні питання, коли це викликано необхідністю здійснення контрольних державних повноважень. Нотаріальна палата як об'єднання нотаріусів є контрольним і установчим органом, тому її завданнями є не лише здійснення контрольних повноважень, але й вирішення низки питань загальнопрофесійної діяльності [16; 17].

У дослідженнях німецьких фахівців підкреслюється, що у ФРН за традицією створюються об'єднання професійних груп для вирішення професійних проблем, зокрема, існують такі професійні групи, організовані на основі публічного права, як палати комерсантів, ремісників, лікарів, аптекарів, адвокатів і нотаріусів. Федеральне положення про нотаріат прив'язує організацію нотаріальних палат до територіального поділу на су-

дові округи, тому сфера дії нотаріальної палати територіально збігається зі сферою дії апеляційного суду (Верховного суду землі), проте допускається й можливість утворення на рівні землі декількох Верховних судів з власними палатами. Внутрішній регламент нотаріальних палат визначається Статутом, органами нотаріальної палати є правління та збори, а також президент, який обирається терміном на чотири роки, і представляє палату у зовнішніх зносинах. Федеральна нотаріальна палата виконує подвійну функцію, оскільки виступає в якості експерта і радника для всіх вищих федеральних органів (Федерального уряду, Федерального парламенту і Федеральних судів) у всіх галузях права та у сфері професійного нотаріального права. Висловлюючи свої судження щодо законодавчих проєктів і беручи участь у робочих та експертних групах відповідних федеральних міністерств, Федеральна нотаріальна палата представляє інтереси німецького нотаріату на федеральному рівні, за кордоном, і особливо в Європейському Союзі.

Нотаріальна діяльність дипломатичних представництв ФРН за кордоном передусім здійснюється на підставі Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року і Віденської конвенції про консульські зносини та факультативних протоколів до неї 1963 року, у яких зазначається, що Конвенції сприятимуть розвитку дружніх відносин між державами, незалежно від відмінностей в їх державному і суспільному устрої, а також на підставі Федерального положення про нотаріат, Консульського статуту ФРН [18] та окремих статей двосторонніх консульських конвенцій між ФРН та третіми країнами. До загального переліку нотаріальних дій дипломатичних представництв ФРН відносять: засвідчення підписів та копій документів; оформлення спадщини; посвідчення передачі частки спадщини третій особі; посвідчення шлюбних договорів; засвідчення актів про визнання батьківства, свідоцтва про народження, нотаріальних правочинів щодо дитини; посвідчення довіреностей, що стосуються питань нерухомості; засвідчення договорів продажу нерухомості, договорів щодо передачі нерухомого майна як дарування або пожертвування; посвідчення контрактів про партнерство; надання екстреної допомоги громадянам ФРН, які знаходяться в консульському окрузі; сертифікати / акредитація іноземних нотаріусів; видача тимчасового посвідчення особи громадянам Німеччини; засвідчення під присягою щодо пенсійних питань, втрати водійських прав тощо; здійснення та засвідчення перекладів; підтвердження правильності та повноти перекладу [19-21].

Порівняльний аналіз національних моделей нотаріату та використання принципів нотаріальної діяльності Франції та ФРН у практиці дипломатичних представництв зазначених європейських країн уможливило висновок про те, що французька модель організації науково-консультаційних центрів нотаріату притаманна для дипломатичних представництв держави в третіх країнах і не може бути перенесена в умови інших країн. Крідоні у Франції стали невід'ємною частиною всієї національної системи організації нотаріату, оскільки є максимально пристосованими до конкретних умов. Також необхідно підкреслити, що французькі нотаріуси традиційно користуються консультаціями крідонів в складних правових питаннях, що є наслідком їх тривалої еволюції і постійного вдосконалення методів роботи. Німецька модель організації нотаріату пов'язана з використанням як федерального положення про нотаріат, так і з земельними законами про нотаріальну діяльність, а також з можливостями залучення німецьких нотаріусів до посвідчення документів на рівні дипломатичного чи консульського представництва.

Запозичення французького досвіду діяльності наукових центрів нотаріальних досліджень в Україні та консультування нотаріусів при здійсненні ними правочинів на рівні дипломатичних і консульських представництв можливе за такими напрямками: функціонування центрів як професійних організацій, що спеціально обслуговують спільні інтер-

еси нотаріусів; визначення основних напрямів діяльності центру здійснюється колективними органами нотаріату; участь у діяльності центру фахівців із суміжних галузей права; створення кількох наукових центрів нотаріату в різних регіонах України задля сформування регіональних наукових центрів нотаріату, які увійшли б до Нотаріальної палати України; організаційно-правовою формою діяльності центрів доцільно вважати некомерційні об'єднання фонди, партнерство; забезпечення підвищення кваліфікації нотаріусів здійснювати за рахунок організації в різних регіонах за участю відповідних регіональних нотаріальних палат, практичних семінарів із залученням як фахівців-практиків, так і теоретиків у відповідній галузі; інформування нотаріусів через центральні видання нотаріату або шляхом адресної розсилки електронною чи звичайною поштою про результати моніторингу законодавства та судової практики; створення бібліотек центрів, а також формування спеціалізованої бази даних, в яку, крім нормативних джерел та матеріалів судової практики, слід включати статті, аналітичні матеріали з нотаріальної тематики; надання консультацій центрів через мережу Інтернет або пошукову систему в базі даних центру.

Список використаних джерел

1. Treaty of Lisbon amending the Treaty on the European Union and the Treaty establishing the European Community [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lisbon-treaty2008.ie/Lisbon_Treaty_English.pdf.
2. Лісабонський Договір: аналіз впливу на відносини між ЄС та Україною у міжнародній, безпековій та оборонній політиці / Упорядники: Коломієць О.В., Золкіна М.Ю., Головнєв Д.В. – К.: 2011. – 90 с.
3. Европейский Союз представит новую дипломатическую структуру [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://smi.dp.ua/mir/3532-evropejskij-soyuz-predstavit-novuyu-diplomatic-heskuyu-strukturu.html>.
4. Латинский нотариат. Центр нотариальных исследований [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.notiss.ru/index.php?id=28>.
5. Международный союз Латинского Нотариата [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uinl.net/presentacion.asp?idioma=ing&submenu=UINL>.
6. Моро А. Положение нотариуса в Европе. Тенденции в странах-участницах Европейского союза [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.notariat.ru/bulletinarhiv/press_3023_23.htm.
7. Французькі нотаріуси в Брюсселі [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.notaires.fr/notaires/en/page/cnue?page_id=540.
8. Центр нотаріальних досліджень, інформації і документації «CRIDON» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cridon-paris.fr/RU/welcome.htm>.
9. Медведев И.Г. Научные центры нотариата во Франции: опыт организации и деятельности [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.notariat.ru/section63001> або <http://www.notiss.ru/usring/cridons.doc>.
10. Revillard M., Droit international privé et pratique notariale, Defrénois. 2001.
11. La France aux États-Unis. Consulat général de France à Los Angeles [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.consulfrance-losangeles.org/spip.php?article1059>.
12. Notaires de France [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.notaires.fr/notaires/jsp/site/Portal.jsp>.
13. Directory of the French Notaires [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.frenchnotaire.com/ListeNotaires.cfm>.

14. La Chambre des Notaires de Paris [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.paris.notaires.fr>.
15. Райман В. Устройство немецкого нотариата // «Нотариальный вестник», 2004 г., №8, С. 50 / <http://mirnot.narod.ru/germ.html>.
16. Bundesnotarkammer [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bnotk.de/>
17. Bundesnotarkammer: Der Notar: Ihr Berater und Vertragsgestalter / <http://www.bnotk.de/Notar/Taetigkeiten/index.php>.
18. Gesetz über die Konsularbeamten, ihre Aufgaben und Befugnisse (Konsulargesetz). KonsG: Ausfertigungsdatum: 11.09.1974 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.juris.de>.
19. Beurkundungen und Beglaubigungen durch deutsche Auslandsvertretungen [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.konsularinfo.diplo.de/contentblob/2463882/Daten/91401/Beurkundungen_download.pdf або http://www.konsularinfo.diplo.de/Vertretung/konsularinfo/de/05/Beglaubigungen/seite__beurkundungen.html.
20. Консульсько-правові функції Генерального консульства Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.donezk.diplo.de/Vertretung/donezk/uk/Startseite.html>.
21. Konsularische Dienstleistungen der deutschen Botschaft Moskau [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.moskau.diplo.de/Vertretung/moskau/de/04/Konsularische_Dienstleistungen/_konsularische_Dienstleistungen_ues.html.

Єрмолаєва Я.*

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ТЕЛЕРАДІОМОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ ЗА ЄВРОПЕЙСЬКОЮ МОДЕЛЛЮ

В статті розглядаються перспективи формування в Україні суспільного мовлення. Автор виконує системне висвітлення передумов виникнення та проблем побудови суспільного телерадіомовлення в країнах Європи і в Україні у зіставленні для з'ясування як спільних, так і відмінних рис й тенденцій. Особлива увага приділяється питанню фінансування суспільного мовлення з різних джерел.

Ключові слова: суспільне телерадіомовлення, європейський досвід, джерела фінансування, перспективи створення.

В статье рассматриваются перспективы формирования в Украине общественного вещания. Автор осуществляет системное освещение предпосылок возникновения и проблем создания общественного телерадиовещания в странах Европы и в Украине в сопоставлении для выяснения как общих, так и отличных, черт и тенденций. Особое внимание уделяется вопросу финансирования общественного вещания из различных источников.

Ключевые слова: общественное телерадиовещание, европейский опыт, источники финансирования, перспективы создания.

The article deals with the formation prospects of public broadcasting in Ukraine. The author provides the system coverage of the prerequisites creation and problems of public broadcasting development in Europe and in Ukraine in comparison in order to determine both common and different features and trends. Particular attention is paid to the public broadcasting financing from different sources.

Keywords: public broadcasting, the European experience, sources of funding, the prospect of creating.

Суспільно-політичні зміни в державі, перемога українського народу у виборюванні свободи й обрання нової української влади поставили питання закріплення здобутків демократії і свободи слова.

Важливим кроком на шляху реалізації цього проекту є створення суспільного телебачення України та перехід до незалежного суспільного мовлення. Це могло б стати надійною гарантією остаточного припинення практики закритого прийняття суспільно значущих рішень державною владою, забезпечення її належної інформаційної відкритості.

* студентка відділення післядипломної освіти спеціальності «міжнародна інформація» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Рижков М.М.

Суспільне телерадіомовлення останнім часом стає важливим елементом у розвитку демократичних країн. Адже саме воно здатне підтвердити наявність свободи слова в країні, об'єктивно представити різні точки зору та взяти участь у формуванні високого рівня культури громадян.

Сьогодні в Україні триває широка дискусія про майбутнє державних засобів масової інформації і, зокрема, про необхідність запровадження суспільного телерадіомовлення. Досвід Європи у цьому питанні має надзвичайну вагу, адже саме Європа є місцем, де сформувалися стандарти суспільного мовлення. Особливістю суспільного телерадіомовлення є те, що воно служить інтересам суспільства, а не інтересам держави, політиків, бізнесменів чи будь-яких інших груп. Саме це відрізняє суспільне мовлення від комерційного та державного.

Європейський досвід створення суспільного телерадіомовлення та перспективи його появи в Україні досліджували такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як В. Іванов, Ю. Плаксюк, А. Яковець, Г. Ю. Клайнштайбер, Г. Штромайєр та інші. При написанні дипломної роботи були також використані законодавчі акти та їхні проекти, що стосуються створення і функціонування українського суспільного телерадіомовлення.

Різні аспекти відкритості інформаційних систем та відкритості демократичного суспільства розглядаються в численних дослідженнях зарубіжних авторів (С. Белл-Рокич, Д. Блумлер, П. Лазарсфельд, Г. Лассвелл, У. Ліппманн, Э. Роджерс, Ф. Сіберт, В. Шрамм та ін.).

Серед праць українських авторів останнього десятиріччя, в яких досліджуються проблеми мас-медійних процесів та роль ЗМІК в сучасному світі і які мають більш загальний характер слід назвати публікації В. Іванова, Н. Костенко, Є. Макаренко, А. Москаленка, А. Ручки та інших.

Відзначимо, що актуальність обраної теми зумовлена відсутністю єдиного погляду на сутність поняття суспільне телерадіомовлення й важливістю подальшого вивчення теоретичних аспектів проблеми, зростанням інтересу до суспільного телерадіомовлення як інституту інформаційного суспільства; потребою у подальшому системному, комплексному вивченні передумов виникнення та проблем побудови суспільного телерадіомовлення в Україні, а також необхідністю орієнтування на європейський досвід розвитку та функціонування суспільного телерадіомовлення.

Метою роботи є опис суспільного телерадіомовлення як інституту інформаційного суспільства; а також системне висвітлення передумов виникнення та проблем побудови суспільного телерадіомовлення в країнах Європи і в Україні у зіставленні для з'ясування як спільних, так і відмінних рис й тенденцій.

У більшості провідних країн світу, де принципи демократії з політичних проектів перетворилися на політичну реальність, поширеною формою системи національного мовлення стало суспільне телерадіомовлення. Така форма мовлення визнана одним зі стандартів демократичного розвитку. Вивчення міжнародного досвіду дозволяє полегшити пошук шляхів вирішення цієї проблеми в Україні.

Дискусії навколо шляхів запровадження загальнонаціонального суспільного мовлення точаться в Україні вже не перший рік. На поточний момент зроблено не так вже й мало: прийняті відповідні закони, розроблена ціла низка концепцій та програм, досягнутий відносний консенсус між державними органами та експертними й журналістськими колами щодо загальних принципів створення та функціонування вітчизняного суспільного мовлення. І все ж Україна тут відстає від більшості своїх безпосередніх сусідів та пострадянських країн: у нас поки що немає свого суспільного телерадіомовлення [2, с. 167].

Однією з очевидних причин цього є те, що Україна ніколи не знала суспільного мовлення. Національне телебачення народилося за часів СРСР як монопольна державна система, не пристосована до зворотного зв'язку з суспільством й орієнтована на одностороннє «мовлення» держави до населення. Розвиток комерційного телебачення розпочався в Україні (знову ж, на відміну від країн Заходу) стихійно, в умовах відсутності законодавчо-правової бази, соціально-економічної та політичної стабільності, відповідної культури, традицій та досвіду [6, с. 124].

Безумовно, в Україні діють профільні державні органи, включаючи досить впливовий регулятивний – Національну раду з питань телебачення і радіомовлення. Проте на практиці контент і програмні стратегії нашого телерадіомовлення найчастіше визначаються безпосередньо каналами та їхніми власниками (спонсорами), а відтак, – узгоджуються майже виключно з тими чи іншими груповими інтересами, а не з реальними потребами суспільного та людського розвитку України. З цих причин між українським соціумом і українськими аудіовізуальними медіа існує відчутна гуманітарна «прірва»: перебуваючи у неминучій кореляції, вони все ж знаходяться надто далеко від налагодження взаємовигідного соціокультурного діалогу, рухаються кожен власним шляхом, за власними мотиваціями та внутрішньою логікою розвитку.

До речі, у більшості країн Західної Європи аудіовізуальні ЗМІ виникли і довгий час розвивалися саме як системи суспільного мовлення. Досвід Великої Британії, Франції, Німеччини, держав Північної Європи свідчить, що у нинішніх соціально-політичних та технологічних детермінантах розвинені структури суспільного телерадіомовлення є невід'ємним елементом сучасної консолідованої демократії, умовою і показником її успішного розвитку. При цьому спостерігається пряма залежність між впливовістю цих структур у суспільстві і ступенем зрілості демократичних інститутів та процедур.

В ідеалі суспільне телерадіомовлення повинно слугувати інтересам переважної більшості громадян і насамперед задовольняти потребу соціуму у власному віртуальному форумі, загальносуспільному комунікативно-інформаційному майданчику. Для цього суспільному мовленню мають бути притаманні такі основні риси:

- мовлення на всій території країни (стовідсоткове технічне покриття);
- відповідність загальним смакам та інтересам більшості громадян і принципова незалежність від бізнесових та політичних груп;
- безпосередня й кількісно значуща участь глядачів у фінансуванні суспільного ТБ;
- широкий зворотний зв'язок із суспільством (через абонентів та об'єднання громадян);
- політика каналу, спрямована на розвиток загальнонаціональної ідентичності, консолідацію та гуманізацію суспільства, підвищення його культурного та освітнього рівня;
- приділення особливої уваги проблемам меншин у суспільстві;
- високий рейтинг (конкурентоспроможність поряд із комерційними каналами, якість та привабливість продукції, боротьба за якість, а не за кількість програм) [8, с. 57].

Світова практика свідчить, що запровадження суспільного мовлення – це, по-перше, довгий, а по-друге, унікальний для кожної країни процес, який дуже складно резюмувати в уніфікованих загальноприйнятних рекомендаціях. Безумовно, накопичений у світі величезний досвід можна і потрібно використовувати. Але Україні все одно доведеться шукати як власний шлях запровадження суспільного мовлення, так і питома українські форми його існування та функціонування.

Нині вітчизняні фахівці пропонують декілька моделей (алгоритмів) створення суспільного мовлення в Україні.

Найпопулярніша серед фахівців та політиків, фактично передбачає ліквідацію державного мовлення і заміну його суспільним. Система суспільного мовлення має бути створена на основі майна та організаційної структури Національної телерадіокомпанії України (НТКУ), регіональних ДТРК, телеканалу «Культура», а також ДТРК «Всесвітня служба «Українське телебачення і радіомовлення».

Взагалі-то, системи державного й суспільного мовлення не є чимось несумісним: вони співіснують і ефективно доповнюють одна одну у багатьох країнах світу. У Франції, наприклад, діє два державні телеканали й один радіоканал, в Італії – три телеканали, у США – «Голос Америки» та радіо «Свобода». Паралельне, без руйнування інших телерадіомовних потужностей, запровадження суспільного мовлення було б, мабуть, оптимальним і для України. Але сьогодні це є доволі проблематичним через надмірний тягар на бюджет і через нестачу національного радіочастотного ресурсу, – принаймні до 2015 року, коли в Україні планується перехід до значно економічніших у цьому плані цифрових технологій мовлення [4, с. 5].

Існує також компромісний, поміркований підхід. Його сутність полягає в поступовому реформуванні державного мовлення в напрямку часткового його збереження за одночасного створення на наявних потужностях Національної телекомпанії України, яка за своєю організаційною структурою, принципами діяльності та програмною політикою була б близькою до російського телеканалу «Культура» або американського «Discovery». Цієї позиції дотримуються, зокрема, колишній радник Президента України Олександр Зінченко, голова ЗАТ «ММЦ СТБ» В. Бородянський [3, с. 21].

Певну ризиків під вітчизняними напрацюваннями щодо запровадження суспільного мовлення підвів Указ Президента України від 21 лютого 2008 року № 148 «Про заходи щодо створення системи суспільного телебачення і радіомовлення України». Ним, зокрема, передбачено підготовку й затвердження протягом поточного року відповідної державної Концепції.

Водночас чи не єдиним практичним кроком з боку держави щодо запровадження суспільного мовлення в Україні став запуск нового загальнонаціонального телеканалу «Перший громадський», що під егідою Держкомтелерадіо розпочав мовлення у серпні 2007 року. Канал було створено на базі обласних та регіональних державних телерадіокомпаній шляхом впровадження двонаправленої приймально-передавальної супутникової системи обміну і розподілу телевізійних програм. Ідея (уже втілена у Німеччині, Польщі, деяких інших європейських країнах) полягає у створенні цілісної телемережі, що об'єднує регіони між собою і з центром. Нині видається передчасним оцінювати ефективність цього проекту, проте з ідеологічної та технологічної точок зору він цілком може стати складовою майбутньої загальнонаціональної системи суспільного мовлення.

Сьогодні у світі існує декілька джерел фінансування суспільного мовлення. Найпоширенішими є: 1) абонплата з кожного громадянина чи сім'ї або прямий податок; 2) перерахунки з держбюджету; 3) державні замовлення; 4) податок на рекламу; 5) спеціальний податок (збір) для комерційних ТБ та радіо; 6) розміщення прямої та спонсорської реклами на каналах громадського ТБ та радіо [7, с. 148].

Дійсно, у країнах ЄС абонентська плата основним і традиційним джерелом фінансування суспільного мовлення. Саме така модель забезпечує максимальну фінансову автономію суспільного мовлення. При цьому прямі державні субсидії як джерело фінансування суспільного мовлення відсутні в переважній більшості країн.

Але у більшості пострадянських держав ситуація принципово інша. За результатами дослідження проведеного Європейською Аудіовізуальною Обсерваторією у низці держав

СНД, уведення абонентської плати скрізь відкладається на невизначений або віддалений час. Причини, за справедливою думкою авторів студії, дві: по–перше, відсутність відповідних традицій та політичної культури, а по–друге, – бурхливий розвиток комерційного телерадіомовлення, яке «прищепило більшості населення очевидну залежність від легко-важних розважальних передач» [1, с. 139].

Згідно з експертними опитуваннями, населення нашої держави нині також досить індивідуально ставиться до самої ідеї створення загальнонаціонального суспільного мовлення; за великим рахунком, його adeptами у нас залишаються в основному невеликі групи інтелектуалів та медіа-експертів. Це закономірно, оскільки такого мовлення в Україні ніколи не існувало, тож громадяни просто не знають і не «відчувають», про що йдеться. Разом із тим, очевидно, що при збереженні обраного Україною вектору розвитку повноцінної структури суспільного мовлення є однією із стратегічних передумов для нормального духовно-культурного та політичного розвитку соціуму у довгостроковій перспективі.

Існують приклади цілком успішного і відносно швидкого «приживлення» суспільного мовлення у суспільствах, які до цього не знали телерадіомовлення такого формату. Найяскравіший приклад – Німеччина. Суспільно-правове мовлення було запроваджене тут лише після Другої світової війни, причому ззовні – окупаційною владою. На початку воно не користувалося жодною популярністю, більше того, звикле до державних пропагандистських медіа населення не розуміло самого сенсу цієї інституції. Сьогодні німецька система суспільного мовлення (телеканали ARD і ZDF, «Німецьке радіо») є однією з найпотужніших у світі з річним бюджетом близько 7 млрд. євро [3, с. 49].

Класичне суспільне (громадське) мовлення (Public Broadcasting) існує у багатьох країнах Європи. Воно базується на трьох основних принципах: 1) суспільний (громадський) контроль; 2) суспільне фінансування; 3) важливе для суспільства інформаційне наповнення. Все це гарантує об'єктивність інформації і убезпечення від втручання різних політичних сил та державних органів. Суспільний контроль забезпечується за допомогою прозорої фінансової та кадрової політики. Так фінансування каналів суспільного ТБ здійснюється, як правило, за рахунок спеціального податку. Наприклад, BBC у Великій Британії. Це, до речі, позначається і на рівні зарплат їхніх працівників. Так на BBC вона помітно нижча, ніж на комерційних каналах [4, с. 9].

BBC фінансується не англійською державою, а пересічними громадянами. Кожен власник телерадіоприймача виплачує на рік (в еквіваленті) десь 140 доларів США. Таким чином BBC отримує кожного року приблизно 2,5 млрд. американських доларів. (8, с. 7). На перший погляд такі доходи гарантують повну незалежність від держави. Проте керівну раду директорів призначає королева. Ліцензійні збори з власників передавачів поступають до компанії не напряму, а через уряд. Але звичайний глядач цими проблемами не переймається [5, с. 327].

Надзвичайно цікавою є практика фінансування суспільного (громадського) радіо і телебачення у Німеччині. Воно було створено після II світової війни за зразком британської телерадіокомпанії BBC. Зараз суспільне мовлення у ФРН складається з двох загальнонаціональних каналів («Перший канал» - Das Erste та «Другий канал» - ZDF), двох загальнонаціональних радіокомпаній та дев'яти регіональних радіо- і телекомпаній. До т.зв. «соціального пакету» громадського мовлення входять також кілька нішевих каналів: «Arte» (німецько-французький культурний канал), «3Sat» (німецько-швейцарський культурний канал), «Фенікс», що спеціалізується на актуальних подіях та документалістиці та дитячий канал «KI.KA».

Основним принципом функціонування громадського мовлення у Німеччині є цілковита незалежність від державних та комерційних інтересів. Тому воно фінансується не з держбюджету, а переважно з абонентської плати. Її зобов'язаний виплачувати кожен громадянин, у якого є телевізор або радіоприймач. Після введення абонентської плати на початку 1950-х рр.. вона постійно трохи збільшується і становить зараз 17 євро на місяць [8, с. 152].

Проте, абонплата – не єдине джерело фінансування громадського мовлення ФРН. Воно має право транслювати рекламу, але тільки до 20.00. І все ж грошей громадському мовленню не вистачає. На це звертають увагу німецькі експерти. Відповіддю на цей виклик має стати реформа абонплати, проведення якої заплановано на 2013 рік. Сьогодні її сплачують лише ті, хто має відповідну техніку для прийому телевізійного і радіосигналу. А от з 2013-го її буде вносити кожне домогосподарство.

Згідно проекту Закону «Про внесення змін до Закону України «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України» суспільне мовлення фінансуватиметься з державного бюджету. А реклама в ефірі суспільного мовлення буде заборонена. Належне фінансування гарантується окремим рядком у держбюджеті в розмірі, не меншому 0,05% від видатків на відповідний рік.

Робити прогнози – невдячна річ у принципі, а особливо, як свідчить історія питання, робити прогнози щодо темпів впровадження суспільного мовлення в Україні. Проте, визначаючи подальші схеми розвитку ситуації, можна виділити три найбільш імовірні варіанти.

1. Найреалістичніший варіант. Парламент ухвалює підготовлений урядом і внесений президентом законопроект (можливо, з деякими змінами). Основними позитивними моментами такого варіанту суспільного мовлення стануть:

- абонентна плата громадян України як основне джерело фінансування, що значно збільшить ступінь незалежності медіакомпанії;
- достатня, для ухвалення незалежних від кабміну рішень, більшість у наглядовій раді суспільного мовлення представників громадських організацій. Загальний склад у 21 мандат розподіляється між кандидатами від 14 видів НУО та 7 – від уряду.

Негативними:

- перехідний період у 4 роки до введення абонентської плати. Впродовж цього часу більша частина надходжень суспільного мовлення виділятиметься з державного бюджету, тож влада зберігатиме потужні важелі впливу на медіакомпанію;
- передане не у власність, а лише в оперативне управління майно суспільного мовлення. Такий статус, теоретично, дозволить в будь-який момент відчужувати яку завгодно його частину;
- участь у комісії, яка формує громадську частину наглядової ради суспільного мовлення представників виконавчої влади. Непрозора процедура жеребкування у випадку подання двох і більше кандидатур від одного виду НУО.

2. Менш реалістичний варіант. Верховна Рада ухвалить законопроект, внесений народним депутатом Андрієм Шевченком. Документ зареєстровано в парламенті ще минулого року, але до цього часу включення проекту до порядку денного блокувалося представниками пропрезидентської більшості. Головними плюсами відповідної моделі суспільного мовлення будуть:

- прозорий механізм формування громадської частини Ради суспільного мовлення. НУО обирають своїх представників під час конференції, кожна організація має право одного голосу.

Мінусами:

- достатня, для ухвалення незалежних від НУО рішень, більшість у наглядовій раді суспільного мовлення кандидатів, внесених фракціями Верховної ради. Загальний склад у 15 мандатів розподіляється між 9 висуванцями від парламенту та 6 – від громадських організацій;

- видатки державного бюджету як основне джерело фінансування суспільного мовлення. Навіть за умов окремого рядка в кошторисі та чітко виписаному обсягу коштів (0,05% від видатків на поточний рік), така медіакомпанія буде значно залежати від влади економічно.

3. У третьому, нереалістичному, варіанті поєднуються: ухвалення парламентом якогось абсолютно нового президентського закону про створення суспільного мовлення (що забере ще більше часу і державних ресурсів) або створення системи суспільного мовлення в Україні не з центру до областей, а зворотнім способом. Хоча шансів в останньої схеми, можливо, набагато більше, ніж здається. Адже, наприклад, львівська облрада вже виділила у бюджеті на 2012 рік 7 мільйонів гривень для створення нового громадського (суспільного) телебачення на базі каналу «Львів ТБ». Але, за відсутності публічної концепції такого переформатування, ця ініціатива більше скидається на зручний спосіб оновлення засобу пропаганди «досягнень» регіональної влади за державні гроші, ніж на справжню турботу про інтереси громади [6, с. 494].

Варіант же свідомого затягування українською владою процесу впровадження суспільного мовлення через небажання головних політичних сил мати незалежну від бізнесу та держави телерадіокомпанію, будемо вважати зовсім фантастичним та надуманим. Проте його обриси з роками все чіткіше проступають в українському медіасередовищі.

На суспільному телебаченні, за задумом авторів, має бути відсутня комерційна реклама. Та деякі законопроекти мають на меті дозволити за рішенням Верховної Ради у період становлення суспільного телерадіомовлення транслювати рекламу товарів і послуг вітчизняних виробників. Проте скільки триватиме період «становлення», на жаль, не зазначено. А, отже, така непевність щодо термінів призведе до необмеженого використання реклами як засобу підтримки фінансового стану кампанії. До того ж, розробники суспільного мовлення опікуються тим, що за такої ситуації лєвова частка, а згодом і вся реклама все ж таки перейде до рук комерційних каналів мовлення. Тим самим суспільне телебачення і радіо будуть, імовірно, потерпати від скрути, а приватні теле- і радіоорганізації отримуватимуть весь прибуток від цієї сфери фінансування. До того ж, сподіваюсь, ідея впровадження суспільного мовлення не покликана лише створити канали, позбавлені рекламних роликів. Оскільки це завдання можна легко виконати на законодавчому рівні шляхом введення певних обмежень щодо їх трансляції на вже існуючих каналах [2, с. 258].

Серед інших, не менш важливих, проблем, які постають на шляху впровадження суспільного мовлення в Україні, слід згадати застарілу матеріально-технічну базу, експансію закордонних аудіовізуальних засобів масової інформації на ринку телерадіоінформаційного простору, недостатній професійний рівень працівників телерадіоорганізацій. Гальмівну роль відіграє і застарілість окремих норм чинного законодавства в частині статусу державних телерадіоорганізацій.

Необхідним елементом життєздатності суспільного мовлення є і його конкурентна спроможність як з приватними вітчизняними, так і з потужними міжнародними медіаструктурами. Адже у час цифрового та супутникового телебачення неякісне та нецікаве суспільне мовлення має небезпеку залишитися без своєї потенційної аудиторії, а відтак і

без основного джерела надходження коштів – абонентської плати. Розробники української моделі суспільного телерадіомовлення загалом пропонують таку оптимальну схему отримання коштів на забезпечення своєї діяльності: 60% - доходи із державного бюджету, 25% - доходи від реклами, 15% - доходи від абонплати. Поступово частка рекламної складової у формуванні доходів має скоротитися до нуля, а частка доходів від абонплати - до 40% [6, с. 72].

Одним із додаткових джерел фінансування громадського мовлення в Україні на етапі його становлення та початковому періоді існування та альтернативою державним асигнуванням можна розглядати збільшення податку на рекламу для телерадіоорганізацій. Згідно з законом України про рекламу, ставка оподаткування становить 0,1% на разові повідомлення та 0,5% на корпоративні. У зв'язку з цим, і беручи до уваги досвід інших країн (наприклад в Росії розмір податку на рекламу становить 5%), пропонуємо підняти ставку податку на рекламу для телерадіоорганізацій в Україні відповідно до 0,5% на разове повідомлення та 1% на корпоративні. Зароблені кошти пропонуємо спрямовувати на потреби громадського мовлення.

Поява суспільного телерадіомовлення здатна призвести до позитивних зрушень як у сфері масової комунікації, так і в суспільстві в цілому. Крім зростання кількості робочих місць та впровадження сучасної цифрової техніки в державних телерадіоорганізаціях, такий розвиток інформаційного простору України підштовхне до створення сучасної інфраструктури сервісу та обслуговування технологічної бази різних суб'єктів телерадіоінформаційної діяльності, покращить імідж державних телерадіоорганізацій та збільшить надходження від їхньої діяльності.

Список використаних джерел

1. Буцько Г. Роль громадського мовлення у демократичних суспільствах / Г. Буцько. – К.: Могилянська школа журналістики, 2011. – 264 с.
2. Даниленко С.І. Громадянський вимір комунікаційної революції: Модернізація суспільних комунікацій від друкарського верстата до соціальних мереж / С.І. Даниленко // Монографія. – К: ІМВ, 2010. – 310 с.
3. Гресько О. Громадське (суспільне) мовлення: світовий контекст [Електронний ресурс] / О. Гресько // Інститут журналістики КНУ імені Шевченка. – Київ, 2009. – 54 с. Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2127>.
4. Кияк М., Гнатюк С. Досвід функціонування суспільного телерадіомовлення в країнах Європейського Союзу: організаційно-правові та фінансово-економічні аспекти [Електронний ресурс] / М. Кияк, С. Гнатюк // Національний Інститут стратегічних досліджень, Відділ гуманітарної політики. – Київ, 2009. – 12 с. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/38.htm>.
5. Мащенко І.Г. Телебачення України / І.Г. Мащенко. – К.: ТЕТРА, 1998. – 528 с.
6. Саппак В.С. Телевидение и мы: Четыре беседы. – М.: Высшая школа, 1988. – 211 с.
7. Шевченко Т. «Public Service Broadcasting» – складнощі перекладу [Електронний ресурс] / Т. Шевченко. – С. 14-15. - Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/shevchenko/public_broadcasting/&53876.htm.
8. Яковець А.В. Телевізійна журналістика: теорія і практика: Посібник. – 2-ге вид., доповн. і переробл. / А.В. Яковець. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 262 с.

Шоха О.*

ХАРАКТЕРИСТИКА СЕГМЕНТУ ІНТЕРНЕТ В УКРАЇНІ ТА РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

В этой статье идет речь о характеристике сегмента Интернет в Украине и Российской Федерации. Сравнительный анализ сегмента Интернет даст реальную оценку уровня информатизации и развития инфраструктуры широкополосного доступа в Украине и Российской Федерации.

Ключевые слова: Интернет, широкополосный доступ (ШПД), интернет-аудитория, уровень проникновения интернет.

У цій статті йде мова про характеристику сегменту Интернет в Україні і Російській Федерації. Порівняльний аналіз сегменту Интернет дасть реальну оцінку рівня інформатизації і розвитку інфраструктури широкопозвогового доступу в Україні і Російській Федерації.

Ключові слова: Интернет, широкопозвоговий доступ (ШСД), интернет-аудиторія, рівень проникнення интернет.

The article deals with the characteristic of Internet segment in Ukraine and the Russian Federation. A comparative analysis of Internet segment will give a reasonable estimate of the level of information and development of broadband infrastructure in Ukraine and the Russian Federation.

Key words: Internet, Broadband Access (BBA), Internet audience, penetration level of the Internet.

Постановка проблеми: В умовах становлення інформаційного суспільства політика та інформація – це взаємозалежні явища, що впливають одне на одне в процесі соціального управління.

Якість і доступність інформації впливають на ефективність влади. Точна інформація, отримана в найкоротші терміни, дозволяє вчасно скорегувати обраний напрямок дій, швидко відреагувати на обставини, що з'явилися. А використання комп'ютерних мереж, в тому числі Интернет – це найкраща можливість поширення інформації. Від рівня розвитку мережі Интернет залежить ефективність державної політики, як внутрішньої, так і зовнішньої.

Інтенсивна інформатизація в Україні та Російській Федерації досить швидко змінює загальну картину сегменту Интернет, чим і викликана актуальність проведення аналізу сегменту Интернет в обох країнах за підсумками 2011 року.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженнями та аналізом українського та російського сегменту Интернет займалися І. Арістова, Г. Почепцов, Л. Губерський, М. Ожеван, С. Гнатюк, О. Зернецька, А. Лебедев, К. Казар'ян і ін. Проте ці автори досліджували

* студентка відділення післядипломної освіти спеціальності «міжнародна інформація» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Рижков М.М.

сегмент Інтернету, не проводячи глибокого порівняльного аналізу саме між Україною та Російською Федерацією.

Мета статті – зробити комплексний огляд українського та російського сегменту мережі Інтернет, провести порівняльний аналіз. Завдання статті: показати реальний стан розвитку Інтернет в Україні та Російській Федерації за підсумками 2011 року.

Виклад основного матеріалу. Ринок послуг широкоугового доступу (ШСД) в Україні є одним з найбільш динамічних і конкурентних. Про що свідчить рівень доходів від наданих послуг ШСД, які невинно зростають з кожним роком. Доходи від наданих послуг ШСД у 2011 р. становили 4749,3 млн. грн., у порівнянні з 4238,5 млн. грн. у 2010 році та 3362,7 млн. грн. у 2009 році [1]. Перевищення минулорічних показників у 2011 році становило 12,1%, у 2010 році – 26%. Питома вага доходів від ШСД в загальних доходах сфери телекомунікації становить 10,2% [2, с. 8].

На сьогоднішній день послуги ШСД в Україні надаються з використанням волоконно-оптичних, мідних ліній зв'язку, коаксіального кабелю, супутникових каналів та безпроводного доступу (Wi-Fi, WiMAX, 3G)

У 2011 р. Україна увійшла в десятку країн світу, в яких найвища швидкість доступу до Інтернет, і вперше увійшла до рейтингу абонентів галузевої організації FTTH (Fiber-to-the-Home) Council Europe. Згідно з останніми показниками цієї організації, оголошеними на Всесвітньому форумі з широкоугових технологій, який пройшов у Парижі у вересні 2011 р., Україна посідає 16 місце у світі за розвитком мереж FTTH [2, с. 8].

Кількість абонентів мережі Інтернет в Україні з 2009 р. по 2011 р. збільшилася майже вдвічі. Про це свідчать дані, що наведені Державною службою статистики України. У 2009 році кількість абонентів становила 2,797 млн., 2010 році - 3,661 млн., 2011 році - 4,178 млн. [3].

В Російській Федерації вперше в звітах міністерства зв'язку наведені офіційні дані про кількість користувачів ШСД. Так, за 9 місяців 2011 р. число активних абонентів фіксованого ШСД становило 16 млн. чоловік, число активних абонентів рухомого радіотелефонного зв'язку, що використовують послуги доступу в Інтернет із заявленою швидкістю більше 256 Кбіт/с, - 63,5 млн. чоловік [4].

За розміром інтернет-аудиторії Росія займає перше місце в Європі і шосте місце в світі. У п'ятірку країн з найбільшою аудиторією Інтернету входять Китай, США, Японія, Індія і Бразилія.

За даними дослідження Фонду Громадська думка місячна аудиторія Рунета у віці старше 18 років становить 50 млн. чоловік, причому 31% росіян виходять в Інтернет щодня. Вже більш третини інтернет-користувачів проживають в малих містах і селах.

Найбільше проникнення інтернету в Росії: у Північно-західному (51%), Центральному (42%), Уральському (38%), Приволжському (34%), Сибірському (34%), Південному і Північнокавказькому (33%), і Далекосхідному ФО (30%). Тільки у 8 суб'єктах РФ проникнення інтернету становить більше 50% [5, с. 8].

Взимку 2010/11 року в містах-мільйониках, а також містах з населенням від 100 до 500 тис., рівень проникнення інтернету досяг 50% [5, с. 11]. Не дивлячись на те, що як і раніше більшість інтернет - користувачів проживають в двох столицях (Москва, Санкт-Петербург), зберігається тенденція зростання аудиторії в населених пунктах меншої чисельності.

В рейтингу країн за рівнем розвитку телекомунікаційної інфраструктури 2011 року Росія посіла 30 місце, Україна -73 місце (серед 142 країн) [6]. Рівень проникнення інтернету в Російській Федерації вищий, ніж в Україні (30%), але поки що нижчий за західно-європейський (78%).

Найбільш популярним заняттям серед користувачів Рунета є пошук інформації - 80%. Серед інших популярних активностей: пошук роботи (17%), погода (68%), фотографії (46%), блоги і форуми (41%), музика - 39% [5, с. 8].

В той час, як в Україні близько 44% (станом на 2010 р.) користувачів українського Інтернету використовують мережу для пошуку інформації, хоча з 2008 року цей відсоток збільшується (в 2008 р. цей показник становив 37%), як повідомляється в дослідженні «TNS Ukraine». На другому місці по популярності серед українських онлайн-активностей - пошук музики і фільмів (43%), а на третьому (27%) - всілякі розваги [7].

Інтернет в Росії з кожним роком поступово наближається до своїх головних конкурентів в боротьбі за увагу користувачів - телебачення і радіо. Так, в цілому, станом на 2010 р. для мешканців великих міст у віці від 12 до 54 років перевага телебачення над Інтернетом становить близько 20% в піковий вечірній час, а ось для населення у віці до 34 років перевага телебачення становить всього близько 10% [5, с.16].

За швидкістю інтернет-з'єднання Росія приблизно в півтора рази відстає від західних країн - і тим більш від Японії, де середня швидкість ШСД вже вище 8 Мбіт/с. Крім того, зберігається цифровий розрив між великими містами і десятками тисяч малих міст і сіл, де доступ до Інтернету поки або зовсім відсутній, або недоступний більшості потенційних користувачів.

Те саме можна сказати і про Україну. За кількістю користувачів мережі Інтернет позицію абсолютного лідера продовжує утримувати Київ – 61,8 % користувачів від їх загальної чисельності. Далі, у порядку зменшення долі користувачів йдуть: Одеса, Дніпропетровськ, Донецьк, Харків, Львів, Крим та Запоріжжя – їхня сумарна доля складає 27,6 %. При цьому, на усі інші регіони припадає лише 11 %. До того ж, невеликою залишається кількість українських шкіл та інших освітніх закладів, «підключених» до Інтернет.

Основну он-лайн аудиторію в Україні – 46% складає молодь віком 18-29 років, 25,5% припадає на користувачів віком 30-39 років, 19,2% на користувачів віком 40-49 років і 8,7% на користувачів старше 50 років. Щодо гендерних показників слід зауважити, що доля чоловіків і жінок практично однакова: чоловіки складають 52% користувачів Інтернет, а жінки – 48 %. У той же час 21,3% респондентів не користуються Інтернет, оскільки вважають, що це не для людей їх віку, 8,2 % - через обмежені фінансові можливості, 6,1 % - оскільки вважають, що Інтернет не містить цікавої інформації, а 0,6% респондентів вважають Інтернет джерелом шкідливої інформації [8].

Для порівняння в Росії основну он-лайн аудиторію – 48% становлять користувачі у віці 25-45 років, 24% – користувачі віком старші за 45 років, 9% - користувачі віком 12-17 років. В середньому російський користувач проводить в соцмережах 12,8 години в місяць. Це найвищий показник в світі (середній показник становить близько 5,9 години) [5, с. 9].

За дослідженнями компанії Gemius в 2011 році, 52% інтернет-користувачів України здійснювали покупки через Інтернет. Електронна комерція в Україні є відносно молодою, перші он-лайн магазини відкрились всього 3-4 роки тому, а активне зростання ринку електронної комерції розпочався тільки у 2010 році. Проте обсяг ринку електронної комерції зараз складає близько 700 млн. гривень і це єдиний ринок, обсяг якого збільшується щомісяця на 50%. Такого росту немає на жодному іншому ринку України.

В Росії обсяги ринку електронної комерції вищі на порядок за український. За експертними оцінками ринок електронної комерції в Рунеті в 2010 році становив 180-220 млрд. рублів. Зростання ринку за рік становило 35% [5, с. 8].

Інтернет-торгівля в Україні і Росії ще й досі багатьма сприймається як розвага невеликого прошарку особливо обізнаних інтернет-користувачів. Проте цифри говорять протилежне: за оцінками Data Insight, кожного місяця в Мережі що-небудь замовляє 6-7 мільйонів росіян, а всього за 2010 рік послугами інтернет-магазинів скористалося більше 15% дорослого населення країни. Купують книги і авіаквитки, стільникові телефони і холодильники, одяг і продукти харчування [5, с. 22].

Якщо порівняти рівень проникнення електронної торгівлі України і Росії з Західними державами, то обидві держави будуть знаходитися в кінці списку. Проте, за підрахунком у відсотках від користувачів Інтернету Росія і Україна вже випереджають країни Південної і Центральної Європи - якщо там в онлайні купують від 23% до 43% користувачів Інтернету, то в Росії і Україні цей показник наближається до 50%. Вище, ніж 50%, показник проникнення електронної торгівлі тільки в країнах Північної Європи (рекордсмену – Великобританія, де в онлайні купують 86% користувачів Інтернету)

Потенціал державних послуг в інтернеті в Україні на сьогоднішній день залишається досить низьким. В Росії, не дивлячись на достатньо високий рівень обізнаності про можливість користуватися послугами держслужб через інтернет (четверо з десяти мешканців знають про це, ще троє щось чули про це), людей що вже мали подібний досвід не так багато - всього близько 11% (кожний десятий) [5, с. 78]. Хоча за рівнем розвитку онлайн послуг Росія посіла 37 місце, набагато випередивши Україну, яка займає 62 місце (в 2011 році було опитано 142 країни) [6].

Отримані результати характерні для загальної тенденції розвитку інтернету в обох країнах. З одного боку є невелика, але активна група населення, що освоює різні нововведення, з іншого - значна частина населення, для якої подібного роду активності недоступні через відсутність навиків користування новими технологіями та матеріальної і технічної можливості.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що з одного боку в Україні і Російській Федерації динамічно розвивається доступ до Інтернету, з іншого – рівень проникнення ШСД є недостатнім і набагато нижчим за європейський (хоча Росія знаходиться на декілька кроків попереду від України). Це пов'язано в першу чергу з великою територією обох країн та різним рівнем попиту в сільських і міських регіонах.

Щоб вирішити проблему нерівномірного розподілу інтернет, потрібно обом державам включити доступ до Інтернет в перелік загальнодоступних і обов'язкових телекомунікаційних послуг; створити державний фонд універсальних послуг з метою стимулювання розвитку комп'ютерних мереж в сільській місцевості (створення колективного доступу до Інтернету через бібліотеки, поштові відділення); розробляти на державному рівні нормативні документи, що стимулюють розвиток інфраструктури ШСД. І паралельно з цими діями підвищувати рівень грамотності населення в комп'ютерних технологіях.

Список використаних джерел

1. Доходи від надання послуг пошти та зв'язку // Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/tz/dnp/dnp_u/arh_dnp_2010.html.
2. Звіт щодо діяльності НКРЗ та стану телекомунікацій в Україні // Національна комісія з питань регулювання зв'язку. – К., 2012. – 43 с. – Режим доступу: http://www.nkrz.gov.ua/img/zstored/File/2011_richny_zvit_230312_1.pdf.
3. Абоненти зв'язку в 2011 році // Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/tz/az/az_u/az2011_u.htm.

4. Статистика отрасли / Статистика // Минкомсвязь России. – Режим доступа: <http://minsvyaz.ru/ru/directions/stat/stat>.
5. Интернет в России. Состояние, тенденции и перспективы развития. 2011. Отраслевой доклад / Под общей редакцией Д. М. Чистова, К. Р. Казарьяна. – М., 2011. – 82 с. – Режим доступа: <http://www.fapmc.ru/magnoliaPublic/rospechat/activities/reports/2011/item6.html>.
6. Measuring the Information Society // International Telecommunication Union. – 2011. – 174 p. – Режим доступа: <http://www.itu.int/net/pressoffice/backgrounders/general/pdf/5.pdf>.
7. Для чого українцям Інтернет: дослідження // МЕДІА-БІБЛІОТЕКА. – Режим доступа: http://media.parlament.org.ua/n_tg/action/article_detail/article_id/3771.
8. Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2011 рік: проект; Кабінет Міністрів України. – Режим доступа: dki.org.ua/files/report2011.doc.

ЗМІСТ

Є.Є.Камінський – видатний український вчений.....	3
Вітальне слово директорів Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України та Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.....	4
Коваль І.М. Американський «неореалізм»: вступаючи у XXI століття. концепції і методи.....	5
Шергін С.О. Реалізм і модернізм в американській політології міжнародних відносин: еволюція «реалістичної» парадигми.....	13
Хижняк І.А. Прелюдія слави – системная рапсодия провидения на тему «независимость США».....	22
Рижков М.М. Особливості американської моделі демократичної системи постбіполярної доби..	29
Погорська І.І. США у глобальному світі XXI століття: реалії і перспективи.....	39
Дудко І.Д. Стратегічна парадигма США на початку 2010-х рр.: дилема підходів і шляхів реалізації.....	46
Макаренко Є.А. Аналітичні розробки дослідницьких центрів США у сфері забезпечення національних інтересів держави.....	54
Юрченко С.В. Концептуальне забезпечення політики США у Чорноморському регіоні.....	66
Шевчук О.В. Вибори президента тайванської адміністрації у контексті американсько-китайських відносин.....	72
Пронь С.В. Азіатсько-Тихоокеанський регіон, США, сучасні виклики Китаю у просторі міжнародних історичних дискусій.....	80
Крапівін О.В., Володіна М.О. Американські зовнішньополітичні та безпекові стратегії щодо Європейського Союзу наприкінці XX – початку XXI ст.....	85

Тихомирова Є.Б. Українська американістика: політологічний дискурс.....	90
Дорошко М.С. Вплив «перезавантаження» американсько-російських відносин на зовнішню політику держав пострадянського простору.....	96
Чекаленко Л.Д. Україна – США: від проєктів до реалій.....	103
Андрєєва О.М. Особливості політики формування ідентичності в багатонаціональних державах..	113
Лакішик Д.М. Стан і перспективи консолідованої міжнародної політики США і ЄС.....	122
Сушко О.В. Формування нового типу асоціативних відносин у східній політиці Європейського Союзу: приклад України.....	130
Ковальова О.І. «Відновлення лідерства США в Америках»: підґрунтя для збереження глобального лідерства.....	141
Белоусова Н.Б. «М’яка» сила як потенціал зовнішньополітичного впливу держави.....	148
Вовк В.М. США та Росія: перспективи політики «перезавантаження».....	152
Запорожець О.Ю. Інформаційне протиборство у зовнішній політиці США.....	157
Жолонко Т.В. Відносини США та Іспанії на початку XXI ст.....	165
Ржевська Н.Ф. Функції й напрями діяльності «мозкових центрів».....	171
Каракуц А.М. Трансформація зовнішньополітичної стратегії США за часів адміністрації Б. Обами: азійсько-тихоокеанський вимір.....	179
Валевська І.А. Політика українських реформ в контексті євроатлантичного досвіду.....	184

Городня Н.Д. Відновлення американського лідерства в Азійсько-Тихоокеанському регіоні в політиці адміністрації Б.Обами.....	190
Кондратюк С.В. Суперечності між ФРН і США в «афганському питанні».....	197
Митко А.М. Наукові розвідки інформаційної демократії у сучасній американській комунікативістиці.....	201
Підберезних І.Є. Зовнішня політика та дипломатія США на Далекому Сході в умовах глобалізації: характеристика домінуючих напрямків.....	208
Кравченко Н.П. Нотаріальні функції дипломатичних представництв європейських країн: порівняльний аналіз.....	215
Єрмоласва Я. Перспективи формування суспільного телерадіомовлення в Україні за європейською моделлю.....	226
Шоха О. Характеристика сегменту Інтернет в Україні та Російській Федерації.....	234

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 107

(Частина I)

Засновано 1996 року.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: д-р юрид. наук, доц. Бірюков О.М.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 8 від 27 березня 2012 року.**

Підписано до друку 29.03.2012.
Наклад 1000 прим.

Відділ оперативної поліграфії
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483–11–25